

3 (46) ROK 2024

ISSN 2081-0008 • e-ISSN 2449-9714

STUDIA Społeczne

*SOCIAL
Studies*

INTERDISCYPLINARNE PISMO Z ZAKRESU NAUK SPOŁECZNYCH, ZAWIERAJĄCE ARTYKUŁY ODZWIERCIEDLAJĄCE PROCESY SPOŁECZNE, GOSPODARCZE I POLITYCZNE, ZACHODZĄCE W POLSCE, W EUROPIE I NA ŚWIECIE

Kwartalnik „STUDIA SPOŁECZNE” jest w wykazie czasopism naukowych MEiN i ma 20 punktów

WYDAWCA: MENEDŻERSKA AKADEMIA NAUK STOSOWANYCH W WARSZAWIE
PUBLISHER: WARSAW MANAGEMENT UNIVERSITY

ISSN 2081-0008
e-ISSN 2449-9714

STUDIA | SOCIAL Społeczne | Studies

Wydawca: Menedżerska Akademia Nauk Stosowanych w Warszawie
Adres Redakcji i Wydawcy: Menedżerska Akademia Nauk Stosowanych w Warszawie
ul. Kawęczynska 36, 03-772 Warszawa, wsm.warszawa.pl

Redaktor Naczelny / Editor-in-Chief:

prof. dr hab. inż. Zbigniew Ciekankowski

Zastępca Redaktora Naczelnego / Deputy Editor-in-Chief:

prof. dr hab. Jarosław Kostrubiec

dr hab. Henryk Wyrębek

prof. dr hab. Stanisław Topolewski

dr hab. Dariusz Bogusz

Redaktorzy tematyczni / Section Editors:

dr Agnieszka Król – nauki o zarządzaniu i jakości

dr Robert Rynkun-Werner – nauki prawne

dr Julia Nowicka – nauki o bezpieczeństwie

dr Izabela Kust – pedagogika

dr Aleksandra Jędrzysek-Geisler – psychologia

dr Dorota Charkiewicz – nauki prawne

Redaktor statystyczny / Statistical Editor:

dr Angelika Kleszczewska-Albińska

Sekretarz redakcji / Section Secretaries:

dr Aleksandra Chyc

Redaktorzy językowi / Language Editors:

dr Aleksandra Chyc – język angielski, język polski

dr Stanisław Konarski – język polski

Redaktor techniczny / Technical Editor:

Krzysztof Gawrychowski

Grafiki oraz zdjęcia zgodne z /

All images in accordance with:

© Copyright by Menedżerska Akademia Nauk Stosowanych w Warszawie (Warsaw Management University)

Żaden fragment tej publikacji nie może być reprodukowany, umieszczany w systemach przechowywania informacji lub przekazywany w jakiegokolwiek formie – elektronicznej, mechanicznej, fotokopii czy innych reprodukcji – bez zgody posiadacza praw autorskich.

All rights reserved by Warsaw Management University. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

Wszystkie nadsyłane artykuły naukowe są recenzowane. Procedura recenzowania artykułów, zapora ghostwriting oraz zasady przygotowywania tekstów i instrukcje dla autorów znajdują się na stronie internetowej czasopisma

All articles are peer reviewed. The procedure for reviewing articles, and the Guide for Authors can be found on the website of the journal

Wersja pierwotna (referencyjna) czasopisma to wersja elektroniczna

The original (reference) version of the journal is electronic.

Publikowane w Polsce / Published in Poland

„STUDIA SPOŁECZNE” – KWARTALNIK Z ZAKRESU NAUK SPOŁECZNYCH, ZAWIERA RECENZOWANE ARTYKUŁY ODZWIERCIEDLAJĄCE PROCESY SPOŁECZNE, GOSPODARCZE I POLITYCZNE, ZACHODZĄCE W POLSCE, W EUROPIE I NA ŚWIECIE

KWARTALNIK „STUDIA SPOŁECZNE” JEST W WYKAZIE CZASOPISM NAUKOWYCH MEIN I MA 20 PUNKTÓW.

KWARTALNIK JEST INDEKSOWANY W BAZIE BEZĘKON, CEEOL, ERIH+.

“SOCIAL STUDIES” – QUARTERLY SCIENTIFIC MAGAZINE PUBLISHING ARTICLES ON SOCIAL, ECONOMIC, AND POLITICAL PROCESSES IN POLAND, EUROPE AND THE WHOLE WORLD

THE QUARTERLY „SOCIAL STUDIES” IS ON THE LIST OF SCIENTIFIC JOURNALS OF MEIN AND HAS 20 POINTS.

THE QUARTERLY IS INDEXED IN THE BEZĘKON, CEEOL, ERIH+ DATABASES.

Rada Naukowa działu: Pedagogika, Psychologia, Nauki socjologiczne

Editorial Board of section: Pedagogics, Psychology, Sociology

Przewodniczący / Chairman:

Przewodniczący - dr Joanna Michalak-Dawidziuk, prof. WSM (Polska / Poland)

Członkowie / Members:

prof. PhDr. Viera Bacova, Ph.D., DrSc. (Słowacja / Slovakia),
prof. dr hab. inż. Ján Bajtoš /MANS/ (Słowacja / Slovakia),
prof. dr hab. Valery Bebyk /University of Ukraine/ (Ukraina / Ukraina),

prof. dr hab. Ewgenii Bobosow (Białoruś / Belarus),
prof. dr hab. Stanisław Dawidziuk /MANS/ (Polska / Poland),
prof. PhDr. Rudolf Dupkala, CSc. (Słowacja / Slovakia),
prof. Dan Durning, PhD (USA),
senior lecturer Natalia Gajdamaschko, PhD (Kanada / Canada),

prof. dr Otar Gerzmava /Georgia Grigol Robakidze University/ (Gruzja / Georgia),

prof. dr hab. Ding Gianwey (Chiny / China),
prof. Devin Fore, Ph.D. /Princeton University USA/ (USA),
prof. dr hab. Marek Furmanek /UZ/ (Polska / Poland),
prof. dr hab. Wojciech Hübner /Vistula/ (Polska / Poland),

prof. dr hab. Bohdan Jałowicki /UW/ (Polska / Poland),
prof. dr hab. Jerzy Kunikowski /UPH/ (Polska / Poland),
prof. MUDr. Vladimír Krčmery, Ph.D, DrSc., dr h.c. Mult. (Słowacja / Slovakia),

prof. dr Otwin Marenin (USA),
prof. dr hab. Kaz Mazurek (Kanada / Kanada),
prof. dr hab. John McGraw (Kanada / Kanada),
prof. dr hab. Nella Nyczkało (Ukraina / Ukraine),
prof. dr hab. Stefan Opara /INP/ (Polska / Poland),
prof. dr hab. Karol Poznański /APS/ (Polska / Poland),
prof. dr hab. Zdzisław Sirojć /MANS/ (Polska / Poland),
prof. dr hab. Zbigniew Starowicz /UW/ (Polska / Poland),
prof. dr hab. Franciszek Szlosek /APS/ (Polska / Poland),
prof. dr hab. Władysław Szymański /SAN/ (Polska / Poland),
prof. dr hab. Tadeusz Bąk (PWSTE, Polska/Poland),
dr hab. Iwona Klonowska / Wyższa Szkoła Policji w Szczytnie/ (Polska / Poland).

Rada Naukowa działu Nauki Prawne, Nauki o Polityce i Administracji, Nauki o Bezpieczeństwie

Editorial Board Section: Legal Science, About Politics and Administration Science, About Security Science

Przewodniczący / Chairman:

prof. dr hab. Brunon Hołyst / MANS / (Polska / Poland)

Członkowie / Members:

prof. dr hab. Cezary Banasiński (Uniwersytet Warszawski, Polska/Poland),

prof. zw. dr hab. Alexander J. Belohlavek (Masaryk University, Czechy /Czech Republic),

prof. dr hab. Ewgenii Bobosow (Białoruś / Belarus),
prof. dr Otar Gerzmava (Grigol Robakidze University, Gruzja / Georgia),

prof. dr Donata Maria Assunta Gottardi (Universita di Verona, Włochy/ Italy),

prof. dr Miomira Kostić (University of Niš, Serbia),
prof. dr hab. John McGraw (Kanada / Canada),
prof. dr hab. Anatolii Radkevich, (University of Science and Technology, Ukraina / Ukraine),
prof. dr hab. Marian Kopczewski / AWL / (Polska/Poland)

prof. dr hab. Jan Olszewski (Uniwersytet Rzeszowski, Polska/ Poland),

prof. dr hab. Janusz Trzciniński (Menedżerska Akademia Nauk Stosowanych w Warszawie, Polska / Poland),

prof. dr hab. dr h.c. Hans Joachim Schneider (University of Munster, Niemcy/Germany),

prof. dr hab. Maria Szyszowska (Wyższa Szkoła Menedżerska, Polska/Poland),

prof. zw. dr hab. Anna Walaszek-Pyziół (Uniwersytet Jagielloński, Polska/Poland),

prof. dr hab. Minoru Yokoyama (Japonia/Japan),
prof. dr hab. Jarosław Wolejszo (Akademia Kaliska, Polska/ Poland),
prof. dr hab. Leszek Elak (ASzWoj, Polska/Poland).

Rada Naukowa działu Nauki o Zarządzaniu Jakości, Ekonomia i Finanse

Editorial Board of Section: Management and Quality Sciences, Economics and Finance

Przewodniczący / Chairman:

Przewodniczący – prof. dr hab. Stanisław Marciniak (Polska / Poland)

Członkowie / Members:

prof. dr hab. Jerzy Bogdanienko, Uniwersytet Warszawski (Polska/Poland),

prof. dr hab. Marek Garbicz, Szkoła Główna Handlowa, Wyższa Szkoła Menedżerska w Warszawie (Polska/Poland),

prof. dr hab. Lech Jacyzynowski, Wyższa Szkoła Menedżerska w Warszawie (Polska/Poland),

prof. dr hab. Stanisław Marciniak, Politechnika Warszawska (Polska/ Poland),

prof. dr hab. Marek Jacek Stankiewicz, Wyższa Szkoła Bankowa w Toruniu (Polska/Poland),

prof. dr hab. Marian Strużycki, Szkoła Główna Handlowa prof. em., (Polska/ Poland),

prof. dr hab. Andrzej Jasiński, Uniwersytet Warszawski (Polska/Poland),

dr Paweł Dąbrowski MANS (Polska/Poland),
prof. dr. Jörg Freiling, University of Bremen (Niemcy/ Germany),

prof. dr. Sibylle Heilbrunn, School of Social Sciences and Humanities, Kinneret Academic College (Izrael/Israel),

prof. Bezdudnaya Anna Geroldovna, Ph.D., Saint-Petersburg State University of Economics (Federacja Rosyjska/Russian Federation),

prof. zw. dr hab. inż. Waldemar Karwowski dr h.c. mult., University of Central Florida, Orlando, (USA),

prof. Liviu Marian, Petru Maior University Targu Mures (Rumunia/ Romania),

Ph.D. Oleksii Polegkyi, University of Alberta (Kanada/ Canada),

Dr. Carole E. Scott, Richards College of Business, University of West Georgia (USA),

Ph.D. Pradeep Kumar Singh, Jaypee University of Information Technology, HP, (Indie/India),

Assoc. Prof. Ph.D. Vijender Kumar Solanki, CMR Institute of Technology (Autonomous) (Indie/India),

prof. JUDr. Zdeněk Souček, DrSc., Moravian Business College, (Czechy/ Czech Republic),

prof. Mile Terziovski, Ph.D. (Melb), MBA, ME(Hons) GAICD, FAIM, Swinburne Business School, (Australia),
dr Marzena Kacprzak SGGW (Polska/Poland).

SPIS TREŚCI / CONTENTS

SOCJOLOGIA/PSYCHOLOGIA/PEDAGOGIKA

Modzelewska N.	Związki temperamentu i inteligencji emocjonalnej wśród dorosłych osób z diagnozą zespołu nadpobudliwości psychoruchowej z deficytem uwagi (ADHD) Temperament and emotional intelligence relationships among adults diagnosed with attention deficit hyperactivity disorder (ADHD)	9
----------------	---	---

Drobek D., Sidor K., Styk W.	Zależności między samooceną kobiet a ich postrzeganiem ciała swojego partnera Relationships between women's self-esteem and their perception of their partner's body	27
------------------------------------	--	----

Cieplińska-Truchan E.	Diagnoza logopedyczna dziecka z mózgowym porażeniem dziecięcym Speech therapy diagnosis of a child with cerebral palsy	43
-----------------------	--	----

NAUKI O BEZPIECZEŃSTWIE

Kurek S., Stachowiak B.	Sytuacje konfliktowe jako źródła zagrożeń bezpieczeństwa ekonomicznego państwa Conflict situations as sources of threats to the economic security of the state	57
----------------------------	--	----

Sędkowski W.	Threat Identification using STRIDE and GPT based chatbots Threat Identification using STRIDE and GPT based chatbots	75
Waniek P., Barszczewski W., Krysiński S., Żurawski S.	Siły zbrojne RP w zwalczaniu terroryzmu The polish armed forces in combating terrorism	87
Sztobryn M.	Zmiany związane z wprowadzeniem do eksploatacji samolotów F-35 w bazie lotnictwa taktycznego. Wybrane aspekty bezpieczeństwa lotów Changes related to the introduction to operation of F-35 aircraft at the tactical air base. Selected aspects of flight safety	107
Piskor Z.	Czynnik ludzki w operacjach lotniczych The Human Factor in flight operations	125
Chrząszcz A., Ochyra-Żurawska K., Ochyra P., Perdion W.	Rola Ochotniczych Straży Pożarnych w zapewnieniu bezpieczeństwa na obszarach wiejskich na przykładzie województwa podkarpackiego The role of volunteer fire brigades in ensuring safety in rural areas on the example of the podkarpackie voivodeship	141
Chrząszcz A., Ochyra P., Żurawski S., Dalba-Gołaszewska A.	Podstawowe elementy polityki bezpieczeństwa narodowego Fundamental elements of national security policy	155

Piwoński R.	Grupa przejściowej pomocy dla Namibii – rola sił pokojowych Transitional assistance group for Namibia – the role of peacekeeping forces	169
<hr/>		
NAUKI PRAWNE		
Rynkun-Werner R.	Podmiotowy i przedmiotowy zakres odpowiedzialności konstytucyjnej przed Trybunałem Stanu The subjective and objective scope of constitutional responsibility before State Tribunal	179
Jachimowicz M.	Podmioty uprawnione do wniesienia skargi prywatnej w postępowaniu karnym Entities authorized to submit a private complaint in criminal proceeding	195
Chyc A.	Political and legal doctrines as ideological determinants of the activities of transnational corporations Doktryny polityczno-prawne jako uwarunkowania ideologiczne działalności korporacji transnarodowych	211
<hr/>		
NAUKI O ZARZĄDZANIU I JAKOŚCI		
Ochyra-Żurawska K., Żurawski S., Ciekanowski M., Dawidziuk R.	Franczyza jako forma zarządzania działalnością gospodarczą Franchising as a form of business management	225

mgr Natalia Modzelewska

Menedżerska Akademia Nauk Stosowanych

ORCID: 0009-0008-5633-4815

Studia Społeczne

ISSN 2081-0008

e-ISSN 2449-9714

str. 9–26

ZWIĄZKI TEMPERAMENTU I INTELIGENCJI EMOCJONALNEJ WŚRÓD DOROSŁYCH OSÓB Z DIAGNOZĄ ZESPOŁU NADPOBUDLIWOŚCI PSYCHORUCHOWEJ Z DEFICYTEM UWAGI (ADHD)

*TEMPERAMENT AND EMOTIONAL INTELLIGENCE
RELATIONSHIPS AMONG ADULTS DIAGNOSED WITH
ATTENTION DEFICIT HYPERACTIVITY DISORDER (ADHD)*

STRESZCZENIE

Celem niniejszego badania było zrozumienie jak cechy temperamentu wiążą się z Inteligencją Emocjonalną (IE) u dorosłych z diagnozą ADHD. Ponadto dokonano analizy różnic w natężeniu cech temperamentu i IE pomiędzy osobami z ADHD a grupą kontrolną. Uzyskane wyniki potwierdziły przypuszczenia o niższym natężeniu cech Inteligencji Emocjonalnej w grupie badanej. W przypadku temperamentu potwierdzono, że osoby z ADHD prezentują wyższe natężenie cech temperamentu takich jak: Wrażliwość Sensoryczna, Reaktywność Emocjonalna i Perseweratywność, niższe zaś w Aktywności, Wytrwałości, Rytmiczności i Żwawości. Uzyskane wyniki korelacji pomiędzy zmiennymi wskazują na specyficzne dla tej grupy trudności emocjonalne oraz behawioralne, które mogą prowadzić do problemów w życiu społecznym i zawodowym. Zrozumienie tych zależności może przyczynić się do lepszego zrozumienia trudności, z którymi mierzą się osoby dorosłe z ADHD oraz do stworzenia strategii terapeutycznych dopasowanych do ich potrzeb.

SŁOWA KLUCZOWE: ADHD, temperament, inteligencja emocjonalna, ADHD u dorosłych, drażliwość sensoryczna, reaktywność emocjonalna, aktywność, żwawość.

ABSTRACT

The aim of this studies was to understand how the intensity of different temperament traits affects EI on adult's whit ADHD. Additionally, an analysis of the differences in the intensity of EI and temperament between individuals with ADHD and the control group was conducted. The results indicated that individuals with ADHD exhibit lower levels of Emotional Intelligence compared to those without the diagnosis. It was also found that individuals with ADHD show higher intensities in temperament traits such as sensory sensitivity, emotional reactivity, and perseverance, and lower intensities in activity, endurance, rhythmicity, and briskness. Correlations between IE and temperament points to specific emotional and behavioral difficulties in this group, which may lead to problems in social and professional life. Understanding these relationships can contribute to better understanding of the challenges faced by adults with ADHD and the development of tailored therapeutic strategies to meet their needs.

KEY WORDS: ADHD, temperament, emotional intelligence, hyperkinetic disorders, adult whit ADHD, sensory sensitivity, emotional reactivity, activity, briskness.

WSTĘP

Wraz z początkiem XXI wieku wzrosło zainteresowanie badaniami nad zaburzeniami neurobiologicznymi, w tym nad zespołem nadpobudliwości psychoruchowej z deficytem uwagi (ADHD)¹. Początkowo badania koncentrowały się głównie na dzieciach i młodzieży, obecnie coraz większą uwagę poświęca się dorosłym z tą diagnozą. Udowodniono, że objawy ADHD² utrzymują się w dorosłości, a osoby te potrzebują wsparcia na równi z dziećmi³.

Ponadto badania sugerują, że istnieje wiele istotnych zależności pomiędzy deficytami takimi jak zaburzenia uwagi, nadpobudliwość i impulsywność a neurobiologicznym funkcjonowaniem jednostki⁴. Niektórzy badacze sugerują, że struktury mózgowe związane z przednią siecią uwagi mogą wpływać na zdolności wykonawcze i temperament u pacjentów z ADHD⁵. Analiza temperamentu umożliwia nie tylko klasyfikację jednostek na podstawie ich zachowania i reakcji, ale także zapewnia lepsze

1 SL. Able, V. Haynes, J. Hong., *Diagnosis, treatment, and burden of illness among adults with attention-deficit/hyperactivity disorder in Europe*, "Pragmatic and Observational Research", 28(5)/2014, s. 21-33.

2 Na potrzeby artykułu zamiennie stosowane będą określenia takie jak: zaburzenia hiperkinetyczne, zaburzenia psychoruchowe; zaburzenia psychoruchowe z deficytem uwagi.

3 Ibidem.

4 B.B. Rabinovitz, S. O'Neill, K. Rajendran, J. M. Halperin, *Temperament, executive control, and attention-deficit/hyperactivity disorder across early development*, "Journal of Abnormal Psychology", 125(2)/2016, s. 196-206.

5 Ibidem.

zrozumienie przyczyn ich postępowania i pozwala na skuteczniejszy dobór strategii terapeutycznych⁶.

Równocześnie rozwój badań w dziedzinie psychologii emocjonalnej przyniósł głębsze zrozumienie roli Inteligencji Emocjonalnej (IE), jako zdolności potrzebnej do skutecznej samoregulacji, zarządzania emocjami i budowania relacji międzyludzkich, dzięki której jednostka może kompensować deficyty w innych obszarach poznawczych⁷. Wysoko rozwinięta IE pomaga nie tylko w lepszym funkcjonowaniu społecznym, ale i w zarządzaniu afektem, kontroli impulsów i wykorzystywaniu emocji do działania, podnosząc tym samym satysfakcję z życia⁸.

W niniejszym artykule podjęto próbę zbadania związków pomiędzy Inteligencją Emocjonalną a temperamentem u osób dorosłych z diagnozą ADHD. W grupie badanej znajdowało się 66 osób w wieku 19 – 52 lat ($M = 33,45$; $SD = 7,94$) w tym 46 kobiet i 20 mężczyzn. Grupę porównawczą stanowiły osoby bez diagnozy ADHD, które nie podejrzewają u siebie zaburzeń hiperkinetycznych. Było to 47 dorosłych w wieku 20 – 50 lat ($M = 34,42$; $SD = 7,08$) w tym 28 kobiet i 19 mężczyzn.

Badanie zostało przeprowadzone za pomocą narzędzi online w okresie od maja do lipca 2023 roku, a jego uczestnicy zostali dokładnie poinformowani o celu badania, podkreślając anonimowość, dobrowolność udziału oraz możliwość wycofania się w dowolnym momencie bez podawania przyczyny. Każdy uczestnik otrzymał indywidualny zestaw kwestionariuszy zawierający metryczkę oraz kwestionariusze INTE i FCZK – T(R).

Kwestionariusz Inteligencji Emocjonalnej (INTE); (The Schutte Self Report Emotional Intelligence Test - SSEIT). Autorzy: N. S. Schutte, J. M. Malouffa, L. E. Hall, D. J. Haggerty'ego, J. T. Cooper, C. J. Golden, L. Dornheim. Polska adaptacja: Jaworska, Matczak. Narzędzie stosuje się do badania osób dorosłych. INTE zawiera 33 twierdzenia. Oprócz wyniku globalnego wyodrębniono 2 czynniki: 1 – zdolność do wykorzystywania emocji do wspomagania myślenia i działania; 2 – zdolność do rozpoznawania emocji. Rzetelność tego narzędzia została oszacowana w badaniach na poziomie $\alpha = 0,87^9$.

Formalna Charakterystyka Zachowania – Kwestionariusz Temperamentu w wersji zrewidowanej FCZ-KT(R), autorstwa M. Cyniak-Cieciura, B. Zawadzkiego i J. Strelau. Kwestionariusz ten diagnozuje podstawowe, biologicznie uwarunkowane wymiary temperamentu zgodnie z Regulacyjną Teorią Temperamentu, koncentrując

6 Ibidem.

7 A. Matczak, K. Knopp, *Znaczenie inteligencji emocjonalnej w funkcjonowaniu człowieka*, Redakcja Liberi Libri, Warszawa 2013, s. 11.

8 Ibidem.

9 A. Jaworska, A. Matczak. *Kwestionariusz Inteligencji Emocjonalnej*, Wydawnictwo PTP, Warszawa 2008.

się na formalnych aspektach zachowania. Składa się ze 100 pozycji ocenianych na 4-stopniowej skali. FCZ-KT(R) obejmuje siedem skal treściowych: Żwawość, Perseweratywność, Wrażliwość sensoryczna, Wytrzymałość, Reaktywność Emocjonalna, Aktywność oraz Rytmiczność. Współczynniki zgodności wewnętrznej dla każdej z tych skal mieszczą się w przedziale $\alpha = 0,73 - 0,88$ ¹⁰.

W badaniach postawiono hipotezy związków Inteligencji Emocjonalnej z temperamentem, które zostały potwierdzone częściowo, oraz dotyczące różnic w natężeniu cech temperamentu i czynników IE między dorosłymi z diagnozą ADHD i bez diagnozy, które zostały potwierdzone.

1. INTELIGENCJA EMOCJONALNA

Współczesne podejścia uznają Inteligencję Emocjonalną za zdolność do efektywnego radzenia sobie w życiu, poprzez wykorzystanie procesów emocjonalnych wspomagających inteligencję racjonalną¹¹. Koncepcja IE opiera się na przekonaniu, że emocje dostarczają informacji, które bez współpracy między rozumem i uczuciami mogłyby zostać pominięte¹². Większość badaczy zgadza się, że jest to cecha, która rozwija się przez całe życie, nie zaś wrodzona¹³. Anna Matczak i Katarzyna Knopp wskazują, że kluczowe dla rozwoju IE są doświadczenia społeczne i zadaniowe, które wywołują intensywne emocje, a te wspomagają funkcje poznawcze i regulację afektu¹⁴. Czynniki warunkujące poziom Inteligencji Emocjonalnej dzielą się na zewnętrzne i wewnętrzne, które wzajemnie się przenikają i wpływają na rozwój jednostki¹⁵. W kontekście zewnętrznych czynników wymienia się: wpływ rodziny, środowiska oraz treningu emocjonalnego. W miarę dorastania wpływ opiekunów maleje, a większy mają rówieśnicy, nauczyciele i czynniki kulturowe¹⁶. Co ważne, w wieku dorosłym rozwój IE można wspierać poprzez odpowiedni trening i terapię¹⁷. Czynniki wewnętrzne obejmują między innymi: właściwości osobowe samej jednostki, jej możliwości i preferencje w zakresie aktywności, oraz uwarunkowania temperamentalne¹⁸.

10 M. Cyniak-Cieciura, B. Zawadzki, J. Strelau, *Formalna Charakterystyka Zachowania - Kwestionariusz Temperamentu wersja zrewidowana, FCZ-KT(R)*, Wydawnictwo PTP, Warszawa 2016.

11 M. Zeidner, *Rozwój inteligencji emocjonalnej. Czego dowiedzieliśmy się do tej pory?*, w: *Inteligencja emocjonalna. Fakty, mity, kontrowersje*, red. M. Śmieja, J. Orzechowski, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2008, s. 82-111.

12 A. Matczak, K. Knopp, op. cit.

13 M. Zeidner, op. cit.

14 A. Matczak, K. Knopp, op. cit.

15 Ibidem.

16 J. Piekarska, *Inteligencja emocjonalna i rola rodziny w jej rozwoju*, w: *Perspektywy w psychologii*, red. J. Piekarska, A. Studzińska, Wydawnictwo AEH, Warszawa 2021, s. 73-88.

17 M. Zeidner, op. cit.

18 I. Kouros, H. Holmberg, L. Ekselius, M. Ramklint, *Temperament, but not childhood trauma, distinguishes borderline personality disorder from bipolar disorder and ADHD*, "Nordic Journal of Psychiatry", 78(1)/2024, s. 9-86.

W badaniach własnych zastosowano podejście zgodne z Modelem Inteligencji Emocjonalnej Saloveya i Mayera, który traktuje IE jako zbiór zdolności. Model ten, definiuje Inteligencję Emocjonalną jako umiejętność rozpoznawania, rozumienia i wykorzystywania emocji, w celu kierowania myśleniem i działaniem¹⁹. Tak rozumiana Inteligencja Emocjonalna podkreśla jej poznawczy charakter i pozwala na badanie jej związków z temperamentem²⁰.

Podejście to pozwala założyć, że dzięki odpowiedniemu dopasowaniu jednostki do środowiska, licznym interakcjom z innymi i pracy nad sobą, jednostka może rozwijać zdolności rozumienia emocji własnych i innych oraz wykorzystywać emocje do działania. Tym samym, jest w stanie istotnie wpływać na jakość swojego życia, relacje interpersonalne, skuteczność komunikacji, a także na zdolność radzenia sobie ze stresem i wyzwaniami życiowymi²¹.

2. ADHD U DOROSŁYCH

Pierwsze wzmianki o ADHD pojawiły się na początku XX wieku, kiedy brytyjski pediatra George Still opisał dzieci z nadpobudliwością psychoruchową jako mające „nie-normalny defekt kontroli moralnej”²². Dziś ADHD jest jednym z najlepiej zbadanych zaburzeń w psychiatrii i psychologii²³. Charakteryzuje się ono trwałymi wzorcami zachowań, takimi jak problemy z utrzymaniem uwagi, nadmierna impulsywność i ruchliwość, które są nieadekwatne do wieku i poziomu rozwoju jednostki²⁴. Zaburzenia uwagi obejmują między innymi trudności w koncentracji, selekcji bodźców i łatwość rozpraszania się, podczas gdy impulsywność przejawia się w nieprzewidywalnym działaniu i problemach z przestrzeganiem zasad. Nadmierna ruchliwość prezentuje się poprzez chaotyczną aktywnością fizyczną, często irytującą otoczenie²⁵. Intensywność objawów może różnić się w zależności od sytuacji, na przykład podczas wysiłku umysłowego, czy konieczności skupienia uwagi, objawy mogą się nasilać, zaś w sytuacjach nowych lub interesujących, mogą się wygaszać²⁶. Zgodnie z DSM-5 wyróżnia się trzy główne podtypy ADHD: (1) podtyp z dominującymi zaburzeniami koncentracji uwagi; (2) podtyp z przewagą nadpobudliwości psychoruchowej; (3) podtyp mieszany²⁷. Chłopcy

19 P. Salovey, J. D. Mayer, *Emotional intelligence. Imagination, "Cognition, and Personality"*, 9/1990, s. 185-211.

20 Ibidem.

21 A. Matczak, K. Knopp, op. cit.

22 T. Wolańczyk, J. Komender, *Zaburzenia hiperkinetyczne*, w: *Psychiatria dzieci i młodzieży*, red. I. Namysłowska, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa, 2014, s. 197-213.

23 Ibidem.

24 Ibidem.

25 Ibidem.

26 Ibidem.

27 American Psychiatric Association (APA), *Diagnostic and statistical manual of mental Disorders. 5th Edition*, DC, Washington 2013.

najczęściej prezentują podtyp mieszany lub z przewagą nadpobudliwości, podczas gdy dziewczęta częściej prezentują zachowania przypisane do podtypu z zaburzeniami koncentracji uwagi²⁸. Statystyki pokazują, że stosunek chłopców do dziewcząt z diagnozą ADHD podtypu pierwszego wynosi 4:1, natomiast w przypadku podtypu trzeciego jest to 1:1²⁹. Rozpowszechnienie zaburzenia szacuje się na około 6-7% populacji dzieci i 2,5% populacji dorosłych, choć najnowsze badania wskazują na wzrost do 4-5%. Ponadto obecnie sugeruje się, że ADHD występuje równie często u obu płci, przy czym u kobiet objawy są mniej zauważalne³⁰. Pomimo tych szacunków, w diagnozowaniu dorosłych występują trudności, głównie z uwagi na niedostosowane do nich kryteria diagnostyczne oraz niejednorodny obraz kliniczny zaburzenia³¹. Podstawowym warunkiem postawienia diagnozy u dorosłych, poza wystąpieniem objawów ADHD przed 12 rokiem życia, jest ich uciążliwość oraz negatywny wpływ na życie w dorosłości. Jeśli jednostka wykształciła mechanizmy kompensacyjne dla problemów związanych z ADHD, może nie uważać ich za uciążliwe, co bezpośrednio prowadzi do braku diagnozy lub jej błędnego postawienia³². Ponadto badania dotyczące diagnozy różnicowej ADHD wskazują, że charakterystyczne dla tego zaburzenia symptomy mogą zostać pomyłone z innymi schorzeniami psychicznymi, takimi jak: zaburzenia depresyjne, choroba dwubiegunowa, zaburzenia lękowe i osobowości, w szczególności z Borderline³³.

Dodatkowo liczne badania potwierdzają długoterminowe negatywne konsekwencje zaburzeń hiperkinetycznych. Wśród dorosłych z ADHD obserwuje się zmniejszone szanse na zawarcie małżeństwa, wyższy odsetek rozwodów, mniejszą liczbę bliskich relacji, osamotnienie³⁴ oraz trudności ze znalezieniem pracy i niższe dochody³⁵. Częściej też korzystają z opieki zdrowotnej, a ich nadpobudliwość psychoruchowa wiąże się z wyższym ryzykiem wypadków śmiertelnych i samobójstw, częściej też umierają przed 40 rokiem życia³⁶.

W obliczu wyzwań, z jakimi mierzą się osoby z ADHD, zasadnym wydaje się twierdzenie, że poprzez rozwijanie zdolności emocjonalnych, osoby te mogą lepiej rozumieć i regulować swoje emocje, a to bezpośrednio przekłada się na lepsze zarządza-

28 T. Wolańczyk, J. Komender., op. cit.

29 D. W. Goodman, *The consequences of attention-deficit/hyperactivity disorder in adults*. "Psychiatric Practice", 13(5)/2007, s. 318-327.

30 I. Kouros, H. Holmberg, L. Ekselius, & M. Ramklint, *Temperament, but not childhood trauma, distinguishes borderline personality disorder from bipolar disorder and ADHD*, "Nordic Journal of Psychiatry", 78(1)/2024, s. 79-86.

31 D. W. Goodman, op. cit.

32 Ibidem.

33 I. Kouros, H. Holmberg, L. Ekselius, M. Ramklint, op. cit.

34 K. Karteczka, *Zespół hiperkinetyczny (ADHD) u osób dorosłych*, „Edukacja dorosłych” 1/2012, s. 113-126.

35 Z. Krupnicka, G. Poraj, J. Kaźmierski, *ADHD u osób dorosłych – rozpoznawanie, przyczyny i skutki*, „Psychiatria, Psychologia Kliniczna”, 17(3)/2017, s. 195-202.

36 Ibidem.

nie impulsywnością i nadpobudliwością³⁷. Ponadto rozwinięte umiejętności interpersonalne, pozwalają na budowanie trwalszych relacji i radzenie sobie z wyzwaniami społecznymi.

3. TEMPERAMENT

W psychologii różnic indywidualnych istnieje wiele teorii definiujących temperament, mimo różnic, badacze zgadzają się co do kilku kluczowych cech tego konstruktów. Z ogólną akceptacją spotyka się definicja Jana Strelau, która mówi, że: „temperament charakteryzuje się względną stałością w porównaniu z innymi zjawiskami psychicznymi i ma podstawy biologiczne, przy czym indywidualne różnice są częściowo genetyczne a cechy temperamentu są obecne już od wczesnego dzieciństwa i można je zaobserwować także u zwierząt”³⁸.

Badania nad zależnością, pomiędzy temperamentem, a funkcjonowaniem jednostki, prowadzone są od wielu lat. U dzieci najczęściej dotyczą one funkcjonowania w grupach rówieśniczych oraz osiągnięć szkolnych³⁹. Pierwsze badania odnoszące się do związków temperamentu z zaburzeniami zachowania u dzieci przeprowadzili Thomas i Chess w 1956 roku. Zauważyli oni, że „trudny” temperament (charakteryzujący się: wycofywaniem się, brakiem przystosowania, nadmierną emocjonalnością i nadruchliwością), może prowadzić do zaburzeń zachowania. Późniejsze badania potwierdziły, że rodzice dzieci z ADHD częściej obserwują u nich cechy „trudnego” temperamentu, niż rodzice dzieci z grupy kontrolnej. Przy czym badacze wskazują, że problemy w funkcjonowaniu dzieci wynikają bardziej z niezgodności między temperamentem, a oczekiwaniami środowiska, niż z samej struktury temperamentu⁴⁰.

U dorosłych rozbieżność ta może prowadzić do mniejszego sukcesu życiowego i wpływać na problemy zawodowe, preferencje dotyczące sposobu spędzania czasu wolnego, aktywność sportową czy psychopatologię⁴¹. Analizując temperament dorosłych, badania najczęściej koncentrują się na związku ze stresem, PTSD⁴², relacjami interpersonalnymi i efektywnością zawodową⁴³. Zrozumienie zależności pomiędzy

37 A. Wojnarska, *Kompetencje komunikacyjne osób z ADHD – przegląd literatury*, „Niepełnosprawność. Dyskursy pedagogiki specjalnej”, 42/2021, UMCS, Lublin, s. 11-25.

38 J. Strelau, *Psychologia Różnic Indywidualnych*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa 2010.

39 Ibidem.

40 J. Jallow, A. H. Halt, M. Kerkelä, T. Hurtig, J. Miettunen, *Association of temperament and character traits with ADHD and its comorbidities*, „Nordic Journal of Psychiatry”, 78(1)/2024, s. 64-70.

41 M. Szurpita, W. Radziwiłłowicz, *Zaburzenia neurorozwojowe – diagnostyka, obraz kliniczny i jego dynamika. Współczesne pytania i kierunki poszukiwań badawczych*, „Psychologia Rozwojowa”, 2/2022, s. 9-25.

42 Ibidem.

43 J. Stańczyk, P. Gajdziszewska-Dudek, *O znaczeniu inteligencji emocjonalnej w życiu zawodowym*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej: Organizacja i Zarządzanie”, 8/2015, s. 507-216.

temperamentem, a ADHD, mogłoby dostarczyć cennych informacji na temat specyficznych wyzwań, z jakimi borykają się osoby z zaburzeniami psychoruchowymi oraz wskazać kierunki działań terapeutycznych i interwencyjnych.

4. ANALIZA WYNIKÓW BADAŃ

Na potrzeby badań własnych, postawiono następujące hipotezy badawcze:

- H1. Istnieją istotne statystycznie różnice, pomiędzy dorosłymi osobami z diagnozą ADHD a dorosłymi bez diagnozy, pod względem Inteligencji Emocjonalnej.
- H2. Istnieją istotne statystycznie różnice, pomiędzy dorosłymi osobami z diagnozą ADH a osobami bez diagnozy, pod względem temperamentu.
- H3. Istnieją korelacje między Inteligencją Emocjonalną a temperamentem, wśród osób z diagnozą ADHD.
- H4. Istnieją korelacje między Inteligencją Emocjonalną a temperamentem, wśród dorosłych bez diagnozy ADHD.

Przed przystąpieniem do analiz właściwych, dokonano obliczeń podstawowych statystyk opisowych zmiennych zależnych, wraz z testem Shapiro-Wilka w obu grupach.

Tabela 1. Statystyki opisowe dla zmiennych zależnych w grupie badanej

	<i>M</i>	<i>Me</i>	<i>SD</i>	<i>Min.</i>	<i>Maks.</i>	<i>Sk.</i>	<i>Kurt.</i>	<i>S-W</i>	<i>p</i>
INTEall	113,83	115,00	18,13	69	156	-0,24	0,15	0,98	0,453
INTEw1	56,65	56,50	8,84	38	78	0,26	-0,27	0,98	0,482
INTEw2	39,62	41,00	9,96	13	59	-0,49	0,28	0,98	0,187
AK	35,15	36,50	8,01	18	54	-0,34	-0,50	0,96	0,051
WS	45,95	45,50	6,05	32	60	0,50	-0,10	0,95	0,010
RE	49,00	49,00	4,87	33	57	-0,71	0,57	0,96	0,022
WT	27,65	26,00	6,64	18	47	0,92	0,76	0,94	0,002
RT	20,95	22,00	5,69	10	33	-0,13	-0,90	0,97	0,073
ŻW	39,45	39,00	7,40	16	56	0,03	0,86	0,97	0,091
PE	49,55	48,50	6,01	39	60	0,10	-1,06	0,94	0,010

Adnotacja: INTEall – czynnik globalny INTE; INTEw1 – zdolność do wykorzystywania emocji do wspomaganego myślenia i działania; INTEw2 - zdolność do rozpoznawania emocji. AK – Aktywność; WS – Wrażliwość Sensoryczna; RE – Reaktywność Emocjonalna; WT – Wytrzymałość; RT – Rytmiczność; ŻW – Żwawość; PE – perseweratywność; M - średnia; Me – mediana; SD - odchylenie standardowe; Min – wartość minimalna; Maks – wartość maksymalna; Sk - skośność; Kurt – kurtoza; S-W – Wynik Shapiro – Wilka; p - istotność

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 2. Statystyki opisowe dla zmiennych zależnych w grupie porównawczej

	<i>M</i>	<i>Me</i>	<i>SD</i>	<i>Min.</i>	<i>Maks.</i>	<i>Sk.</i>	<i>Kurt.</i>	<i>S-W</i>	<i>p</i>
INTEall	129,36	130,00	12,70	99	158	-0,05	-0,13	0,99	0,931
INTEw1	62,70	64,00	7,24	46	78	-0,01	-0,16	0,98	0,792
INTEw2	47,09	48,00	5,24	35	59	-0,23	-0,04	0,98	0,635
AK	38,06	40,00	6,52	22	50	-0,64	0,14	0,96	0,073
WS	43,94	43,00	3,74	38	52	0,74	-0,17	0,92	0,003
RE	45,15	46,00	6,41	23	59	-0,57	2,43	0,93	0,010
WT	33,23	33,00	5,33	21	43	-0,20	0,39	0,96	0,080
RT	25,06	26,00	4,12	12	37	-0,98	3,61	0,83	<0,001
ŻW	43,72	42,00	5,24	37	55	0,59	-0,99	0,90	<0,001
PE	43,45	42,00	5,29	32	59	1,07	1,96	0,89	<0,001

Adnotacja: INTEall – czynnik globalny INTE; INTEw1– zdolność do wykorzystywania emocji do wspomaganego myślenia i działania; INTEw2 - zdolność do rozpoznawania emocji. AK – Aktywność; WS – Wrażliwość Sensoryczna; RE – Reaktywność Emocjonalna; WT – Wytrzymałość; RT – Rytmiczność; ŻW – Żwawość; PE – perseweratywność; M - średnia; Me – mediana; SD - odchylenie standardowe; Min – wartość minimalna; Maks – wartość maksymalna; Sk - skośność; Kurt – kurtoza; S-W – Wynik Shapiro – Wilka; p - istotność

Źródło: opracowanie własne.

Zawarte w tabelach 1 i 2 informacje wskazują, że część zmiennych prezentuje rozkład odbiegający od normalnego, w związku z czym zdecydowano się przeprowadzić szczegółową analizę skośności rozkładów poszczególnych zmiennych, opierając się na założeniu opisanym w 2021 roku przez Georga i Mallerego⁴⁴, zgodnie z którym rozkład zmiennej można uznać za niewykazujący znaczącej asymetrii, gdy jego skośność mieści się w przedziale od -2 do +2. Taka charakterystyka skośności odnosi się do uzyskanych wyników i pozwala na zastosowanie analiz parametrycznych.

W pierwszym kroku analiz podjęto próbę odpowiedzi na pytanie, czy pomiędzy osobami z diagnozą ADHD a grupą kontrolną występują istotne statystycznie różnice w natężeniu cech IE.

Zawarte w tabeli 3 wyniki wskazują na istotne różnice pomiędzy grupami, z wyraźnie niższym natężeniem cech Inteligencji Emocjonalnej w grupie badanej. Co potwierdza hipotezę 1.

W kolejnym etapie sprawdzono, czy pomiędzy badanymi grupami występują istotne statystycznie różnice, w natężeniu cech temperamentu.

44 D. George, P. Mallery, *IBM SPSS statistics 27 step by step: A simple guide and reference*. Abingdon: Routledge 2021, s. 113.

Tabela 3. Poziom inteligencji emocjonalnej a posiadanie diagnozy ADHD

	Mam diagnozę ADHD (N=66)		Nie mam diagnozy ADHD (N=47)		<i>t</i>	<i>p</i>	95% CI	
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>			LL	UL
NTEall	113,83	18,13	129,40	12,71	-5,35	< 0,001	-21,27	-9,78
INTEw1	56,65	8,84	62,70	7,23	-3,86	< 0,001	-9,16	-2,95
INTEw2	39,62	9,96	47,09	5,241	-5,17	< 0,001	-10,33	-10,46

Adnotacja. INTEall – czynnik globalny INTE; INTEw1 – czynnik 1 – zdolność do wykorzystywania emocji do wspomaganiania myślenia i działania; INTEw2- czynnik 2 - zdolność do rozpoznawania emocji. ; *M* - średnia; *SD*- odchylenie standardowe; *t* – test t-Studenta; *p* – istotność; LL – dolna granica przedziału ufności; UL – górna granica przedziału ufności

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 4. Poziom temperamentu, a diagnoza ADHD

	Mam diagnozę ADHD (N=66)		Nie mam diagnozy ADHD (N=47)		<i>t</i>	<i>p</i>	95% CI ^a	
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>			LL	UL
AK	35,15	8,01	38,06	6,52	-2,05	0,040	-5,72	-0,10
WS	45,95	6,06	43,94	3,74	2,19	0,030	0,18	3,84
RE	49,00	4,87	45,15	6,41	3,63	< 0,001	1,74	5,95
WT	27,65	6,64	33,23	5,33	-4,77	< 0,001	-7,90	-3,26
RT	20,95	5,69	25,06	4,12	-4,45	< 0,001	-5,93	-2,28
ŻW	39,45	7,40	43,72	5,25	-3,39	< 0,001	-6,76	-1,77
PE	49,55	6,01	43,45	5,30	5,58	< 0,001	3,93	8,26

Adnotacja. AK – Aktywność; WS – Wrażliwość Sensoryczna; RE – Reaktywność Emocjonalna; WT – Wytrzymałość; RT – Rytmicność; ŻW – Żwawość; PE – perseweratywność. *M* - średnia; *SD*- odchylenie standardowe; *t* – test t-Studenta; *p* – istotność; LL – dolna granica przedziału ufności; UL – górna granica przedziału ufności

Źródło: opracowanie własne.

Wyniki zaprezentowane w tabeli 4 wskazują na istnienie znaczących statystycznie różnic między grupami w natężeniu wszystkich cech temperamentu, tym samym potwierdzając hipotezę 2. Ponadto zauważyć można, że osoby z diagnozą ADHD uzyskały znacząco wyższe wyniki w poziomach Wrażliwości Sensorycznej, Reaktywności Emocjonalnej i Perseweratywności a niższe w pozostałych zmiennych.

W kolejnej części analiz przeprowadzono badania związków między IE i zmiennymi temperamentu u osób z diagnozą ADHD.

Z danych zawartych w tabeli 5 wynika, że osoby z diagnozą ADHD, charakteryzujące się wyższym natężeniem Aktywności, prezentują wyższy poziom Inteligencji Emocjonalnej ogólnej jak i poszczególnych zdolności. Ponadto zaobserwować można

Tabela 5. Korelacje między temperamentem a inteligencją emocjonalną w grupie badanej

	INTEall		INTEw1		INTEw2	
	<i>r</i>	<i>p</i>	<i>r</i>	<i>p</i>	<i>r</i>	<i>p</i>
AK	0,47	< 0,001	0,43	< 0,001	0,38	0,002
WS	0,20	0,117	0,19	0,117	0,15	0,216
RE	-0,10	0,634	-0,06	0,634	-0,09	0,431
WT	0,22	0,286	0,13	0,286	0,25	0,040
RT	-0,07	0,675	-0,05	0,675	-0,14	0,274
ŻW	0,29	0,013	0,30	0,013	0,20	0,106
PE	-0,01	0,896	0,02	0,896	-0,04	0,719

Adnotacja. AK – Aktywność; WS – Wrażliwość Sensoryczna; RE – Reaktywność Emocjonalna; WT – Wytrzymałość; RT – Rytmiczność; ŻW – Żwawość; PE – perseweratywność; INTEall – Inteligencja Emocjonalna; INTEw1 – czynnik 1 – zdolność do wykorzystywania emocji do wspomaganie myślenia i działania; INTEw2- czynnik 2 - zdolność do rozpoznawania emocji; *r* – *r* Pearsona, *p* – istotność

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 6. Korelacje między temperamentem a inteligencją emocjonalną w grupie kontrolnej

	INTEall		INTEw1		INTEw2	
	<i>r</i>	<i>p</i>	<i>r</i>	<i>p</i>	<i>r</i>	<i>p</i>
AK	0,40	0,004	0,37	0,011	0,23	0,024
WS	0,23	0,116	0,09	0,554	0,42	0,004
RE	-0,33	0,024	-0,33	0,023	-0,20	0,166
WT	0,35	0,016	0,34	0,018	0,31	0,034
RT	-0,11	0,460	-0,12	0,412	-0,22	0,142
ŻW	0,19	0,194	0,14	0,339	0,30	0,041
PE	-0,04	0,815	-0,14	0,354	0,21	0,155

Adnotacja. AK – Aktywność; WS – Wrażliwość Sensoryczna; RE – Reaktywność Emocjonalna; WT – Wytrzymałość; RT – Rytmiczność; ŻW – Żwawość; PE – perseweratywność; INTEall – Inteligencja Emocjonalna; INTEw1 – czynnik 1 – zdolność do wykorzystywania emocji do wspomaganie myślenia i działania; INTEw2- czynnik 2 - zdolność do rozpoznawania emocji. ; *r* – *r* Pearsona, *p* – istotność

Źródło: opracowanie własne.

pozytywne związki Wytrzymałości z umiejętnością rozpoznawania emocji, a osoby o wyższym natężeniu Żwawości charakteryzują się wyższym ogólnym poziomem IE oraz zdolnością do wykorzystywania emocji do wspomaganie myślenia i działania. Wyniki te pozwalają na częściowe potwierdzenie hipotezy 3.

W ostatnim kroku analiz sprawdzono związki między IE a czynnikami temperamentu w grupy kontrolnej, celem weryfikacji ostatniej postawionej hipotezy.

Przedstawione w tabeli 6 wyniki pozwoliły na częściowe potwierdzenie hipotezy 4. W grupie kontrolnej obserwuje się związki Aktywności i Wytrzymałości ze wszystkimi podskalami IE. Ponadto zaobserwować można, że wraz ze wzrostem natężenia Wrażliwości Sensorycznej rośnie umiejętność rozpoznawania emocji, a osoby wysoko Reaktywne Emocjonalnie prezentują niższy poziom ogólnego wyniku IE oraz zdolności do wykorzystywania emocji do myślenia i działania. Zauważyć można również, że wraz ze wzrostem Żwawości rośnie zdolność rozumienia emocji innych.

5. Dyskusja wyników

Uzyskane w badaniach własnych wyniki pozwalają stwierdzić, że osoby z ADHD charakteryzują się niższym poziomem Inteligencji Emocjonalnej, niż osoby z grupy kontrolnej. Wyniki te pokrywają się z literaturą i dokonanym przeglądem badań. Na przykład Kinga Karteczka podkreśla, że charakterystyczna dla osób z ADHD impulsywność, która prowadzi do nieadekwatnych reakcji emocjonalnych, trudności w regulacji emocji, labilności emocjonalnej, a nawet przesadnej wrażliwości, powiązana jest z niższymi wynikami w IE⁴⁵. Osoby z ADHD, w wyniku problemów z interpretacją niewerbalnych sygnałów emocjonalnych, koncentracją uwagi i utrzymaniem kontaktu wzrokowego, mają trudności w tworzeniu i utrzymywaniu relacji, często będąc postrzegane jako trudne w obyciu⁴⁶. Takie ich odbieranie prowadzi do izolacji społecznej, obniżenia samooceny i depresji⁴⁷, a to bezpośrednio przekłada się na obniżenia zdolności do wykorzystywania emocji do myślenia i działania, oraz problemów z funkcjonowaniem poznawczym⁴⁸. Aby temu zapobiec, ważne jest zrozumienie zależności między deficytami w Inteligencji Emocjonalnej a nadpobudliwością psychoruchową. Ciekawym kierunkiem byłyby badania eksperymentalne, oceniające wpływ treningu emocjonalnego/psychoterapii na funkcjonowanie emocjonalne dorosłych z ADHD.

Przeprowadzone analizy potwierdziły także istnienie różnic w natężeniu cech temperamentu pomiędzy osobami z ADHD, a grupą kontrolną. Zaobserwowany wyższy poziom natężenia Reaktywności Emocjonalnej (RE) pokrywa się z założeniami teoretycznymi, z których wynika, że osoby z diagnozą ADHD intensywniej reagują na bodźce emocjonalne, co bezpośrednio prowadzi do trudności w regulacji emocji i zwiększonej impulsywności⁴⁹. Odnosząc się do tej charakterystyki, spodziewano się negatywnych korelacji RE z Inteligencją Emocjonalną. Związek ten zauważono jedynie w grupie kontrolnej, gdzie wysoki poziom reaktywności wyraźnie koreluje

45 K. Karteczka, op. cit.

46 S.L. Able, V. Haynes, J. Hong, op. cit.

47 Ibidem.

48 A. Wojnarska, op. cit.

49 A. Zalewska, *Dwa Światy. Emocjonalne i poznawcze oceny jakości życia i ich uwarunkowania u osób o wysokiej i niskiej reaktywności*, Wydawnictwo SWPS Academica, Warszawa 2003, s. 9-12.

ze spadkiem zdolności do wykorzystywania emocji do myślenia i działa, jak i z ogólnym poziomem IE. Poszukując wyjaśnień dla braku związków w grupie badanej, przyjąć można zaproponowaną przez Annę Zalewską koncepcję o specyficznych mechanizmach radzenia sobie z emocjami (wypracowanymi przez dorosłych z ADHD), które nie są obecne w grupie kontrolnej⁵⁰. Mechanizmy te bezpośrednio przyczyniają się do niwelowania deficytów wywołanych wysokim poziomem RE, przyczyniając się do lepszego rozumienia emocji. Dlatego w przyszłych badaniach nad związkami Reaktywności z Inteligencją Emocjonalną, należałoby wziąć pod uwagę czynniki takie jak czas postawienia diagnozy, historię pacjenta i wspomniane mechanizmy kompensacyjne.

Analizując dalsze wyniki, zaobserwować można, że ADHD wiąże się z wyższym poziomem Wrażliwości Sensorycznej (WS). Ta nadwrażliwość często prowadzi do przeciążenia sensorycznego, które z kolei może zwiększać poziom stresu i utrudniać koncentrację oraz wykonywanie codziennych zadań⁵¹. W badaniach korelacji zakładano, że osoby z ADHD będą prezentować negatywny związek WS z Inteligencją Emocjonalną, podczas gdy w grupie kontrolnej spodziewano się związków pozytywnych. Założenie te powstało na podstawie teorii, jako że umiarkowany poziom WS sprzyja lepszemu rozumieniu emocji, podczas gdy zbyt wysoki poziom utrudnia odczytywanie sygnałów z otoczenia⁵². Jednakże badania potwierdziły owo założenie tylko częściowo, ukazując wyniki pozytywnych korelacji pomiędzy WS a zdolnością rozumienia emocji w grupie kontrolnej. Tymczasem wśród osób z ADHD nie ujawniono istotnych korelacji. Może to wynikać z różnorodnych doświadczeń życiowych dorosłych z ADHD, które wpływają na rozwój zarówno umiejętności społecznych, jak i emocjonalnych. W toku rozwoju osoby te miały więcej czasu na adaptację do swoich unikalnych wyzwań sensorycznych i emocjonalnych, a długoletnie doświadczenie w radzeniu sobie z przeciążeniem sensorycznym mogło prowadzić do rozwinięcia skuteczniejszych strategii zarządzania emocjami⁵³. Założenia te należałoby uwzględnić w kolejnych badaniach nad związkami WS z Inteligencją Emocjonalną.

Zaobserwowany wyższy poziom Perseweratywności (PE) u dorosłych z grupy badanej, pokrywa się z prezentowanymi przez osoby z ADHD trudnościami z przerywaniem trwającej aktywności, przełączaniem uwagi na coś nowego i skłonnościami do utrzymywania się przy jednej czynności lub myśli⁵⁴. Zaskakujące jest, że badania własne nie wykazały istotnych związków PE z Inteligencją Emocjonalną. Szukając wyjaśnienia dla wyników, ciekawym wydaje się to zaproponowane przez Joannę

50 Ibidem.

51 B.B. Rabinovitz, S. O'Neill, K. Rajendran, J. M. Halperin, op. cit.

52 A. Matczak, *Temperament a inteligencja emocjonalna*. „Psychologia – Etologia – Genetyka”, 10/2004, s. 59-82.

53 Ibidem.

54 Z. Krupnicka, G. Poraj, J. Kaźmierski, op. cit.

Pracką, która sugeruje, że RE może niwelować skutki Perseweratywności w kontekście zdolności emocjonalnych⁵⁵. Według autorki osoby wysoko reaktywne uczą się trafnie rozpoznawać i rozumieć emocje innych osób, będąc bardziej ukierunkowane na wzmocnienia społeczne i wrażliwe na kary ze strony otoczenia. Tym samym wysoka Reaktywność Emocjonalna, poprzez zwiększoną koncentrację na bodźcach społecznych i lepsze rozumienie emocji innych osób, łagodzi negatywne skutki Perseweratywności⁵⁶. Założenie to stanowi ciekawy punkt wyjścia do kolejnych badań.

W badaniach własnych, osoby z grupy badanej prezentowały niższy poziom Rytmiczności (RT) niż osoby z grupy kontrolnej. Dysproporcja ta wynika z problemów w regulacji poziomu pobudzenia, tak charakterystycznych dla osób z zaburzeniami hiperkinetycznymi. Trudności te wpływają bezpośrednio na umiejętność organizacji, utrzymywania schematów i rutyn, przez co codzienne funkcjonowanie osób z ADHD może być chaotyczne, z nagłymi zmianami planów, trudnościami w przewidywaniu i w utrzymywaniu porządku. Zamiast konsekwentnie realizować zadania według ustalonego planu, mogą one działać impulsywnie, często przerywając jedno zadanie, by zająć się innym (szczególnie gdy zadanie te nie dostarcza odpowiedniej dozy stymulacji), co prowadzi do trudności w efektywnym zarządzaniu czasem i zasobami⁵⁷. Ponadto przeprowadzony przegląd badań wskazuje na dodatnie korelacje elastyczności i rytmiczności z Inteligencją Emocjonalną, w zakresie snu, jedzenia i codziennych nawyków⁵⁸. Mając to na uwadze, spodziewano się związków Rytmiczności z IE, tymczasem nie zaobserwowano ich w żadnej z grup. Poszukując wyjaśnienia dla braku zależności, odnieść się można do konstrukcji narzędzia do pomiaru cech temperamentu, gdzie RT nie obejmuje wszystkich aspektów regulacji emocjonalnej i poznawczej, a koncentruje się głównie na aspektach takich jak sen czy jedzenie. W efekcie ograniczony zakres pomiarów Rytmiczności mógł nie uchwycić pełnych związków z IE.

W przypadku osób z ADHD, które mają trudności z utrzymaniem koncentracji na jednym zadaniu przez dłuższy czas, zwłaszcza jeśli zadanie nie dostarcza natychmiastowej satysfakcji, poziom Wytrzymałości (WT) będzie niższy⁵⁹, co potwierdziło się w badaniach własnych. Cecha ta korelowała pozytywnie z umiejętnością rozumienia emocji w grupie badanej oraz z oboma czynnikami Inteligencji Emocjonalnej (IE) w grupie kontrolnej, co pokrywa się z założeniami badacza. Osoby o wysokiej Wytrzymałości sprawniej zarządzają swoimi emocjami, szczególnie w sytuacjach streso-

55 J. Pracka, *Temperament i płeć a inteligencja emocjonalna*, Wydawnictwo Liberi Libri, Warszawa 2021, s. 73-88.

56 J. Pracka, op. cit.

57 N. Kajak, A. Kulik, M. Wachnicka, *Temperamentalne czynniki ryzyka u młodych dorosłych z objawami ADHD*, „Current Problems of Psychiatry”, 21(3)/2020, s. 140-153.

58 Ibidem.

59 Z. Krupnicka, G. Poraj, J. Kaźmierski, op. cit.

wych oraz potrafią utrzymać pozytywne nastawienie i skupienie na celach, pomimo przeciwności, co jest ważnym komponentem IE⁶⁰. Potwierdzają to nie tylko wyniki badań własnych, ale i badania Katarzyny Knopp⁶¹, która wykazała dodatnie korelacje między Wytrzymałością, a IE. Podobne wyniki otrzymali Andrzej Sękowski i Monika Borej⁶², którzy również zaobserwowali pozytywne korelacje pomiędzy WT a rozumieniem i kontrolą emocji.

Analizując wyniki własne, u osób z ADHD obserwuje się niższy poziomem Aktywności (AK) i Żwawości (ŻW). Wyjaśnienia dla niższego poziomu AK u dorosłych z ADHD szukać należy w ich doświadczeniach. Jako dzieci, osoby z ADHD, często doświadczają licznych porażek, otrzymują negatywne informacje zwrotne, mierzą się z wykluczeniem, co prowadzi do braku wiary w siebie, a to do obniżenia aktywności społecznej i częstotliwości podejmowania spontanicznych działań⁶³. Tym samym, poprzez odpowiednio wcześniej postawioną diagnozę i dostosowanie wymagań środowiska do potrzeb osób z ADHD, można zniwelować spadek Aktywności, co bezpośrednio przełoży się na wzrost zdolności intra i interpersonalnych⁶⁴ i poprawę ich funkcjonowania. Ponadto jak podaje Magdalena Marszał-Wiśniewska, Aktywność (AK), jako wymiar temperamentu, ma bezpośredni wpływ na Inteligencję Emocjonalną, poprzez oddziaływanie na częstotliwość i intensywność interakcji społecznych, które są kluczowe dla rozwijania umiejętności emocjonalnych⁶⁵. Również w badaniach Piotra Szczepaniaka, Jana Strelau i Kazimierza Wrześniewskiego⁶⁶, zaobserwować można, że wraz ze wzrostem Aktywności, rośnie odporność na stres oraz wzrasta angażowanie się w sytuacje społeczne.

W badanych własnych spodziewano się też związków Żwawości z IE, które zaobserwowano w grupie badanej, gdzie ogólny wyniki INTE i zdolność do wykorzystywania emocji, do myślenia i działania, wiąże się pozytywnie z ŻW. Dla osób z ADHD, które często mają trudności z regulacją emocjonalną, Żwawość może być wykorzystywana jako mechanizm kompensacyjny, który pozwala na szybsze przekształcanie emocji w działanie⁶⁷. Do podobnych wniosków doszły Anna Matczak i Katarzyna Knopp⁶⁸, zauważając, że „szybsze tempo przetwarzania informacji może wspierać skuteczniej-

60 J. Strelau, op. cit.

61 K. Knopp, K. , *Temperament, emotional intelligence, and social training as predictors of social competencies*, w: *Determinants of Social and Emotional Competencies*, red: A. Matczak, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2009, s. 37-66.

62 A. Sękowski, M. Borej, *Temperament i inteligencja emocjonalna sportowców dyscyplin indywidualnych i zespołowych*. „Psychological Journal”, 25(1)/2019, s. 7-15.

63 M. Lipowska, D. Dykalska-Bieck, *Czy impulsywność w ADHD ma komponenty temperamentalne?*, „Psychiatria i Psychologia Kliniczna”, 10(3)/2010, s. 169-181.

64 M. Lipowska, D. Dykalska-Bieck, op. cit.

65 A. Matczak, K. Knopp, op. cit.

66 J. Strelau, op. cit.

67 N. Kajak, A. Kulik, M. Wachnicka, op. cit.

68 A. Matczak, K. Knopp, op. cit.

sze zarządzanie emocjami”. Tymczasem u osób bez diagnozy ADHD, które zwykle mają lepiej rozwinięte funkcje poznawcze, Żwawość może sprzyjać szybszemu i efektywniejszemu rozpoznawaniu emocji u innych. Te osoby mogą lepiej przetwarzać subtelną informację społeczną i emocjonalną, co przekłada się na większą zdolność empatii i zrozumienia stanów emocjonalnych innych⁶⁹; założenie to zostało potwierdzone w badaniach własnych, odnotowujących związek ŻW ze zdolnością rozumienia emocji.

5. 1. OGRANICZENIA BADAŃ WŁASNYCH

Przeprowadzone badania mają swoje ograniczenia, które mogą wpływać na wiarygodność wyników. Kluczowym ograniczeniem jest stosunkowo niewielka liczba uczestników, co obniża reprezentatywność i moc statystyczną badania oraz zwiększa ryzyko błędów drugiego rodzaju. Ponadto pomiędzy grupami obserwuje się znaczne dysproporcje w podziale ze względu na płeć. W grupie badanej kobiety stanowiły 77% respondentów, a w grupie kontrolnej było ich o 20% mniej. Ta różnica mogła wpłynąć zarówno na wyniki natężenia poszczególnych cech, jak i na zależności pomiędzy temperamentem, a inteligencją emocjonalną. Ponadto warto byłoby pogłębić badania ankietowe o okres postawienia diagnozy, sposób codziennego funkcjonowania, w tym analizę prezentowanego podtypu ADHD oraz stosowane mechanizmy kompensacyjne czy farmakoterapie.

PODSUMOWANIE

Jak wspomniano we wstępie, obecnie obserwuje się wzrost zainteresowania tematem ADHD, szczególnie w kontekście osób dorosłych. Przyczyną tego wzrostu jest zarówno rozwój badań, jak i świadomość osób dorosłych, które identyfikują u siebie objawy, takie jak roztargnienie i niepokój, co skłania je do poszukiwania diagnozy. Dziś wiemy, że u około dwóch trzecich zdiagnozowanych w dzieciństwie, objawy ADHD utrzymują się w dorosłości. Niestety, dorosłym bez diagnozy trudniej jest znaleźć specjalistów i skuteczne metody wsparcia. Kluczowe jest zatem budowanie u nich pewności siebie, poczucia sprawczości oraz wsparcie emocjonalne i budowanie poczucia akceptacji, co ułatwiłoby osobom z ADHD rozwój zdrowych relacji społecznych i polepszyłoby ich funkcjonowanie w życiu codziennym. Wczesne i odpowiednie interwencje mogą nie tylko poprawić zdolności do zarządzania emocjami, ale także zminimalizować negatywny wpływ określonych cech temperamentu na ich życie. Zrozumienie interakcji między Inteligencją Emocjonalną a temperamentem może pomóc nie tylko w opracowaniu skutecznych interwencji pomocowych, ale także w nauce wykorzystywania unikalnych atutów osób z ADHD, takich jak zdolność do intensywnej pracy i szybkiego podejmowania decyzji. Integracja badań z zakresu psychologii emocjonalnej, tempe-

69 A. Matczak, op. cit.

ramentu i neurobiologii oferuje więc nowe możliwości wsparcia dorosłych z ADHD, uwzględniając ich indywidualne potrzeby i różnice, w ten sposób przyczyniając się do zmniejszenia poziomu wykluczenia społecznego tych osób.

BIBLIOGRAFIA

1. Able S. L., Haynes V., Hong J., *Diagnosis, treatment, and burden of illness among adults with attention-deficit/hyperactivity disorder in Europe*, „Pragmatic and Observational Research”, 28(5)/2014.
2. American Psychiatric Association (APA), *Diagnostic and statistical manual of mental Disorders. 5th Edition*, DC, Washington 2013.
3. Bobkowicz-Lewartowska L., Giers M., *Profil inteligencji dzieci z ADHD w świetle koncepcji inteligencji wielorakiej H. Gardnera – implikacje edukacyjne*, „Przegląd Naukowo-Metodyczny Edukacja dla Bezpieczeństwa”, 8(2)/2014.
4. Cyniak-Cieciura M., Zawadzki B., Strelau J., *Formalna charakterystyka zachowania - Kwestionariusz Temperamentu wersja zrewidowana, FCZ-KT(R)*, Wydawnictwo PTP, Warszawa 2016.
5. George D., Mallery P., *IBM SPSS Statistics 27 Step by Step: A Simple Guide and Reference*, Abingdon: Routledge 2021.
6. Goodman D.W., *The consequences of attention-deficit/hyperactivity disorder in adults*, „Psychiatric Practice”, 13(5)/2007.
7. Jallow J., Halt A. H., Kerkelä M., Hurtig T., Miettunen J., *Association of temperament and character traits with ADHD and its comorbidities*, „Nordic Journal of Psychiatry”, 78(1)/2024.
8. Jaworska A., Matczak A., *Kwestionariusz Inteligencji Emocjonalnej INTE*, Wydawnictwo PTP, Warszawa 2008.
9. Kajak N., Kulik A., Wachnicka M., *Temperamentalne czynniki ryzyka u młodych dorosłych z objawami ADHD*, „Current Problems of Psychiatry”, 21(3)/2020.
10. Karteczka K., *Zespół hiperkinetyczny (ADHD) u osób dorosłych*, „Edukacja dorosłych”, 1/2012.
11. Kouros I., Holmberg H., Ekselius L. & Ramklint M., *Temperament, but not childhood trauma, distinguishes borderline personality disorder from bipolar disorder and ADHD*, „Nordic Journal of Psychiatry”, 78(1)/2024.
12. Knopp K., *Temperament, emotional intelligence, and social training as predictors of social competencies*, w: *Determinants of Social and Emotional Competencies*, red. A. Matczak, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2009.
13. Krupnicka Z., Poraj G., Kaźmierski J., *ADHD u osób dorosłych – rozpoznawanie, przyczyny i skutki*, „Psychiatria, Psychologia Kliniczna”, 17(3)/2017.
14. Lipowska M., Dykalska-Bieck D., *Czy impulsywność w ADHD ma komponenty temperamentalne?*, „Psychiatria i Psychologia Kliniczna”, 10(3)/2010.
15. Matczak A., *Temperament a inteligencja emocjonalna*, „Psychologia – Etologia – Genetyka”, 10/2004.
16. Matczak A., Knopp K., *Znaczenie inteligencji emocjonalnej w funkcjonowaniu człowieka*, Redakcja Liberi Libri, Warszawa 2013.
17. Piekarska J., *Inteligencja emocjonalna i rola rodziny w jej rozwoju*, w: *Perspektywy w psychologii*, red. J. Piekarska, A. Studzińska, Wydawnictwo AEH, Warszawa 2021.
18. Pracka J., *Temperament i płeć a inteligencja emocjonalna*, Wydawnictwo Liberi Libri, Warszawa 2021.
19. Rabinovitz B. B., O'Neill S., Rajendran K., Halperin J.M., *Temperament, executive control, and attention-deficit/hyperactivity disorder across early development*, „Journal of Abnormal Psychology”, 125(2)/2016.

20. Salovey P., Mayer J. D., *Emotional intelligence*, "Imagination, Cognition, and Personality", 9/1990.
21. Sękowski A., Berej M., *Temperament i inteligencja emocjonalna sportowców dyscyplin indywidualnych i zespołowych*. „Psychological Journal”, 25(1)/2019.
22. Stańczyk J., Gajdziszewska-Dudek P., *Oznaczeniu inteligencji emocjonalnej w życiu zawodowym*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej: Organizacja i Zarządzanie”, 8/2015.
23. Strelau J., *Psychologia różnic indywidualnych*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa 2010.
24. Szurpita M., Radziwiłłowicz W., *Zaburzenia neurorozwojowe – diagnostyka, obraz kliniczny i jego dynamika. Współczesne pytania i kierunki poszukiwań badawczych*, „Psychologia Rozwojowa”, 2/2022.
25. Wolańczyk T., Komender J., *Zaburzenia hiperkinetyczne*, w: *Psychiatria dzieci i młodzieży*, red. I. Namysłowska, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2014.
26. Wojnarska A., *Kompetencje komunikacyjne osób z ADHD – przegląd literatury*, „Niepełnosprawność. Dyskursy pedagogiki specjalnej”, UMCS, Lublin, 42/2021.
27. Zalewska A., *Dwa światy. Emocjonalne i poznawcze oceny jakości życia i ich uwarunkowania u osób o wysokiej i niskiej reaktywności*, Wydawnictwo SWPS Academica, Warszawa 2003.
28. Zeidner M., *Rozwój inteligencji emocjonalnej. Czego dowiedzieliśmy się do tej pory?*, w: *Inteligencja emocjonalna. Fakty, mity, kontrowersje*, red. M. Śmieja, J. Orzechowski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.

Dominik Drobek

Uniwersytet Medyczny w Lublinie

ORCID: 0000-0001-6072-2513

dr Katarzyna Sidor, prof. UML

Uniwersytet Medyczny w Lublinie

ORCID: 0000-0003-2590-3970

dr Wojciech Styk, prof. UML

Uniwersytet Medyczny w Lublinie

ORCID: 0000-0003-0186-3118

Studia Społeczne
ISSN 2081-0008
e-ISSN 2449-9714
str. 27–42

ZALEŻNOŚCI MIĘDZY SAMOOCENĄ KOBIET A ICH POSTRZEGANIEM CIAŁA SWOJEGO PARTNERA

*RELATIONSHIPS BETWEEN WOMEN'S SELF-ESTEEM AND THEIR
PERCEPTION OF THEIR PARTNER'S BODY*

STRESZCZENIE

Samoocena jest pojęciem szeroko omawianym, obejmującym znacznie więcej niż tylko nasze subiektywne postrzeganie siebie. Czynniki wpływające na samoocenę, jej kształtowanie oraz stabilność, pokazują jej złożoność. Aby zgłębić temat samooceny, praca ta najpierw definiuje, czym jest samoocena i jak była opisywana przez psychologów na przestrzeni lat. Wyjaśnia, jakie funkcje pełni, jak się kształtuje oraz jakie są jej rodzaje, co pomaga w głębszym zrozumieniu tego zagadnienia. W kontekście relacji damsko-męskich, samoocena jest analizowana pod kątem różnic płciowych oraz zmian w związkach partnerskich. Wiele badań wskazuje na zależność między własnym wyglądem a poziomem samooceny, co rodzi pytanie, czy również wygląd partnera ma znaczenie statystyczne w odniesieniu do samooceny kobiet. W celu zbadania poziomu samooceny kobiet

w związkach oraz jej korelacji z oceną wyglądu ciała partnera praca ta wykorzystowała ankietę własną oraz skalę samooceny Rosenberga. Dodatkowo analizowano samoocenę oraz czynniki związane z atrakcyjnością i relacjami, mogące ze sobą współzależać. Postawiono hipotezę, że wyższa samoocena kobiet koreluje z wyższą oceną wyglądu partnera. Przebadano 224 kobiety w związkach. Wyniki jednak nie potwierdziły tej hipotezy, wskazując, że niezależnie od poziomu samooceny, kobiety równie pozytywnie oceniają atrakcyjność swoich partnerów.

SŁOWA KLUCZOWE: samoocena kobiet, postrzeganie partnera, wizerunek ciała, atrakcyjność fizyczna.

ABSTRACT

Self-esteem is a widely discussed concept encompassing much more than our subjective perception of ourselves. The factors influencing self-esteem, its formation, and its stability reveal its complexity. To delve into self-esteem, this paper first defines what self-esteem is and how psychologists have described it over the years. It explains the functions of self-esteem, how it is shaped, and its various types, aiding in a deeper understanding of this concept. In the context of male-female relationships, self-esteem is analyzed in terms of gender differences and changes within romantic partnerships. Numerous studies indicate a relationship between one's own appearance and the level of self-esteem, raising the question of whether a partner's appearance also has a statistical significance in relation to women's self-esteem. To investigate the level of self-esteem among women in relationships and its correlation with the assessment of a partner's physical appearance, this study utilized a custom survey and the Rosenberg Self-Esteem Scale. Additionally, self-esteem and factors related to attractiveness and relationships were analyzed for potential interdependence. A hypothesis was posed that higher self-esteem in women correlates with higher ratings of their partner's appearance. A total of 224 women in relationships were surveyed. However, the results did not confirm this hypothesis, indicating that regardless of the level of self-esteem, women equally positively evaluate the attractiveness of their partners.

KEY WORDS: women's self-esteem, perception of the partner, body image, physical attractiveness.

WSTĘP

Samoocena jest kluczowym konstruktem w psychologii klinicznej, rozwojowej, osobowościowej oraz społecznej, a jej znaczenie w funkcjonowaniu psychologicznym jest badane od niemalże wieku^{1,2}. Jej rola nie ogranicza się jednak jedynie do zainteresowań psychologów, ale wzbudza także zainteresowanie wychowawców, polityków oraz menedżerów, ponieważ pozytywna samoocena odgrywa istotną rolę w rozwoju człowieka. Znajduje ona zastosowanie w sferach poznawczej, rodzinnej, społecznej i zawodowej, wpływając na relacje międzyludzkie oraz efektywność pracy. W psychologii pracy podkreśla się, że wysoka samoocena jest związana z kreatywnością i osiągnięciem sukcesów³. Umiejętność samooceny stała się istotna również w zawodach związanych z pomaganiem innym, takich jak edukacja czy pedagogika⁴. Badania wskazują, że samoocena jest także ważnym wyznacznikiem dobrostanu emocjonalnego^{5,6}. Tak szerokie znaczenie tego konstruktu znajduje odzwierciedlenie w licznych publikacjach na jego temat oraz w wielu szkoleniach mających na celu jej wzmocnienie i utrzymanie⁷.

Przez wieki samoocena nie była uznawana za istotny temat do badań i definicji. Dopiero w 1890 roku psycholog William James przedstawił swoją teorię, stając się pierwszym naukowcem, który opracował klarowną koncepcję „ja”^{8,9}. W swojej teorii William James zastosował prosty wzór do zdefiniowania samooceny, określając ją jako subiektywny stosunek, który można wyrazić przez podzielenie sukcesów osiągniętych w ważnych dla jednostki obszarach życia przez jej oczekiwania, czyli iloraz „sukces/aspiracje”¹⁰. Aspiracje w tym kontekście odnoszą się do osobistych celów, marzeń, ambicji, wartości oraz wiary w swój potencjał i oczekiwania względem osiągnięć. Zgodnie z tym podejściem, jeśli rzeczywiste osiągnięcia są niskie, a aspiracje

- 1 A.M. Abdel-Khalek, *Introduction to the psychology of self-esteem*, „Self-esteem: perspectives, influences, and improvement strategies” 2016, s. 1-23.
- 2 M.H. Kernis et al., *Self-perceptions of reactions to doing well or poorly: The roles of stability and level of self-esteem*, „Personality and Individual Differences”, no. 22(6)/1997, s. 845-854.
- 3 K. Czerwonka, *Czym jest samoocena?*, Psychologia.net.pl, <<http://psychologia.net.pl/artukul.php?level=725>>, 2014, [dostęp: 01.07.2024].
- 4 P. Krakowiak, B. Łukaszewska, *Samoocena pracowników w instytucjach edukacyjnych i pomocowych a ich działalność zawodowa*, „Paedagogia Christiana”, 35(1)/2015, s. 273-294.
- 5 *Self-esteem: The puzzle of low self-regard*, red Baumeister R.F., Springer Science & Business Media, s. 201-218.
- 6 R.F. Baumeister et al., *Does high self-esteem cause better performance, interpersonal success, happiness, or healthier lifestyles?*, „Psychological science in the public interest”, 4(1)/ 2003, s. 1-44.
- 7 M. Marchlewska, *Pamięć autobiograficzna w służbie Ja – o roli wizualnego odtwarzania zagrażających wydarzeń z pamięci autobiograficznej*, 2017.
- 8 H. Flynn, *Self Esteem Theory and Measurement: A Critical Review*, „Thirdspace: a journal of feminist theory and culture”, 2003.
- 9 A. Maslow, *Motivation and Personality*, przeł. Sawicka P., PAX, Warszawa 1990.
- 10 P. Gutowski, *Nauka, filozofia i życie: u podstaw myśli Williama Jamesa*, Wydawnictwo KUL, 2011.

wysokie, osoba postrzega siebie jako porażkę. Natomiast gdy sukcesy przewyższają oczekiwania, samoocena wzrasta, zbliżając jednostkę do jej „idealnego ja”^{11, 12}. Zmniejszenie różnicy między osiągnięciami a aspiracjami prowadzi do podniesienia samooceny. Stosunek bliski 1:1 odpowiada wysokiej, pozytywnej samoocenie, podczas gdy większa dysproporcja skutkuje niższą samooceną i wywołuje negatywne uczucia. W związku z tym samoocena jest pojęciem dynamicznym.

Od tego momentu inni psychologowie bazowali na jego oryginalnej tezie, aby dalej rozwijać i definiować pojęcie samooceny. Tak długa historia analiz wyjaśnia, dlaczego istnieje wiele definicji w tej dziedzinie i dlaczego dotychczas nie osiągnięto jednolitego jej określenia¹³.

Morris Rosenberg, kolejny badacz zajmujący się samooceną, jest uważany za naukowca, który odświeżył to pojęcie w psychologii społecznej¹⁴. Definiował samoocenę jako pozytywną ocenę siebie samego oraz ogólne zadowolenie z własnej osoby. Rosenberg podkreślał, że wysoka samoocena polega na szacunku do siebie, postrzeganiu siebie jako godnego, wystarczająco dobrego i wartościowego, ale nie lepszego od innych^{15, 16}. Jego teoria opiera się na dwóch głównych założeniach: ocenie własnej oraz porównaniach społecznych¹⁷.

Autentyczna samoocena nie polega jedynie na dobrym samopoczuciu, ale wynika z relacji między kompetencjami a godnością. Mruk twierdzi, że „czujemy się dobrze, czyniąc dobro”¹⁸. Oznacza to, że prawdziwą samoocenę osiągamy, podejmując właściwe działania w obliczu życiowych wyzwań, niezależnie od ich trudności. Podobne podejście miał John Milton, który utożsamiał samoocenę z robieniem tego, co jest „sprawiedliwe i słuszne”¹⁹. Niebrzydowski definiuje samoocenę jako zespół opinii i sądów na temat samego siebie, uwzględniający własne osiągnięcia, uzdolnienia, możliwości życiowe i wygląd. Podkreśla, że samoocena jest istotnym elementem samowiedzy i wpływa na postrzeganie własnej osoby²⁰. Bogdan Wojciszke natomiast

11 Marchlewska M., op. cit.

12 C.J. Mruk, *Self-esteem research, theory, and practice: Toward a positive psychology of self-esteem*, Springer Publishing Company, 2006.

13 M. Szpitalak, R. Polczyk, *Samoocena: geneza, struktura, funkcje i metody pomiaru*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, 2015.

14 H. Flynn, op. cit.

15 A.M. Abdel-Khalek, op. cit.

16 M. Łaguna et al., *Skala samooceny SES Morrisa Rosenberga – polska adaptacja metody*, „Psychologia społeczna”, 2007.

17 D.I. Wosik-Kowala, *Samoocena młodzieży stojącej u progu dalszego kształcenia lub tranzycji na rynek pracy – na przykładzie uczniów lubelskich szkół ponadpodstawowych*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny”, 2020.

18 C.J. Mruk, op. cit.

19 K. Czerwonka, op. cit.

20 L. Niebrzydowski, *O poznawaniu i ocenie samego siebie: na przykładzie młodzieży dorastającej*, Nasza Księgarnia, 1976.

opisuje samoocenę jako afektywną reakcję na samego siebie, posiadającą „dwoistą naturę procesu i cechy”. Proces to bieżące wartościowanie siebie, ukierunkowane na uzyskanie pozytywnej opinii o sobie, a cecha to trwała skłonność do oceniania siebie w sposób pozytywny lub negatywny. W jego ujęciu samoocena może być jawna lub ukryta²¹.

Termin „self-esteem” bywa tłumaczony na język polski jako „samoocena” lub „poczucie własnej wartości”. Nie ma jednak jednoznacznej zgody co do zamiennego używania tych pojęć. Niektórzy autorzy stosują te terminy zamiennie, podczas gdy inni je rozróżniają. W piśmiennictwie anglojęzycznym rzadko spotyka się różnicowanie samooceny na komponenty poznawcze i emocjonalne. Samoocena jest związana z różnymi wymiarami funkcjonowania emocjonalnego „ja” oraz z aspektami poznawczymi w odniesieniu do poczucia własnej wartości^{22, 23}.

Poczucie własnej wartości jest często rozumiane podobnie jak samoocena, ale jako stan. Oznacza to emocje i stany, których jednostka doświadcza w odpowiedzi na różne okoliczności. Poczucie własnej wartości wpływa na wytrwałość w dążeniu do ustalonych celów, porównywanie wyników osiągnięć oraz przewidywanie przyszłych sukcesów. Dodatkowo, poczucie własnej wartości ma wpływ na poziom samoakceptacji oraz zdolność do podejmowania samodzielnych decyzji i działań²⁴.

Według rozważań Wojciszki, teorie dotyczące samooceny należy analizować pod kątem pełnionych przez nią funkcji. Autor wyróżnia konkretne zadania samooceny, takie jak: ochrona przed lękiem, stresem i nieszczęśliwymi wydarzeniami, zapobieganie wykluczeniu społecznemu, a także wspieranie realizacji postanowień^{25, 26}. Samoocena może pełnić funkcję ochronną, zabezpieczając jednostkę przed negatywnymi doświadczeniami i przyczyniając się do utrzymania dobrej kondycji psychicznej. Ponadto wpływa na łatwość adaptacji różnych zachowań w społeczeństwie. Z perspektywy poznawczej, samoocena wpływa również na stopień konsolidacji informacji na temat własnego „Ja”²⁷.

Samoocena pełni funkcję ochronną przed stresem, traumą i nieszczęściami, pomagając jednostce utrzymać poczucie tożsamości i stabilności w trudnych sytuacjach osobistych i interpersonalnych. Działa jak bufor, który minimalizuje doznawanie cierpienia oraz negatywnych emocji, takich jak rozczarowanie, lęk czy niepokój, co

21 B. Wojciszke, *Psychologia Społeczna*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2011.

22 M. Łąguna, et al., op. cit.

23 M. Szpitalak, Polczyk R., op. cit.

24 B. Gorabowicz, *Poczucie własnej wartości a formy okazywania miłości u małżonków*, „Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio”, 2015.

25 M.R. Leary, *Responses to social exclusion: Social anxiety, jealousy, loneliness, depression, and low self-esteem*, „Journal of Social and Clinical Psychology”, 1990.

26 B. Wojciszke, op. cit.

27 M. Szpitalak, R. Polczyk, op. cit.

pozwala na efektywną samoregulację emocji. Wysoka samoocena ułatwia radzenie sobie z niepowodzeniami i sytuacjami stresowymi, co pozwala na szybszy powrót do psychicznej równowagi. Niska samoocena natomiast prowadzi do unikania stresu, co może skutkować większą podatnością na negatywne emocje i trudności w radzeniu sobie z oceną innych. Samoocena również chroni przed lękiem, zwłaszcza w kontekście teorii opanowania trwogi (TMT), która mówi o lęku przed śmiercią. Jest to mechanizm, który pozwala człowiekowi radzić sobie z myślą o śmiertelności poprzez pozytywne postrzeżenie siebie i identyfikację z określonym światopoglądem. Poczucie przynależności do społeczności kulturowej stabilizuje i podnosi samoocenę, ograniczając lęk przed śmiercią. Społecznie, samoocena wpływa na to, jak człowiek radzi sobie z relacjami i jak jest postrzegany przez innych. Zgodnie z teorią socjometru Marka Leary'ego, samoocena jest wskaźnikiem akceptacji lub dezakceptacji przez grupę, co wpływa na zachowania jednostki, aby uniknąć wykluczenia społecznego. Wysoka samoocena sprzyja pozytywnemu odbiorowi przez innych, co z kolei zwiększa poczucie własnej wartości i przynależności. W kontekście realizacji celów wysoka samoocena motywuje do pracy i podejmowania ryzyka, co jest niezbędne do osiągania sukcesów. Osoby o wysokiej samoocenie mają większą motywację i wytrwałość w dążeniu do celów, nawet w obliczu niepowodzeń. Samoocena pomaga w samorozwoju, ocenie własnych mocnych i słabych stron, co jest kluczowe dla wyboru ścieżki zawodowej i realizacji ambicji^{28,29}.

Samoakceptacja to pozytywna ocena siebie i pozytywne nastawienie do własnej osoby. Oznacza stopień, w jakim człowiek jest zadowolony z siebie i akceptuje swoje cechy. Samoakceptacja to dobre mniemanie o sobie, wiara w słuszność własnych myśli, zaufanie do siebie, szacunek do siebie i wysokie poczucie własnej wartości. Jest charakterystyczna dla osób zdrowych i prawidłowo rozwiniętych, które starają się zrozumieć siebie i swoje przeżycia bez poczucia zagrożenia. Prawdziwa samoakceptacja oznacza bezwarunkowe kochanie siebie, niezależnie od tego, w czym jest się dobrym, a w czym nie. Podstawą jest zaakceptowanie siebie wraz ze wszystkimi pozytywnymi i negatywnymi cechami. Poziom samoakceptacji odgrywa istotną rolę w regulacji zachowania. Jest mierzony poprzez porównanie własnych osiągnięć z oczekiwaniami, które sobie stawiamy, czyli dwoma aspektami siebie: ja realnym i ja idealnym. Wysoki stopień samoakceptacji pozwala na rozwijanie własnych zdolności oraz na rozpoznawanie i korygowanie swoich braków i niekompetencji pod wpływem krytyki ze strony innych^{30,31}.

28 Ibidem.

29 P. Krakowiak, B. Łukaszewska, op. cit.

30 H. Szczęsna, *Rozwód w rodzinie a poziom samoakceptacji młodzieży*, „Forum Psychologiczne”, 1998.

31 H. Wrona-Polańska, *Obraz samego siebie jako regulator zachowania*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie”, 1996.

Samoocena jest kluczowym elementem samowiedzy, stanowiąc zestaw wartości, który motywuje, interpretuje, organizuje i reguluje nasze procesy i zachowania interpersonalne. Stanowi ona część osobowości oraz poczucia tożsamości jednostki, wpływając na jej działania zarówno w sferze poznawczej, jak i emocjonalnej. Samowiedza obejmuje przekonania i wyobrażenia dotyczące wyglądu fizycznego, inteligencji, charakteru, dojrzałości emocjonalnej, relacji z innymi oraz życiowych aspiracji. Jest zdobywana poprzez zarówno świadome, jak i nieświadome uczenie się, a następnie analizowana w celu sformułowania osądów na własny temat. Zawartość samowiedzy kształtuje nasze postrzeganie siebie i wpływa na ocenę innych ludzi³².

Samoocena, będąc integralną częścią psychologicznej sfery człowieka, ma istotny wpływ na jego relacje partnerskie. W społeczeństwie często występują narzucone kanony piękna, które są poszukiwane u potencjalnych partnerów. Choć zazwyczaj są one uzależnione od kultury, to jednak większy wpływ na wybór partnera mają indywidualne preferencje dotyczące wyglądu. Przy wyborze partnera istotne są jego osobowość, wartości czy zainteresowania, jednak aspekt atrakcyjności jest związany z pożądaniami. Kwestia atrakcyjności fizycznej ma znaczenie dla percepcji własnego ciała oraz innych i jest związana z własną samooceną^{33, 34}.

Chociaż wielu autorów kładzie nacisk na intelektualne i społeczne aspekty samooceny, zwraca się jednak uwagę, że atrakcyjność fizyczna jest także jej komponentem, częściowo dlatego, że kultura kładzie nacisk właśnie na jej znaczenie. Według badań samoocena w dziedzinie wyglądu jest nierozzerwalnie związana z globalną samooceną. Własna ocena ciała jest ważna dla fizycznego i psychicznego funkcjonowania człowieka. Natomiast różnice w samoocenie atrakcyjności można zaobserwować w zależności od płci badanych. Statystycznie kobiety mają niższe wskaźniki tego czynnika. Badania pokazują, że kobiety są mniej zadowolone ze swojego ciała niż mężczyźni, co wydaje się prowadzić u nich do niższej samooceny. Ponadto zauważono, że niezależnie od wieku był to ważniejszy wymiar własnego „ja” w porównaniu z mężczyznami. Obraz ciała z uwzględnieniem takich aspektów jak: atrakcyjność seksualna, kondycja fizyczna i akceptacja wagi, jest głównym wyznacznikiem ogólnego samopoczucia w życiu, zwłaszcza u kobiet. Dlatego samoocena ciała jest bardzo ważnym czynnikiem wpływającym na zdrowie psychiczne, a tym samym także na poczucie własnej wartości i budowę własnej tożsamości^{35, 36}.

32 A. Góralewska-Słońska, *Poczucie własnej wartości jako potencjał jednostki*, „Problemy Psychologii”, 2011.

33 M. Sroczyńska, A. Linek, *Společne konteksty współżycia i intymności. Szkice z socjologii emocji*, Wydawnictwo UKSW Warszawa, 2020.

34 E. Paprzycka et al., *Jak dobieramy się w parę? Płeć biologiczna i płeć społeczno-kulturowa a preferowane cechy partnera*, „Dyskursy Młodych Andragogów”, 2014.

35 K. Czerwonka, op. cit.

36 A. Buczak, M. Samujło, *Samoocena globalna i postrzeganie własnego ciała a zachowania żywieniowe studentów*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny”, 2015.

Badania wykazały, że atrakcyjne kobiety mają wyższą samoocenę i większą pewność siebie w porównaniu do mniej atrakcyjnych kobiet, które często zachowują się skromniej, bardziej nieśmiało i ostrożnie. Podobnie atrakcyjni mężczyźni charakteryzują się wyższym poziomem samooceny, jednak u nich zauważono niższą dojrzałość emocjonalną, większy egocentryzm oraz gorsze przystosowanie do życia w porównaniu do mniej atrakcyjnych mężczyzn. Samoocena atrakcyjności seksualnej partnerów znalazła się wśród czynników wpływających na aktywność seksualną i satysfakcję z życia seksualnego³⁷.

Niektóre prace badawcze odnoszące się samooceny płci, skupiają się na ich różnicach. Istnieją rozbieżności pomiędzy płciami w zakresie ważności czynników wpływających na własną ocenę^{38, 39}. Samoocena dziewcząt jest wieloaspektowa: zgłaszają bardziej sprzeczne lub antagonistyczne cechy siebie. Ponadto samoocena kobiet jest silniej związana z akceptacją i włączeniem społecznym niż z osiągnięciami. Innymi słowy, samoocena kobiet jest bardziej zdeterminowana przez ocenę zewnętrzną niż indywidualną⁴⁰. Wysoka samoocena u kobiet wiąże się ze znaczeniem bliskiego kontaktu z innymi, podczas gdy mężczyźni zachowują większy dystans emocjonalny i kontrolę nad relacjami. Wysoka samoocena kobiet jest ściśle powiązana z bliskimi relacjami interpersonalnymi, podczas gdy mężczyźni tendencję do utrzymywania większego dystansu emocjonalnego i kontroli w relacjach⁴¹. Mężczyźni często oceniają swoją wartość na podstawie siły, intelektu i sprawności fizycznej, a krytyka dotycząca ich wyglądu rzadko wpływa na ich samoocenę⁴². Różnica ta jest szczególnie widoczna, gdy samoocena jest określana w kontekście zdolności, co może być związane z kulturowymi uprzedzeniami faworyzującymi mężczyzn i ich szanse na sukces. Badania pokazują również, że z otwieraniem się większych możliwości dla kobiet, ich samoocena ulega zmianie. W miarę osiągania większych sukcesów przez kobiety, ich poczucie własnej wartości zazwyczaj wzrasta⁴³.

Atrakcyjność fizyczna, często określana jako piękno lub uroda, jest pojęciem wieloaspektowym i złożonym. Zazwyczaj definiowana jako zestaw cech, które przyciągają uwagę, atrakcyjność jest konstruktem, który obejmuje ocenę cech fizycznych oraz elementów wyglądu, a także norm kulturowych wpływających na tę ocenę. W każdej kulturze atrakcyjność jest definiowana inaczej, odzwierciedlając lokalne wzorce i normy społeczne. Obecnie, to, co uznaje się za atrakcyjne, jest kształtowane przez

37 M. Sroczyńska, A. Linek, op. cit.

38 B. Gorbacewicz, op. cit.

39 C.J. Mruk, op. cit.

40 H. Flynn, op. cit.

41 A. Chaillot, *Wpływ poziomu samooceny kobiet na ich zachowania żywieniowe*, 2016.

42 B. Gorbacewicz, op. cit.

43 C.J. Mruk, op. cit.

szereg czynników społeczno-kulturowych i indywidualnych^{44, 45}. Mężczyźni cenią sobie atrakcyjność fizyczną bardziej niż kobiety i oceniają wygląd swoich partnerek przede wszystkim na jej podstawie. Oznacza to, że dla mężczyzny cenniejsza jest piękna, szczupła partnerka niż przystojny facet dla kobiety^{46, 47}.

Współczesne standardy atrakcyjności męskiej w dużej mierze opierają się na aspektach fizycznych. Mężczyźni coraz częściej zwracają uwagę na swój wygląd, przełamując dawne stereotypy dotyczące ubioru i higieny. Badania sugerują, że spełnianie pewnych standardów fizycznych może wzbudzać podziw, zwiększać szanse na znalezienie partnerki i zapewniać społeczną akceptację^{48, 49}.

Warto podkreślić, że atrakcyjność jest często rozumiana szerzej, zwłaszcza w kontekście psychologii społecznej. Atrakcyjność interpersonalna nie ogranicza się jedynie do atrakcyjności fizycznej, lecz obejmuje także wiele innych kluczowych aspektów. Należą do nich częstotliwość kontaktów, cechy osobowości, wzajemne podobieństwa, wartości, zainteresowania, a także takie elementy jak władza, status społeczno-zawodowy i warunki materialne. Wiek, wykształcenie, pochodzenie, rasa i religia również wpływają na postrzeganie drugiej osoby. Dodatkowo, cechy takie jak dojrzałość, opiekuńczość, zaradność i inteligencja są niezwykle ważne dla powodzenia relacji międzyludzkich. Wszystkie te elementy mają istotne znaczenie w ocenie atrakcyjności interpersonalnej i w budowaniu bliskich przyjaźni oraz związków międzyludzkich. Mimo że istnieją obiektywne wskaźniki piękna, to subiektywna ocena często odgrywa kluczową rolę⁵⁰.

Warto podkreślić, że istnieje wiele kryteriów oceny samooceny. Teoretycy wyróżnili różne jej typy, które obejmują:

- wysoką i niską,
- globalną i cząstkową,
- stabilną i chwiejną,
- jawną i utajoną,
- dojrzałą i defensywną,
- adekwatną i nieadekwatną (zawyżoną lub zaniżoną)^{51, 52, 53}.

44 M. Sroczyńska, A. Linek, op. cit.

45 E. Paprzycka et. al., op. cit.

46 Ibidem.

47 J. Wróblewska-Skrzek, *Samiec alfa? Socjologiczne narracje męskiej atrakcyjności*, „Dyskursy Młodych Andragogów”, 2021.

48 Ibidem.

49 K. Kościński, *Atrakcyjność twarzy*, 2009.

50 M. Sroczyńska, A. Linek, op. cit.

51 A.M. Abdel-Khalek, op. cit.

52 B. Wojciszke, op. cit.

53 M. Szpitalak, R. Polczyk, op. cit.

Kształtowanie się samooceny to rozległy proces trwający praktycznie przez całe życie. Jest on skorelowany z formowaniem się tożsamości, obrazu siebie, samoświadomości, samowiedzy oraz adaptacją do nowych zadań⁵⁴. Ten długi mechanizm zależy od kumulacji doświadczeń człowieka, co pozwala na głębsze zrozumienie siebie⁵⁵. Ewolucja samooceny w czasie obejmuje również okresy upadków, szczególnie podczas przejść z jednego etapu życia do kolejnego⁵⁶.

Celem niniejszej pracy była analiza związku między subiektywną oceną ciała partnera a samooceną badanych kobiet. Na podstawie tego celu sformułowano następujący problem badawczy:

- Czy poziom samooceny kobiety ma związek z oceną atrakcyjności własnego partnera?
- oraz hipotezę główną:
- Istnieje zależność między poziomem samooceny kobiety a subiektywną oceną ciała partnera.

1. PROCEDURA BADANIA I ZASTOSOWANE NARZĘDZIA BADAWCZE

Przeprowadzone badania miały charakter indywidualny i dobrowolny. Zastosowano metodę ankietowania z wykorzystaniem narzędzia w postaci Formularza Google. Formularz zawierał uporządkowany zestaw pytań, na które uczestniczki odpowiadały anonimowo. Do respondentek w różnym wieku dotarto za pośrednictwem mediów społecznościowych. Wyniki zostały zebrane w lutym i marcu 2023 roku.

Ankieta zawierała pytania otwarte, krótkiej odpowiedzi oraz pytania zamknięte, jednokrotnego i wielokrotnego wyboru. Pytania z możliwością wyboru tylko jednej odpowiedzi wymagały zaznaczenia jednej opcji, bez możliwości pominięcia odpowiedzi. Większość pytań jednokrotnego wyboru miała odpowiedzi określone w skali Likerta. Pytania wielokrotnego wyboru zawierały opcję dopisania własnej odpowiedzi. Z zestawu pytań, 10 miało na celu określenie ogólnego poziomu samooceny grupy badawczej. Do tego pomiaru wykorzystano standaryzowany kwestionariusz Skali Samooceny SES autorstwa M. Rosenberga (w polskiej adaptacji I. Dzwonkowskiej, K. Lachowicz-Tabaczek i M. Łaguna)⁵⁷.

W celu odpowiedzi na postawione pytanie badawcze i oceny hipotezy, wyniki ankiety opracowano za pomocą arkusza kalkulacyjnego Microsoft Excel 2010 oraz przeprowadzono analizy statystyczne przy użyciu tego programu i IBM SPSS Statistics. Ze względu na charakter badanych zmiennych zastosowano nieparametryczny test

54 P. Krakowiak, B. Łukaszewska, op. cit.

55 A. Chaillot, op. cit.

56 U. Orth, K.H. Trzesniewski, R.W. Robins, *Self-esteem development from young adulthood to old age: a cohort-sequential longitudinal study*, „Journal of personality and social psychology”, 2010.

57 M. Łaguna, et al., op. cit.

korelacji rho-Spearmana. W niniejszym badaniu przyjęto poziom istotności alfa = 0,05. Wyniki z przedziału $0,05 < p < 0,1$ były uznawane za istotne na poziomie tendencji statystycznej.

W celu przedstawienia wyników dla poszczególnych zmiennych użyto programu Excel do obliczenia: średnich wartości, dominanty, odchylenia standardowego oraz procentów z badanej grupy. Zastosowanie tych metod statystycznych miało na celu zbadanie zależności między poziomem samooceny, postrzeganiem własnego wyglądu oraz wyborem partnera pod względem jego atrakcyjności. Dodatkowo pozwoliło to na określenie socjogeograficznych charakterystyk badanej grupy kobiet.

2. MIARA SAMOOCENY

Narzędzie do samoopisu stworzone przez socjologa M. Rosenberga jest przydatne w autorefleksji nad indywidualną samooceną. Mierzy ono samoocenę jako trwałą cechę osobowości, a nie jako chwilowy stan. Skala Samooceny Rosenberga (Skala SES) (1965, 1987) jest najczęściej stosowanym narzędziem do oceny globalnej samooceny. Jest to jednowymiarowy kwestionariusz z 10 pytaniami, który jest prosty w administracji, punktacji i interpretacji wyników. Skala Rosenberga obejmuje dziesięć pozycji koncentrujących się na wartościach, zdolnościach, umiejętnościach, emocjach oraz przekonaniach dotyczących samego siebie.

W skali SES wyróżnia się dwa główne elementy. Pierwszy z nich to element poznawczy, który odnosi się do poczucia kompetencji i jest oceniany na podstawie sukcesów i porażek. Drugi to element emocjonalny, który opiera się na poczuciu akceptacji od innych istotnych osób. Brak równowagi między tymi elementami (jedna ocena wysoka, druga niska) oznacza niestabilność samooceny. Uczestnicy oceniają swój poziom zgody lub niezgody z każdą pozycją na czterostopniowej skali, od „zdecydowanie się zgadzam” do „zdecydowanie się nie zgadzam”, z opcjami pośrednimi: „zgadzam się” i „nie zgadzam się”⁵⁸. Polską oficjalną adaptację przeprowadziły Dzwonkowska i wsp. na próbie 1121 respondentów w różnym wieku (15-55 lat)⁵⁹.

Standardowe aspekty trafności wykazały, że poziomy samooceny mierzone polską wersją Skali Samooceny Rosenberga (SES) przewidują funkcjonowanie emocjonalne i społeczne, a także pewne aspekty postawy zadaniowej jednostki. Osoby z wysoką samooceną doświadczały mniej negatywnych emocji, takich jak lęk, smutek i depresja, w porównaniu do osób z niską samooceną. Ponadto, były bardziej proaktywne, miały lepsze umiejętności społeczne oraz wyższy poziom dyspozycji, co wspomagało efektywne wykonywanie zadań. Badania walidacyjne potwierdziły, że polska

58 B. Gray-Little, et. al., *An item response theory analysis of the Rosenberg Self-Esteem Scale*, "Personality and social psychology bulletin", 1997.

59 M. Łąguna, et al., op. cit.

wersja skali jest rzetelna i trafna, a uzyskane wyniki są zgodne z wynikami badań przeprowadzonych z użyciem oryginalnej wersji narzędzia. Skala dobrze koreluje także z innymi narzędziami mierzącymi poziom samooceny⁶⁰.

3. CHARAKTERYSTYKA GRUPY BADAWCZEJ

W badaniu wzięły udział 224 kobiety w wieku od 18 do 62 lat ($M = 31,65$; $SD = 8,27$). Każda z respondentek była aktualnie w związku partnerskim trwającym od miesiąca do 40 lat ($M = 8,63$; $SD = 7,44$). Najliczniejsza grupa badanych posiadała wyższe wykształcenie (77,2%), a 74,6% pochodziło z miasta. Większość kobiet była w związku formalnym (64,3 %) w porównaniu do nieformalnego (35,7%). Najliczniejszą grupę stanowiły kobiety w wieku 27 – 36 lat (43,3%).

4. WYNIKI

Diagnoza dotycząca poziomu samooceny badanych za pomocą skali Rosenberga wykazała, że najniższy wynik wynosił 15, a maksymalny wynik równy 40 osiągnęło 7 uczestniczek. Żadna z uczestniczek nie uzyskała minimalnej liczby punktów, która wynosi 10. Dominanta wynosiła 30, co jest zbliżone do średniego poziomu samooceny badanych, który wyniósł 30,16. Odchylenie standardowe wyniosło 4,814. Znacząca część badanych posiada wysoką samoocenę ($n = 99$). Natomiast niską oraz przeciętną samoocenę stanowiły grupy o podobnej liczebności ($n = 62$ i $n = 63$).

Ponad połowa badanych kobiet (52%, $n = 116$) twierdzi, że ich wygląd raczej wpływa na ich samoocenę, a 38% ($n = 86$) jest zdania, że ma on zdecydowany wpływ. To oznacza, że aż 90% uczestniczek ($n = 202$) zauważa istotność wyglądu dla ich samooceny. Dodatkowo 89% badanych kobiet („raczej tak” $n = 96$; „zdecydowanie tak” $n = 103$) uważa, że atrakcyjność fizyczna ułatwia życie codzienne.

Kobiety, dla których wygląd ma wpływ na ich samoocenę, zgadzają się ze stwierdzeniem, że atrakcyjność fizyczna ułatwia życie codzienne ($p = 0,304$; $p < 0,01$). Natomiast poziom samooceny nie wykazuje istotnej korelacji z przekonaniem o wpływie wyglądu na samoocenę ($p = -0,110$; $p > 0,05$). Wyniki są przedstawione w Tabeli 1.

Tabela 1. Korelacja rho–Spearmana względem pytania: „Czy Pani wygląd ma wpływ na Pani samoocenę?”

	Czy Pani wygląd ma wpływ na Pani samoocenę?
SES	-0,110
Czy uważa Pani, że atrakcyjność fizyczna ułatwia życie codzienne?	0,304**

Źródło: opracowanie własne.

60 Ibidem.

Minimalny odsetek kobiet (1%) określił siebie jako zdecydowanie nieatrakcyjne. Co szóstą kobietą (17%) uważa się za „raczej nieatrakcyjną”. Znacznie ponad połowa badanych (57%) ocenia się jako raczej atrakcyjne, a 9% jest przekonana o swojej zdecydowanej atrakcyjności. Na pytanie dotyczące pewności siebie w odniesieniu do swojego ciała i wyglądu, najczęściej wybieraną odpowiedzią było „raczej tak” (54%), a 15% badanych stwierdziło „zdecydowanie tak”. Mniej niż jedna czwarta respondentek raczej nie czuje się pewnie w swoim ciele, a jedynie 4% wyraziło się jako „zdecydowanie niepewne”.

Zaobserwowano umiarkowaną korelację między samooceną kobiet a ich poczuciem atrakcyjności ($\rho = 0,495$; $p < 0,01$) oraz pewności w swoim ciele i wyglądzie ($\rho = 0,479$; $p < 0,01$). Ustalono również słabą korelację między oceną samooceny aktualnego partnera a oceną własnej atrakcyjności ($\rho = 0,276$; $p < 0,01$) oraz pewności w swoim ciele i wyglądzie ($\rho = 0,238$; $p < 0,01$). Wyniki przedstawiono w Tabeli 2.

Tabela 2. Korelacja rho–Spearmana względem pytania: „Czy Pani czuje się Pani pewnie w swoim ciele i swoim wyglądzie?”; „Proszę ocenić własną atrakcyjność fizyczną.”

	Proszę ocenić własną atrakcyjność fizyczną.	Czy Pani czuje się Pani pewnie w swoim ciele i swoim wyglądzie?
SES	0,495**	0,479**
Czy uważa Pani, że aktualny partner ma wysoką samoocenę?	0,276**	0,238**

Źródło: opracowanie własne.

Poziom samooceny badanych kobiet wykazuje bardzo słabą korelację z oceną atrakcyjności fizycznej partnera, co sugeruje, że może to być przypadkowa zależność ($\rho = 0,105$; $p > 0,05$). Z kolei wzrost poziomu samooceny badanych jest związany z lepszą oceną stopnia podobieństwa fizycznego aktualnego partnera do ideału mężczyzny ($\rho = 0,233$; $p < 0,01$). Wyniki są przedstawione w Tabeli 3.

Tabela 3. Korelacja rho–Spearmana względem samooceny

	SES
Proszę ocenić atrakcyjność fizyczną Pani partnera.	0,105
W jakim stopniu Pani aktualny partner jest podobny fizycznie do ideału mężczyzny?	0,233**

Źródło: opracowanie własne.

PODSUMOWANIE

W badaniu uczestniczyły kobiety o zróżnicowanym poziomie samooceny, a większość z nich oceniła swoich partnerów jako atrakcyjnych. W związku z tym nie potwierdzono głównej hipotezy, że wyższa samoocena kobiet koreluje z wyższą oceną atrakcyjności fizycznej partnera. Jednak jest to ocena subiektywna jego wyglądu, dlatego może to świadczyć o tym, że kobiety o różnym poziomie samooceny będą oceniać i tak swoich partnerów pozytywnie niezależnie od rzeczywistej ich atrakcyjności. Oznacza to, że kobieta o niskiej samoocenie może uznawać swojego partnera za atrakcyjnego, mimo że inni mogą ocenić go inaczej. Inne badania wskazują, że osoby z wyższą samooceną postrzegają atrakcyjnych ludzi jako bardziej osiągalnych do związku. Z kolei osoby o niższej samoocenie uważają bardzo atrakcyjne osoby za nieosiągalne, co może prowadzić do obniżenia ich oczekiwań wobec wyglądu partnera i bardziej pozytywnej oceny mniej urodziwych mężczyzn⁶¹.

To badanie wykazało wyraźną dodatnią korelację między poziomem samooceny kobiet a ich poczuciem własnej atrakcyjności oraz pewnością w swoim ciele i wyglądzie. Zgodnie z wynikami innych badań, ocena własnego wyglądu jest silnie powiązana z globalną samooceną jednostki. Pozytywne postrzeganie własnego ciała koreluje z lepszym funkcjonowaniem psychicznym. Autorzy zauważają, że szczególnie u kobiet obraz ciała ma istotny wpływ na samopoczucie⁶². Dodatkowo badania pokazują, że wyższy poziom samooceny i większa pewność siebie są częstsze u kobiet postrzeganych jako bardziej atrakcyjne⁶³.

Badane własne określiło pozytywną zależność wzrostu samooceny, a podobieństwa wyglądu partnera do ideału mężczyzny. W tym miejscu możemy zauważyć, że właśnie to niższa samoocena kobiet powoduje obniżenie oczekiwań co do idealnego wyglądu mężczyzny. Zauważalne jest również, że kobiety wyżej oceniające atrakcyjność swoich partnerów i większe podobieństwo do ideału mężczyzny, również wyżej oceniały ich stopień samooceny. Wysokość samooceny kobiet koreluje z określeniem wysokości samooceny własnego partnera. Czyli można ocenić, że następuje dopasowanie poziomów samooceny u partnerów. Potwierdzają to inne badania, które mówią, że przy wyborze potencjalnego partnera nie liczy się faktyczny poziom atrakcyjności, ale poziom samooceny^{64, 65}.

61 M. Zatorska, *Strategie i kryteria doboru partnerów życiowych wśród współczesnych młodych poznaniaków. Studium socjologiczne*, 2015.

62 *Self-esteem: The puzzle of low...* Baumeister R.F. op. cit.

63 M. Sroczyńska, A. Linek op. cit.

64 K. Dzieduszyńska, *Wysokość i stabilność samooceny jako czynniki wpływające na ocenę partnera w bliskich relacjach interpersonalnych*, 2013.

65 M. Szpitalak, R. Polczyk, op. cit.

BIBLIOGRAFIA

1. Abdel-Khalek A.M., *Introduction to the psychology of self-esteem*, „Self-esteem: perspectives, influences, and improvement strategies” 2016.
2. Baumeister R.F. et al., *Does high self-esteem cause better performance, interpersonal success, happiness, or healthier lifestyles?*, „Psychological science in the public interest”, 2003.
3. Buczak A., Samujło M., *Samoocena globalna i postrzeganie własnego ciała a zachowania żywieniowe studentów*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny”, 2015.
4. Chaillot A. *Wpływ poziomu samooceny kobiet na ich zachowania żywieniowe*, 2016.
5. Czerwonka K., *Czym jest samoocena?*, www.psychologia.net.pl, <<http://psychologia.net.pl/artukul.php?level=725>>, 2014, [dostęp: 01.07.2024].
6. Dzieduszyńska K., *Wysokość i stabilność samooceny jako czynniki wpływające na ocenę partnera w bliskich relacjach interpersonalnych*, 2013.
7. Flynn H., *Self Esteem Theory and Measurement: A Critical Review*, „Thirdspace: a journal of feminist theory and culture”, 2003.
8. Gorabowicz B., *Poczucie własnej wartości a formy okazywania miłości u małżonków*, „Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio”, 2015.
9. Góralewska-Słońska A., *Poczucie własnej wartości jako potencjał jednostki*, „Problemy Profesjologii”, 2011.
10. Gray-Little B. et al., *An item response theory analysis of the Rosenberg Self-Esteem Scale*, „Personality and social psychology bulletin”, 1997.
11. Gutowski P., *Nauka, filozofia i życie: u podstaw myśli Williama Jamesa*, Wydawnictwo KUL, 2011.
12. Kernis M.H. et al., *Self-perceptions of reactions to doing well or poorly: The roles of stability and level of self-esteem*, „Personality and Individual Differences”, 1997.
13. Kościński K., *Atrakcyjność twarzy*, 2009.
14. Krakowiak P., Łukaszewska B., *Samoocena pracowników w instytucjach edukacyjnych i pomocowych a ich działalność zawodowa*, „Paedagogia Christiana”, 2015.
15. Leary M.R., *Responses to social exclusion: Social anxiety, jealousy, loneliness, depression, and low self-esteem*, „Journal of Social and Clinical Psychology”, 1990.
16. Łaguna M. et al., *Skala samooceny SES Morrisa Rosenberga – polska adaptacja metody*, „Psychologia społeczna”, 2007.
17. Marchlewska M., *Pamięć autobiograficzna w służbie Ja – o roli wizualnego odtwarzania zagrażających wydarzeń z pamięci autobiograficznej*, 2017.
18. Maslow A., *Motivation and Personality*, przeł. Sawicka P., PAX, Warszawa 1990.
19. Mruk C.J., *Self-esteem research, theory, and practice: Toward a positive psychology of self-esteem*, Springer Publishing Company, 2006.
20. Niebrzydowski L., *O poznawaniu i ocenie samego siebie: na przykładzie młodzieży dorastającej*, Nasza Księgarnia, 1976.
21. Orth U., Trzesniewski K.H., Robins R.W., *Self-esteem development from young adulthood to old age: a cohort-sequential longitudinal study*, „Journal of personality and social psychology”, 2010.
22. Paprzycka E. et al., *Jak dobieramy się w pary? Płeć biologiczna i płeć społeczno-kulturowa a preferowane cechy partnera*, „Dyskursy Młodych Andragogów”, 2014.
23. *Self-esteem: The puzzle of low self-regard*, red Baumeister R.F., Springer Science & Business Media, 2013.
24. Sroczyńska M., Linek A., *Społeczne konteksty współycia i intymności. Szkice z socjologii emocji*, Wydawnictwo UKSW Warszawa, 2020.

25. Szczęsna H., *Rozwód w rodzinie a poziom samoakceptacji młodzieży*, „Forum Psychologiczne”, 1998.
26. Szpitalak M., Polczyk R., *Samoocena: geneza, struktura, funkcje i metody pomiaru*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, 2015.
27. Wojciszke B., *Psychologia Społeczna*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2011.
28. Wosik-Kowala D.I., *Samoocena młodzieży stojącej u progu dalszego kształcenia lub tranzycji na rynek pracy – na przykładzie uczniów lubelskich szkół ponadpodstawowych*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny”, 2020.
29. Wrona-Polańska H., *Obraz samego siebie jako regulator zachowania*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie”, 1996.
30. Wróblewska-Skrzek J., *Samiec alfa”? Socjologiczne narracje męskiej atrakcyjności*, „Dyskursy Młodych Andragogów”, 2021.
31. Zatorska M., *Strategie i kryteria doboru partnerów życiowych wśród współczesnych młodych poznaniaków. Studium socjologiczne*, 2015.

dr Ewa Cieplińska-Truchan

Poradnia Psychologiczno-Pedagogiczna w Tarnowie

ORCID: 0000-0003-1811-7912

Studia Społeczne

ISSN 2081-0008

e-ISSN 2449-9714

str. 43–56

DIAGNOZA LOGOPEDYCZNA DZIECKA Z MÓZGOWYM PORAZENIEM DZIECIĘCYM

SPEECH THERAPY DIAGNOSIS OF A CHILD WITH CEREBRAL PALSY

STRESZCZENIE

Artykuł porusza tematykę mózgowego porażenia dziecięcego. Celem przeprowadzonych badań było zdiagnozowanie trudności językowych dziecka w wieku 13 lat. Diagnoza została przeprowadzona na podstawie metody indywidualnych przypadków. Założono, że mózgowe porażenie dziecięce oraz niepełnosprawność intelektualna wpływają na trudności w zakresie rozwoju mowy dziecka. U badanej zdiagnozowano nieprawidłowości w zakresie realizacji głosek. Dziecko ma obniżoną sprawność narządów artykulacyjnych – języka i warg. U badanej występują trudności w obszarze sprawności językowej. Dziewczynka ma problemy z prawidłowym torem oddychania. Opisanie problemy wynikają z dyszartrii oraz niepełnosprawności intelektualnej w stopniu lekkim. Przeprowadzone badania wskazują na konieczność prowadzenia dalszej terapii logopedycznej. Prowadzone oddziaływania powinny być ukierunkowane na ćwiczenia oddechowe, fonacyjne i artykulacyjne. Usprawnianie badanej w zakresie kompetencji komunikacyjnej i językowej musi być prowadzone także w domu rodzinnym dziecka. Ważne jest systematyczne wykonywanie ćwiczeń przez dziewczynkę. Odpowiednia stymulacja dziecka może przyczynić się do optymalnego funkcjonowania dziewczynki w społeczeństwie. Poprawa w zakresie kompetencji językowej i komunikacyjnej wpłynie na jakość życia dziecka także w sferze psychologicznej.

SŁOWA KLUCZOWE: mózgowe porażenie dziecięce; dyszartria; niepełnosprawność intelektualna; diagnoza; terapia; metoda indywidualnych przypadków.

ABSTRACT

The article discusses the topic of cerebral palsy. The aim of the research was to diagnose language difficulties in a 13-year-old child. The diagnosis was made based on the individual case method. It was assumed that cerebral palsy and intellectual disability influence the difficulties in the child's speech development. The subject was diagnosed with abnormalities in the production of sounds. The child has reduced efficiency of the articulatory organs – tongue and lips. The subject has difficulties in the area of language skills. The girl has problems with proper breathing. The described difficulties results from dysarthria and mild intellectual disability. The conducted research indicates the need for further speech therapy. The activities should be focused on breathing, phonation and articulation exercises. Improving the subject's communication and language competences must also be carried out in the child's family home. It is important for the girl to perform exercises systematically. Appropriate stimulation of the child can contribute to the girl's optimal functioning in society. Improvement in language and communication competences will affect the child's quality of life also in the psychological sphere.

KEY WORDS: cerebral palsy; dysarthria; intellectual disability; diagnosis; therapy; individual case method.

WSTĘP

Artykuł poświęcony jest tematyce mózgowego porażenia dziecięcego (mpdz). Na początku zaprezentowane są treści teoretyczne dotyczące definicji oraz rodzajów mózgowego porażenia dziecięcego i dyzartrii.

W części metodologicznej można zapoznać się z problematyką badań, metodą, technikami i narzędziami badawczymi. Wykorzystano metodę indywidualnych przypadków oraz techniki badawcze takie jak: analiza dokumentów, wywiad, obserwacja. Podczas diagnozy logopedycznej wykorzystano m. in. kwestionariusz Wywiadu biologiczno-środowiskowego do wykrywania wczesnych uwarunkowań rozwoju mowy (W. Fedorowska, B. Wardowska), badanie słuchu fonematycznego (I. Styczek), kwestionariusz Testu Sprawności Językowej (Z. Tarkowski), Kwestionariusz S. J. Robertson: profil dyzartrii. Formularz opisowy opracowany przez A. Lewandowskiego i Z. Tarkowskiego. Przed rozpoczęciem procesu diagnostycznego założono, że poziom rozwoju mowy dziecka z mpdz oraz niepełnosprawnością intelektualną będzie znajdował się poniżej norm przewidzianych dla wieku badanej. Na końcu artykułu przedstawione są wskazówki do dalszej terapii logopedycznej z dzieckiem.

1. DEFINICJA I RODZAJE MÓZGOWEGO PORAŻENIA DZIECIĘCEGO

Mózgowe porażenie dziecięce zaliczane jest do niepełnosprawności ruchowej. Mpdz „określa się różnorodne zaburzenia ruchu i postawy, będące następstwem trwałego uszkodzenia mózgu we wczesnym stadium rozwoju”¹. Mpdz wcześniej było określane chorobą Little’a. Nazwa ta została wprowadzona od nazwiska lekarza Williama Little’a. On to bowiem pierwszy stwierdził, że spastyczność kończyn może wynikać z nieprawidłowego przebiegu ciąży, trudnego porodu, przedwczesnego porodu oraz niedotlenienia noworodka².

Mózgowe porażenie dziecięce występuje w różnych formach. Można wyróżnić porażenie połowicze, obustronne porażenie połowicze, obustronne porażenie kurczowe, postać pozapiramidową, postać mózdkową oraz postać mieszaną.

Hemiplegia wynika z uszkodzenia tętnicy środkowej, leukomalacji okołokomorowej, czy z uszkodzenia okołoporodowego. W tym przypadku mpdz można zaobserwować duże napięcie mięśniowe w porażonych kończynach. W porażeniu połowicznym widać również ustawienie zgięciowo-przywiedzeniowe ze stale zgiętym nadgarstkiem. W przypadku tego rodzaju mpdz zauważa się napady częściowe padaczki, ruchy mimowolne w kończynie górnej. Jeżeli chodzi o rozwój umysłowy, to w hemiplegii, jest on w większości prawidłowy.

Hemiplegia bilateralis występuje na skutek przewlekłego niedotlenienia i niedokrwienia w okresie płodowym. Natomiast w okresie noworodkowym przyczyną może być zakażenie. U osób z obustronnym porażeniem połowicznym widać niedowład kończyn. Przewaga występuje w kończynach górnych. Można zaobserwować wzmożone napięcie mięśni. Jednocześnie istnieje możliwość obniżenia napięcia mięśni w zakresie osi głowa-tułów. U dzieci, które mają hemiplegię *bilateralis* jest zwykle opóźniony rozwój psychoruchowy, małowłowie. Przykrą informacją, jest fakt, że dzieci z tą postacią mpdz, nigdy nie osiągają umiejętności samodzielnego chodzenia. Występują także trudności z mową i odżywianiem. Tak samo, jak w przypadku hemiplegii, występuje padaczka.

Diplegia występuje najczęściej u dzieci, które były wcześniakami. Porażenie w tej postaci dotyczy przede wszystkim kończyn dolnych. Dziecko z obustronnym porażeniem kurczowym staje na palcach, nie może wykonywać naprzemiennych ruchów kończynami dolnymi. W przypadku diplegii u dzieci nie występują zaburzenia w rozwoju umysłowym. Charakterystycznym objawem natomiast jest zaburzenie wzroku. Może wystąpić zez, krótkowzroczność, uszkodzenie siatkówki.

1 J. Czochańska, *Choroby układu nerwowego*, w: *Pediatrica*, red. K. Kubicka, PZWL, Warszawa 2006, s. 501.

2 M. Loska, *Uczniowie z mózgowym porażeniem dziecięcym. Osiągnięcia edukacyjne*, WSiP, Warszawa 2005, s. 10.

Następna postać, *dyskinetyczna*, jest obecnie rzadka. W dyskinesis występują ruchy mimowolne. Często jest również niedosłuch lub głuchota.

Ataxia jest wynikiem wad rozwojowych mózdzku. Dzieci z postacią mózdkową mpdz mają opóźnienie w zakresie kontroli postawy, lokomocji.

Ostatni rodzaj mpdz to *postać mieszana*³. Jest to połączenie wcześniej opisanych postaci mpdz. W konkretnym przypadku może występować przewaga określonych zaburzeń.

2. DYZARTRIA

U osób z mpdz, w zakresie kompetencji językowej i komunikacyjnej, diagnozuje się dyzartrię. Przez dyzartrię rozumie się typ „nieprawidłowości mowy, powstającej na skutek upośledzenia czynności samego aparatu wykonawczego (mięśni języka, podniebienia, gardła i krtani) w wyniku uszkodzenia danych mięśni lub unerwiających je nerwów czaszkowych (nerwy IX, X, XII) oraz jąder tych nerwów (w pniu mózgu), a także w wyniku zmian w drogach korowo-jądrowych, układzie pozapiramidowym lub mózdzku”⁴.

Dyzartria obejmuje przeważnie cechy segmentalne mowy. Może to przejawiać się zniekształcaniem lub opuszczaniem fonemów. Jednak zaburzenia dyzartryczne mogą dotyczyć także cech suprasegmentalnych i zaburzenia melodii⁵.

Mowa osób dyzartrycznych bardzo często jest niewyraźna, powolna, zamazana oraz afoniczna⁶. Często wypowiedź jest cichsza. Końcowe odcinki zdania mogą być niesłyszalne. Do innych objawów dyzartrii można zaliczyć zakłócenia tempa mowy, monotonię (zakłócenia przebiegu melodii). Mowa może być też skandowana, toniczna, a nawet kloniczna⁷.

Mowa jest bardzo często zabarwiona nosowo. Wynika to z faktu takiego, że opada podniebienie miękkie. W wyniku tego samogłoski są tworzone lepiej niż spółgłoski⁸.

Osoby z dyzartrią bardzo często mają trudności z porozumiewaniem się. Są nie rozumiane przez otoczenie. Konsekwencją tego może być ograniczenie rozwoju umie-

3 J. Czochońska, op. cit., s. 502-503.

4 A. Jakubowska, *Studium przypadku dziecka z dyzartrią startą*, w: *Neurologopedyczne studia przypadków*, red. E. Stecko, Wydawnictwo Stecko, Warszawa 2010, s. 113.

5 W. Tłokiński, *Zaburzenia mowy o typie dysartrii*, w: *Podstawy neurologopedii. Podręcznik akademicki*, red. T. Gałkowski, E. Szeląg, G. Jastrzębowska, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2005, s. 910.

6 Ibidem, s. 915.

7 G. Jastrzębowska, *Zaburzenia dysartryczne u dzieci*, w: *Logopedia. Pytania i odpowiedzi*, red. T. Gałkowski, G. Jastrzębowska, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2001, s. 408-409.

8 Ibidem, s. 412-413.

jętności społecznych. Osoby posiadające problemy z mową mogą czuć się osamotnione i niepotrzebne.

Czynniki wywołujące dyzartrię można podzielić na dwie grupy. Pierwsza dotyczy uszkodzeń centralnego neuronu ruchowego. Dochodzi tutaj do powstania *dyzartrii rzekomoopuszkowej*. W tym przypadku ma się do czynienia z osłabieniem i spastycznością mięśni narządów artykulacyjnych. Na skutek tego mowa jest bełkotliwa. Może pojawić się również *dyzartria pozapiramidowa*. Charakteryzuje się ona mową spowolnioną, bełkotliwą, a nawet zmienionym brzmieniem głosu ze względu na mniejszą ruchliwość warg i języka. Występuje także *dyzartria ataktyczna*, w której widoczne są zaburzenia koordynacji pracy mięśni artykulacyjnych. Mowa jest skandowana, bełkotliwa. Czasami mogą wystąpić grymasy twarzy. Pojawiają się problemy z szybkim powtarzaniem słów. Dyzartria mózdkowa bardzo często występuje w stwardnieniu rozsianym.

Druga grupa powodująca powstanie dyzartrii dotyczy uszkodzeń obwodowego neuronu ruchowego. Przykładem jest *dyzartria opuszkowa*, w której jest osłabienie języka i podniebienia miękkiego. Zaburzenia w obszarze podniebienia miękkiego powodują nosowe zabarwienie głosu. W przypadku dyzartrii opuszkowej może dojść do upośledzenia fonacji. Osoba taka przestaje mówić⁹.

Podziałów dyzartrii jest bardzo wiele. Opisana zostanie klasyfikacja *Sovaka*. Autor przyjął jako kryterium podziału – miejsce uszkodzenia centralnego systemu nerwowego. Wyróżnił sześć rodzajów dyzartrii: korową, piramidową, pozapiramidową, mózdkową, opuszkową, mieszaną¹⁰.

Dyzartria korowa wynika z uszkodzenia okolicy ruchowej kory mózgowej. Pola ruchowe, które odpowiadają za język, żuchwę, gardło, krtań są umiejscowione w dolnym obszarze zakrętu przedśrodkowego w obu półkulach. Gdy nastąpi uszkodzenie obustronne pół, powstaje porażenie konkretnego narządu mówienia. Natomiast jednostronne porażenie powoduje obniżenie ruchliwości tych narządów. W tym przypadku powstają zaburzenia złożonych struktur wypowiedzi.

Dyzartria piramidowa wynika z uszkodzenia drogi piramidowej. Widoczne jest zbyt duże napięcie mięśni aparatu mowy. Napięcie to ma charakter spastyczny. Maleje ono podczas powtarzania ruchów biernych. W dyzartrii piramidowej zauważa się przesadne, nieskoordynowane ruchy artykulacyjne. Mowa jest wolna, niepełna. Wiele głosek jest zniekształczanych.

Dyzartria pozapiramidowa, jak z nazwy wynika, jest następstwem uszkodzeń w zakresie układu pozapiramidowego. W dyzartrii tej wyróżnia się dwie formy, hiper-

9 Ibidem, s. 613-614.

10 A. Lewandowski, Z. Tarkowski, *Dyzartria, wybrane problemy etiologii, diagnozy i terapii*, Wydawnictwo ZSL, Warszawa 1989, s. 12-14.

toniczną i hiperkinetyczną. Hipertoniczna dyzartria pozapiramidowa powoduje wymowę usztywnioną, wolną i niewyraźną. Osoby często nie kończą wypowiedzi. Słyszalne jest mamrotanie. Natomiast hiperkinetyczna dyzartria pozapiramidowa powoduje, że ruchy narządów mowy są niezorganizowane, nieprecyzyjne. Artykulacja nie jest dokładna. Mowa jest wolna. Wysokość, melodia i rytm są zaburzone. Ruchy oddechowe są nieregularne.

Dyzartria mózdkowa wywołana jest uszkodzeniem mózdku. Ruchy artykulacyjne nie są skoordynowane. Tempo wypowiedzi jest nierówne. U osób z tym rodzajem dyzartrii widoczne są przerwy w mówieniu. Wypowiedź jest skandowana.

Dyzartria opuszkowa powstaje na wskutek choroby jąder ruchowych nerwów w opuszce albo nerwów wychodzących, które unerwiają aparat artykulacyjny. Może wystąpić porażenie całościowe lub częściowe. W dyzartrii opuszkowej występują także problemy z żuciem i połykaniem.

Ostatni rodzaj dyzartrii został nazwany *mieszanym*. Jest on połączeniem, w różnym nasileniu, opisanych wcześniej rodzajów dyzartrii¹¹.

3. METODOLOGIA BADAŃ WŁASNYCH

W przeprowadzonych badaniach celem było zdiagnozowanie trudności językowych dziecka z mózgowym porażeniem dziecięcym.

W pracy wykorzystano metodę indywidualnych przypadków. Metoda ta została wybrana ze względu na możliwość dogłębnego poznania zagadnienia.

Pierwszą wykorzystaną techniką była analiza dokumentów. Dokumenty zaprezentowane w pracy zaliczają się do dokumentów pisanych.

Następna technika to wywiad. Wykorzystany Wywiad biologiczno-środowiskowy do wykrywania wczesnych uwarunkowań rozwoju mowy autorstwa W. Fedorowskiej i B. Wardowskiej jest wywiadem skategoryzowanym¹². Ze względu na sposób prowadzenia wywiadu był to wywiad jawny. Wywiad ten był zbiorowy, ponieważ w rozmowie uczestniczyła zarówno matka, jak i ojciec badanego dziecka.

Kolejna wykorzystana technika badawcza to obserwacja. W pracy została zastosowana obserwacja systematyczna bezpośrednia. W badaniach przeprowadzono obserwacje zajęć logopedycznych, przerwy międzylekcyjnej oraz zachowania dziecka w domu.

11 Ibidem.

12 W. Fedorowska, B. Wardowska, *Wywiad biologiczno-środowiskowy do wykrywania wczesnych uwarunkowań rozwoju mowy*, Wydawnictwo Uniwersytet Gdański, Zakład Logopedii, Gdańsk 1992.

Następna wykorzystana technika badawcza to test. W pracy przeprowadzono Test Sprawności Językowej Z. Tarkowskiego¹³.

Podczas diagnozy wykorzystano następujące narzędzia badawcze. Obserwacja zajęć logopedycznych, obserwacja w domu oraz w czasie przerwy międzylekcyjnej polegała na dokładnym zapisie przebiegu zaobserwowanych sytuacji. Nie były przygotowane żadne kwestionariusze tych obserwacji. W podobny sposób została przeprowadzona wstępna rozmowa z rodzicami oraz z logopedą. Rozmowa z dzieckiem została przeprowadzona na podstawie wcześniej przygotowanego zestawu pytań. Zadano 17 pytań.

Kwestionariusz wywiadu składa się z 6 grup pytań. Możliwe odpowiedzi są półotwarte i zamknięte. Kafeterię odpowiedzi można także podzielić na koniunktywną i dysjunktywną. Kafeteria koniunktywna charakteryzuje się tym, że badany może wybrać kilka możliwych odpowiedzi¹⁴. W pytaniach, gdzie było więcej zaproponowanych odpowiedzi, autorzy wybrali kafeterię koniunktywną. Taki wybór spowodował, że o dziecku można było uzyskać więcej informacji. Pierwsza grupa pytań dotyczyła danych z okresu ciąży. Druga grupa pytań obejmowała poród i okres noworodkowy dziecka. Trzecia grupa pytań była poświęcona rozwojowi dziecka w okresie niemowlęcym, poniemowlęcym i przedszkolnym. Czwarta grupa pytań objęła przyczynowo-objawową ocenę zaburzeń artykulacji dziecka. Piąta grupa pytań dotyczyła społeczno-psychologicznej sytuacji dziecka. Ostatnia grupa pytań obejmowała zagadnienia z zakresu sytuacji kulturowo-językowej dziecka.

Następnym narzędziem badawczym były zestawy obrazkowe służące do przeprowadzenia badania słuchu fonematycznego I. Styczek¹⁵. Przeprowadzono badanie w zakresie opozycji spółgłoskowych, opozycji samogłoskowych oraz kinestezji artykulacyjnej.

U dziecka zbadano również wymowę. Wykorzystano kwestionariusz składający się z 108 słów. Kwestionariusz badania wymowy pochodzi z poradni psychologiczno-pedagogicznej w Tarnowie.

Przebadano także sprawność narządów mowy. Wykorzystano do tego kwestionariusz karty badania motoryki artykulacyjnej. Kwestionariusz ten też pochodzi z poradni psychologiczno-pedagogicznej w Tarnowie. Sprawdzenie artykulacji obejmowało próby języka i warg. W każdej próbie było do wykonania po 7 zadań.

13 Z. Tarkowski, *Test Sprawności Językowej. Instrukcja., Zasady oceny i przykłady odpowiedzi*, Wydawnictwo Fundacji „Orator”, Lublin 2001.

14 T. Bauman, T. Pilch, *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2010, s. 97.

15 I. Styczek, *Badanie i kształtowanie słuchu fonematycznego. Komentarz i tablice*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1982.

W badaniach wykorzystano także Kwestionariusz Testu Sprawności Językowej, który składa się z 7 podtestów.

Kolejne wykorzystane narzędzie to Kwestionariusz S. J. Robertson: profil dyzartrii. Formularz opisowy¹⁶. Kwestionariusz ten został opracowany przez A. Lewandowskiego i Z. Tarkowskiego. Kwestionariusz ten obejmuje 8 kategorii do zbadania. Przy każdej kategorii jest informacja opisowa.

Badania były prowadzone w dwóch miejscach. Diagnoza była przeprowadzona zarówno w szkole, jak i w domu dziecka. Dziewczynka uczęszczała do klasy integracyjnej. Terapia była prowadzona jedynie w domu rodzinnym dziecka. Zajęcia w domu odbywały się raz w tygodniu (długość poszczególnych zajęć: 180 minut).

4. DIAGNOZA LOGOPEDYCZNA

Dokumenty dotyczące badanego dziecka można podzielić na dwa rodzaje. Pierwsza grupa to dokumenty medyczne, a druga obejmuje materiały związane z edukacją dziecka. Do medycznych dokumentów można zaliczyć kartę wypisu z Kliniki Audiologii i Foniatrii – Instytutu Fizjologii i Patologii Słuchu, orzeczenie o niepełnosprawności wydane przez Powiatowy Zespół ds. Orzekania o Niepełnosprawności przy Powiatowym Centrum Pomocy Rodzinie. Do dokumentów związanych z edukacją zalicza się orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego, opinię logopedyczną oraz kartę okresowej wielospecjalistycznej oceny poziomu funkcjonowania ucznia.

Z karty wypisu z Kliniki Audiologii i Foniatrii – Instytutu Fizjologii i Patologii Słuchu można się dowiedzieć, że dziewczynka ma dyzartrię. U dziecka stwierdzono także chrypkę II stopnia oraz nosowanie I stopnia. Foniatra stwierdził obniżoną motorykę warg, języka i podniebienia. Lekarz określił, że mowa jest dyzartryczna, ale zrozumiała dla otoczenia. Konsultacja logopedyczna wykazała mały zasób słownictwa dziewczynki. Badana posługuje się zdaniem pojedynczymi. Zaburzone są głoski dentalizowane oraz głoska przedniojęzykowo-dziąsłowa „r”. W mowie potocznej można zaobserwować zniekształcenia, substytucje i elizje głosek. Dźwięczność mowy jest obniżona, tempo mowy przyspieszone. Zaburzona jest także prozodia mowy. Widoczne są problemy z pionizacją języka. Z konsultacji psychologicznej można się dowiedzieć, że badane dziecko ma niepełnosprawność intelektualną w stopniu lekkim.

Orzeczenie o niepełnosprawności określa u badanej dziewczynki niepełnosprawność o symbolu 10-N. Oznacza on niepełnosprawność, która wynika z chorób neurologicznych. Zdiagnozowana niepełnosprawność występuje od urodzenia. W orzeczeniu stwierdzono, że dziecko wymaga wsparcia w samodzielnym funkcjonowaniu.

16 A. Lewandowski, Z. Tarkowski, op. cit..

Dziewczynka musi także mieć stałą i długotrwałą opiekę. Badanej zalecono stosowanie specjalnych butów ortopedycznych (dziecko ma krótszą prawą nogę).

Orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego zostało wydane z uwagi na sprzężoną niepełnosprawność dziecka. Dziewczynka posiada niepełnosprawność intelektualną w stopniu lekkim oraz niepełnosprawność ruchową. Badana w małym stopniu ma opanowane umiejętności programowe. Czyta techniką sylabowo-wyrazową. Dziecko nie zawsze rozumie treść przeczytanego tekstu. Występuje zaburzony grafizm pisma, problemy z zakresu matematyki.

Z opinii logopedycznej wynika, że uczennica chętnie mówi. Kontakt słowny wymaga od uczennicy dużego wysiłku. Często jest nierozumiana przez otoczenie. Brajuje regularności oddychania. Dziewczynka w dalszym ciągu ma problemy z pionizacją języka. Potrafi jedynie ruszać językiem w kierunku poziomym (przód-tył). Język jest sztywny podczas mówienia. Oprócz tego usta dziecka są ściśnięte i płaskie.

Karta wielospecjalistycznej oceny poziomu funkcjonowania ucznia przedstawia efekty pracy z dzieckiem. Logopeda zauważa, że nastąpiło znaczne zwiększenie zasobu słownictwa uczennicy.

Oprócz analizy uzyskanych dokumentów zostały wykonane badania. Wywiad biologiczno-środowiskowy do wykrywania wczesnych uwarunkowań rozwoju mowy był przeprowadzony w domu dziecka, bez udziału córki. W czasie ciąży matka zażywała leki. Było to żelazo, No-spa, Turinal, Fenoterol oraz Isoptin. Leki mogły mieć wpływ na późniejsze zdrowie dziecka. Matka w czasie ciąży miała niedokrwistość. Wynikało to z pewnością z niedoboru żelaza. Matka dziecka zażywała żelazo. Prawdopodobnie na skutek niedokrwistości pod koniec ciąży stwierdzono zatrucie ciążowe. Wody płodowe miały kolor zielony. Ciąża była zagrożona. Ostatni miesiąc ciąży kobieta spędziła w szpitalu. Najprawdopodobniej ciąża mnoga spowodowała niedotlenienie płodu. Dotyczy to szczególnie dziecka, które rodzi się drugie. Tak było w przypadku badanej dziewczynki. Badana ma siostrę bliźniaczkę, która jest zdrowa. Zdrowe dziecko urodziło się jako pierwsze. Dodatkowo płód badanej był nieprawidłowo położony. Nieprawidłowe położenie płodu jest dodatkowym zagrożeniem dla jego życia. Może wtedy dojść również do niedotlenienia¹⁷. Dziecko po urodzeniu zostało ocenione na 9 punktów w skali Apgar. Jeden punkt został odjęty za kolor skóry. Skóra była żółta. Waga urodzeniowa dziecka wynosiła 2050 g. Ze względu na to, że waga urodzeniowa dziecka była mniejsza niż 2500 g prawdopodobnie mogą występować u dziecka problemy z koncentracją uwagi, niższy iloraz inteligencji oraz zaburzenia rozwoju percepcji wzrokowej. Również niska waga urodzeniowa mogła spowodować opóźnienie w rozwoju mowy. Stwierdza się także, że u dzieci z niską wagą urodzeniową częściej może wystąpić mpdz oraz niepełnosprawność intelek-

17 W. Fedorowska, B. Wardowska, op. cit., s. 23-30.

tualna¹⁸. U dziecka stwierdzono żółtaczkę w czasie pierwszych 48 godzin życia. Żółtaczka ta mogła przyczynić się do mpdz oraz do zaburzeń intelektu¹⁹. Do powstania mpdz mogło przyczynić się również niedotlenienie dziecka²⁰. Kiedy dziecko miało 2 lata straciło przytomność. U dziecka często występowały choroby górnych dróg oddechowych. Dziecko przeszło też ospę i płonicę. U dziewczynki nie stwierdzono niedosłuchu. Matka zauważyła, że u córki występują często zmienne nastroje. Objawia się to zmianami zachowania dziecka. Na przemian się śmieje, a potem płacze. Dziewczynka jest bardzo wrażliwa. Matka dziecka stwierdziła, że córka do 14 miesiąca życia rozwijała się prawidłowo. Dziewczynka nie raczkowała. Matka określiła, że dziecko na początku się „turlikało”. W 13 miesiącu życia zaczęła stawać na palcach. Prawa noga była wygięta. Od 3 roku życia dziewczynka była pacjentką Kliniki Ortopedii i Rehabilitacji w Zakopanem. Dziewczynka zażywa leki przepisane przez neurologa. Są to lekarstwa, które mają wyciszyć dziecko. Dziewczynka zażywa także lek „Letrox” na tarczycę. Dziecko było karmione z butelki do 2 roku życia. Potem jadło grysik. Długo śliniło się i miało często uchylone wargi. Bardzo długo dziecko jadło rozdrobnione pokarmy. Dziewczynka oddycha przez usta. Otwarte usta mogą wpływać na zaburzenie rozwoju artykulatorów. Oddychanie przez usta prowadzi także do obniżenia napięcia mięśni okołowargowych, płaskiego ułożenia języka na samym dnie jamy ustnej²¹. Dziecko podczas polykania śliny układa język między zębami. Można stwierdzić, że jest to przetrwały niemowlęcy typ polykania. U dziewczynki późno wyrzynały się zęby. U badanej stwierdzono także skoliozę. Dziewczynka w wieku 5 lat zaczęła uczęszczać do przedszkola.

Pytania do rozmowy z dzieckiem zostały opracowane samodzielnie. Dziecko nie umiało odpowiedzieć na wiele pytań. Niektóre z udzielonych odpowiedzi były niezgodne z rzeczywistością. Dziecko przyznało, że ma problemy w nauce. Jednocześnie poinformowało, że może liczyć na pomoc w tym względzie od mamy i siostry. Dziewczynka wolny czas poświęca na zabawę.

Oprócz wywiadu i rozmów wykonano obserwację dziecka. Pierwsza obserwacja została przeprowadzona w domu dziecka. Można było zauważyć, że dziewczynka jest uśmiechnięta i łatwo nawiązuje kontakt z otoczeniem. W ciągu terapii można było także zaobserwować, że dziewczynka jest bardzo wrażliwa.

Obserwacja dziecka w czasie przerwy międzylekcyjnej wykazała, że dziewczynka ma dobry kontakt z rówieśnikami. W czasie przerwy rozmawia z nimi, jest uśmiechnięta.

Podczas obserwacji zajęć logopedycznych można było zobaczyć, jak dziecko pracuje z logopedą. W czasie tych ćwiczeń można było zaobserwować, że dziecko ma proble-

18 Ibidem, s. 33.

19 Ibidem, s. 34.

20 Ibidem, s. 36.

21 Ibidem, s. 53-54.

my z nadmiernym ślinieniem się. Często zapomina o przełknięciu śliny. Dziewczynka mówi bardzo powoli. Uczennica ma problem z artykulacją samogłosek. Dziecko za mało otwiera usta w czasie ich wypowiedziania. Dziewczynka nie umiała odpowiedzieć na wiele pytań dotyczących czynności dnia codziennego. Jeżeli odpowiadała to pojedynczymi słowami. Aby dziecko odpowiedziało poprawnie, logopeda musiał zadawać pytania naprowadzające. Dziecko nie umie wytłumaczyć niektórych zjawisk werbalnie. Tłumaczy zjawiska poprzez pokazywanie. Podczas zajęć można było zaobserwować, że u dziecka nie występuje pionizacja języka. Dziewczynka nie potrafi także poruszać językiem w prawo ani w lewo.

Badanie słuchu fonematycznego wykazało następujące nieprawidłowości. W opozycjach spółgłoskowych wystąpiły dwa błędy. Dziewczynka miała problem ze słowami Basie-bazie oraz wazy-waży. Natomiast w opozycjach samogłoskowych i badaniu kinestezji artykulacyjnej nie było ani jednego błędu.

Przeprowadzono także badanie wymowy. Nieprawidłową artykulację zaobserwowano już na poziomie wymowy samogłosek. Dziewczynka zamiast samogłoski [i] wymawia [y], natomiast samogłoskę [y] zamienia na [u]. Trudności obserwuje się także w zakresie głosek dźwięcznych i bezdźwięcznych. Badana także zamiast głosek szumiących realizuje głoski syczące. Dziewczynka zamienia głoski szeregu ciszącego na głoski syczące. Dziecko nieprawidłowo realizuje głoskę przedniojęzykowo-dziąsłową [r] (zamiast tej głoski dziewczynka wymawia [l]). Badana realizuje zamiast głoski zwarto-szczelinowej [c] głoskę szczelinową [s].

Przy użyciu karty badania motoryki artykulacyjnej przebadano sprawność języka i warg. Sprawność języka i warg jest na podobnym poziomie. W próbie języka dziewczynka otrzymała 3 punkty na 7 możliwych. Dziewczynka nie umie kierować języka do brody, a potem do nosa, kierować języka do kącików ust, oblizywać wargi ruchem okrężnym oraz wypychać policzki językiem. Jeżeli chodzi o próbę warg, to dziewczynka otrzymała 3,25 punktów. Dziewczynka nie wykona w ogóle ćwiczeń nakładania górnej wargi na dolną oraz dolnej wargi na górną. W dużej części, ale nie do końca dziecko wykonało stulanie warg w dzióbek oraz rozciąganie go w „uśmiech”. Po 0,25 punktu na 1 możliwy otrzymało dziecko za wibrację warg oraz parskanie. Podsumowując, można stwierdzić, że badane dziecko ma obniżoną sprawność narządów artykulacyjnych.

Przeprowadzono również Test Sprawności Językowej Z. Tarkowskiego. Za Podtest I: Rozumienie bajki dziewczynka mogła uzyskać 20 punktów. Dziewczynka uzyskała 6 punktów. Podtest II: Słownik składał się z dwóch części. Pierwsza część polegała na pokazaniu dziecku 10 obrazków. Dziewczynka miała powiedzieć, co widzi na każdym z nich. W tej części dziecko uzyskało 10 punktów na 10 możliwych. Druga część były to zagadki. Dziewczynka zdobyła 6 punktów na 10 możliwych. W sumie w podteście II

uzyskała 16 punktów na 20 możliwych. W Podteście III: Poprawianie zdań można było uzyskać maksymalnie 10 punktów. Dziewczynka w tym podteście uzyskała 6 punktów. W Podteście IV: Fleksja można było uzyskać łącznie 36 punktów. Dziewczynka na 36 punktów otrzymała 29. Podtest V: Zadawanie pytań zawiera trzy ilustracje. Dziewczynka na 16 możliwych punktów uzyskała 0 punktów. Podtest VI: Prośby i rozkazy polegał na sformułowaniu prośby albo rozkazu. Za ten podtest można uzyskać maksymalnie 5 punktów, które uzyskała dziewczynka. Za Podtest VII: Opowiadanie bajki można uzyskać maksymalnie 18 punktów. Dziewczynka otrzymała 5 punktów.

Wykorzystano także Profil dysartrii. Formularz opisowy S. J. Robertsona. W I próbie – oddychanie nie było złych wyników. Zdania były wykonane w normie lub na poziomie zadawalającym. Z informacji opisowej można się dowiedzieć, że oddychanie podczas mówienia jest spłycone, a badana mówi resztkami powietrza. II próba – fonacja wykazała, że długość zdań była zerowa, a wykonanie niskiego a diminuendo wyszło słabo. Z opisu można się dowiedzieć, że u dziecka występuje bezgłos, intonacja jest monotonna, a głos jest słaby i przerywany. III próba – muskulatura twarzy wyszła w dziewięciu zadaniach poniżej zadawalającego poziomu. Wysuwanie języka i unoszenie języka do górnych zębów u dziecka jest słabe. Natomiast przesuwanie żuchwy w prawo, w lewo oraz kierowanie języka w lewo, w prawo było zerowe. Również wypychanie językiem prawego i lewego policzka oraz oblizywanie warg czubkiem języka w ogóle nie zaistniało. Z informacji opisowej można dowiedzieć się dodatkowo, że język dziecka jest wiotki. Jego napięcie jest zmniejszone. IV próba – diodohokineza wykazała, że dziecko słabo powtarza w tempie szybkim sylaby ka-ta. Na poziomie zerowym dziewczynka wykonała ćwiczenie polegające na szybkim podnoszeniu i opadaniu języka, szybkich ruchach języka w bok oraz szybkim powtarzaniu p-t-k. Próba V – odruchy wykazała, że dziewczynka wykonuje zadania na poziomie zadawalającym, dobrym albo normalnym. Próba VI – artykulacja była bardzo zróżnicowana u dziewczynki. Powtarzanie spółgłosek w nagłosie i dokładne wymawianie samogłosek było w normie. Natomiast powtarzanie zbitki spółgłoskowych, wielosylabowych słów oraz zdań było słabe. Słowa do tej próby badający dobrał samodzielnie. Pierwsze ćwiczenie dotyczyło powtórzenia 22 słów, które rozpoczynały się od różnych spółgłosek. Były to następujące słowa: pasek, piłka, bułka, bilet, motyl, miecz, foka, filizanka, wiewiórka, widelec, telewizor, dom, narty, serce, zegar, cebula, dzwon, łuk, lis, list, rak oraz szafa. Dziewczynka wszystkie słowa powiedziała poprawnie. Drugie ćwiczenie dotyczyło powtórzenia 20 słów, które zawierały zbitki spółgłoskowe. Dziecko miało powtórzyć następujące słowa: wstrząsający, rozstrzelany, bezwzględny, rozpierzchny, westchnąć, wewnątrzszpitalny, wstrzemięźliwość, rozłożona, jeszcze, gospodarstwie, szczeka, zastrzyk, skrzyżowanie, szczurek, szczupak, dżdżownica, przeciwmarszczkowa, uszczelniający, pszczoła oraz kleszcz. Dziecko popełniło 11 błędów na 20 słów. Trzecie ćwiczenie polegało na powtórzeniu 6 słów wielosylabowych. Były to następujące słowa: księżycowym, konwaliowym, skowroniątek, precedzono, sprawdzono, wyznaczo-

nych. Dziecko popełniło 4 błędy na 6 słów. Czwarte zadanie dotyczyło powtórzenia 4 krótkich zdań. Dziecko powtórzyło w całości poprawnie tylko jedno zdanie. Próbę VII – zrozumiałość dziewczynka wykonała na średnim poziomie. Osoby obce słabo rozumieją to co czyta dziecko. Także w małym stopniu rozumiane są wypowiedzi dziewczynki przez osoby często przebywające z dzieckiem. Pozostałe podpunkty tej próby oceniono w stopniu zadawalającym. Ostatnia próba VIII – prozodia /tempo/ była bardzo zróżnicowana. Dziecko mówi w tempie normalnym. Nie występuje przyspieszenie mowy. Również w normie została oceniona intonacja. Badana w stopniu zadawalającym utrzymuje właściwe tempo mówienia oraz właściwy rytm wypowiedzi. Natomiast na poziomie zerowym występuje naśladowanie różnych sposobów akcentowania. Z informacji opisowej można się dowiedzieć dodatkowo, że dziecko ma zbyt wolne tempo mówienia oraz że rytm mowy jest skandowany.

PODSUMOWANIE

W artykule zostały przedstawione wyniki badań dotyczące dziecka z mózgowym porażeniem dziecięcym oraz z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim. Badane dziecko w czasie prowadzonych badań miało 13 lat.

Dziewczynka ma mózgowe porażenie dziecięce – postać mieszaną. U badanej występuje dyzartria mieszaną. Rozwój mowy dziecka nie jest prawidłowy. Występują problemy z artykulacją poszczególnych głosek. Widoczne jest to już na poziomie samogłosek. U dziecka występują deformacje, paralalie oraz mogilalie poszczególnych głosek. Wynika to z braku pionizacji języka, obniżonej sprawności warg, problemów z prawidłowym torem oddychania.

Podczas terapii powinno się usprawniać oddech dziecka. Polepszenie oddechu może nastąpić poprzez stosowanie ćwiczeń, które mają na celu przedłużenie fazy wydechowej, ekonomiczne zużywanie powietrza czy dostosowywanie pauz do treści wypowiedzi. Podczas usprawniania oddechu należy dążyć także do równomierności siły wydechu, zwiększenia pojemności płuc oraz uświadomienia dziecku siły wydychanego powietrza. W trakcie zajęć nie można zapominać o usprawnianiu narządów artykulacyjnych. Ważne jest, aby ćwiczenia były różnorodne. Trzeba stosować je w zakresie usprawniania języka, warg, policzków i podniebienia miękkiego. Warto zastosować w trakcie terapii masaże logopedyczne. Terapia powinna obejmować także ćwiczenia głosowe i słuchowe. Dziewczynka może w różny sposób wypowiadać poszczególne głoski. Terapia musi obejmować też ćwiczenia w poprawnym wypowiedzianiu poszczególnych głosek.

Działania na rzecz dziewczynki powinny opierać się nadal na współpracy domu i specjalistów. Tylko w takim przypadku terapia może odnieść możliwie najlepsze skutki dla badanej osoby.

BIBLIOGRAFIA

1. Bauman T., Pilch T., *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2010.
2. Czochońska J., *Choroby układu nerwowego*, w: *Pediatrics*, red. K. Kubicka, PZWL, Warszawa 2006.
3. Fedorowska W., Wardowska B., *Wywiad biologiczno-środowiskowy do wykrywania wczesnych uwarunkowań rozwoju mowy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego. Zakład Logopedii, Gdańsk 1992.
4. Jakubowska A., *Studium przypadku dziecka z dysartrią startą*, w: *Neurologopedyczne studia przypadków*, red. E. Stecko, Wydawnictwo Stecko, Warszawa 2010.
5. Jastrzębowska G., *Zaburzenia dysartryczne u dzieci*, w: *Logopedia. Pytania i odpowiedzi*, red. T. Gałkowski, G. Jastrzębowska, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2001.
6. Lewandowski A., Tarkowski Z., *Dysartria, wybrane problemy etiologii, diagnozy i terapii*, Wydawnictwo ZSL, Warszawa 1989.
7. Loska M., *Uczniowie z mózgowym porażeniem dziecięcym. Osiągnięcia edukacyjne*, WSiP, Warszawa 2005.
8. Styczek I., *Badanie i kształtowanie słuchu fonematycznego. Komentarz i tablice*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1982.
9. Tarkowski Z., *Test Sprawności Językowej. Instrukcja, Zasady oceny i przykłady odpowiedzi*, Wydawnictwo Fundacji „Orator”, Lublin 2001.
10. Tłokiński W., *Zaburzenia mowy o typie dysartrii*, w: *Podstawy neurologopedii. Podręcznik akademicki*, red. T. Gałkowski, E. Szelaąg, G. Jastrzębowska, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2005.

mgr Stanisław Kurek

Uczelnia Techniczno-Handlowa w Warszawie

dr Bartosz Stachowiak

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego

ORCID: 0000-0003-2657-9332

Studia Społeczne

ISSN 2081-0008

e-ISSN 2449-9714

str. 57–73

SYTUACJE KONFLIKTOWE JAKO ŹRÓDŁA ZAGROZEŃ BEZPIECZEŃSTWA EKONOMICZNEGO PAŃSTWA

*CONFLICT SITUATIONS AS SOURCES OF THREATS
TO THE ECONOMIC SECURITY OF THE STATE*

STRESZCZENIE

Artykuł stanowi analityczne studium identyfikacji podwaliny postrzegania zagrożeń bezpieczeństwa gospodarczego państwa. Celem podjętych rozważań jest rozpoznanie istoty i charakteru zagrożeń bezpieczeństwa ekonomicznego państwa z punktu widzenia sytuacji konfliktowej i konfliktu. Problemem badawczym jest stwierdzenie: czy i w jakim zakresie możliwe jest dokonanie operacjonalizacji zagrożeń bezpieczeństwa ekonomicznego z perspektywy teorii konfliktów? Znalezieniu odpowiedzi na pytanie problemowe powinno pomóc postawienie hipotezy: „Operacjonalizacja zagrożeń bezpieczeństwa ekonomicznego jest możliwa z perspektywy dorobku teorii konfliktów”. Przyjętymi metodami badawczymi, które pozwoliły osiągnąć założony cel były: analiza literatury przedmiotu jak i praktyki gospodarczej oraz synteza jej wniosków pozwalająca na dokonanie ocen możliwości operacjonalizacji czynników kształtowania zagrożeń. Takie podejście powinno na podstawie doświadczeń z przeszłości pozwolić również na wypracowanie argumentów badawczych dla nauk ekonomicznych oraz nauk o bezpieczeństwie.

SŁOWA KLUCZOWE: zagrożenia, sytuacja konfliktowa, konflikt, operacjonalizacja.

ABSTRACT

The article is an analytical study of the identification of the foundation of the perception of threats to the state's economic security. The aim of the considerations undertaken is to identify the essence and nature of threats to state economic security from the point of view of conflict and conflict situations. The research problem is whether and to what extent it is possible to operationalise economic security threats from the perspective of conflict theory? Finding an answer to the problem question should be helped by the hypothesis: „Operationalisation of economic security threats is possible from the perspective of the achievements of conflict theory”. Research methods to achieve the stated objective are the analysis of the literature on the subject as well as economic practice and the synthesis of its conclusions allowing for assessments of the possibility of operationalising threat shaping factors. This approach should also make it possible, based on past experience, to develop research arguments for the economic and security sciences.

KEY WORDS: threats, conflict situation, conflict, operationalisation.

WSTĘP

Traktując zagrożenie jako „...klasyczny czynnik występujący w naturalnym środowisku każdego podmiotu społecznego i przyrodniczego”, które jest „postrzegane jako zdarzenie, zjawisko, czyn lub działalność sił natury, człowieka, państw, ...”¹ wiązać należy z sytuacjami konfliktowymi i konfliktami. Są one w realnym świecie nieodłącznym elementem zarówno negatywnej, jak i pozytywnej interpretacji obrazu środowiska bezpieczeństwa na wszystkich jego płaszczyznach, w tym gospodarczej (ekonomicznej). Z tej perspektywy stan bezpieczeństwa państwa jest wypadkową powstających sytuacji konfliktowych, a możliwościami podjęcia działań zmierzających do ich uniknięcia albo neutralizacji negatywnych skutków, kiedy sytuacje konfliktowe przekształcą się w destrukcyjne oddziaływania².

Mając na uwadze te relacje, celowym i pożądanym postępowaniem w pierwszym kroku badawczym jest określenie celu podjętych rozważań, które zostały ukierunkowanie na dokonanie identyfikacji sytuacji konfliktowych i konfliktu oraz relacji ich względem siebie, oraz ich wpływu na zagrożenia bezpieczeństwa ekonomicznego państwa. Jego osiągnięciu sprzyjało podjęcie i rozwiązywanie problemu badawczego w brzmieniu: czy i w jakim stopniu sytuacje konfliktowe i konflikt stanowią przesłankę generowania zagrożeń bezpieczeństwa ekonomicznego, stwarzając jednocze-

- 1 W. Sójka, *Zagrożenia dla bezpieczeństwa narodowego Polski*, w: *Podstawy bezpieczeństwa narodowego (państwa)*. Podręcznik akademicki, red. J. Pawłowski, ASzW, Warszawa 2017, s. 172.
- 2 Por. P. Krzykowski, *Współczesny wymiar bezpieczeństwa. Wyzwania dla Polski*, ASzW, Warszawa 2020, s. 69-126.

śnie możliwości ich operacjonalizacji. Rozwiązaniu podjętego problemu badawczego sprzyja hipoteza robocza: „Pomocnym w rozpoznaniu istoty zagrożeń bezpieczeństwa ekonomicznego państwa i ich operacjonalizacji jest dorobek teorii konfliktów”. Metodami badawczymi, pozwalającymi osiągnąć założony cel i rozwiązać podjęty problem badawczy, była analiza literatury przedmiotu jak i praktyki gospodarczej oraz synteza jej wniosków pozwalająca na dokonanie ocen możliwości operacjonalizacji czynników kształtowania zagrożeń. Przyjęcie takiego podejścia badawczego pozwoliło na zaproponowanie filozofii operacjonalizacji zagrożeń bezpieczeństwa ekonomicznego państwa.

1. SYTUACJA KONFLIKTOWA I KONFLIKT JAKO PRZESŁANKA ZAGROŻEŃ BEZPIECZEŃSTWA

Zasadnym w procesie rozpoznania kategorii sytuacja konfliktowa i konflikt odwołanie się do teorii konfliktów. Jej dorobek mający długą tradycję (Platon, Arystoteles, T. Hobbes) pogłębiony dociekaniem socjologicznymi i ekonomicznymi (H. Spencer, W. Ferguson, C. Saint-Simon, J. Szczepański, J. Szumski, T. Pszczółkowski i inni), pozwala wskazać szereg właściwości kryzysu, a mianowicie: istnienie co najmniej dwóch jego stron; upatrywanie jego źródła w niedostatku dóbr; dążeniem do pokonania, zniszczenia lub podporządkowania spowodowanego do relacji, iż zysk jednej ze stron jest stratą drugiej strony; dylematem władzy – kto wobec kogo; dążeniem do rozłamów i przebudowy dotychczasowych układów³.

Ta zaś akcentuje dwie strony stanów bytu państwa – bezpieczeństwo i zagrożenie dla niego⁴. Przyjęcie takiej perspektywy daje także w przyszłości możliwość operacjonalizacji zagrożeń i warunków określających samo bezpieczeństwo.

Trafnym w tym względzie jest podejście do bezpieczeństwa ekonomicznego podkreślające, że jest to: „...to taki stan rozwoju krajowego systemu gospodarczego, który zapewnia wysoką sprawność jego funkcjonowania – poprzez należyte wykorzystanie wewnętrznych czynników rozwoju – oraz zdolność do skutecznego przeciwstawienia się zewnętrznym naciskom, mogącym doprowadzić do zaburzeń rozwojowych^{5,6}. oraz na zagrożenia, definiowane jako „... stan wywołany możliwością zaistnienia określonego konfliktu⁷”, a bezpieczeństwo jest „...zdolnością państwa do sprostania wymogom określonego konfliktu”.

3 Por. J. Mucha, *Konflikt i społeczeństwo – z problematyki konfliktu społecznego we współczesnych teoriach zachodnich*, Warszawa 1978, s. 12.

4 W. Stankiewicz, *Konflikt i bezpieczeństwo*, „Zeszyty Naukowe AON” 1991, nr 3/4, s. 39.

5 Z. Stachowiak, *Teoria i praktyka mechanizmu bezpieczeństwa ekonomicznego państwa. Ujęcie instytucjonalne*, AON, Warszawa 2012, s. 32-33.

6 W. Stankiewicz, op. cit., s. 44.

7 Ibidem, s. 42.

Efektom tych podejść jest definicja, iż: „Bezpieczeństwo jest to stan równowagi między zagrożeniem wywołanym możliwością zaistnienia konfliktu a potencjałem obronnym państwa

($B \rightarrow Z = P$)⁸.

Konsekwencją stosowania pojęć sytuacji konfliktowej i samego konfliktu jest odróżnienie zagrożeń, które ze swej istoty są stanem potencjalnym, od destrukcyjnych oddziaływań, które pojawiają się w fazie konfliktu. Na podstawie przyjętych pojęć potencjału, sytuacji konfliktowej i konfliktu możemy wykorzystać – po odpowiedniej modyfikacji – już określone w literaturze formy oddziaływania na zachowania innych podmiotów (przeciwnika), które to oddziaływania będą wywoływać odpowiednie dostosowania w gospodarce.

Podejmując ten problem, trzeba zauważyć, iż sytuacje konfliktowe, jak i sam konflikt są elementem charakterystycznym każdej formy działalności ludzkiej – w tym gospodarczej. Są one zjawiskami antagonistycznymi, czasami gwałtownymi o różnej sile oddziaływania. W większości przypadków pojawiają się one w sytuacji przeciwstawnych interesów dla osiągnięcia stanu końcowego. Skutkować mogą one w różny sposób, albo wycofania się z założonego zamiaru, albo też nasilenia agresji, która z reguły przybiera formy destrukcyjne, a rzadziej konkurencyjnej rywalizacji. Wyjaśnienie natury tych zjawisk jest trudne, zwłaszcza w kontekście dania odpowiedzi czy są one konsekwencją wrodzonych cech człowieka (ludzi, społeczeństw), czy też wyuczonym zachowaniem będącym odpowiedzią na zmienności środowiska⁹.

Konflikty przynoszące negatywne skutki gospodarstwu państwa, nie są i nie muszą być stałym elementem rzeczywistości. W przyszłości mogą występować z pewnym prawdopodobieństwem, które – zgodnie z odpowiednią teorią – zawiera się w przedziale $\langle 0,1 \rangle$, czyli od zdarzenia niemożliwego do pewności, że wystąpi. Wynika to z faktu, że prawdopodobieństwo wystąpienia konfliktów gospodarczych (pk) zależy od wielu czynników, w tym pozaekonomicznych. Oznacza ponadto, iż zmienia się ono w zależności od tego, czy zaszły zdarzenia warunkujące konflikt, a także od ich wagi. W tej perspektywie możemy wyróżnić np. zagrożenia, które mogą przerodzić się w destrukcyjne oddziaływania z wysokim prawdopodobieństwem w krótkiej perspektywie czasu.

Istotnym problemem bezpieczeństwa ekonomicznego państwa, postrzeganego jako pewien nadrzędny system wartości jest również konieczność odniesienia się do za-

8 Ibidem, s. 45.

9 Por. P. Paździorek, *Konflikt w teorii sztuki wojennej, w: metodologia tożsamości polemologii*, AON, Warszawa 2010, s. 97.

grożeń dla niego¹⁰. Ich identyfikacja odwoływać i opierać musi się na czynnikach prowadzących do destrukcji tych wartości. Ustalenie listy przyczyn uniemożliwiających osiągnięcie pożądanego stanu pozwala zaproponować na dość ogólnym poziomie, że zagrożeniami gospodarczego bezpieczeństwa państwa będą te sytuacje i zjawiska, których oddziaływania prowadzi do:

- a) zahamowania rozwoju gospodarczego lub utraty zdolności rozwojowych;
- b) pogorszenia pozycji kraju mierzonej udziałem w tworzeniu dochodu narodowego i międzynarodowym podziale pracy w stosunku do gospodarek otoczenia zagranicznego;
- c) wymuszonej utraty swobody (suwerenności) podejmowania decyzji w sprawach gospodarczych i ich optymalizacji;
- d) utraty zdolności do dostarczania wystarczającej ilości dóbr materialnych i usług: w czasie pokoju dla utrzymania pożądanego poziomu potencjału militarnego i rezerw gospodarczych; a w czasie wojny dla wojsk walczących i szeroko rozumianego zaplecza.

Każde z przywołanych zjawisk jest ściśle powiązane z konkretną sytuacją mającą znamiona konfliktowej lub konfliktu. Podejście takie, w istocie przywołujące podstawowe założenia teorii konfliktów wyraźnie różnicuje oba pojęcia, pozwalając z jej punktu widzenia, w konsekwencji na dokonanie identyfikacji i oceny zagrożeń¹¹.

Sytuacja konfliktowa występuje wtedy, kiedy strony formułują sprzeczne ze sobą cele i dysponują możliwościami ich osiągnięcia, ale nie podejmują działań zmierzających do ich realizacji. Ścisłe rozumienie zagrożeń odnosi się właśnie do tej sytuacji. Podstawową przyczyną sprzeczności celów w sferze ekonomicznej jest rzadkość ekonomiczna, czyli ograniczona w stosunku do potrzeb ilość dóbr. Jeżeli co najmniej dwa podmioty chcą posiadać określone dobro, a suma potrzeb tych stron przekroczy jego dostępne zasoby, to rodzi się sytuacja konfliktowa. Kiedy nie da się zwiększyć ilości tych zasobów, zainteresowane strony mogą albo uzgodnić podział tego dobra (współdziałanie, rezygnacja), albo przejść do konfliktu. Sytuacja konfliktowa zrodzi się także wtedy, kiedy jedna ze stron pierwsza wytworzy lub uzyska dostęp do pożądanego dóbr i utrudni bądź uniemożliwi korzystania z nich innym (nie zechce podzielić się, udostępnić). Przykładem może tu być dostęp do surowców, źródeł energii czy nowoczesnych technologii, a także migrację ludzi z biednych obszarów świata (Azji czy Afryki) do zasobnych krajów (Ameryki Północnej lub Unii Europejskiej).

Z kolei konflikt to zderzenie działań mających na celu osiągnięcie sprzecznych (wykluczających się) celów (interesów), a wynik zderzenia tych działań decyduje o roz-

10 Por. Z. Ciekankowski, *Zagrożenia bezpieczeństwa ekonomicznego współczesnego państwa, w: Zagrożenia bezpieczeństwa współczesnego państwa i ich wpływ na rozwój gospodarczy*, PWST-E w Jarosławiu 2015, s. 69-83.

11 Por. N. Klatka, *Konflikt i gra*, Wyd. MON, Warszawa 1971, s. 115.

wiązaniu konfliktu. To zderzenie nazwiemy walką w sensie prakseologicznym, ponieważ odnosi się do działań stron konfliktu uniemożliwiających lub utrudniających sobie wzajemnie osiągnięcie zamierzonego celu.

Koniecznym zatem zabiegiem, w celu dokonania identyfikacji zagrożeń gospodarczych, staje się przewidywanie powstawania w określonej perspektywie sytuacji konfliktowych, a także hipotetycznych skutków przyszłych konfliktów gospodarczych. Stąd też czas jest kolejnym czynnikiem oceny zagrożeń. Prawdopodobieństwo zaistnienia konfliktów zmienia się w czasie, a przy założeniu warunków rozwoju daje się oszacować na określony moment lub okres przyszłości.

2. PODWALINY POSTRZEGANIA SYTUACJI KONFLIKTOWYCH JAKO ŹRÓDEŁ ZAGROZEŃ BEZPIECZEŃSTWA GOSPODARCZEGO PAŃSTWA

Dostępne definicje zagrożeń, w tym zagrożeń bezpieczeństwa ekonomicznego państwa, nie ułatwiają określenia ich istoty. W definicjach leksykalnych zagrożenie ma bezpośredni związek ze słowem „bezpieczeństwo” i najczęściej jest wyjaśniane odwrotnością bezpieczeństwa.

Szersza definicja leksykalna podaje, że „zagrożenie, sytuacja, w której istnieje zwiększone prawdopodobieństwo utraty życia, zdrowia, wolności albo dóbr materialnych. Zagrożenie wywołuje u człowieka niepokój lub strach o różnym stopniu natężenia, do przerażenia lub obezwładnienia włącznie, bądź odruch lub świadomą chęć przeciwdziałania. Zagrożenie może wynikać z przyczyn naturalnych (np. oddziaływanie żywiołów) i spowodowanych przez innego człowieka (np. nieprzyjaciela). W celu uniknięcia destrukcyjnego wpływu zagrożeń [...] konieczne jest wyjaśnienie źródeł zagrożeń”¹². Cytowana definicja zawiera elementy (tekst pogrubiony), które wydatnie ułatwiają operacjonalizację zagrożeń bezpieczeństwa ekonomicznego, takie jak: wartości, prawdopodobieństwo ich utraty, destrukcyjne oddziaływanie, przeciwdziałanie, przyczyny wystąpienia i źródła zagrożeń.

W bardziej ambitnych opracowaniach, podejmowane są próby zdefiniowania zagrożeń. L. F. Korzeniowski, powołując się na wiele źródeł i autorów, przedstawia zbiór określeń tej kategorii. Efektem tego jest złożona definicja: „Zagrożenie - synonim niebezpieczeństwa, wartość destrukcyjna dla istnienia, rozwoju i normalnego funkcjonowania człowieka, potencjalna przyczyna niepożądanego stanu, desygnat określający zawartość pojęcia „niebezpieczeństwo”, „możliwość występowania jednego z negatywnie wartościowanych zjawisk”, sytuacja niebezpieczna dla życia lub zdrowia”¹³. Z perspektywy dalszych rozważań warto zwrócić

12 *Leksykon wiedzy wojskowej*, Wyd. MON, Warszawa 1979, s. 510.

13 L. F. Korzeniowski, *Podstawy nauk o bezpieczeństwie*, Wydanie II, Difin SA, Warszawa 2017, s. 112.

uwagę na to, że w jednym z określeń zagrożenie to „potencjalna przyczyna niepożądanego stanu”.

Zagrożenia są kojarzone z możliwością wystąpienia takich oddziaływań, które unieumożliwiają lub utrudniają realizację najważniejszych wartości, jak np. egzystencji, rozwoju (wartości) eksponowanych w naukach społecznych albo wykonywanie zadań i funkcji (korzystanie z wartości użytkowych), jak jest to rozumiane np. w odniesieniu do urzędów technicznych.

Oryginalną i ciekawą propozycję rozumienia zagrożeń jest ich wyprowadzenie w modelu idealnym bezpieczeństwa ze świata organicznego, i traktowanie ich jako pewnego typu relacji pomiędzy podmiotami i formami istnienia. Zagrożenie i jego zmiany mogą wynikać z naturalnego procesu zanikania, „gnicia” i rozpadu. Jeżeli podmiot, który jest zagrożeniem dla innych, podlega tym procesom, to bezpieczeństwo podmiotu zagrożonego rośnie. Natomiast przeciwną sytuacją jest doprowadzenie podmiotu zagrożonego do dezintegracji, rozpadu, zanikania własnej aktywności, zdominowania i podporządkowania przez oddziaływania innego podmiotu – zagrożenia¹⁴. Ten sposób postrzegania zagrożeń jest niezwykle cenny z punktu widzenia ekonomii.

W naukach społecznych zagrożenia traktuje się jako fakt zaistnienia sytuacji kryzysowej lub kryzysu. Definiowane są one w różny sposób, między innymi jako niekorzystne i niebezpieczne dla żywotnych interesów i podstawowych wartości danego podmiotu (jednostkowego lub zbiorowego) działania innych uczestników życia społecznego. Współcześnie dostrzega się je także jako kaskadowo narastające i wiążące się z kulturą bezpieczeństwa¹⁵.

W odniesieniu do państwa i narodu zagrożenie jest definiowane jako „[...] możliwość powstania sytuacji, w której dane społeczeństwo nie ma warunków dla swego bytu i rozwoju lub są one w sposób istotny ograniczone”¹⁶. Treść tego pojęcia, w odniesieniu do państwa, podawana jest także jako sytuacja, „[...] w której istnieje zwiększone prawdopodobieństwo naruszenia jego granic i utraty niepodległości lub integralności [...] godzą bezpośrednio w wartości najwyższe, wynikające z racji stanu [...]”¹⁷.

14 Por. J. Świniarski, *O naturze bezpieczeństwa. prolegomena do zagadnień ogólnych*, Warszawa-Pruszków 1997, s. 177-178.

15 Por. M. Cieślarczyk, *Znaczenie kultury bezpieczeństwa w procesach logistycznych na przykładzie pandemii COVID-19 i innych elementów sytuacji kryzysowej*, WAT, Warszawa 2022, s.108-109, 125-126, 136-138.

16 R. Wróblewski, *Wybrane problemy diagnozy bezpieczeństwa narodowego*, „Zeszyty Naukowe AON” 1991/ 3/4, s. 69; S. Dworecki, *Od konfliktu do wojny*, Wyd. BUWIK, Warszawa 1996, s. 21.

17 J. Zubek, *System pojęć i podstawowe problemy bezpieczeństwa RP*, „Zeszyty Naukowe AON” 1992/3, s. 5.

Jako reprezentatywną dla określania zagrożeń bezpieczeństwa państwa poprzez wartości, można przytoczyć następującą definicję: „zagrożenie dla bezpieczeństwa narodowego stanowi działanie lub ciąg wydarzeń, które: 1. zagrażają drastycznie i w stosunkowo krótkim okresie jakości życia mieszkańców danego państwa lub 2. niosą ze sobą istotne zagrożenie ograniczenia możliwości dokonywania wyborów politycznych przez rząd państwa lub prywatne instytucje pozarządowe (osoby prywatne, grupy, korporacje) w ramach danego państwa”¹⁸.

W ramach ogólnych zagrożeń bezpieczeństwa narodowego (państwa) wyróżnia się także zagrożenia dla jego różnych dziedzin (segmentów), w których jest ono realizowane. Ale dla potrzeb tego opracowania wystarczą definicje zagrożeń odnoszące się do ekonomicznego filaru bezpieczeństwa państwa. W ujęciu słownikowym zagrożenia gospodarcze wyróżnia się jako „[...] rodzaj zagrożenia bezpieczeństwa, w wyniku którego może nastąpić osłabienie potencjału gospodarczego”¹⁹. Narzucają one jednocześnie sposób myślenia o bezpieczeństwie i zagrożeniach dla niego. Współcześnie, w świecie postpandemicznym dostrzega się próbę ich redefiniowania. Oznacza to konieczność postrzegania środowiska bezpieczeństwa w jeszcze innym wymiarze²⁰.

Miejsce zagrożeń jest podkreślane we wszystkich opcjach i stanowiskach interpretujących bezpieczeństwo. W tzw. opcji negatywnej bezpieczeństwo jest określone poprzez zagrożenia. Dokonywane na tym gruncie dookreślenia i poszerzanie zakresu²¹ bezpieczeństwa, polegają na identyfikacji różnych rodzajów i typów zagrożeń. Obok tego dokonuje się określenia ich struktury i warunków zaistnienia, a także ocenia się możliwości ich likwidacji lub ograniczenia. Z kolei opcja pozytywna sytuuje zagrożenia w otoczeniu (uwarunkowaniach) bezpieczeństwa, kiedy „[...] przetrwanie, posiadanie i rozwój realizowane są w obliczu płynących zewsząd zagrożeń” (pomimo istnienia zagrożeń)²².

W tym ujęciu zagrożenia są rozpatrywane przez pryzmat ich wpływu na przetrwanie i rozwój. Idzie więc nie tyle o sam fakt istnienia zagrożeń, ile o możliwości skutecznego przeciwstawienia się im, tj. „[...] unikania, eliminowania lub przezwyciężenia. Można wręcz stwierdzić, że nie rzecz w zagrożeniach albo w ich braku, lecz w takim stosunku do nich, który optymalizuje szanse (i pewność) istnienia i prolongowania”²³.

18 Por.. J. Stańczyk, *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*, ISP PAN, Warszawa 1996, s. 24.

19 *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, AON, Warszawa 2002, s. 89.

20 Por. M.Kozub, A.Mróż-Jagiello, *Zmiana – główna cecha współczesnego przyszłego strategicznego środowiska bezpieczeństwa*, w: *Wyzwania, zagrożenia i szanse dla bezpieczeństwa narodowego i międzynarodowego w świecie (post)pandemicznym*, red. M.Koziół, A.Zagórska, ASzW, Warszawa 2023, s. 13-39.

21 Por. P. Sienkiewicz, *Modelowanie bezpieczeństwa systemów*, „Zeszyty Naukowe AON” 1991/ 3/4.

22 Por. np. J. Kukułka, *Narodziny nowych koncepcji bezpieczeństwa*, w: *Bezpieczeństwo międzynarodowe w Europie Środkowej po zimnej wojnie*, red. J. Kukułka, Wyd. Scholar, Warszawa 1994.

23 J. Świniarski, *O naturze...op. cit.*, s. 174.

Ze sposobu podejść do zagrożeń reprezentowanych w obu opcjach, wynikają bardzo ważne wnioski metodyczne dla ukierunkowania dalszych badań nad zagrożeniami bezpieczeństwa ekonomicznego państwa. Pierwszy nakazuje rozpoznać istotę, źródła i warunki zaistnienia zagrożeń. Drugi nakazuje wręcz (ale nie wprost) badanie ich wpływu na możliwości realizacji wartości, a także poszukiwanie sposobów eliminowania, unikania lub ograniczania zagrożeń, a w sytuacji ich przekształcenia w destrukcyjne oddziaływania, ograniczanie ich skutków. Poprzestanie na propozycji wynikającej tylko z opcji pozytywnej, jest niesłuszne, ponieważ nie byłoby wiadomo przed czym się bronić lub czego unikać. Nie da się bowiem bezpiecznie (pewnie!) realizować różnych wartości, nie znając zagrożeń, podobnie jak nie da się pewnie i bezpiecznie prowadzić samochodu – w ciemnościach, krętą drogą biegnącą nad przepaściami i obsadzoną drzewami – bez włączonych reflektorów (które powinny oświetlać przeszkody).

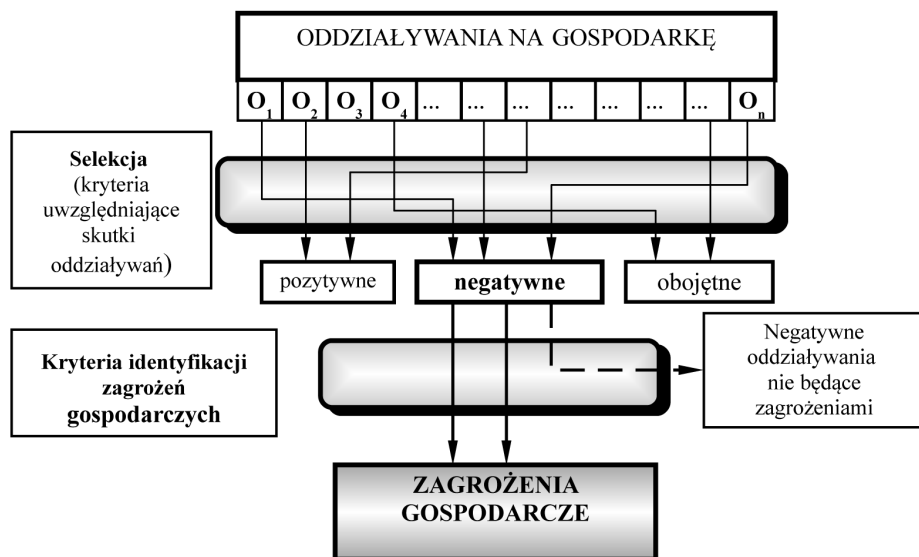
Zasadnym staje się więc spojrzenie na kwestie zagrożeń, na ich identyfikację i charakterystykę bezpieczeństwa gospodarczego państwa z punktu widzenia kryteriów teorii konfliktów. Pomocnym w tym względzie staje się wcześniejsze przywołanie procedur i kryteriów identyfikacji zagrożeń (rysunek 1). Powinny być one odnoszone do pewnych dających się przewidywać progów krytycznych w gospodarce (w tym jej powiązań z zagranicą), poniżej których naczelne wartości ekonomiczne kraju nie będą mogły być realizowane i chronione. Każdy kraj formułuje swoje naczelne wartości w formie racji stanu. Jej zawartość jest najczęściej odzwierciedleniem poziomu rozwoju, potencjału gospodarczego i aspiracji.

Kryteria identyfikacji spełniają tu rolę „filtra” umożliwiającego „wychwycenie” zagrożeń gospodarczego bezpieczeństwa państwa z ogółu negatywnych oddziaływań. W stosunku do części możliwych negatywnych oddziaływań używa się określenia „wyzwania”. Narzędziem takiej selekcji może być zastosowanie odpowiedniej procedury²⁴, której zarys oddają związki i relacje przyczynowo-skutkowe (rysunek 1.).

Uznając za zasadną tezę, iż „Elementy wpływające negatywnie na którąś z wartości konstytuujących bezpieczeństwo należą do zbioru zagrożeń”²⁵ możliwym staje się zidentyfikowanie i przeprowadzenie analizy różnych rodzajów zagrożeń, odnosząc je do wskaźników, które są przyjmowane jako stany czy relacje pożądane, a także takie, które są przyjmowane za progi krytyczne. Te zaś obrazują zarówno ich ujemne jak i dodatnie wartości. Oznacza to, że nie wszystkie zjawiska wyrażone ujemnymi wskaźnikami (np. wyrażone spadkiem PKB) należy wiązać z kategorią zagrożeń. Zagrożeniami nie będą zjawiska i procesy wynikające z samej istoty mechanizmu rynkowego, jak niepewność i ryzyko w działalności gospodarczej, wynikające zwłaszcza z wewnętrznej i międzynarodowej konkurencji.

24 Por. Z. Stachowiak, *Teoria*op. cit., s. 273.

25 K.M. Księżopolski, *Bezpieczeństwo ekonomiczne*, Dom wydawniczy ELIPSA, Warszawa 2011, s. 37.

Rys. 1. Procedura identyfikacji zagrożeń gospodarczych

Źródło: S. Kurek, *Zagrożenia bezpieczeństwa ekonomicznego państwa*, w: *Ekonomika bezpieczeństwa państwa średniej wielkości. Teoria i praktyka*, red. S. Kurinia, M. Krč, AON-VA, Warszawa-Brno 2000, s. 223.

Zagrożeniami także nie będą te zjawiska i procesy, które przywracają gospodarce zdolność do rozwoju lub oczyszczają ze zbędnych mocy wytwórczych i produktów, pomimo że statystyka odnotuje związany z tym spadek produkcji. Inaczej mówiąc, do zagrożeń nie zalicza się tej części zjawisk, dzięki którym dokonują się zmiany jakościowo-strukturalne, podnoszące efektywność i zdolności rozwojowe gospodarki. Warunkiem jest jednak płynne zastępowanie elementów struktury przestarzałej elementami nowoczesnymi.

Podobnie nie należy zaliczać do zagrożeń ograniczenia swobody w podejmowaniu decyzji gospodarczych wynikających np. z umów handlowych czy wchodzenia w skład ugrupowań integracyjnych, jeżeli są one zgodne z własnymi preferencjami kraju i wynikają z suwerennie dokonanego wyboru.

3. SYTUACJA KONFLIKTOWA I KONFLIKT

Wyprowadzenie pojęcia „bezpieczeństwo” i kategorii je określających ze zbioru konfliktów pozwala zapewnić spójność doktryny obronnej z poglądami na konflikty zagrażające bezpieczeństwu państwa²⁶. Przyjęcie takiej perspektywy daje także możliwość operacjonalizacji zagrożeń i warunków określających samo bezpieczeństwo.

26 W. Stankiewicz, *Konflikt i bezpieczeństwo*, „Zeszyty Naukowe AON” 1991, nr 3/4, s. 39.

Trafnym w tym względzie jest podejście W. Stankiewicza, który proponuje następującą definicję: „Zagrożenie to stan wywołany możliwością zaistnienia określonego konfliktu”²⁷, jej autor do zoperacjonalizowania pojęcia bezpieczeństwa, rozwija pojęcie potencjału obronnego, który poddaje się mierzeniu. W konkluzji stwierdza on, że „Potencjał obronny jest [...] zdolnością państwa do sprostania wymogom określonego konfliktu”²⁸. Efektem jest propozycja następującej definicji: „Bezpieczeństwo jest to stan równowagi między zagrożeniem wywołanym możliwością zaistnienia konfliktu a potencjałem obronnym państwa

$$(B \rightarrow Z = P)^{29}.$$

Konsekwencją stosowania pojęć sytuacji konfliktowej i samego konfliktu jest odróżnienie zagrożeń, które ze swej istoty są stanem potencjalnym, od destrukcyjnych oddziaływań, które pojawią się w fazie konfliktu.

Na podstawie przyjętych pojęć potencjału, sytuacji konfliktowej i konfliktu możemy wykorzystać – po odpowiedniej modyfikacji – już określone w literaturze formy oddziaływania na zachowania innych podmiotów (przeciwnika). Oddziaływania będą wywoływać odpowiednie dostosowania w gospodarce.

Konflikty przynoszące negatywne skutki gospodarczemu bezpieczeństwu państwa, nie są i nie muszą być stałym elementem rzeczywistości. W przyszłości mogą występować z pewnym prawdopodobieństwem, które – zgodnie z odpowiednią teorią – zawiera się w przedziale $\langle 0,1 \rangle$, czyli od zdarzenia niemożliwego do pewności, że wystąpi. Wynika to z faktu, że prawdopodobieństwo wystąpienia konfliktów gospodarczych (pk) zależy od wielu czynników, w tym pozaekonomicznych. Oznacza ponadto, iż zmienia się ono w zależności od tego, czy zaszły zdarzenia warunkujące konflikt, a także od ich wagi.

W tej perspektywie możemy wyróżnić np. zagrożenia, które mogą przerodzić się destrukcyjne oddziaływania z wysokim prawdopodobieństwem w krótkiej perspektywie czasu.

Koniecznym zatem zabiegiem, w celu dokonania identyfikacji zagrożeń gospodarczych, staje się przewidywanie powstawania w określonej perspektywie sytuacji konfliktowych, a także hipotetycznych skutków przyszłych konfliktów gospodarczych. Stąd też czas jest kolejnym czynnikiem oceny zagrożeń. Prawdopodobieństwo zaistnienia konfliktów zmienia się w czasie, a przy założeniu warunków rozwoju daje się oszacować na określony moment lub okres przyszłości.

27 Ibidem, s. 42.

28 Ibidem, s. 44.

29 Ibidem, s. 45.

4. OPERACJONALIZACJA ZAGROŻEŃ BEZPIECZEŃSTWA EKONOMICZNEGO Z PERSPEKTYWY TEORII KONFLIKTÓW

Przewidywanie powstawania konfliktów w sferze ekonomicznej – podobnie jak w sferze militarnej czy politycznej – jest niezwykle trudne i często zawodne. Warunkiem minimalizowania rozbieżności między oczekiwanymi zagrożeniami a rzeczywistymi strumieniami destrukcyjnych oddziaływań jest trafny dobór i obiektywizacja czynników wpływających na powstawanie sytuacji konfliktowych.

Prowadząc rozważania w przedstawionym kierunku, należy uwzględnić już istniejący dorobek w zakresie operacjonalizowania zagrożeń zarówno w ujęciu systemowym³⁰, jak i przez wykorzystanie teorii konfliktów³¹. Oba te podejścia są zgodne co do tego, że wyjaśnienie kategorii bezpieczeństwa nie jest możliwe bez wcześniejszej operacjonalizacji zagrożeń.

Wykorzystanie podejścia systemowego pozwala zidentyfikować elementy, ich właściwości i sytuacje, które warunkują wystąpienie zagrożeń. Już na początku można stwierdzić, że koniecznym warunkiem wystąpienia zagrożeń jest istnienie, co najmniej dwóch ich wyznaczników, a mianowicie źródła i obiektu.

Kolejnym warunkiem jest posiadanie przez tak postrzegane zagrożenia odpowiednich zdolności – lub inaczej potencjałów – którym można przypisać wielkości mierzalne. W zależności od ich umiejscowienia w sytuacji systemowej można wyróżnić:

- zdolność źródła do generowania zagrożeń,
- zdolność obiektu zagrożenia do przeciwstawienia się destrukcyjnym oddziaływanom (określona wrażliwość obiektu zagrożeń).

Ostatnim warunkiem powstania zagrożeń jest istnienie powiązań między tymi wyznacznikami („relacje lub funkcje”), które tworzą kanały przepływu oddziaływań oraz impulsu uruchamiającego potencjał zagrożeń i potencjał obronny.

Istotą drugiego podejścia jest wyprowadzanie pojęcia „bezpieczeństwo” ze zbioru konfliktów, co może zapewnić spójność doktryny obronnej z poglądami na konflikty zagrażające bezpieczeństwu państwa³².

Konflikt, oznaczający zderzenie, wstrząs lub zaburzenie, jest krańcowym przypadkiem sprzeczności. Opis i charakterystyka konfliktów pozwala wyodrębnić konflikty interesujące badacza. Cechy konfliktów pozwalają je klasyfikować, a każda cecha może być mierzona. Oznacza to, że mogą być poddane operacjonalizacji. Wśród cech wymienia się: przedmiot sporu, rodzaj środków użytych w sporze, podmiot

30 Zob. P. Sienkiewicz, *Modelowanie bezpieczeństwa systemów*, „Zeszyty Naukowe AON” 1991/3/4.

31 Por. W. Stankiewicz, *Konflikt* ... op. cit.

32 Por. Ibidem, s. 39.

konfliktu, czas i przestrzeń. W celu analizy zagrożeń bardzo ważne jest prawdopodobieństwo zaistnienia konfliktu – jako cecha złożona, związana z cechami elementarnymi wymienionymi uprzednio.

Do przeprowadzenia operacjonalizacji zagrożeń bezpieczeństwa ekonomicznego posługiwać się można propozycjami obu stanowisk w kwestii parametryzacji zagrożeń, ponieważ pierwsze daje możliwość identyfikacji źródeł i pomiaru potencjałów, natomiast drugie wskazuje na możliwości parametryzacji przyczyn (impulsów) zagrożeń i możliwości ich wystąpienia (prawdopodobieństwo).

Zoperacjonalizowanie zagrożeń bezpieczeństwa ekonomicznego państwa, wiązało się z podjęciem odpowiednich zabiegów metodycznych. Najważniejsze polegały na:

- 1) Przeniesieniu „wojskowej” (wynikającej z teorii konfliktu) perspektywy badawczej na kwestie bezpieczeństwa gospodarczego. Dzięki temu zabiegowi wyróżnia się: a) dwie przeciwstawne strony³³ – zagrażającą i zagrożoną, dysponujące określonymi potencjałami; b) konflikty uruchamiające destrukcyjne oddziaływania jednej ze stron oraz przeciwdziałania strony poddanej tym oddziaływaniom. Te przeciwstawne strony mogą być ujmowane w aspekcie zewnętrznym jako dwie (lub więcej) gospodarki albo w aspekcie wewnętrznym jako odmienne grupy interesów, koncepcji politycznych lub ekonomicznych.
- 2) Zastosowaniu programu badawczego ekonomiki obrony, polegającego na rozpatrywaniu gospodarki narodowej przez pryzmat jej zdolności do zaspokajania potrzeb związanych z różnorodnymi konfliktami.
- 3) Wykorzystaniu ekonomicznych narzędzi analizy procesów gospodarczych, jak np. związków przyczynowo skutkowych i statystyki ekonomicznej.

Na tej podstawie można stwierdzić, że każde państwo posiada mniejszą lub większą zdolność do negatywnego (destrukcyjnego) oddziaływania na partnerów i podejmowania działań we własnej obronie. Generowanie zagrożeń, tak samo jak i podejmowanie odpowiednich przeciwdziałań, wymaga angażowania w tym celu pewnych środków ekonomicznych. Źródłem ich pozyskiwania jest tkwiący w gospodarce:

- strony zagrażającej – potencjał negatywny (zagrożeń) gospodarki (P_z), rozumiany jako zdolność do destrukcyjnego oddziaływania na inny system gospodarczy lub wewnętrzne impulsy utrudniające lub uniemożliwiające realizację naczelných wartości w sferze ekonomicznej kraju;
- strony zagrożonej – potencjał obronny gospodarki (P_o), rozumiany jako zdolność do przeciwstawienia się destrukcyjnym oddziaływaniom innego systemu gospodarczego lub wewnętrznym impulsom negatywnym.

33 Te przeciwstawne strony mogą być ujmowane w aspekcie zewnętrznym jako dwie (lub więcej) gospodarki albo w aspekcie wewnętrznym jako odmienne grupy interesów, koncepcji politycznych lub ekonomicznych.

Fakt istnienia dającego się zidentyfikować potencjału negatywnego (zagrożeń) nie oznacza powstania sytuacji zagrożeń. Przykładem mogą być stojące naprzeciw siebie przez dziesiątki lat armie, które nie wchodzi w starcie. Ten potencjał jest obojętny do chwili jego uruchomienia. Z tych powodów podstawowe znaczenie ma rozróżnienie między potencjałem rozumianym jako zasób a oddziaływaniem rozumianym jako strumień powstały w wyniku uruchomienia całości lub części potencjału (zasobów).

Problemy może tworzyć określenie wewnętrznego potencjału zagrożeń. Ale i w tej materii można pozostać na gruncie teorii konfliktów. Takim potencjałem negatywnym może być zawodność struktur służących bezpieczeństwu lub brak wystarczających nakładów na różne dobra warunkujące realizacje naczelných wartości dla społeczeństwa zorganizowanego w państwo (np. luka pomiędzy rzeczywistymi nakładami a wymaganymi w świetle progów krytycznych).

Wyniki dotychczasowych rozważań prowadzą do wniosku, iż koniecznym warunkiem powstania konfliktu gospodarczego jest istnienie:

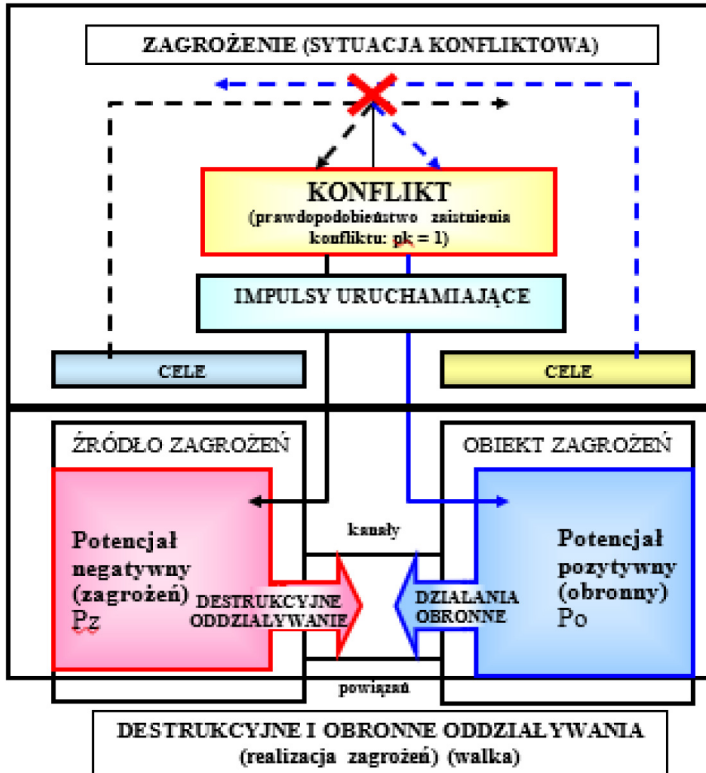
- przedmiotu sporu (konfliktu);
- sytuacji konfliktowej (zamierzonej lub przypadkowej).

Wchodzenie w sytuacje konfliktowe we względnie wyodrębnionej sferze ekonomicznej, zależy – jak już wyżej wspomniano – od wielu czynników. Najbardziej ważne wydają się zaproponowane poniżej, takie jak:

- charakter przedmiotu sprzeczności;
- wielkość środków możliwych do zastosowania;
- stosunek potencjałów gospodarczych stron przewidywanego konfliktu lub siły oddziaływania sprzecznych interesów wewnątrz państwa;
- rachunek korzyści i kosztów;
- wzajemne znaczenie powiązań gospodarczych stron konfliktu;
- ograniczenia prawnomiędzynarodowe i instytucjonalne;
- dotychczasowa częstotliwość i skuteczność stosowania określonego przedmiotu w rozstrzyganiu sporów.

Syntetyczne spojrzenie na powstawanie zagrożeń i ich przekształcenia w negatywne (destrukcyjne) oddziaływania (rysunek 2.) umożliwia umiejscowienie i interakcji podstawowych kategorii wynikających z przyjęcia teorii konfliktów, a także relacje i powiązania pomiędzy nimi należy uznać za pożądane i celowe z punktu widzenia zamiarów ich operacjonalizacji.

Niezwykle istotnym czynnikiem tworzenia sytuacji konfliktowych jest wola wchodzenia w konflikty gospodarcze. Określa ją głównie czynnik polityczny, a jego ocena leży poza wyodrębnioną, w miarę ściśle, sferą ekonomiczną. Z tego powodu wola wchodzenia w konflikty gospodarcze będzie traktowana jako kategoria w pewnym

Rysunek 2. Zagrożenie i destrukcyjne oddziaływania

Źródło: opracowanie własne.

sensie zewnętrzna w stosunku do czynników ekonomicznych. Wola polityczna może korygować (tj. podwyższać lub obniżać) oszacowane prawdopodobieństwo zaistnienia konfliktu na podstawie czynników ekonomicznych. Negocjacyjny sposób rozwiązywania sporów na tle ekonomicznym (wewnętrznych czy zewnętrznych) obniży prawdopodobieństwo zaistnienia konfliktu.

PODSUMOWANIE

Narastające hybrydowo i kaskadowo geospołeczne, geopolityczne i geoeconomiczne sytuacje konfliktowe współczesnego świata przekładają się również na wszystkie obszary funkcjonowania społeczeństwa i gospodarki w Polsce. Ujawniające się sytuacje konfliktowe i konflikty dowodzą, że świat nie jest jednorodny, że różnorodność ma różne przyczyny i skutki, często bardzo nieprzewidywalne. Dlatego rozpoznanie ich generuje konkretne wyzwania dla nauki. W obszarze jej zainteresowań znalazły się także kwestie możliwości operacjonalizacji zjawisk społecznych i gospodarczych, ze

względu na potrzebę rozpoznania interakcji, które niosą one ze sobą oraz na ryzyka i zagrożenia, które ujawniają w realnym bycie wobec procesów kształtowania bezpieczeństwa.

Przesłanki te są istotnymi także dla procesów kształtowania bezpieczeństwa ekonomicznego kraju i ich zarówno negatywnej, jak i pozytywnej interpretacji. Traktując je jako wypadkową powstających sytuacji konfliktowych i konfliktów, możliwym staje się podjęcie działań zmierzających do ich uniknięcia albo neutralizacji negatywnych skutków, jak i wzmacniania tendencji konstruktywnych.

Pomocnym realizacji procesów operacjonalizacji bezpieczeństwa ekonomicznego państwa staje się sięgnięcie do dorobku teorii konfliktów. Upatrywać należy w niej istotnych źródeł do inspiracji badawczych zwłaszcza zagrożeń dla niego. Wymogiem staje się więc dla ich monitorowania właściwa parametryzacja. Daje ona bowiem z jednej strony możliwość identyfikacji źródeł i pomiaru potencjałów, z drugiej zaś wskazuje na możliwości parametryzacji przyczyn (impulsów) zagrożeń i możliwości ich wystąpienia (prawdopodobieństwo). Przedstawione rozważania dowodzą jednak o możliwościach jej wykorzystania, przy świadomości marginesów błędu wynikających z dużej ilości czynników jakościowych, które trzeba brać pod uwagę przy tych badanych.

Dorobek teorii konfliktów pozwala również w ograniczonym zakresie na identyfikację i ocenę pozytywnych potencjałów we wszystkich zjawiskach występujących w gospodarce ze względu na ich konstruktywny wpływ na kształtowanie bezpieczeństwa ekonomicznego kraju.

BIBLIOGRAFIA

1. Ciekankowski Z., *Zagrożenia bezpieczeństwa ekonomicznego współczesnego państwa*, w: *Zagrożenia bezpieczeństwa współczesnego państwa i ich wpływ na rozwój gospodarczy*, PWST-E w Jarosławiu 2015.
2. Cieślarczyk M., *Znaczenie kultury bezpieczeństwa w procesach logistycznych na przykładzie pandemii COVID-19 i innych elementów sytuacji kryzysowej*, WAT, Warszawa 2022.
3. Dworecki S., *Od konfliktu do wojny*, Wyd. BUWIK, Warszawa 1996.
4. Klatka N., *Konflikt i gra*, Wyd. MON, Warszawa 1971.
5. Krzykowski P., *Współczesny wymiar bezpieczeństwa. Wyzwania dla Polski*, ASzW, Warszawa 2020.
6. Korzeniowski L.F., *Podstawy nauk o bezpieczeństwie*, Wydanie II, Difin SA, Warszawa 2017.
7. M.Kozub, A.Mróż-Jagiello, *Zmiana – główna cecha współczesnego przyszłego strategicznego środowiska bezpieczeństwa, w: wyzwania, zagrożenia i szanse dla bezpieczeństwa narodowego i międzynarodowego w świecie (post)pandemicznym*, red. M.Kozioł, A.Zagórska, ASzW, Warszawa 2023.
8. Książkowski K.M., *Bezpieczeństwo ekonomiczne*, Dom wydawniczy ELIPSA, Warszawa 2011.
9. Książkowski K.M., *Ekonomiczne zagrożenia bezpieczeństwa państw. Metody i środki przeciwdziałania*, Warszawa 2004.

10. Kurek S., *Zagrożenia bezpieczeństwa ekonomicznego państwa*, w: *Ekonomika bezpieczeństwa państwa średniej wielkości. Teoria i praktyka*, red. S. Kurinia, M. Krč, AON–VA, Warszawa–Brno 2000.
11. *Leksykon wiedzy wojskowej*, Wyd. MON, Warszawa 1979.
12. Mucha J., *Konflikt i społeczeństwo – z problematyki konfliktu społecznego we współczesnych teoriach zachodnich*, Warszawa 1978.
13. Paździorek P., *Konflikt w teorii sztuki wojennej*, w: *Metodologia tożsamości polemologii*, AON, Warszawa 2010.
14. Sienkiewicz P., *Modelowanie bezpieczeństwa systemów*, „Zeszyty Naukowe AON” 1991/ 3/4.
15. Sójka W., *Zagrożenia dla bezpieczeństwa narodowego Polski*, w: *Podstawy bezpieczeństwa narodowego (państwa). Podręcznik akademicki*, red. J. Pawłowski, ASzW, Warszawa 2017.
16. Stachowiak Z., *Teoria i praktyka mechanizmu bezpieczeństwa ekonomicznego państwa. Ujęcie instytucjonalne*, AON, Warszawa 2012.
17. Stankiewicz W., *Ekonomika obrony*, AON, Warszawa 1994.
18. Stankiewicz W., *Konflikt i bezpieczeństwo*, „Zeszyty Naukowe AON” 1991/ 3/4.
19. Świniarski J., *O naturze bezpieczeństwa. prolegomena do zagadnień ogólnych*, Warszawa-Pruszków 1997.
20. Wróblewski R., *Wybrane problemy diagnozy bezpieczeństwa narodowego*, „Zeszyty Naukowe AON” 1991/ 3/4.

mgr inż. Wiktor Sędkowski

Politechnika Opolska

ORCID: 0000-0002-4543-0499

Studia Społeczne

ISSN 2081-0008

e-ISSN 2449-9714

str. 75–86

IDENTYFIKACJA ZAGROZEŃ PRZY UŻYCIU METODOLOGII **STRIDE** I CHATBOTÓW **GPT** *THREAT IDENTIFICATION USING STRIDE AND GPT BASED CHATBOTS*

STRESZCZENIE

W niniejszej pracy przedstawiono skuteczność wykorzystania dużych modeli językowych (LLM) takich jak ChatGPT, w celu identyfikacji potencjalnych zagrożeń i zaproponowania skutecznych środków obronnych w celu ochrony krytycznych usług sieciowych. Nowoczesne systemy informatyczne składają się z wielu modułów różnego typu, co utrudnia ręczne zarządzanie procesem identyfikowania zagrożeń. Do pomocy w identyfikowaniu zagrożeń można wykorzystać sztuczną inteligencję. Artykuł przedstawia analizę porównawczą trzech różnych narzędzi opartych o model GPT (ChatGPT 4.0, STRIDE-GPT i niestandardowy model oparty na gpt-4-1106-preview). Przy użyciu tych narzędzi oraz danych pochodzących z raportów NMAP, przeprowadzona została testowa identyfikacja zagrożeń. Wyniki wskazują na możliwość wykorzystania Chatbotów do pomocy w wykrywaniu zagrożeń. Co więcej, wskazują, że zagrożenia rozpoznawane przez sztuczną inteligencję są porównywalne z zagrożeniami identyfikowanymi przez ekspertów, przy czym identyfikacja ta następuje zdecydowanie szybciej w przypadku wykorzystania sztucznej inteligencji.

SŁOWA KLUCZOWE: modelowanie zagrożeń, cyberbezpieczeństwo, sztuczna inteligencja, duże modele językowe.

ABSTRACT

This study demonstrates the effectiveness of using Large Language Models, such as ChatGPT, for the purpose of identifying potential threats and proposing effective defensive measures for protecting critical network services. Modern systems consist of

multiple workloads of diverse types, which makes it challenging to manage the process of identifying threats manually, Artificial Intelligence can be utilized to assist with the chore of identifying threats. Using a comparison methodology a comparative analysis of three distinct GPT based tools (ChatGPT 4.0, STRIDE-GPT and custom gpt-4-1106-preview based model) that were assigned the responsibility of identifying threats based on the Nmap reports was conducted. The results demonstrate the feasibility of employing ChatGPT to aid in threat detection. Furthermore, they indicate that the risks recognized by AI are comparable to those identified by human experts, while also being delivered significantly faster when utilizing AI.

KEY WORDS: threat modeling, cybersecurity, artificial intelligence, large language model.

INTRODUCTION

Threat modeling as a systematic process involves identifying and assessing potential hazards, as well as developing and prioritizing countermeasures to protect the most critical elements of a system. Thanks to threat modeling it is easier to perform the allocation of resources for system security and easier to identify and address security weaknesses at an early stage. Several threat modeling strategies have been created in recent decades. However, this paper does not aim to compare them, as this task has previously been undertaken by other academics^{1 2}.

Each of threat modeling methodologies assists security teams in identifying the critical functions of systems that require protection. Furthermore, they provide security teams and organizations with a method of recognizing potential risks and evaluating them with equal importance. This work focuses on executing the threat modeling process using the comparatively uncomplicated STRIDE method. The adoption of STRIDE was motivated by several factors. The methodical approach involves evaluating cyber threats against each component of the system using technical knowledge. Additionally, it assesses security attributes like availability, non-repudiation, confidentiality, and authentication, considering the potential impact of a weakness in a single component on the entire system. Furthermore, it can also be applied to cases where enhancing system security at the individual component level is needed. The STRIDE threat model encompasses six categories of attacks: denial of service

1 P. Yeng, S. Wolthusen, B. Yang, *Comparative Analysis of Threat Modeling Methods for Cloud computing Towards Healthcare Security Practice: A State-of-the-art study*, „International Journal of Advanced Computer Science and Applications”, 11/2020, pp. 772-784.

2 A. Siddique, *Threat Modeling Methodologies for Network Security*, <https://dx.doi.org/10.13140/RG.2.2.19672.42249>, 2021 [accessed 1.08.2024].

(DoS), spoofing, tampering, repudiation, information disclosure, and elevation of privilege. The model provides useful insights for proactively detecting and protecting critical system infrastructure, devices, and networks that are susceptible to attacks. It is widely recognized as one of the most often employed ways to threat modeling. Threat categories defined by STRIDE are listed in Table 1.

1. OBJECTIVES AND SCOPE

The usefulness of large language models has been demonstrated across various domains. ChatGPT, an artificial intelligence model created by OpenAI, has undergone extensive training with vast quantities of data. This model emulates human conversation by effectively understanding contextual cues and providing responses that are contextually suitable. The system has attracted considerable attention owing to its capacity to provide proficient and complete responses to a wide array of human queries, surpassing previous public chatbots in terms of both security and use. The objective of the study was to evaluate whenever GPT models can properly detect threats using STRIDE methodology in network assets. For that purpose, security scan reports of machines hosting variable number of workloads were obtained. Reports were generated using Nmap, a scanning tool developed for gathering information from remote hosts and validating the services available remotely on target machines. One of the functions of Nmap is the operation system detection capability consisting of comparison of the IP/TCP stacks with Nmaps built-in fingerprint database. The same technique along with parsing of service banners is used to detect the services version on the remote system. Service version information was also considered in scope of this research, as the outdated version or available exploits change the threat landscape significantly.

Large Language Model (LLM) was tasked to perform threat identification based on given Nmap report. Output was then manually reviewed to find whenever identified threat is correct or it's a false positive.

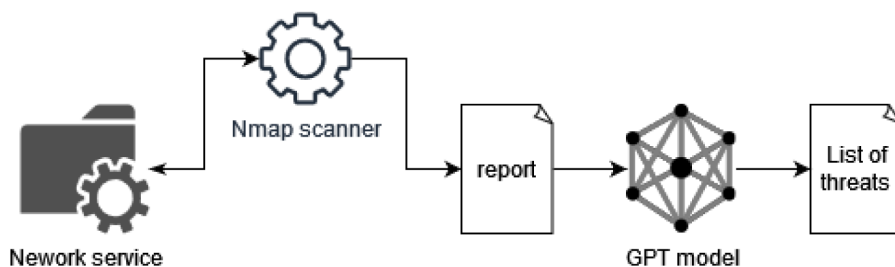

Figure 1. Process flow

Source: own work.

During research the usefulness of information returned by GPT was checked. In a separate task, comparison methodology was used to analyze the results of threat identification obtained from: human expert, STRIDE-GPT³ and GPT-4 models. With regards to GPT-4 comparison was conducted for GPT models that were used to identify threats with basic information about the task, and separately, with a properly prepared pre-prompt to check if results differ significantly.

2. SIMILAR STUDIES

Adams' project called STRIDE-GPT follows a similar approach as the presented idea. Hence this tool is used in comparison section of the paper. STRIDE GPT is an AI-powered threat modeling tool that utilizes OpenAI's GPT models to generate customized threat models and attack trees for specific applications, following the STRIDE approach. Using STRIDE-GPT web interface users are able to provide information about any application, such as its type, methods of authentication, and if it is exposed to the internet or deals with sensitive data. The GPT model produces results that are pertinent to the given input. The primary distinction between STRIDE-GPT and our approach is in the necessity for human-provided text input that describes the system under consideration. Presented method uses Nmap reports as input, reducing human involvement to a minimum.

Ferrag⁴ conducted research on the utilization of LLM (Large Language Models) for cyber threat identification. The study team evaluated two generating components, namely SecurityBERT and FalconLLM, to demonstrate the remarkable capabilities of LLM in the field of cybersecurity. The suggested solution consists of SecurityBERT, which functions as a tool for detecting cyber threats, and FalconLLM, which serves as a system for incident response and recovery.

Bahrini et al. conducted a comprehensive analysis⁵ of the applications, possibilities, and dangers associated with ChatGPT across 10 major domains. They included in-depth examples of potential implementation in each domain. In addition, they have undertaken an empirical investigation to assess the efficacy and compare the capabilities of GPT-3.5 and GPT-4. Ferrag, Debbah, and Al-Hawawreh⁶ conducted study on the use of generative AI in aiding threat hunting in 6G-enabled IoT networks. It

3 M. Adams, *STRIDE-GPT*, <https://stridegpt.streamlit.app/>, [accessed 31.07.2024].

4 M. Ferrag, et al., *Revolutionizing Cyber Threat Detection with Large Language Models*, Arxiv Forum Schedule, Cornell University, <https://arxiv.org/abs/2306.14263>, 2023 [accessed: 01.08.2024].

5 A. Bahrini et al., *ChatGPT: Applications, Opportunities, and Threats*, „2023 Systems and Information Engineering Design Symposium (SIEDS)” Proceedings, pp. 274-279, 2023.

6 M. Ferrag, M. Ndhlovu, M. Al-Hawawreh, *Generative AI for Cyber Threat-Hunting in 6G-enabled IoT Networks*, „IEEE/ACM CCGrid” 2023 Conference Proceedings, 2023.

is noteworthy that the authors acknowledge that generative AI systems have a tendency to produce false positives. This poses a challenge to the automated detection of dangers as artificial intelligence may generate alarms even in the absence of an actual threat.

2. METHODOLOGY

In this work the ability of pure ChatGPT, STRIDE-GPT and own design of pre-prompted ChatGPT technique for identification of threats, was compared. Pre-prompting technique was used to minimize the issue related to inability of GPT models to completely comprehend the context and meaning of the text. It was proven for example by Borji that ChatGPT cannot do well in tasks that involve common sense reasoning or logical reasoning that is not covered in the training data. For threat identification process critical thinking, decision making, and problem solving are all critical tasks. They rely significantly on reasoning, which means that lack of awareness and the ability to reason about the relationships between concepts, can be the cause of generating false information. With use of additional information in form of pre-prompt, we aim to make the GPT model more aware of context based on patterns provided. The implementation details of the pre-prompted solution are described in next chapter.

In this research we the analysis was performed on 10 randomly selected Nmap reports comparing the results obtained from AI solutions to answers based on human expertise. Each of the GPT engines were asked to identify threats (according to STRIDE methodology) based on the Nmap scan received as input. For comparison analysis following solutions were used:

- Pre-prompted GPT 4.0 (gpt-4-1106-preview)
- Chat GPT 4.0 (April 2023 update)
- STRIDE-GPT (version 0.5)

Human expert and all of the above-mentioned tools were queried with similar question: “Here is an Nmap report, based on it please identify the most probable threats in each of STRIDE categories. For each STRIDE category define one threat and describe it using one sentence. Also please define which of the threats you have identified should be prioritized to be addressed. {REPORT}”

The initial part of the exercise was to compare AI generated output with human provided information to check to what extent it overlaps. The second part of the exercise was to run a bigger set of reports through the pre-prompted GPT 4.0 (gpt-4-1106-preview) model and check the quality of the output by manual review of threats listed by the LLM.

Table 1. STRIDE categories

STRIDE threat type	Explanation
Spoofing	Spoofing refers to the deliberate act of mimicking a user or a system with malevolent intent. Timely and effective authentication of a user or system is crucial in preventing successful spoofing attacks.
Tampering	Tampering refers to the intentional alteration, creation, updating, or deletion of data with malevolent intent. Integrity is a security attribute that establishes the significance of information or data being precise.
Repudiation	Repudiation is the act of asserting or denying that an action is attributable to a specific user, individual, or system. Non-repudiation refers to the capacity to unequivocally demonstrate that a user, individual, or system has indeed carried out a specific action.
Information Disclosure	Information disclosure refers to the illegal access to confidential data. Confidentiality is a security attribute that establishes the significance of maintaining information or data in a confidential manner.
Denial of Service	Denial of Service refers to the deliberate act of overwhelming a system or service with fraudulent requests, causing it to be unable to properly or promptly respond to genuine requests. Availability is a security attribute that specifies the significance of being accessible either continuously or within a specific timeframe.
Elevation of privilege	Elevation of privilege refers to the exploitation of a that allows an attacker to gain higher access rights or permissions than intended.

Source: own work.

3. IMPLEMENTATION

Pre-prompted GPT 4.0 solution was implemented as a simple python script which followed the open AI guidelines for implementing Chatbot applications⁷. This differentiates the proposed solution from standard GPT-4.0, and this is the reason why results obtained from both sources differ.

Following OpenAI suggestion for performing initial steps in configuring of the chatbot to assign it an identity, a custom system role for the GPT model was set. This procedure results in modifying the chatbot's responses and makes them more closely reflect those of a specific individual who shares similar identity to the one set using system role⁸. Without this guidance, the chatbot may mimic the user or adopt a sarcastic tone, which would be inappropriate for providing relevant expert-level responses. To establish this identity the system role was adjusted as demonstrated in listing below:

7 OpenAI, *Code and guides for accomplishing common tasks with the OpenAI API*, <https://github.com/openai/openai-cookbook/tree/main>, [accessed: 28.12.2023].

8 H. Kumar, et al., *Exploring The Design of Prompts For Applying GPT-3 based Chatbots: A Mental Wellbeing Case Study on Mechanical Turk*, 10.48550/arXiv.2209.11344, 2022.


```
def ask_chatgpt(question,system):
```

```
    headers = {
```

```
        "Authorization": f"Bearer {API_KEY}",
```

```
        "Content-Type": "application/json",
```

```
    }
```

```
    payload = {
```

```
        "model": "gpt-4-1106-preview"
```

```
        "messages":[
```

```
        {
```

```
            "role": "system",
```

```
            "content": "Act as a cybersecurity expert. You know how to apply STRIDE methodology in threat modeling and identification. Try to identify threats based on the input given and on the knowledge an expert level security specialist would possess. In case there is a vulnerability identifier involved (CVE) you can consult the cvedetails database e.g. for CVE-2021-21112 get the details from https://www.cvedetails.com/cve/CVE-2021-21112. Prioritize services for which Nmap reports multiple vulnerabilities with high severity score."
```

```
        },
```

```
    ...
```

Apart from assigning identity to the Chatbot pre-prompting strategy was used to mitigate the problem of GPT models' limited ability to fully grasp the context and semantics of the text. Empirical evidence, such as the study conducted by Borji⁹, has demonstrated that ChatGPT's performance is limited in tasks requiring common sense reasoning or logical inference beyond the scope of its training data. Critical thinking, decision making, and problem solving are all essential tasks for the process of identifying threats. Their reliance on reasoning is substantial, implying that a lack of awareness and the capacity to reason about the connections between concepts might lead to the creation of incorrect information. The objective of incorporating supplementary data in the form of pre-prompts was to enhance the GPT model's contextual understanding by leveraging the presented patterns. In the pre-prompt given to GPT model, LLM was asked to:

- Identify the most probable threats in each of STRIDE categories.

9 A. Borji, *A Categorical Archive of ChatGPT Failures*, Arxiv Forum Schedule, Cornell University, <https://arxiv.org/abs/2302.03494>, 2023 [accessed: 01.08.2024].

- Take into the scope only the services running on the open ports.
- Exclude from the output threats not related to the services identified.
- In case of unknown/custom port services, try to predict what service is running on the open port.
- Prioritize of services with many critical vulnerabilities (score > 8.0).
- Provide the output in JSON format using STRIDE categories and the priority element as keys and findings as values

After initial pre-prompt the LLM was asked to define one threat per each STRIDE category described with a single sentence and for picking one of the threats identified which should be prioritized to be addressed.

The above requirements were implemented in a custom python script which was able to read Nmap reports from files and launch the automatic collection of data using 200 reports.

The second part of the research in which Chat GPT 4.0 (April 2023 update), pre-prompted GPT 4.0 (gpt-4-1106-preview) and STRIDE-GPT were compared, followed a simple comparative analysis. This approach helped to qualitatively examine the similarities and differences in responses of the tools in regards to human provided answers. All 3 tools and a human expert were tasked to examine the contents of Nmap report and return most important threats (one per each of STRIDE categories) related to the system described in the report.

4. RESULTS

Each of the 4 “experts” (3 chatbots and a human) were tasked to identify a single threat for each STRIDE category. In addition, request to give precedence to the most crucial one was made, allowing both human and AI to determine the priority weights by themselves. This investigation was conducted using a limited sample size of 10 reports that were picked randomly. Examples of matchings are described in Table 2.

In each of stride categories the overlap of AI generated answers with the human provided information was different. Best match was achieved for information disclosure, elevation of privilege and denial of service. Strikingly, Stride-GPT detected only 63.33% of the threats in a manner consistent with human expert. In comparison, GPT-4 achieved a similarity rate of 71.67%, while preprompted-GPT4 achieved an even higher rate of 76.67%. The apparent difficulty of STRIDE-GPT can be ascribed to its inherent design, which operates in a distinct manner. The program utilizes description type of human input to identify potential risks. This input for STRIDE-GPT should include a written description of the system design, as well as various settings that the user must select from drop-down lists. In this research its basic capabilities to identify threats on a simple prompt and a Nmap report were used.

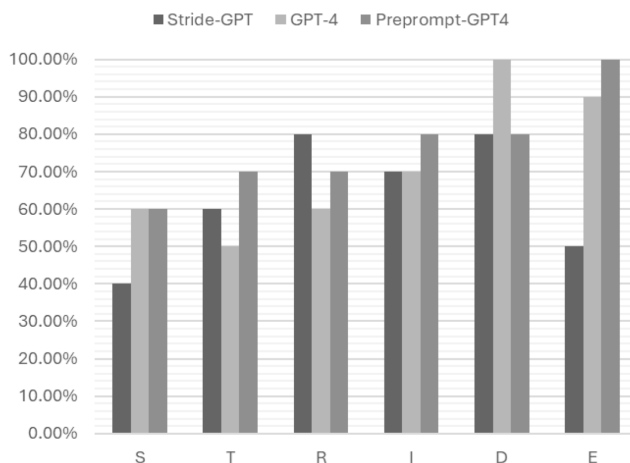

Figure 2. Comparison of AI based identification of threats to threats identified by human

Source: own work.

Table 2. Comparison of selected threats identified by different “experts”

ID	STRIDE category	Answer	Source	Human match
1	E	Attacker could be able to elevate privileges after gaining access via phpMyAdmin or configuration information.	Human	
		If any known vulnerabilities are present in the version of phpMyAdmin found on the server, an attacker could exploit these to gain elevated privileges.	Pre-prompted GPT	Yes
		Vulnerabilities in Moodle or the web server (Apache, nginx, etc.) could be exploited to gain unauthorized administrative access.	Chat GPT 4.0	No
		By leveraging a vulnerability in phpMyAdmin service, an attacker might be able to elevate privileges gaining more control over the system.	STRIDE-GPT	Yes
2	D	Attacker could potentially cause DoS using known exploits on SSH.	Human	
		The services running on OpenSSH may be susceptible to Denial of Service (DoS) if the CVEs related to resource exhaustion are exploited.	Pre-prompted GPT	Yes
		The SSH service, with known vulnerabilities, might be susceptible to DoS attacks, potentially disrupting service availability.	Chat GPT 4.0	Yes
		An attacker might exploit CVE-2019-16905 to cause a denial of service condition in the OpenSSH service.	STRIDE-GPT	Yes

3	T	Attacker could modify files transferred via ftp service.	Human	
		A threat actor could intercept and alter unencrypted FTP traffic, impacting the integrity of the data on Pure-FTPD.	Pre-prompted GPT	Yes
		Given the open HTTP and HTTPS ports with Apache HTTPD, there is a risk of web content or HTTP/HTTPS requests being tampered with by attackers.	Chat GPT 4.0	No
		Due to vulnerabilities in OpenSSH 7.4 reported by the scan, an attacker could manipulate ongoing sessions or data on the fly.	STRIDE-GPT	No

Source: own work.

Its worth noting that all 60 AI generated findings in this small sample were correct. Threats scenarios, even though not matched to the ones identified by human were applicable, and valuable from threat modeling perspective.

However after reviewing larger dataset of 200 Nmap reports processed by our pre-prompted solution we were able to identify 15 threats that were irrelevant or faulty. Examples are listed in Table 3.

Table 3. GPT wrongly identified threats

Identified threat	Reason for exclusion from valid findings list.
Unverified router configuration webpage could allow an attacker to pose as a legitimate admin and alter routing information.	Randomly generated text.
An attacker may impersonate the XMPP service running on ports 5222 and 5269 to deceive users or systems.	Technically possible but not applicable from threat modeling perspective.
An attacker could impersonate the FTP service by exploiting weak authentication mechanisms to gain unauthorized access to the system.	Exploiting authentication mechanisms would already grant access to the system.
The LDP (LDAP Directory Protocol) running on port 646 could be tampered with to modify files in directories.	LDAP stores information in <i>Entries</i> not directories. Most probably LLM mixed the context.
An attacker could spoof DNS responses to redirect traffic from the legitimate web servers (Apache / Microsoft HTTPAPI) to malicious sites.	Although technically correct this would be out of scope.
Malicious alteration of transmitted data in transit could occur on unencrypted connections.	In case of system in question only port 443 was open with TLS in place.
The MySQL service on port 3306 being 'unauthorized' gives an opportunity for attackers to attempt extracting sensitive database information if any security vulnerability exists.	The MySQL 'unauthorized' message in Nmap scan informs that MySQL required authorization when scanner tried accessing it.

FTP does not natively support strong logging mechanisms to prove the occurrence of a transaction.	Lack of native support for strong logging mechanisms in FTP seems to be a random information LLM generated.
Identification of a service that does not properly log actions, enabling malicious activities without traceability.	Randomly generated text.
FTP (port 21) does not provide sufficient logging, allowing malicious activities without traceability.	Assumptive. Not true for default configurations.

Source: own work.

Out of 200 reports processed by pre-prompted GPT-4-1106 model 19 contained findings which were 100% correct and applicable, but were too generic or assumed that configuration of other services is faulty. Most of them were related to STRIDE repudiation category and were following similar pattern:

- Without proper logging, an attacker could deny sending malicious emails via the vulnerable Exim SMTP server.
- Without proper logging mechanisms on the SSH service, it would be difficult to prove the occurrence of unauthorized access.

Among those 19 reports there were also findings with applicability that could be argued:

- An attacker could create a fake FTP or SMTP service to trick users into sending their credentials.
- An attacker could create a malicious website or send phishing emails imitating the legitimate IIS service to capture user credentials.

They are accurate, indeed both scenarios are possible and the second one mentioned, is a common phishing threat used by cybercriminals on daily basis. But it is doubtful that this kind of threat would appear on a priority list defined by human experts modeling the system. This shows that humans are susceptible to bias and accepting the status quo.

It is important to mention that GPT model was able to identify reports which were lacking data informing user that: “No detailed information on repudiation threats related to the services due to lack of logs or proper tracking mechanisms within the reported services”.

SUMMARY AND FUTURE WORK

In this research paper the application of artificial intelligence in threat modeling, primarily focusing on data obtained from Nmap scans, was explored. The findings demonstrate that AI can effectively interpret and analyze Nmap data, providing insights into potential security threats and vulnerabilities within workloads. The incorporation of artificial intelligence (AI) into threat modeling brings forth certain consequences.

To begin with, artificial intelligence greatly improves the capacity to handle and evaluate extensive quantities of data, hence enabling more thorough threat assessments. The capacity to efficiently analyze complex datasets enables the detection of possible risks that human analysts would miss, hence enhancing the overall ability to respond promptly. Nevertheless, it also rises the questions regarding precision. The effectiveness of AI systems relies solely on the quality of the data they are trained on. If this data contains biases or is incomplete, it can result in the creation of flawed threat models and inaccurate threat assessments. Consequently, this can lead to insufficient or misguided security measures. Furthermore, it is important to acknowledge that incorporating AI into threat modeling brings about novel cybersecurity vulnerabilities, such as the possibility of AI systems being targeted by hostile individuals.

To achieve better results and improved precision in identifying threats, it could be useful to expand the experimental framework. By integrating data from supplementary sources, such as Nikto scanner results and outputs from diverse vulnerability scanners, a more comprehensive perspective on systems security could be obtained. These supplementary data sources can uncover a broader spectrum of vulnerabilities and potential attack paths that may not be identifiable only through Nmap scans empowering the AI systems to better identify and prioritize threats. With such wide range of data sources, the AI model could potentially enhance its ability to detect and evaluate threats, resulting in a more robust and trustworthy threat analysis.

BIBLIOGRAPHY

Literature

1. Ferrag, M., Ndhlovu M., Al-Hawawreh M., *Generative AI for Cyber Threat-Hunting in 6G-enabled IoT Networks*, „IEEE/ACM CCGrid 2023 Conference Proceedings”, 2023.
2. Yeng P., Wolthusen S., Yang, *Comparative Analysis of Threat Modeling Methods for Cloud computing Towards Healthcare Security Practice: A State-of-the-art study*, „International Journal of Advanced Computer Science and Applications”, 11/2020.

Netography

1. Adams M., *STRIDE-GPT*, <https://stridegpt.streamlit.app/>.
2. Bahrini A., et al., *ChatGPT: Applications, Opportunities, and Threats*, „2023 Systems and Information Engineering Design Symposium (SIEDS)”, Charlottesville, VA, USA, 2023.
3. Borji, A., *A Categorical Archive of ChatGPT Failures*, Arxiv Forum Schedule, Cornell University, <https://arxiv.org/abs/2302.03494>, 2023.
4. Ferrag M. et al., *Revolutionizing Cyber Threat Detection with Large Language Models*, Arxiv Forum Schedule, Cornell University, <https://arxiv.org/abs/2306.14263>, 2023.
5. Kumar H., et al., *Exploring The Design of Prompts For Applying GPT-3 based Chatbots: A Mental Wellbeing Case Study on Mechanical Turk*, Arxiv Forum Schedule, Cornell University, <https://arxiv.org/abs/2209.11344>, 2022.
6. OpenAI, *Code and guides for accomplishing common tasks with the OpenAI API*, <https://github.com/openai/openai-cookbook/tree/main>.
7. Sidique A., *Threat Modeling Methodologies for Network Security*, <http://dx.doi.org/10.13140/RG.2.2.19672.42249>, 2021.

dr Wiesław Barszczewski

Akademia Bialska im. Jana Pawła II

ORCID: 0000-0002-2943-5732

Studia Społeczne
ISSN 2081-0008
e-ISSN 2449-9714
str. 87–105**dr Stanisław Krysiński**

Uczelnia Techniczno-Handlowa w Warszawie

ORCID: 0000-0001-8017-872X

dr Piotr Waniek

ORCID 0000-0003-2916-1812

dr Sławomir Żurawski

Państwowa Akademia Nauk Stosowanych w Chełmie

ORCID: 0000-0001-9527-3391

SIŁY ZBROJNE RP W ZWALCZANIU TERRORYZMU

THE POLISH ARMED FORCES IN COMBATING TERRORISM

STRESZCZENIE

Artykuł został poświęcony problematyce kolektywnego współdziałania świata Zachodu w zwalczaniu zjawiska terroryzmu, ze szczególnym uwzględnieniem udziału Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej. Celem artykułu jest analiza oraz przedstawienie udziału Sił Zbrojnych RP w zwalczaniu terroryzmu międzynarodowego, w ramach działań Paktu Północnoatlantyckiego. W pierwszej części przedstawiono problematykę terroryzmu międzynarodowego. Następnie poruszono kwestie międzynarodowych regulacji prawnych dotyczących zwalczania terroryzmu. W głównej części przedstawiono udział Sił Zbrojnych RP w koalicji antyterrorystycznej na przykładzie misji w Afganistanie i Iraku. W zakończeniu dokonano podsumowania uczestnictwa Sił Zbrojnych RP w koalicji zwalczającej zjawisko terroryzmu. Główny problem badawczy sformułowano: jaki jest udział Sił Zbrojnych RP w zwalczaniu terroryzmu? Odpowiednio do postawionego problemu badawczego sformułowano hipotezę badawczą, która zakłada, iż Siły Zbrojne RP odgrywają kluczową rolę w zwalczaniu terroryzmu, wspierając inne służby bezpieczeń-

stwa poprzez działania operacyjne, szkoleniowe oraz współpracę międzynarodową, co przyczynia się do zwiększenia skuteczności zapobiegania i reagowania na zagrożenia terrorystyczne. Do uzyskania odpowiedzi na postawiony problem badawczy oraz weryfikacji hipotezy badawczej posłużono się metodami badawczymi takimi jak krytyczna analiza literatury, międzynarodowych i krajowych aktów prawnych oraz rzetelnych źródeł internetowych.

SŁOWA KLUCZOWE: bezpieczeństwo, konflikt, państwo, terroryzm, zagrożenia.

ABSTRACT

The article is devoted to the issue of collective cooperation of the Western world in combating the phenomenon of terrorism, with particular emphasis on the participation of the Armed Forces of the Republic of Poland. The aim of the article is to analyze and present the participation of the Polish Armed Forces in combating international terrorism, as part of the activities of the North Atlantic Treaty. The first part presents the issue of international terrorism. Then, the issues of international legal regulations on combating terrorism were discussed. The main part presents the participation of the Polish Armed Forces in the anti-terrorist coalition on the example of missions in Afghanistan and Iraq. In the end, a summary of the participation of the Polish Armed Forces in the coalition combating the phenomenon of terrorism was made. The main research problem was formulated: What is the participation of the Polish Armed Forces in combating terrorism? According to the research problem, a research hypothesis has been formulated, which assumes that the Polish Armed Forces play a key role in combating terrorism, supporting other security services through operational and training activities and international cooperation, which contributes to increasing the effectiveness of prevention and response to terrorist threats. In order to obtain an answer to the research problem and to verify the research hypothesis, research methods such as critical analysis of literature, international and national legal acts and reliable Internet sources were used.

KEY WORDS: security, conflict, state, terrorism, threats.

WSTĘP

Problemy rozstrzygnięcia konfliktów we współczesnym świecie stają się zagadnieniem coraz bardziej złożonym. W czasach globalizacji, charakteryzujących się rosnącą współzależnością państw oraz przenikania się różnic kulturowych, zachowanie równowagi i pokoju staje się jednym z najważniejszych celów dla społeczności międzynarodowej. Rozstrzygnięcie sporów na drodze działań zbrojnych jest domeną państw, narodów, grup etnicznych oraz religijnych. Jednak asymetria potencjałów i możliwości działania spowodowały konieczność opracowania, szczególnie przez aktorów niepaństwowych, innych metod działania niż konwencjonalne wojny, czy-

li terroryzmu. Znaczenie tego pojęcia, a także sposoby działania terrorystów wraz z upływem czasu ulegały zmianom. Rozwinęło się ono do rozmiarów sieci międzynarodowej i stało się jednym z najgroźniejszych, a zarazem najtrudniejszych do zwalczania zagrożeń we współczesnym świecie. Stanowi zarówno zagrożenie dla życia i mienia osób (w tym niezaangażowanych w dany konflikt), prowadzi do destabilizacji politycznej i społecznej w regionach występowania, a tym samym stanowi jedno z najtrudniejszych wyzwań w stosunkach międzynarodowych. Prawo międzynarodowe nie reguluje jednoznacznie, przy pomocy jakich organów i instytucji wewnętrznych państwa powinny rozwiązywać problemy związane z przeciwdziałaniem i zwalczaniem tego typu zagrożeń¹. Tworzone są międzynarodowe i państwowe regulacje prawne, dotyczące zwalczania terroryzmu, ponieważ wszelkie dopuszczalne prawnie działania, zwłaszcza operacyjno – rozpoznawcze służące zwalczaniu terroryzmu, powinny zostać wzmocnione poprzez jasne regulacje ustawowe, dające jednoznaczne wytyczne do podejmowanych kroków zapobiegawczych². Powoływane są organizacje i służby mające na celu likwidację tego zjawiska. Tworzone były także koalicje, mające na celu globalną walkę z terroryzmem. Impulsem do takich działań były wydarzenia z 11 września 2001 roku. W dobie globalizacji terytorialnie terroryści mogą znajdować się w każdym państwie, choć żadne z nich nie popiera ich działań³. Jednak szereg podejmowanych przez społeczność międzynarodową działań należy ocenić jako wciąż niewystarczającą, ponieważ pomimo starań i w konsekwencji znacznego osłabienia aktywności grup terrorystycznych, zjawisko to nie zostało całkowicie zlikwidowane.

W Polsce głównymi służbami odpowiedzialnymi za zwalczanie aktów terroryzmu są: Policja (w szczególności Biuro Operacji Antyterrorystycznych i pododdziały antyterrorystyczne Policji), ABW, AW, SKW i SWW, jednostki wojsk specjalnych (poza granicami kraju lub też po wprowadzeniu adekwatnego stanu nadzwyczajnego), Siły Powietrzne (w kwestii obrony granicy państwowej w powietrzu i na morzu), Straż Graniczna (realizując ochronę granicy państwowej), Służba Celna i Generalny Inspektorat Informacji Finansowej⁴.

Dla polskiej polityki międzynarodowej kluczowym wydarzeniem było ratyfikowanie aktu przystąpienia Polski do Traktatu Północnoatlantyckiego. Tym samym przyjęła zadanie aktywnego uczestnictwa w działaniach podejmowanych na rzecz stabilizacji i pokoju w układzie sił międzynarodowych. Artykuł 5 Traktatu Północnoatlantyckiego uruchomiony na skutek ataku terrorystycznego z 11 września, zobowiązał wszyst-

1 M. Kubiński, A. Sobieraj, *Siłły zbrojne - nowe wyzwania*, „Studia de Securitate et Educatione Civili” IV/2014, Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, s. 112.

2 K. Indecki, P. Potejko, *Terroryzm materia ustawowa?* ABW, Warszawa 2009, s. 4.

3 J. Bałhud-Prusiik, *Wojna z terroryzmem wojną z globalizacją*, „Humanistyka i Przyrodoznawstwo” 17/2011, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, Olsztyn, s. 207.

4 M. Kubiński, A. Sobieraj, dz. cyt., s. 119.

kich jego członków, by traktować atak na jednego lub kilku z nich na terenie Europy, lub Ameryki Północnej jako atak przeciwko wszystkim.

1. PROBLEMATYKA TERRORYZMU MIĘDZYNARODOWEGO

Zjawisko terroryzmu wpisano się na stałe w procesy walki i można tu mówić o walce „słabych” z „silnymi”. Słabość jest rozumiana jako brak sił wystarczających, aby sprostać potencjałowi strony przeciwnej w otwartej walce, przy użyciu metod wojny dopuszczalnych międzynarodowym prawem humanitarnym. Terroryzm jest teatrem, przemocą dla efektu, ale nie dla wyniku, czyli aktualnej ofiary. W rzeczywistości ofiara może być zupełnie niezwiązana z celem działania terrorystów. Dlatego też terroryzm przeznaczony jest dla tych, którzy patrzą, a nie dla tych, którzy stali się jego ofiarami. Charakter tego zjawiska dobrze oddaje starożytna chińska zasada: „zabij jednego, przestrasz tysiące”. Obrazują to także działania charakteryzujące terroryzm, jak: przełamywanie przyjętych norm zachowania i praw obowiązujących w danej społeczności, co jest wynikiem odrzucania zasad moralnych i braku hamulców w działaniu, rezygnacja z przestrzegania prawa międzynarodowego konfliktów zbrojnych poprzez nieużywanie mundurów lub oznak rozpoznawczych, wybór często nieuzbrojonych i niewinnych ofiar – ściśle określonych i wyselekcjonowanych lub anonimowych, dobór stosowanych środków, aby demonstrowały bezwzględność członków grup terrorystycznych, prowadzenie działań na obszarach zurbanizowanych, z powodu łatwości ukrywania się na tych terenach i obecności tam wielu atrakcyjnych dla terrorystów celów⁵.

W literaturze znajduje się wiele definicji zjawiska terroryzmu. Przyjmuje się, że terroryzm to zaplanowana, zorganizowana i przeważnie uzasadniona ideologicznie, lub też posiadająca polityczne podłoże motywacyjne działalność osób lub grup (...), oparta na zastosowaniu środków fizycznych, które naruszają dobra osób postronnych, innymi słowy takich, które nie dały wyrazu swemu negatywnemu nastawieniu do aktu terrorystycznego, jego celu lub uzasadnienia, ani nawet do określonej ideologii czy zapatrywań⁶. Określany jest też jako metoda wojenna polegająca na atakowaniu tych, którzy nie powinni być atakowani⁷.

Ewolucja terminu „terroryzm” ma znaczenie dla jego obecnej interpretacji. Pierwotne znaczenie określało to zjawisko jako „rządy poprzez zastraszanie, sprawowane przez siły będące u władzy”. Ubiegły wiek przyniósł definicję rozumianą jako „pre-

5 G. Nowacki, *Zjawisko terroryzmu w XXI wieku*, „Studia Bezpieczeństwa Narodowego”, 1/2014 vol. 5, WAT, Warszawa 2014, s. 410.

6 *Organizacyjne i prawne aspekty działań antyterrorystycznych*, red. G. Kędzierska, Wyd. WSPol., Szczytno 2002, s. 8.

7 V. Held, *Terroryzm, uprawnienia i cele polityczne*, w: *Etyka wojny. Antologia tekstów.*, red. T. Żuradzki, T. Kuniński, PWN, Warszawa 2009, s. 325.

moc stosowana przez politycznych wyrotowców, działających w izolacji”. W ten sposób rozdzielono pojęcia: terror i terroryzm⁸.

Współczesny terroryzm funkcjonuje i rozprzestrzenia się w przestrzeni globalnej, a najnowsze technologie komunikacyjne ułatwiają szerzenie się tego zjawiska. Anonimowość i aterytorialność utrudnia możliwość lokalizacji organizacji terrorystycznych, a tym samym zwiększa skuteczność ich działań. Walka z anonimowym, geograficznie rozmytym i trudnym do identyfikacji wrogiem staje się niemal niemożliwa i tym samym ułatwia działalność terrorystyczną⁹.

Istotne znaczenie ma także fundamentalizm, silnie zakorzeniony w społecznościach islamskich. Dla fundamentalistów świat Zachodu jest antymuzułmański, bezbożny i niemoralny. Dla radykalnego islamu, od lat wymierzonego w wartości Zachodu, niestroniącego od brutalnej przemocy, siłą napędową jest poczucie krzywdy doznanej przez świat muzułmański w starciu z cywilizacją Zachodu. Niepowodzeniem kończy się również przeszczepianie zachodnich wartości i postaw do świata muzułmańskiego. Radykalizm islamski, wykorzystując egzystencjalny kryzys młodych muzułmanów, tworzy skuteczny związek między wpajaniem radykalnych wartości w meczetach, uznaniem ekstremistycznej ideologii oraz aktywności rewolucyjnej. Muzułmanie stają się coraz bardziej widocznymi i wywierają znaczny wpływ na społeczności, wśród których zamieszkują. W wielu krajach powstają nowe meczety, centra kultury muzułmańskiej, a wyznawcy islamu domagają się coraz większych uprawnień. Natomiast jako przejaw dyskryminacji traktowana jest jakakolwiek krytyka mniejszości muzułmańskich. Muzułmanie nie mogą pogodzić wymogów swojej religii z rzeczywistością Zachodu, a asymilacja jest przez nich postrzegana jako utrata muzułmańskiej tożsamości¹⁰.

Za pierwszy przypadek ataku terrorystycznego o charakterze międzynarodowym, który odbił się szerokim echem w społeczności międzynarodowej, można przyjąć tzw. masakrę w Monachium, czyli wydarzenia z 5 września 1972 roku, kiedy podczas trwania igrzysk olimpijskich, do wioski olimpijskiej wdarli się palestyńscy terroryści z organizacji „Czarny wrzesień” i zamordowali 11 osób ze sportowej ekipy izraelskiej. Zginął także jeden niemiecki policjant¹¹. Igrzyska te stały się wydarzeniem przełomowym. Atak terrorystyczny na zawsze zmienił zakres przygotowań organizatorów igrzysk, a problem bezpieczeństwa stawał się jednym z najtrudniejszych i najbardziej

8 J. Bałhud-Prusiak, *Wojna z terroryzmem wojną z globalizacją*, „Humanistyka i Przyrodoznawstwo” 17/2011, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, Olsztyn 2011, s. 203.

9 Ibidem, s. 207-208.

10 K. Izak, *Zagrożenie terroryzmem i ekstremizmem w Europie na podstawie wybranych przykładów. Teraźniejszość, prognoza ewolucji i kierunki rozwoju*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, nr 5/2011, s. 116-121.

11 <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1416307%2Co-czwartej-nad-ranem-zamachowcy-palestynscy-wdarli-sie-do-wioski> [dostęp: 07.09.2023].

kosztownych zagadnień. Potwierdzenie tej tezy można odnaleźć w przygotowaniach do kolejnych igrzysk, w Montrealu (1976), w Moskwie (1980), w Los Angeles (1984) i w Seulu (1988)¹².

Wydarzeniem o charakterze strategicznym, które zasadniczo zdeterminowało kształt polityki międzynarodowej, stały się ataki w USA w dniu 11 września 2001 r., do tego stopnia, że „walka całego cywilizowanego świata może stać się symbolem XXI wieku, tak jak symbolami poprzedniego stulecia był nazizm i zimna wojna”¹³.

2. ASPEKTY PRAWNE ZWALCZANIA TERRORYZMU

Zwalczanie terroryzmu jest kwestią wielowarstwową. Społeczność międzynarodowa na przestrzeni lat wypracowała szereg regulacji prawnych, mających na celu identyfikację zjawisk związanych z terroryzmem oraz ich unifikację w wymiarze międzynarodowym. Należą do nich konwencje ONZ, które w sposób wszechstronny obejmują kwestie przeciwdziałania i zwalczania terroryzmu. Dokumenty ONZ stanowią podstawę dla rozwiązań prawnych, stosowanych na poziomie regionalnym (m.in. strategię UE, zobowiązania OBWE, konwencje Rady Europy, Stowarzyszenie Narodów Azji Południowo-Wschodniej).

Pierwsze regulacje prawne dotyczące terroryzmu (nienazywające jednak zjawiska w tej formie) pochodzą z początku XX wieku.

- *Konwencja w Hadze 18 października 1907 r.* – na jej podstawie zabroniono atakowania bezbronnych obiektów cywilnych.
- *Liga Narodów – w 1937 roku przyjęła Konwencję w sprawie zapobiegania i zwalczania terroryzmu oraz Konwencja o utworzeniu Międzynarodowego Trybunału Karnego.*
- W 1963 roku w Tokio, przyjęto *Konwencję o przestępstwach i niektórych innych czynach popełnionych na pokładzie statku powietrznego* – ma ona zastosowanie do czynów, które mogą narażać lub narażają na niebezpieczeństwo statek powietrzny, osoby albo mienie znajdujące się na pokładzie oraz do czynów naruszających porządek na pokładzie, czyli bezprawne zakłócenie przemocą lub groźbą użycia przemocą eksploatacji statku powietrznego znajdującego się w locie, zawładnięcie takim statkiem lub objęcie nad nim kontroli.

Następnie sprawa terroryzmu międzynarodowego stanęła na forum ONZ na początku lat 70. na skutek pojawiających się coraz częściej uprowadzeń samolotów przez organizacje palestyńskie i zamach terrorystyczny podczas Igrzysk Olimpijskich w Monachium.

12 A. Pasko, *Problem bezpieczeństwa na letnich igrzyskach olimpijskich w okresie zimnej wojny, po wydarzeniach w Monachium w 1972 r.*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie” 1/2015, t. XIV, s. 77.

13 A. Rashid, *Dżihad. Narodziny wojującego islamu w Azji Środkowej*, Dialog, Warszawa 2003, s. 18.

- W Hadze 16.12.1970 roku przyjęta została *Konwencja o zwalczaniu bezprawnego zawładnięcia statkami powietrznymi*. Przyjęto w niej, że:
„Każda osoba, która na pokładzie statku powietrznego będącego w locie:
a) bezprawnie, przemocą lub groźbą użycia przemocy lub w każdej innej formie zastraszenia dokonuje zawładnięcia statkiem powietrznym lub przejęcia nad nim kontroli albo też usiłuje popełnić taki czyn, lub
b) współdziała z osobą, która popełnia lub usiłuje popełnić taki czyn, popełnia przestępstwo:¹⁴.
- W 23.09.1971 roku w Montrealu przyjęto *Konwencję o zwalczaniu bezprawnych czynów skierowanych przeciwko bezpieczeństwu lotnictwa cywilnego*. Stanowi ona, że:
„1. Popełnia przestępstwo każda osoba, która bezprawnie i umyślnie:
a) dokonuje aktu przemocy wobec osoby znajdującej się na pokładzie statku powietrznego będącego w locie, jeżeli czyn ten może zagrażać bezpieczeństwu tego statku powietrznego; lub
b) niszczy statek powietrzny będący w służbie lub powoduje jego uszkodzenie, które czyni go niezdolnym do lotu lub które może stworzyć zagrożenie jego bezpieczeństwa w locie; lub
c) umieszcza lub powoduje umieszczenie w jakikolwiek sposób na statku powietrznym będącym w służbie urządzeń lub substancji, które mogą ten statek zniszczyć albo spowodować jego uszkodzenie czyniące go niezdolnym do lotu lub mogące stworzyć zagrożenie jego bezpieczeństwa w locie; albo
d) niszczy lub uszkadza lotnicze urządzenia nawigacyjne lub zakłóca ich działanie, jeżeli czyn taki może zagrazić bezpieczeństwu statku powietrznego w locie; lub
e) przekazuje informacje, o których wie, że są fałszywe, stwarzając w ten sposób zagrożenie bezpieczeństwa statku powietrznego w locie”¹⁵.
- Przyjęta w Nowym Jorku w 1973 roku *Konwencja w sprawie zapobiegania i karania przestępców przeciwko osobom korzystającym z ochrony międzynarodowej, w tym przeciwko dyplomatom* dotyczy uznania za przestępstwa następujących czynów:
„1. Umyślnie dokonanie:
a) zabójstwa, uprowadzenia lub innej napaści na osobę albo wolność osoby korzystającej z ochrony międzynarodowej,
b) gwałtownej napaści na oficjalną siedzibę, prywatne mieszkanie lub środki transportu osoby korzystającej z ochrony międzynarodowej, która to napaść może zagrażać tej osobie lub jej wolności,

14 Konwencja o zwalczaniu bezprawnego zawładnięcia statkami powietrznymi, art. 1 (Dz.U.1972.25.181).

15 Konwencja o zwalczaniu bezprawnych czynów skierowanych przeciwko bezpieczeństwu lotnictwa cywilnego, art. 1 (Dz.U.1976.8.37).

- c) groźby popełnienia takiej napaści,
- d) usiłowania popełnienia takiej napaści,
- e) czynu stanowiącego współuczestnictwo w popełnieniu takiej napaści, zostanie uznane przez każde Państwo-Stronę za przestępstwo zgodnie z jego ustawodawstwem wewnętrznym¹⁶.
- Przyjęta w Nowym Jorku, w 1979 roku *Międzynarodowa Konwencja o walce z przestępstwem wzięcia zakładników* dotyczy uznania za przestępcę każdego, kto pochwyci lub zatrzyma inną osobę i zagrozi śmiercią lub spowodowaniem ciężkich obrażeń ciała lub zatrzymuje tę osobę w celu wymuszenia na osobie trzeciej, organizacji prawa krajowego, państwie lub organizacji międzynarodowej działania lub zaniechania jako wyraźny bądź domniemany warunek zwolnienia zakładników; karane jest także usiłowanie i współuczestnictwo¹⁷.
- *Konwencja w sprawie przeciwdziałania bezprawnym czynom przeciwko bezpieczeństwu żeglugi morskiej* przyjęta w Rzymie, w 1988 roku precyzuje, że:
 - „1. Osoba popełnia przestępstwo, jeżeli bezprawnie i umyślnie:
 - a) zajmuje statek lub przejmuje nad nim kontrolę przy użyciu siły lub groźby jej użycia lub za pomocą wszelkiej innej formy zastraszania, lub(b) dokonuje aktu przemocy przeciwko osobie znajdującej się na statku, jeżeli działanie to może zagrażać bezpiecznej żegludze tego statku, lub
 - b) niszczy statek albo powoduje uszkodzenie statku lub jego ładunku, jeżeli działanie to może zagrażać bezpiecznej żegludze tego statku, lub
 - c) umieszcza, lub powoduje umieszczenie na statku, za pomocą jakichkolwiek środków, urządzenia lub substancji, która może zniszczyć ten statek lub spowodować jego uszkodzenie lub znajdującego się na nim ładunku, powodując przez to zagrożenie lub możliwość zagrożenia dla bezpiecznej żeglugi tego statku, lub
 - d) niszczy albo w sposób poważny uszkadza morskie urządzenia nawigacyjne, albo w poważny sposób przeszkadza w ich obsłudze, jeżeli działanie takie może zagrażać bezpiecznej żegludze statku, lub
 - e) przekazuje informacje, o których wie, że są fałszywe, powodując w ten sposób zagrożenie dla bezpiecznej żeglugi statku, lub
 - f) rani albo zabija inną osobę w związku z popełnieniem lub próbą popełnienia jakiegokolwiek przestępstwa wymienionego w punktach od a) do f)”¹⁸.

16 Konwencja o zapobieganiu przestępstwom i karaniu sprawców przestępstw przeciwko osobom korzystającym z ochrony międzynarodowej, w tym przeciwko dyplomatom, art. 2, (Dz.U.1983.37.168).

17 Zob. *Międzynarodowa Konwencja o walce z przestępstwem wzięcia zakładników*, art. 1 (Dz.U.2000.106.1123).

18 *Konwencja w sprawie przeciwdziałania bezprawnym czynom przeciwko bezpieczeństwu żeglugi morskiej*, art. 3 (Dz.U.1994.129.635).

- Nowym Jorku w 1997 roku ustanowiona została *Międzynarodowa konwencja w sprawie zwalczania terrorystycznych ataków bombowych*. Zgodnie z jej zapisami „każda osoba popełnia przestępstwo w znaczeniu niniejszej konwencji, jeśli bezprawnie i umyślnie dostarcza, umieszcza, wystrzeliwuje lub detonuje materiał wybuchowy, albo inne śmiertelne narzędzie w miejscu użyteczności publicznej, w kierunku takiego miejsca lub na takie miejsce, infrastrukturę państwową lub rządową, system transportu publicznego lub infrastrukturę.
 - a) z zamiarem spowodowania śmierci lub poważnych obrażeń ciała albo,
 - b) z zamiarem spowodowania rozległych zniszczeń takiego miejsca, infrastruktury lub systemu, jeśli takie zniszczenie powoduje lub może spowodować poważne straty gospodarcze”¹⁹.
- *Międzynarodowa konwencja o zwalczaniu finansowania terroryzmu* przyjęta w 1999 roku stanowi, że popełnia przestępstwo osoba, która dowolnymi środkami, bezpośrednio lub pośrednio bezprawnie i umyślnie udostępnia lub gromadzi fundusze, z zamiarem ich wykorzystania do dokonania czynu stanowiącego przestępstwo²⁰.

Przyjęto także szereg rezolucji ONZ dotyczących problematyki terroryzmu. Można wśród nich wymieniać: *Rezolucję 1267* (1999 r.) – dotyczy sankcji wobec Al-Kaidy i Talibów, *rezolucje 1988 i 1989*, w których reżimy sankcyjne wobec Al-Kaidy i Talibów zostały rozdzielone, zachowując w zmienionym kształcie Komitet ds. Sankcji wobec Al-Kaidy oraz tworząc oddzielny Komitet ds. Sankcji wobec Talibów.

Po ataku na World Trade Center, w dniu 28 września 2001 roku Rada Bezpieczeństwa Organizacji Narodów Zjednoczonych przyjęła *rezolucję 1373* (2001) zobowiązującą państwa członkowskie do pociągania do odpowiedzialności karnej osoby i/lub organizacje finansujące terroryzm, zamrożenia rachunków bankowych osób, co do których istnieją uzasadnione podejrzenia, że są zaangażowane w działalność terrorystyczną, powstrzymania się od udzielenia pomocy podmiotom lub osobom zaangażowanym w działalność terrorystyczną, dzielenia się informacjami dotyczącymi działalności terrorystycznej z innymi państwami. Rezolucja zyskała szeroki zasięg obejmując 191 państw członkowskich.

19 Międzynarodowa konwencja w sprawie zwalczania terrorystycznych ataków bombowych, art. 2 (Dz.U.2007.66.438).

20 Zob. Międzynarodowa konwencja o zwalczaniu finansowania terroryzmu, art. 2 (Dz.U. 2004.263.3620).

3. UDZIAŁ SIŁ ZBROJNYCH RP W KOALICJI ANTYTERRORYSTYCZNEJ – MISJE W AFGANISTANIE I IRAKU

Po zamachach 11 września 2001 roku prezydent USA George Bush zażądał od władz Afganistanu wydania Osamy bin Ladena i zamknięcia wszystkich ośrodków szkoleniowych dla terrorystów w całym kraju pod groźbą wypowiedzenia wojny. Talibowie odrzucili ultimatum, Koncepcja „wojny z terroryzmem” została zaprezentowana w bardziej wykrystalizowanej formie w przemówieniu prezydenta G. Busha do Kongresu z 20 września 2001 roku. Amerykański prezydent powiedział w swym wystąpieniu, że „od dziś każdy naród, który udziela schronienia terrorystom będzie uznany przez Stany Zjednoczone za wrogi reżim (...). Użyjemy wszystkich środków, jakimi dysponujemy (...) do rozbicia i zniszczenia globalnej siatki terroru.” W dalszej części przemówienia Bush ponownie postawił świat przed jednoznaczną alternatywą: „Każdy naród, w każdym regionie, musi teraz podjąć decyzję. Albo jesteście z nami, albo z terrorystami²¹. Oznaczało to zrównanie zagrożeń powodowanych przez państwa wspierające terroryzm z zagrożeniami powodowanymi przez grupy terrorystyczne. Z drugiej zaś stanowiło wezwanie do czegoś w rodzaju „międzynarodówki antyterrorystycznej”, czy koalicji zwalczającej wspólnego wroga. USA otrzymały poparcie ONZ (rezolucja Nr 1373), która dawała też upoważnienie do podjęcia wszystkich możliwych kroków w odpowiedzi na zamachy. 7 października 2001 roku rozpoczęła się operacja Enduring Freedom, czyli inwazja wojsk NATO.

Przeciwdziałanie i rozwiązywanie sytuacji kryzysowych są jednym z głównych zadań Sojuszu Północnoatlantyckiego. Operacje tego typu obejmują różnorodne działania polityczne, cywilne i militarne prowadzone zgodnie z obowiązującym prawem międzynarodowym w celu zapobiegania i przewycięzania wszelkiego typu konfliktom, w razie pojawienia się zagrożeń w stosunku do państwa lub jego sojuszników, czy też dla pokoju międzynarodowego. Pod tym pojęciem rozumie się działania Sił Zbrojnych jak i udział w wysiłkach międzynarodowych, prowadzonych w celu opanowania kryzysu oraz zapewnienia osłony przed ich skutkami²².

Po 11 września 2001 roku, w odpowiedzi na wezwanie G. Busha, rząd RP zdecydowanie poparł wojnę przeciwko organizacjom terrorystycznym, zwaną „wojną z terroryzmem”. Wyraził gotowość udzielania USA wszelkiej możliwej pomocy. Po raz pierwszy w historii Sojuszu zdecydowano o uruchomieniu art. 5 Traktatu Waszyngtońskiego²³. Natomiast *Ustawa z 17 grudnia 1998 r. o zasadach użycia lub po-*

21 Tekst przemówienia: <http://archives.cnn.com/2001/US/09/20/gen.bush.transcript> [dostęp: 07.09.2023].

22 M. Kubiński, A. Sobieraj, *Siły zbrojne - nowe wyzwania*, „Studia de Securitate et Educatione Civili” IV/2014, Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, s. 111-112.

23 Zob. M. Lasoń, *Polska misja w Iraku. Użycie sił zbrojnych jako środka polityki zagranicznej Rzeczypospolitej Polskiej na przykładzie interwencji w Iraku 2003-2008*, Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Kraków 2010, s. 90-92.

bytu Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej poza granicami państwa pozwala brać udział polskim żołnierzom w misjach zagranicznych. W rozumieniu ustawy użycie sił zbrojnych RP poza granicami państwa oznacza obecność jednostek wojskowych poza granicami państwa w celu udziału w:

- a) konflikcie zbrojnym lub dla wzmocnienia sił państwa albo państw sojuszniczych,
- b) misji pokojowej.
- c) akcji zapobieżenia atakom terroryzmu lub ich skutkom²⁴.

W listopadzie 2001 roku zapadła decyzja o użyciu Polskiego Kontyngentu Wojskowego w składzie Sił Sojuszniczych w Afganistanie. Założono, że kontyngent będzie liczył 300 żołnierzy, jednak w praktyce początkowo wysłano ich około 100 (kompania saperów, żołnierze Jednostki GROM) wraz z ciężkim sprzętem. Zostali oni rozlokowani w bazie Bagram pod Kabulem, z zadaniem rozminowywania terenu wokół bazy i lotniska. Dodatkowo, w ramach tej operacji od lipca 2002 roku do września 2003 roku do kontroli ruchu statków w rejonie Morza Arabskiego włączony został okręt wsparcia logistycznego „Kontradmirał Xawery Czernicki”. Liczba żołnierzy kontyngentu okazała się niewystarczająca, co wynikało ze zmian charakteru realizowanych zadań. W związku z tym kilkakrotnie zwiększano ich liczebność w Afganistanie przy jednoczesnym zmniejszeniu w Iraku²⁵. Polski Kontyngent Wojskowy realizował misję o charakterze stabilizacyjno-szkoleniowym w celu:

- utrzymania bezpieczeństwa i swobody manewru w rejonie odpowiedzialności;
- wspierania działalności władz lokalnych, doradztwa i szkolenia ASB;
- zapewnienia bezpieczeństwa wojsk własnych oraz pomocy w obszarze odbudowy państwa i niesienia pomocy humanitarnej.

Do głównych zadań PKW w Islamskiej Republice Afganistanu należało:

- wspieranie rządu afgańskiego w jego wysiłkach na rzecz utrzymania porządku publicznego i bezpieczeństwa, w tym zapewnienie swobody manewru wzdłuż szlaków komunikacyjnych i korytarzy ekonomicznych, prowadzenie działań kinetycznych w celu obniżenia zdolności bojowej rebeliantów;
- udzielanie pomocy w odbudowie i tworzeniu w Afganistanie stabilnych struktur państwowych, zapewniających przestrzeganie praw człowieka, w tym działania na rzecz wzmocnienia efektywności władz;

24 Ustawa z 17 grudnia 1998 r. o zasadach użycia lub pobytu Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej poza granicami państwa, art. 2, (Dz.U. z 1998 r. Nr 162 poz. 1117).

25 M. Lasoń, *Polska misja w Iraku. Użycie sił zbrojnych jako środka polityki zagranicznej Rzeczypospolitej Polskiej na przykładzie interwencji w Iraku 2003-2008*, Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Kraków 2010, s. 93.

- wspieranie wysiłków władz afgańskich na rzecz poprawy sytuacji gospodarczej kraju i uzyskania społecznej akceptacji dla demokratycznie wybranego rządu²⁶.

Operacja Enduring Freedom zakończyła się militarnym sukcesem. Błyskawiczne zwycięstwo wojsk NATO było dla przywódców Stanów Zjednoczonych i krajów sojusznicznych wielkim zaskoczeniem. Samo zwycięstwo militarne nie rozwiązywało jednak problemu w tym biednym i skonfliktowanym wewnętrznie państwie. Pomimo militarne sukcesu wojsk koalicji, talibowie, których dowództwo schroniło się w sąsiednim Pakistanie, odbudowali partyzanckie wojsko, rośli w siłę i destabilizowali nowo powstające Państwo Islamskie Afganistanu.

W grudniu 2001 roku podjęto decyzję o misji stabilizacyjnej, która przewidywała m.in. utworzenie Międzynarodowych Sił Wsparcia Bezpieczeństwa (ISAF, International Security Assistance Force), których głównym celem było wsparcie władz afgańskich w nowo utworzonym Państwie Islamskim Afganistanu (które w 2004 roku przekształcone zostało w Islamską Republikę Afganistanu), a także rozbięcie pozostałych grup partyzanckich talibów.

Ramy działania żołnierzy kontyngentu regulowała tzw. dyrektywa taktyczna, czyli wytyczne dowódcy ISAF, amerykańskiego gen. Davida Mc Kiernana z 30 października 2008 roku. Najważniejsze punkty dyrektywy to:

- siły ISAF są w Afganistanie, by wygrać, ale zwycięstwo ISAF to zwycięstwo Afganistanu, polegające na tym, że ludzie są bezpieczni, cieszą się ze swobody przemieszczania się, efektywnego rządu i przejrzystości władzy oraz rozwoju ekonomicznego;
- wszystkie działania ISAF muszą być czynione dla dobra Afganistanu;
- aby zapewnić społeczeństwu bezpieczeństwo, konieczne jest kontynuowanie walki z rebeliantami wraz z Afgańskimi Narodowymi Siłami Bezpieczeństwa (ANSF, Afghan National Security Forces);
- wszystkie działania, sposoby i środki stosowane w walce z rebeliantami muszą być realizowane w celu zapewnienia ochrony i bezpieczeństwa ludności Afganistanu, co ma odbudować zaufanie do jego władz;
- działania należy prowadzić wspólnie z ANSF oraz rozszerzać ich wpływy i zakres działania. Działania wykonywane samodzielnie przez ISAF powinny należeć do rzadkości. Zarówno te, które są realizowane na polu walki, jak i poza nim, są jednakowo ważne dla osiągnięcia sukcesu;
- kluczowe znaczenie w działaniach sił koalicji ma szacunek ISAF do afgańskiej kultury, religii, tradycji i zwyczajów;

26 B. Tworkowski, *Polskie kontyngenty wojskowe w Afganistanie na przykładzie 6 Brygady Powietrznodesantowej w ramach XI zmiany PKW*, Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, 2021 – bezpieczeństwo i obronność, Kraków 2021, s. 66.

- w czasie działań (w przypadku zagrożenia lub w czasie operacji) wszelkie przeszukiwania afgańskich domów, meczetów, miejsc kultu religijnego lub kulturalnego mają być realizowane przez siły afgańskie;
- w celu zminimalizowania strat wśród ludności cywilnej należy umiejętnie dobierać siły i środki oraz ostrzegać o działaniach, aby nie doszło do strat wśród niewinnych osób;
- za każdym razem, gdy dojdzie do strat wśród ludności cywilnej, będą prowadzone dochodzenia, a władze lokalne i ludność będą informowani o ich efektach²⁷.

Po latach trwającej misji sytuacja w Afganistanie nie uległa kategorycznej zmianie. Coraz częściej zaczęły się pojawiać głosy wzywające do zakończenia misji stabilizacyjnej, a szczególnym argumentem było zlokalizowanie i zabicie w 2011 roku Osamy bin Ladena. Pierwsze oddziały NATO zaczęły wycofywać się z Afganistanu w lipcu 2011 roku, pomimo że w tamtym czasie kraj był osłabiony zwiększoną liczbą ataków sił rebelianckich i rosło prawdopodobieństwo obalenia legalnych rządów. Odpowiedzialność za bezpieczeństwo stopniowo przekazywano władzom afgańskim. Pomimo potężnych sił sojuszniczych nie udało całkowicie unieszkodliwić talibskich rebeliantów. Stany Zjednoczone, decyzją administracji prezydenta Joe Bidena, w sierpniu 2021 roku po 20 latach zaangażowania militarnego całkowicie wycofały swoje wojska z Afganistanu²⁸.

Polscy żołnierze byli obecni w Afganistanie prawie 20 lat. To jedna z najdłuższych i najtrudniejszych operacji zagranicznych Sił Zbrojnych RP. Wzięło w niej udział ponad 33 tys. żołnierzy i pracowników resortu obrony narodowej²⁹. W trakcie misji poległo lub zmarło 43 polskich żołnierzy i 1 pracownik cywilny wojska³⁰.

Drugą misją prowadzoną w ramach „wojny z terroryzmem” był udział polskich Sił Zbrojnych w konflikcie w Iraku rozpoczętym w 2003 r. Genezy tej wojny należy szukać już w wydarzeniach związanych z pierwszą wojną w Zatoce Perskiej w 1991 roku której celem było ustanowienie skutecznej kontroli nad strategicznym regionem Zatoki Perskiej. Po 11 września 2001 roku stosunki USA z Irakiem stały się napięte. W grę wchodził szereg argumentów mniej lub bardziej zasadnych, a więc chodziło o umocnienie pozycji hegemonistycznej USA na świecie oraz o uzyskanie dostępu do ważnych surowców i zasobów. Według podejścia idealistycznego nawiązującego do teorii demokratycznego pokoju przyczyną była chęć krzewienia demokracji na świecie oraz obalenie dyktatora. Prezydent Iraku Saddam Husajn został oskarżony o posiadanie broni ma-

27 Tamże. s. 63.

28 <https://psz.pl/124-polityka/afganistan-historia-kolem-sie-toczy> [dostęp: 19.09.2023].

29 <https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa/koniec-misji-w-afganistanie-po-prawie-dwoch-dekadach-polacy-wracaja-do-domu> [dostęp: 19.09.2023].

30 <https://www.wojsko-polskie.pl/weterani/AFG/> [dostęp: 19.09.2023].

sowego rażenia, której może użyć przeciwko USA i ich sojusznikom. Doszukiwano się także dowodów, że Irak współpracował z terrorystami z Al - Kaidy przy przygotowywaniu zamachu z 11 września. Pojawiły się oczekiwania bezwarunkowego i pełnego dopuszczenia inspektorów międzynarodowych do kontroli instalacji irackich. Po ich odrzuceniu USA zaliczyły Irak wraz z Iranem i Koreą Północną do państw tzw. „osi zła” i zastrzegły sobie prawo do ataku prewencyjnego. Administracja amerykańska podjęła próby znalezienia sojuszników dla swoich działań³¹.

Stanowisko Polski wobec konfliktu wokół Iraku podzieliło opinię USA w sprawie oceny dyktatorskich rządów reżimu Husajna oraz posiadania broni masowego rażenia. Polska udzieliła poparcia dla akcji wojskowej przeciwko reżimowi Husajna i wysłania na jej potrzeby Sił Zbrojnych RP. W ramach kampanii antyterrorystycznej wpisano konieczność uderzenia na Irak, a decyzja o realizacji ataku zapadła na początku 2002 roku³². Rozkaz przeprowadzenia operacji został wydany 19 marca 2003 roku. Przyjęto następujące cele operacji:

- zakończenie reżimu Saddama Husajna;
- zidentyfikowanie, izolowanie i wyeliminowanie irackiej broni masowego rażenia;
- poszukiwanie, chwywanie i wyprowadzanie z Iraku terrorystów;
- zbieranie wszelkich dostępnych danych dotyczących organizacji terrorystycznych;
- zbieranie wszelkich danych dotyczących rozprzestrzeniania broni masowego rażenia na świecie;
- zakończenie sankcji nałożonych na Irak i natychmiastowe dostarczenie pomocy humanitarnej uchodźcom oraz obywatelom Iraku;
- zabezpieczenie irackich pól naftowych, dobra należące do narodu irackiego;
- pomoc ludności Iraku w stworzeniu warunków do sformowania własnego rządu opartego na zasadach demokratycznych.

Polski Kontyngent Wojskowy znalazł się w składzie Dywizji Wielonarodowej, która została utworzona 23 lipca 2003 roku. Liczył on w pierwszej zmianie około 2,5 tysiąca żołnierzy, w II i III było ich około 2,4 tysiąca, w IV – 1,6 tysiąca, w V – 1,4 tysiąca, a począwszy od VI aż do ostatniej – X, było ich około tysiąca³³. Przed Siłami Zbrojnymi RP postawiono główny cel, którym było wsparcie procesu stabilizacji i odbudowy Iraku. Został on zdefiniowany w dwóch następujących aspektach:

31 M. Lasoń, *Polska misja w Iraku. Użycie sił zbrojnych jako środka polityki zagranicznej Rzeczypospolitej Polskiej na przykładzie interwencji w Iraku 2003-2008*, Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Kraków 2010, s. 95-101.

32 Ibidem, s. 105-109.

33 <https://www.wojsko-polskie.pl/weterani/articles/historia-misji-n/2020-05-12a-operacja-miedzynarodowych-si-stabilizacyjnych-w-iraku/> [dostęp: 19.09.2023].

- zagranicznym: zapewnienie bezpieczeństwa i stabilności w strefie, działanie na rzecz odbudowy i modernizacji irackiego państwa oraz społeczeństwa, wzmocnienie wielonarodowych sił koalicji w Iraku, stosownie do planów operacyjnych dowódcy operacji oraz podjętych zobowiązań strony polskiej;
- narodowym: umacnianie wizerunku Polski jako aktywnego członka społeczności międzynarodowej i członka NATO w wielonarodowych wysiłkach na rzecz zwalczania terroryzmu, pomocy humanitarnej i utrwalania pokoju w świecie, praktyczne potwierdzenie zdolności Sił Zbrojnych RP do działania w międzynarodowych strukturach wojskowych oraz dowodzenia wielonarodowym związkiem taktycznym, prowadzenia działań stabilizacyjnych, zdobywanie kolejnych doświadczeń, pozwalających na doskonalenie i osiąganie przez Siły Zbrojne RP interoperacyjności z Siłami Zbrojnymi państw NATO oraz innych państw.

Podstawowymi formami realizacji stawianych zadań było patrolowanie obszaru odpowiedzialności w dzień i w nocy z udziałem miejscowej policji, działanie w stałych i ruchomych punktach kontrolnych oraz jako odwód szybkiego reagowania na pojazdach i w śmigłowcach, ochrona ważnych obiektów infrastruktury oraz osób i konwojowanie wojsk, transportów organizacji międzynarodowych, humanitarnych oraz pozarządowych³⁴.

Druga zmiana PKW przedstawiana jest jako jedna z najtrudniejszych. Podkreśla się, że żołnierze musieli zmagać się ze zwiększoną liczbą starć zbrojnych ze swoim udziałem. PKW używał siły jedynie w samoobronie i wspierając ofensywę amerykańską³⁵.

Ponadto istotnym obszarem działalności było wspieranie tworzenia nowych Irackich Sił Bezpieczeństwa. Po likwidacji dotychczasowych struktur policji i wojska palącym problemem stało się zagospodarowanie tysięcy byłych żołnierzy i policjantów, a przede wszystkim wyszkolenie i przygotowanie nowych kadr dowódczych. Dlatego tak istotna była działalność szkoleniowa, a następnie szkoleniowo-doradcza, którą przez cały okres misji prowadziły wyspecjalizowane zespoły polskich żołnierzy³⁶.

Pięcioletnia obecność wojsk koalicji w Iraku niestety nie przyniosła oczekiwanych rezultatów, a sytuacja w strefie odpowiedzialności w momencie wyjścia wojsk koalicji była określana jako gorsza, niż zastana w 2003 roku. Republika Iraku znalazła się w czołówce rankingu państw upadających. Siły rządowe nie były w stanie za-

34 M. Lasoń, *Polska misja w Iraku. Użycie sił zbrojnych jako środka polityki zagranicznej Rzeczypospolitej Polskiej na przykładzie interwencji w Iraku 2003-2008*, Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Kraków 2010, s. 173-174.

35 M. Lasoń, *Początki misji stabilizacyjnej Polskiego Kontyngentu Wojskowego w Iraku*, Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Kraków 2010, s. 86.

36 <https://www.wojsko-polskie.pl/weterani/articles/historia-misji-n/2020-05-12a-operacja-miedzynarodowych-si-stabilizacyjnych-w-iraku/> [dostęp: 20.09.2023].

pewnić bezpieczeństwa swoim obywatelom, nie odbudowano w pełni infrastruktury krytycznej (wodociągów, sieci elektrycznych), w związku z czym powszechne było bezprawie oraz niedobory wody i pożywienia. Dodatkowo pokłosem śmierci S. Husajna i rozmontowania jego dyktatury było pojawienie się samozwańczego Państwa Islamskiego, którego strefa wpływów objęła część kraju³⁷. Polski Kontyngent Wojskowy w Iraku w latach 2003-2008 liczył łącznie ponad 15 000 polskich żołnierzy, 22 z nich zginęło³⁸.

PODSUMOWANIE

Jednym z powodów uczestnictwa Sił Zbrojnych RP w misjach było traktowanie terroryzmu jako problemu globalnego, który należy aktywnie zwalczać i który stanowi zagrożenie także dla Polski. Jednakże trudno wykazać, w jakim stopniu Polska była bezpośrednio zagrożona atakami terrorystycznymi, które jak dotąd na szczęście nie miały miejsca na terenie kraju. Jednakże potencjalne zagrożenie terroryzmem implikowało zadania Sił Zbrojnych na wypadek ich wystąpienia. Wydzielone siły i środki SZ RP (Dowódca Obrony Powietrznej, czyli oficer Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej wyznaczony do pełnienia służby w systemie obrony powietrznej Rzeczypospolitej Polskiej i wykonywania funkcji narodowego przedstawiciela władz państwowych w Zintegrowanym Systemie Obrony Powietrznej Organizacji Traktatu Północnoatlantyckiego)³⁹, podejmują działania antyterrorystyczne w stosunku do obcych, zarówno cywilnych, jak i wojskowych, statków powietrznych. Działania te polegają m.in. na ich przechwyceniu przez wojskowe statki powietrzne lub zniszczeniu w razie konieczności. Siły Zbrojne RP pełnią także zadania antyterrorystyczne na obszarach morskich. Warunkiem uzasadniającym ich zaangażowanie jest zaistnienie sytuacji, w której siły i środki SG odpowiedzialnej za bezpieczeństwo granicy państwowej, mają być lub mogą okazać się niewystarczające do przeciwstawienia się zagrożeniu.

Podczas wojny z terroryzmem służby specjalne i siły zbrojne państw NATO odniosły wymierne rezultaty. W wymiarze militarnym odniosły zdecydowane sukcesy. Znane są liczby schwytanych i zabitych terrorystów, wiadomo, ile osób zwerbowano i wyszkolono. Dywagowano także, że ten cywilizacyjny konflikt w końcu zaniknie, a terroryści będą rekrutować coraz mniej ludzi, ponieważ coraz mniej osób będzie widziało sens tej walki. Mniej będzie też państw udzielających schronienia terro-

37 M. Walentek, *Skutki polityczne udziału Polski w misji stabilizacyjnej w Iraku 2003–2008*, „Res Publicae” t. 11/2019, Uniwersytet im. Jana Długosza w Częstochowie, Częstochowa 2019, s. 117-118.

38 <https://www.wojsko-polskie.pl/weterani/articles/historia-misji-n/2020-05-12a-operacja-miedzynarodowych-si-stabilizacyjnych-w-iraku/> [dostęp: 20.09.2023].

39 Ustawa z dnia 12 października 1990 r. o ochronie granicy państwowej, art.7.5 (Dz. U. 1990 Nr 78 poz. 461).

rystom⁴⁰. Przeciwdziałanie terroryzmowi zazwyczaj postrzegane jest jako fizyczna eliminacja jego przejawów, realizowana zwykle przy pomocy jednostek antyterrorystycznych. Jednakże jest to powierzchowne i błędne pojmowanie zagadnienia. Walka z terroryzmem międzynarodowym nie może być ograniczana jedynie do działań o charakterze militarnym. Istotne są działania podejmowane również w sferze informacyjnej, edukacyjnej, gospodarczej oraz pomoc rozwojowa. Konieczne jest zaangażowanie organizacji pozarządowych, a także prowadzenie dialogu kulturowo-cywilizacyjnego.

Angażując się w misje w Afganistanie i Iraku, Siły Zbrojne RP wykazały gotowość do kolektywnego działania, a także umiejętność włączenia się w inicjatywy na rzecz globalnego bezpieczeństwa. Wiązało się to także ze wzrostem znaczenia Polski na arenie międzynarodowej jako kraju, który wraz ze swymi sojusznikami odnosi sukcesy w świecie, zwalczając terroryzm i obalając dyktatury. Polski udział w misjach stanowił także realizację zobowiązań sojuszniczych. Przyczynił się również do dużego rozwoju Sił Zbrojnych RP.

Od 1953 roku, ponad 115 tys. polskich żołnierzy uczestniczyło w 92 różnych misjach. W tym czasie zmieniały się też zadania, jakie realizowaliśmy podczas misji – od zadań logistycznych do bojowych w Iraku i Afganistanie⁴¹. Obie te misje udowodniły, że żołnierze Wojska Polskiego są w stanie wspierać sojuszników zawsze, gdy zajdzie taka potrzeba. Można powiedzieć, że po II wojnie światowej, misje w Iraku i Afganistanie były największym wyzwaniem, przed jakim stanęło Wojsko Polskie. Jednakże te działania łącznie opłacone zostały śmiercią 66 Polaków.

BIBLIOGRAFIA

1. Bałhud-Prusiak J., *Wojna z terroryzmem wojną z globalizacją*, „Humanistyka i Przyrodoznawstwo” 17/2011, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, Olsztyn 2011.
2. Held V., *Terroryzm, uprawnienia i cele polityczne*, w: *Etyka wojny. Antologia tekstów*, red. T. Żuradzki, T. Kuniński, PWN, Warszawa 2009.
3. Indeck K., Potejko P., *Terroryzm materia ustawowa?* ABW, Warszawa 2009.
4. Izak K., *Zagrożenie terroryzmem i ekstremizmem w Europie na podstawie wybranych przykładów. Teraźniejszość, prognoza ewolucji i kierunki rozwoju*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 5/2011.
5. *Organizacyjne i prawne aspekty działań antyterrorystycznych*, red. G. Kędzińska, Wyd. WSPol., Szczytno 2002.
6. Kubiński M., A. Sobieraj, *Siły zbrojne - nowe wyzwania*, „Studia de Securitate et Educatione Civili” IV/2014, Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, 2014.
7. Lasoń M., *Początki misji stabilizacyjnej Polskiego Kontyngentu Wojskowego w Iraku*, Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Kraków 2010.

40 J. Przybylski, *Wywiad z Donaldem Rumsfeldem*, „Plus Minus”, dodatek do gazety „Rzeczpospolita”, 14-15.05.2011.

41 <https://www.wojsko-polskie.pl/misje/> [dostęp: 20.09.2023].

8. Lasoń M., *Polska misja w Iraku. Użycie sił zbrojnych jako środka polityki zagranicznej Rzeczypospolitej Polskiej na przykładzie interwencji w Iraku 2003-2008*, Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Kraków 2010.
9. Nowacki G., *Zjawisko terroryzmu w XXI wieku*, „Studia Bezpieczeństwa Narodowego” 1/2014 vol. 5, WAT, Warszawa 2014.
10. Pasko A., *Problem bezpieczeństwa na letnich igrzyskach olimpijskich w okresie zimnej wojny, po wydarzeniach w Monachium w 1972 r.*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie” 1/2015, t. XIV.
11. Przybylski J., *Wywiad z Donaldem Rumsfeldem*, „Plus Minus”, dodatek do gazety „Rzeczpospolita”, 14-15.05.2011.
12. Rashid A., *Dżihad. Narodziny wojującego islamu w Azji Środkowej*, Dialog, Warszawa 2003.
13. Tworowski B., *Polskie kontyngenty wojskowe w Afganistanie na przykładzie 6 Brygady Powietrznodesantowej w ramach XI zmiany PKW*, Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, 2021 – bezpieczeństwo i obronność, Kraków 2021.
14. Walentek M., *Skutki polityczne udziału Polski w misji stabilizacyjnej w Iraku 2003–2008*, „Res Publicae” 11/2019, Uniwersytet im. Jana Długosza w Częstochowie, Częstochowa 2019.

Akty prawne

1. Konwencja o zapobieganiu przestępstwom i karaniu sprawców przestępstw przeciwko osobom korzystającym z ochrony międzynarodowej, w tym przeciwko dyplomatom, (Dz.U.1983.37.168).
2. Konwencja o zwalczaniu bezprawnego zawładnięcia statkami powietrznymi, (Dz.U.1972.25.181).
3. Konwencja o zwalczaniu bezprawnych czynów skierowanych przeciwko bezpieczeństwu lotnictwa cywilnego (Dz.U.1976.8.37).
4. Konwencja w sprawie przeciwdziałania bezprawnym czynom przeciwko bezpieczeństwu żeglugi morskiej (Dz.U.1994.129.635).
5. Międzynarodowa Konwencja o walce z przestępstwem wzięcia zakładników (Dz.U.2000.106.1123).
6. Międzynarodowa konwencja o zwalczaniu finansowania terroryzmu (Dz.U.2004.263.2620).
7. Międzynarodowa konwencja w sprawie zwalczania terrorystycznych ataków bombowych (Dz.U.2007.66.438).
8. Ustawa z dnia 12 października 1990 r. o ochronie granicy państwowej (Dz. U. 1990 Nr 78 poz. 461).
9. Ustawa z 17 grudnia 1998 r. o zasadach użycia lub pobytu Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej poza granicami państwa, (Dz.U. z 1998 r. Nr 162 poz. 1117).

Netografia

1. <https://psz.pl/124-polityka/afganistan-historia-kolem-sie-toczy>.
2. <https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa/koniec-misji-w-afganistanie-po-prawie-dwoch-dekadach-polacy-wracaja-do-domu>.
3. <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1416307%2Co-czwartej-nad-ranem-zamachowcy-palestynscy-wdarli-sie-do-wioski>.
4. <https://www.wojsko-polskie.pl/misje/>.
5. <https://www.wojsko-polskie.pl/weterani/AFG/>.
6. <https://www.wojsko-polskie.pl/weterani/articles/historia-misji-n/2020-05-12a-operacja-miedzynarodowych-si-stabilizacyjnych-w-iraku/>.

7. <https://www.wojsko-polskie.pl/weterani/articles/historia-misji-n/2020-05-12a-operacja-miedzynarodowych-si-stabilizacyjnych-w-iraku/>.
8. Tekst przemówienia: <http://archives.cnn.com/2001/US/09/20/gen.bush.transcript>.

ppłk dr Marcin Sztobryn

LAW Dęblin

ORCID: 0009-0004-4981-7713

Studia Społeczne

ISSN 2081-0008

e-ISSN 2449-9714

str. 107–124

**ZMIANY ZWIĄZANE Z WPROWADZENIEM DO
EKSPLOATACJI SAMOLOTÓW F-35
W BAZIE LOTNICTWA TAKTYCZNEGO.
WYBRANE ASPEKTY BEZPIECZEŃSTWA LOTÓW**
*CHANGES RELATED TO THE INTRODUCTION TO OPERATION
OF F-35 AIRCRAFT AT THE TACTICAL AIR BASE.
SELECTED ASPECTS OF FLIGHT SAFETY*

STRESZCZENIE

Konieczność zakupu samolotów F-35 wynika z bardzo istotnych powodów. Potencjalne zagrożenie ze strony Federacji Rosyjskiej przyspieszyło potrzebę wzmocnienia potencjału bojowego lotnictwa w Polsce.

Celem tego materiału stała się diagnoza (identyfikacja) procesu zmian w bazie lotnictwa taktycznego, który wiąże się z implementacją do eksploatacji samolotów F-35. Główne metody badawcze użyte w omawianym materiale obejmują przegląd literatury przedmiotu, komparatystykę, analizę oraz uogólnienie.

Wiele decyzji dotyczących programu operacyjnego Harpia wciąż pozostaje w fazie opracowywania lub będzie podejmowanych w nadchodzącym czasie. Część z nich obejmuje wybór miejsca stacjonowania samolotów, a inne dotyczą szczegółów infrastrukturalnych. 21. Baza Lotnictwa Taktycznego jest rozpatrywana jako miejsce stacjonowania polskich samolotów F-35. Samoloty te znacząco różnią się od dotychczas eksploatowanych w bazie samolotów Su-22, co wymaga szczególnej uwagi przy dostosowaniu struktury organizacyjnej, infrastruktury lotniczej czy procesu szkolenia personelu. 21.BLT musi przejść w najbliższych latach prawdziwą ewolucję. Wszelkie zmiany w relacji między człowiekiem a samolotem, które implikują przekształcenia w strukturze, or-

ganizacji i zadaniach personelu podczas procesu eksploatacji, wiążą się z koniecznością przekształcenia ilościowego i jakościowego wiedzy, umiejętności i doświadczenia, co jest niezbędne w tym procesie.

SŁOWA KLUCZOWE: zmiany, baza lotnictwa taktycznego, samolot F-35, proces eksploatacji.

ABSTRACT

The need to purchase F-35 aircraft results from very important reasons. The potential threat from the Russian Federation accelerated the need to strengthen the combat potential of aviation in Poland.

The purpose of this material was to diagnose (identify) the process of changes in the tactical air base, which is related to the implementation of the F-35 aircraft into operation. The main research methods used in the material discussed include a review of the subject literature, comparative studies, analysis and generalization.

Many decisions regarding the Harpia operational program are still under development or will be made in the coming time. Some of them involve choosing where to base the planes, while others concern infrastructure details. The 21st Tactical Air Base is being considered as a place for stationing Polish F-35 aircraft. These aircraft differ significantly from the Su-22 aircraft previously operated at the base, which requires special attention when adapting the organizational structure, aviation infrastructure and staff training process. The 21st Tactical Air Base must undergo a real evolution in the coming years.

Any changes in the relationship between man and the aircraft, which imply transformations in the structure, organization and tasks of personnel during the operation process, require a quantitative and qualitative transformation of knowledge, skills and experience, which is necessary in this process.

KEY WORDS: changes, tactical air base, F-35 aircraft, operation process.

WSTĘP

“Każde działanie w życiu zaczyna się od decyzji, a nie od czekania na lepszy moment” podkreślał Napoleon Hill. Twierdzenie to można połączyć z lotnictwem, które podlega ciągłym zmianom. Zdolność ciągłego poruszania się naprzód, obejmująca analizę, wyciąganie wniosków oraz rozwój systemów bezpieczeństwa odgrywa kluczową rolę w rozwoju sił powietrznych.

Zakup samolotów bojowych znacząco różni się od zakupu samochodu. Z uwagi na aktualną sytuację geopolityczną, samoloty tego typu wymagają długiego okresu oczekiwania, a czasami ich nabycie staje się całkowicie niemożliwe. 23 listopada 2017 roku Inspektorat Uzbrojenia MON podjął decyzję o uruchomieniu fazy analityczno-koncepcyjnej w ramach programu Harpia. Ministerstwo Obrony Narodowej poinformowało

28 maja 2019 r. o przesłaniu stronie amerykańskiej szczegółowego zapytania (*Letter of Request, LoR*) dotyczącego zakupu 32 samolotów. Negocjacje z przedstawicieli amerykańskiej spółki Lockheed Martin sprawiły, że samoloty F-35, spełniające operacyjne oczekiwania polskich pilotów, będą realizowane w latach 2024-2030.

Założono umieszczenie F-35A w lokalizacjach, gdzie obecnie stacjonują eskadry eksploatujące myśliwce, aby do minimum zredukować koszty konwersji. Jednak w każdej lokalizacji wymagane są miliardowe inwestycje w rozwój infrastruktury do obsługi samolotów F-35. Polskie Siły Powietrzne przygotowują także bazę lotnictwa taktycznego w Świdwinie na przyjęcie eskadry samolotów F-35A.

Celem tego materiału stała się diagnoza (identyfikacja) procesu zmian w bazie lotnictwa taktycznego, który wiąże się z implementacją do eksploatacji samolotów F-35. W bazie tej dotychczas realizowano proces eksploatacji samolotów Su-22. Szczególną uwagę ukierunkowano na koniecznych zmianach w procesie eksploatacji związanych z implementowaniem zupełnie nowej techniki lotniczej. Obszarem zainteresowania stała się również zupełnie nowa platforma bojowa wdrażana na wyposażenie sił powietrznych oraz personel przewidziany do jej eksploatacji.

Zgodnie z metodologicznym podejściem, skoncentrowano się na kilku aspektach. Główny problem badawczy sprowadza się do odpowiedzi na pytanie: jakie zmiany związane są ze wdrożeniem do eksploatacji samolotów F-35 w bazie lotnictwa taktycznego (dotychczas eksploatującej samoloty SU-22)? Przedmiotem prowadzonych dociekań stała się baza lotnictwa taktycznego oraz zmiany związane wprowadzeniem na jej wyposażenie nowej platformy bojowej. Główne metody badawcze użyte w omawianym materiale obejmują przegląd literatury przedmiotu, komparatystykę, analizę oraz uogólnienie. Przygotowanie artykułu wymagało przeszukania literatury naukowej, artykułów oraz materiałów dostępnych online. Perspektywa badawcza wymagała skorzystania z publikacji naukowych z zagranicy.

Publikacja składa się z trzech mocno ze sobą powiązanych części. Pierwsza ma charakter wprowadzający i dotyczy procesu zmian zachodzących w organizacji lotniczej. Druga skupia się na przedmiocie eksploatacji tj. samolocie F-35 jako nowej platformie bojowej. W kolejnej uwagę skierowano na bazę lotnictwa taktycznego jako potencjalnym miejscu eksploatacji samolotów. Przedstawiono implementowane zmiany, zwracając uwagę na ich główne płaszczyzny. Całość dopełnia podsumowanie, w którym zostały ujęte stosowne wnioski końcowe i propozycje.

1. PROCES ZMIAN W ORGANIZACJI LOTNICZEJ

Zmiana dotyczy każdego aspektu naszego życia, stanowiąc jego fundamentalną cechę. Badanie zmian stanowi główny temat lub jeden z istotniejszych obszarów badań w wielu dziedzinach naukowych. „Zmiana” termin wieloznaczny definiowany jest

jako „fakt, że ktoś staje się inny lub coś staje się inne niż dotychczas” lub też oznacza „zastąpienie czegoś czymś”¹. Najczęściej zmiana symbolizuje ruch, w którego efekcie „rodzi się” coś nowego: zmienia się struktura systemu, pojawia się nowy uczestnik, tworzą się nowe instytucje, inne reguły postępowania itd. „Zmiana” może być także postrzegana jako rodzaj metafory opisującej ewolucję zachodzącą w organizacji². W tym podejściu łączy się zmianę z terminami takimi jak „chaos”, „stabilność”, „równowaga”, definiującymi następujące fazy jej adaptacji, identyfikując mechanizmy i prawa obowiązujące w tym procesie³.

Proces zmian w organizacji charakteryzuje się dwoma podstawowymi cechami. Na początku, należy zaznaczyć, że proces ten ma charakter ciągły, a po drugie obejmuje wzajemne pozyskiwanie wiedzy zarówno inicjatorów zmian, jak i ich adresatów w organizacji⁴. Ponadto w procesie tym można wyróżnić kilka innych cech. Jedną z tych cech jest wielowymiarowość przekształceń, która obejmuje fakt, że jedna zmiana generuje wiele reakcji. Kolejną cechą jest niepełność przekształceń, co oznacza, że istnieje ciągła potrzeba uzupełnień i konieczność wprowadzania zmian komplementarnych. Inną cechą jest sceptyczność co do przyszłego kształtu zmian, które mogą spowodować różnorodne zdarzenia niepożądane. Ostatnią z przywołanych cech jest ograniczona przewidywalność dynamiki zmian związana z długotrwałym procesem ich wdrażania⁵.

W literaturze można się spotkać z dwoma głównymi metodami modelowania zmian w organizacji⁶. Jedno z tych podejść, czyli podejście odgórne, zakłada, że cały proces zmiany, począwszy od inicjatywy zmiany, poprzez cały przebieg procesu oraz jego ocenę, wynika z działań kierownictwa organizacji. Takie podejście koncentruje się głównie na formalnych działaniach jednostek i grup w organizacji, mając charakter podmiotowy. Drugie podejście, czyli oddolne, głównie opiera się na myśleniu przedmiotowym. Kluczową rolę odgrywa kompleksowa wizja celów i zadań, które stanowią podstawę ustalania zmian i zasad panujących w organizacji. W tym podejściu na pierwszy plan wysuwająca się: struktura organizacyjna, strategia, style i techniki zarządzania, stanowiące podstawowy środek realizacji zadań w organizacji⁷. Przy

1 <https://sjp.pwn.pl/korpus/szukaj/zmian> [dostęp: 23.05.2024].

2 T. Łoś-Nowak, *Zmiana jako przedmiot badań w nauce o stosunkach międzynarodowych*, „Wrocławskie Studia Politologiczne” 10/2009, s. 184 i n.

3 P. Frankowski, *Świat pozimnowojenny w świetle teorii chaosu*, w: *Porządek międzynarodowy u progu XXI wieku*, red. R. Kuźniar, Warszawa 2005, s. 543 i n.

4 E. Małyk-Musiał, *Społeczeństwo i organizacje. Socjologia organizacji i zarządzania*. Wydawnictwo UMCS, Lublin 1996, s. 159.

5 K. Grzesiuk, *Modele procesu zmian*. Roczniki Nauk Społecznych KUL, 3 Ekonomia i Zarządzanie, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2007, s. 1.

6 Z. Malara, *Restrukturyzacja organizacyjna przedsiębiorstwa*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2001, s. 96.

7 K. Grzesiuk, *Modele procesu zmian...*, s. 243-258.

analizie zjawiska zmiany w organizacji należy brać pod uwagę możliwe modyfikacje o charakterze ilościowym lub jakościowym⁸.

Przeprowadzane modyfikacje w systemie lotniczym mogą wiązać się z potencjalnym ryzykiem generowania źródeł zagrożeń, co zwiększa prawdopodobieństwo wystąpienia zdarzeń lotniczych. Nierozważne i niepoprawnie dokonywane zmiany prowadzą do zakłóceń w efektywnym funkcjonowaniu „barrier”, które pierwotnie miały zapobiegać nietypowym problemom zagrażającym bezpieczeństwu lotów. Wszelkie zmiany wprowadzane w procesach realizowanych w organizacji lotniczej wpływają na jej ugruntowaną sferę operacyjną, procedury bezpieczeństwa i implementowane metody ograniczające ryzyka wystąpienia zdarzenia lotniczego⁹.

Analizując obszar działania lotnictwa, wprowadzenie zmian wiąże się z potrzebą dokonania precyzyjnych modyfikacji w systemie lotniczym zgodnie z określonymi terminami i ograniczeniami¹⁰. Można odnieść się do znanego modelu procesu zmian autorstwa K. Lewina, który zakłada trójfazowy charakter procesu zmian, podzielony na etapy¹¹. Lewin rozróżnia w swoim modelu zarządzania zmianą trzy fazy: rozmrażanie, zmiana i zamrażanie.

Podczas implementacji zmian należy zadbać o wszystkie wzajemne relacje obecne w organizacji lotniczej. Konieczne jest skupienie się i szczególna uwaga na potencjalnym wpływie zmian na możliwość wystąpienia zdarzenia lotniczego. Tabela 1. zawiera zestawienie najczęstszych domen zmian z określeniem ich oddziaływania w konkretnych obszarach działalności operacyjnej w lotnictwie¹².

Podczas wdrażania zmian, istotną rolę odgrywa czynnik ludzki. Ludzie mają określone umiejętności oraz ograniczenia, co wiąże się z ryzykiem popełnienia przez nich błędów. Występowanie błędów jest nieuniknione, jednak ich negatywne skutki są szczególnie dotkliwe, gdy zagrażają one zdrowiu lub życiu ludzkiemu. Personel wykonuje swoje obowiązki w ramach starannie ułożonej struktury organizacyjnej, która ma na celu zapewnienie sprawnego działania operacyjnego i skutecznej realizacji zadań zgodnie z ustalonymi procedurami oraz przy użyciu przypisanego wyposażenia technicznego. Każde zakłócenie tego ustalonego stanu organizacyjnego niesie ze sobą ryzyko wystąpienia błędu lub zakłócenia funkcjonowania, co może prowadzić do niepożądanego zdarzenia¹³.

8 T. Łoś-Nowak, *Zmiana jako przedmiot badań ...*, s. 184 i n.

9 Ł. Turzyński, *Zastosowanie analizy ryzyka w zarządzaniu zmianą przez organizacje lotnicze*, 2019, <https://www.atsaero.eu/wiedza.php> [dostęp: 01.04.2023].

10 Ibidem.

11 J. Penc, *Innowacje i zmiany w firmie. Transformacja i sterowanie rozwojem przedsiębiorstwa*, Placet, Warszawa 1999, s. 310.

12 Ibidem.

13 M. Sztobryn, *Realizacja procesu eksploatacji samolotów w bazie szkolenia lotniczego. Wybrane aspekty bezpieczeństwa*, Lotnicza Akademia Wojskowa Dęblin 2024.

Tabela 1. Przykładowe interakcje elementów systemu bezpieczeństwa lotniczego po wprowadzeniu zmian

Obszar działalności lotniczej	Systemy techniczne i technologia	Środowisko naturalne i sztuczne	Organizacja i zarządzanie
OPERACJE LOTNICZE	Zmiana floty samolotów	Wprowadzenie nowej trasy/destynacji	Przystąpienie do aliansu lotniczego
ZARZĄDZANIE RUCHEM LOTNICZYM	Wprowadzenie cyfrowych pasków postępu lotu	Uruchomienie służby kontroli ruchu lotniskowego w godzinach nocnych	Zmiany personalne w obszarze personelu nominowanego
OBSŁUGA NAZIEMNA	Wprowadzenie nowego typu naziemnego źródła zasilania	Zmiana w polityce bagażowej przewoźnika lotniczego	Fuzja podmiotów obsługi naziemnej
UTRZYMANIE ZDATNOŚCI DO LOTU	Wprowadzenie nowego typu samolotu czy wyposażenia do jego obsługi	Zmiana lokalizacji przeprowadzonej obsługi (budowa nowego hangaru)	Wprowadzenie nowych mechaników do systemu obsługi
ZARZĄDZANIE LOTNISKIEM	Wymiana anteny ścieżki schodzenia systemu lądowania według przyrządów	Nowe regulacje prawne dotyczące zgłaszania zdarzeń lotniczych. Modernizacja drogi startowej i dróg kołowania.	Wprowadzenie outsourcingu w obszarze lotniskowej służby ratowniczo-gaśniczej
SZKOLENIE LOTNICZE	Zakup nowego typu samolotu do szkolenia	Rozszerzenie szkolenia o określone loty VFR w nocy	Przeszkalanie pilotów na pilotów-instruktorów. Przeszkalanie pilotów na nowym typie samolotów.
PRODUKCJA WYROBÓW LOTNICZYCH	Zmiana technologii wytwarzania komponentów samolotów odrzutowych	Przeniesienie linii montażu końcowego do nowej lokalizacji	Zamknięcie departamentu kontroli jakości wyrobu

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Ł. Turzyński, *Zdolność...*, <https://www.atsaero.eu/wiedza.php>. [dostęp: 01.08.2022].

2. SAMOLOT F-35A LIGHTNING II

Proces wyboru wielozadaniowego samolotu dla Sił Zbrojnych RP jest złożony i czasochłonny. Podczas tego procesu analizowane są różne aspekty, głównie potrzeby Sił Zbrojnych RP dotyczące zwiększenia ich zdolności do prowadzenia działań ofensywnych i defensywnych przeciwko siłom powietrznym przeciwnika, a także wsparcia operacji lądowych, morskich i specjalnych. Ważnym elementem jest także interoperacyjność z siłami sojuszniczymi, co ma na celu zapewnienie skutecznego prowadzenia operacji obronnych kraju.

Samoloty F-35 są przez władze USA klasyfikowane jako sprzęt o szczególnym znaczeniu, a ich sprzedaż zagranicznym nabywcom jest możliwa jedynie w ramach programu Foreign Military Sales (FMS) po zawarciu umów międzyrządowych. Podstawą była decyzja Nr 141/MON z dnia 5 lipca 2017 r. w sprawie systemu pozyskiwania, eksploatacji i wycofywania sprzętu wojskowego Sił Zbrojnych RP.

Powyższe warunki określiły sposób nabycia platformy. Zakup wielozadaniowego myśliwca, który znacząco wpłynie na naszą obronność, wymaga wielu badań, które obejmują analizę kluczowych aspektów takich jak:

- potrzeby operacyjne: ocena zadań bojowych i wsparcia;
- interoperacyjność: zdolność do współpracy z siłami sojuszniczymi;
- technologia: zaawansowane systemy obronne i nawigacyjne;
- koszty: zakup, eksploatacja, szkolenie i modernizacja;
- strategia: długoterminowa wizja obrony narodowej.

Każdy z tych kroków jest kluczowy, aby zapewnić, że wybrany samolot wielozadaniowy spełni wszystkie wymagania Sił Zbrojnych RP i będzie skutecznym narzędziem w obronie kraju. Szczególnie istotne jest to w kontekście umowy, której wartość wynosi 4,6 miliarda USD, czyli około 17,82 miliarda złotych.

Samoloty F-35 obecnie są eksploatowane i zamawiane przez szereg państw NATO, a także np. Izrael, Koreę Południową, Szwajcarię czy Singapur. Powoli stają się kluczowym samolotem bojowym Sojuszu Północnoatlantyckiego - w Europie trafiają m.in. do Wielkiej Brytanii, Niemiec, Finlandii, Norwegii, Holandii, Belgii, Włoch, Danii czy Czech, a w kolejnych latach także do Polski.

MON poinformował, że umowa obejmuje dostawę 32 samolotów F-35A z silnikami Pratt & Whitney F-135 wraz z pakietem logistycznym i szkoleniowym, a także zapas części zamiennych i eksploatacyjnych, system informatyczny do obsługi samolotów w bazach, wsparcie logistyczne do 2030 roku, szkolenie pilotów zarówno w USA, jak i w Polsce, w tym na ośmiu symulatorach kupionych razem z samolotami, oraz jeden zapasowy silnik. Dodatkowe fundusze będą potrzebne na zakup uzbrojenia (nieobjętego kontraktem) oraz na budowę infrastruktury w Polsce, która będzie niezbędna do stałego bazowania i wsparcia samolotów F-35.

Argumentem przemawiającym za amerykańskimi samolotami okazał się czas wzmocnienia potencjału polskich jednostek bojowych. Potencjalny konflikt wymusza posiadanie platformy, która wesprze operacyjnie wszystkie rodzaje sił zbrojnych. F-35 jest obecnie najbardziej zaawansowanym samolotem bojowym, bez wątpienia przewyższającym pod względem zdolności F-16 Block 52, Eurofightera oraz wszelkie inne samoloty czwartej generacji. Jego możliwości piątej generacji są niezwykle efektywne. F-35 został zaprojektowany do operowania w spornej przestrzeni po-

wietrznej, a jego zdolności są idealnie dostosowane do współczesnych realiów, jak te, które obserwujemy na Ukrainie.

Polska jest jednym z najgęstszych środowisk antydostępowych na świecie, a według analiz US Air Force tylko samoloty o cechach *stealth* mogą swobodnie operować w takich warunkach, zdobywając przewagę w powietrzu. Dzięki temu można skupić się na realizacji zadań, manewrując bez obaw o każdy system obrony powietrznej, co daje nam zdecydowaną przewagę. Samoloty F-35 z ogromnym zasięgiem i możliwościami sensorów, znacznym ładunkiem uzbrojenia dostarczą znacznej przewagi nad jakimkolwiek innym myśliwcem¹⁴.

Dla F-35 przewidziano najbardziej złożone zestawy zadań, z jakimi do czynienia miały siły powietrzne. Zamiast terminu wielozadaniowy (*multi-role*), używa się określenia wielomisyjny (*multi-mission*)¹⁵. Oczywiście F-35 zrealizuje zadania powietrze-powietrze i powietrze-ziemia, a dodatkowo SEAD/DEAD czy ISR. F-35 jest w stanie sprostać każdemu zestawowi zadań¹⁶. Polscy piloci, użytkujący samoloty czwartej generacji posiadli umiejętności, jak latać razem, używać wspólnej taktyki i wykonywać misje *multi-role* - F-16 stanowiło naszą podstawę. Jest to platforma o ogromnej skuteczności w zwalczaniu systemów obrony przeciwlotniczej, wszelkich innych systemów naziemnych oraz żołnierzy. Po osiągnięciu dominacji w powietrzu, gdy potrzeba dodatkowej siły ognia, F-35 może być używany do wsparcia i ochrony F-16¹⁷. Dzięki swoim nowoczesnym sensorom potrafi dostrzec znacznie więcej niż starsze samoloty czwartej generacji, co umożliwi tworzenie bardziej szczegółowego obrazu pola walki, który nie byłby możliwy do uzyskania przy użyciu innych powietrznych zasobów.

F-35 jest opracowany jako platforma, która umożliwia współdzielenie danych między różnymi użytkownikami: duńskimi, włoskimi, holenderskimi, norwesкими, belgijskimi, brytyjskimi i amerykańskimi samolotami. To oznacza, że dane z sensorów, takich jak radar czy systemy rozpoznawania, mogą być gromadzone i udostępniane pomiędzy samolotami F-35 użytkowymi przez różne kraje. Ten aspekt zapewnia interoperacyjność między sojusznikami i partnerami, co jest kluczowe w dzisiejszych operacjach wielonarodowych¹⁸.

Łącza danych w F-35 zostały zaprojektowane jako ukryte sieci z niskim prawdopodobieństwem przechwycenia sygnału. Transmisje są kierunkowe, co oznacza, że

14 Wywiad z ekspertem – pilotem oblatywaczem samolotów F-35 Billie Flynn. The Aviationist, <https://theaviationist.com/2022/04/07/f-35-interview-with-billie-flynn/> [dostęp: 23.05.2024].

15 M. Sztobryn, *Wykorzystanie polskich samolotów F-35 w misjach lotniczych. Wybrane aspekty*, „Studia Społeczne” 43/2023, s. 91-113.

16 M. Sztobryn, *Diagnosis of the use of F-35 aircraft in the Polish Air Force. Outline of the issues*, „Aviation and Security Issues”, 3(1)/ 2023, s. 369-382.

17 <https://theaviationist.com/2022/04/07/f-35-interview-with-billie-flynn/> [dostęp: 23.05.2024].

18 <https://defence24.pl/sily-zbrojne/f-35-a-polski-system-obronny-wywiad> [dostęp: 23.05.2024].

wysyłane są bezpośrednio do konkretnych maszyn w sieci, które się ze sobą komunikują. Dane przesyłane są w formie pojedynczych pakietów tam i z powrotem, a nie jako ciągły strumień, jak w przypadku Link 16. Samoloty, które pozyska Polska, będą w stanie przenosić do 6 pocisków powietrze-powietrze AMRAAM w komorach wewnętrznych, plus pociski AIM-9 lub ASRAAM naprowadzane na podczerwień, na skrajnych zewnętrznych pylonach. Specyfikację samolotu F-35A Lightning II przedstawiono w tabeli 2.

Tabela 2. Specyfikacja samolotu F-35A Lightning II

Rozpiętość skrzydeł	10,7 m
Powierzchnia skrzydeł	42,7 m ²
Rozpiętość ogona w poziomie	6,86 m
Długość	15,7 m
Wysokość	4,38 m
Masa własna	13 290 kg
Masa maksymalna	31 751 kg
Napęd	F135-PW-100 40 000 lb MAX. 25 000 lb Mil.
Pojemność zbiorników paliwa	8 278 kg
Ładowność uzbrojenia	8 160 kg
Prędkość (pełne uzbrojenie wewnętrzne)	Mach 1,6
Zasięg (paliwo ze zbiorników wewnętrznych)	2200 km (dane USAF)
Promień walki (paliwo ze zbiorników wewnętrznych)	1093 km (profil USAF)
Maksymalne przeciążenie	9,0

Źródło: opracowanie własne.

Do tej pory uważano, że F-35 są zbyt delikatne i wymagają zaawansowanej infrastruktury do obsługi. Jednak lądowania i starty norweskich F-35A z drogowych odcinków lotniskowych są znaczącym osiągnięciem, które zmienia dotychczasowe postrzeganie tych zaawansowanych samolotów bojowych. Wydarzenie to dowodzi, że F-35 mogą skutecznie operować w trudnych warunkach, zwiększając ich elastyczność operacyjną i strategiczne możliwości. Szczególnie wymagający tryb „*hot pit*”, czyli tankowanie bez wyłączania silnika, podkreśla zdolności do szybkiej i efektywnej operacji w warunkach polowych. Jest to także ważny krok w kierunku rozwijania bardziej wszechstronnych i adaptacyjnych taktyk operacyjnych dla nowoczesnych sił powietrznych.

Strategia Departamentu Obrony Stanów Zjednoczonych dotycząca obsługi technicznej samolotów F-35 obejmuje dwa poziomy – poziom *Organizational*, na ogół wykonywany przez jednostkę operacyjną wspierającą codzienną eksploatację samolotów oraz poziom *Depot*, dedykowany do najbardziej skomplikowanych napraw i remontów. Zgodnie z tą strategią na poziomie *Organizational* obsługa zwykle obejmuje

inspekcję, serwisowanie, smarowanie, regulacje i wymianę części. Obsługa na poziomie *Depot* obejmuje naprawy strukturalne, remont, naprawę i przegląd układu silnika, naprawy podzespołów i inne czynności wymagające doświadczenia i specjalistycznych umiejętności, zaplecza infrastrukturalnego oraz narzędzi do przeprowadzenia naprawy¹⁹.

Logistyczne zabezpieczenie eksploatacji F-35A dla wszystkich użytkowników tych samolotów jest zapewnione w ramach globalnego systemu tzw. *Global Support Solution* (GSS). Program ten został zaprojektowany w celu zapewnienia kompleksowego logistycznego wsparcia dla użytkowników samolotów F-35A oraz innych wersji F-35. GSS ma za zadanie zapewnić użytkownikom dostęp do niezbędnych części, usług technicznych, wsparcia logistycznego i szkoleń, aby zapewnić sprawne i ciągłe działanie tych zaawansowanych platform. Dzięki globalnemu podejściu do logistyki GSS ma umożliwić efektywne zarządzanie zapasami, utrzymanie gotowości bojowej i minimalizację czasu przestoju związanych z obsługą techniczną. Jest to kluczowy element wspierający eksploatację F-35A przez różne kraje użytkujące te samoloty. Zasady organizacji i funkcjonowania GSS uwzględniają sytuacje kryzysowe i konflikty zbrojne. Należy również dodać, że system logistycznego zabezpieczenia eksploatacji samolotów F-35A przewiduje ich serwisowanie w pełnym zakresie przy wykorzystaniu sprzętu i personelu baz lotniczych. W odróżnieniu od samolotów MiG-29 i SU-22, w całym cyklu życia F-35 nie są wymagane remonty zakładowe. Nie będzie więc miało miejsca sugerowane w interpelacji „wywożenie F-35 za granicę, aby je serwisować i remontować”²⁰.

Jednym z głównych założeń strony amerykańskiej w kontekście programu F-35 jest znaczna redukcja kosztów eksploatacji w nadchodzących latach. Lockheed Martin, producent F-35, oraz Departament Obrony Stanów Zjednoczonych wprowadzają różne inicjatywy mające na celu obniżenie kosztów eksploatacji i utrzymania tych zaawansowanych samolotów bojowych. Należy mieć na uwadze, że koszty eksploatacji samolotów F-35A - wraz ze wzrostem ich liczby na świecie będą systematycznie spadać, natomiast koszty eksploatacji samolotów F-16 wraz z ich wycofywaniem będą rosły. Ponadto, zaawansowane symulatory lotu odgrywają kluczową rolę w szkoleniu personelu latającego samolotów F-35A, co przekłada się na istotne oszczędności w kosztach przygotowania pilotów i ogólnych kosztach eksploatacji²¹.

19 *Report to Congressional Committees, F-35 aircraft, DOD and the military services need to reassess the future sustainment strategy*, United States Government Accountability Office, 2023.

20 Odpowiedź MON na interpelację nr 4146 w sprawie umowy na zakup F-35 i jej konsekwencji finansowych dla państwa z dnia 13.10.2020 r., <https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=BUFAQM> [dostęp: 23.05.2024].

21 Odpowiedź MON z dnia 23.11.2020 r. na interpelację nr 12497 w sprawie kosztów związanych z zakupem i utrzymaniem samolotów F-35, <https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=BVNCFS> [dostęp: 23.05.2024].

3. BAZA LOTNICTWA TAKTYCZNEGO – KONIECZNE ZMIANY

Wojskowa baza lotnicza jest specyficzną organizacją, która obejmuje *ludzi, statki powietrzne i środowisko zadaniowe*. Kluczowymi elementami pozostają również zasoby: finansowe, techniczne czy szkoleniowe²². Bazę cechuje sformalizowana struktura, w której występują zhierarchizowane komórki i stosunki interpersonalne. Wyróżnikiem bazy lotniczej staje się strukturalne połączenie wszystkich elementów w jedną spójną całość. Prawdłowo zaprojektowana struktura zapewnia wysoki poziom bezpieczeństwa²³. Funkcjonowanie bazy lotniczej związane jest z realizacją wielu procesów. Priorytetem pozostaje zapewnienie bezpieczeństwa personelowi wykonującym obowiązki na ziemi oraz w powietrzu²⁴.

W ujęciu ogólnym bazy lotnictwa taktycznego (BLT) podporządkowano skrzydłom lotnictwa taktycznego (SLT). Tak też jest z 21. Bazą Lotnictwa Taktycznego, zlokalizowaną w Świdwinie. Aktualnie stanowi część 1. Skrzydła Lotnictwa Taktycznego. Baza lotnictwa taktycznego pozostaje jednostką wojskową szczebla taktycznego, która realizuje zadania lotnicze wynikające z SBN RP. W tym samym czasie spoczywa na niej obowiązek działania jako organ logistyczny sił powietrznych. 21.BLT jest największą jednostką wojskową w garnizonie oraz oddziałem gospodarczym, którego zasadniczym zadaniem pozostaje zabezpieczenie logistyczne eskadr lotniczych oraz zagwarantowanie efektywnego i bezpiecznego przebiegu szkolenia lotniczego.

W strukturze organizacyjnej bazy lotnictwa taktycznego wyodrębniono: sztab i podporządkowane mu sekcje: Sekcja Personalna – S-1, Sekcja Rozpoznawcza – S-2, Sekcja Operacyjna – S-3, Sekcja Wsparcia Dowodzenia i Łączności – S6., grupę działań lotniczych, grupę obsługi technicznej oraz grupę wsparcia. W bezpośrednim podporządkowaniu dowódcy bazy pozostaje Logistyka. Jak wskazano powyżej, baza zabezpiecza funkcjonowanie innych jednostek wojskowych jako oddział gospodarczy. Ciągłe szkolenie załóg samolotów²⁵ realizowane jest we właściwych Grupach Działań Lotniczych (GDL), natomiast personelu służby inżynieryjno-lotniczego²⁶ w określonych Grupach Obsługi Technicznej (GOT).

Ogólnie rzecz biorąc, Grupa Działań Lotniczych (GDL) odpowiada za zarządzanie i nadzór nad procesem szkolenia lotniczego załóg lotnictwa taktycznego w eskadrach lotnictwa taktycznego (ELT), które są jej podległe. Eskadry lotnictwa taktycznego re-

22 A. Oleksiuk, *Problemy organizacji Materiały do studiowania*, Key Text, Warszawa 2007, s. 147.

23 M. Sztobryn, *Realizacja procesu eksploatacji samolotów w bazie szkolenia lotniczego. Wybrane aspekty bezpieczeństwa*, Lotnicza Akademia Wojskowa Dęblin 2024.

24 Ibidem.

25 Dowództwo Generalne Rodzajów Sił Zbrojnych MON, *Regulamin lotów lotnictwa Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej (RL-2016)*, Warszawa 2016.

26 Dowództwo Generalne Rodzajów Sił Zbrojnych MON, *Instrukcja służby inżynieryjno-lotniczej lotnictwa Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej (ISIL-2017)*, Warszawa 2017.

alizują zadania lotnicze²⁷ dedykowane jednostkom lotnictwa taktycznego – BLT. Na ogół GDL odpowiada za proces użytkowania samolotów²⁸ na podstawie dostępnych instrukcji. Grupa obsługi technicznej²⁹ realizuje działania w procesie utrzymania samolotów, wykonując czynności obsługowe, naprawcze i remontowe, jak również szkoleniowe. Zasadniczo zadania te zapewniają przebieg procesu szkolenia lotniczego oraz realizację zadań bojowych eskadr lotniczych.

Holistyczną realizacją zadań nałożonych na GOT zajmują się podległe eskadry techniczne (ET) oraz eskadry obsługi (EO) konkretnych samolotów. Eskadry podzielono na specjalistyczne komórki – klucze³⁰. Zasadnicze elementy strukturalne BLT, tj. sztab, grupa wsparcia, eskadry wsparcia, eskadry zabezpieczenia, pioniry, sekcje, działy, zespoły, itp., odpowiadają za przedsięwzięcia organizacyjne, proceduralne, administracyjne i logistyczne. W kontekście prowadzonych badań są one traktowane jako integralna część bazy³¹.

W czasie pokoju baza lotnictwa taktycznego realizuje zadania w ramach misji lotniczych, jak również logistyczne zabezpieczenie lotów³². Aby skutecznie realizować proces główny, pozostałe procesy (zarządzające i wspierające) muszą być w pełni efektywne. W 21.BLT realizuje się szereg innych procesów, które mają zapewnić realizację procesu głównego. Zaliczono do nich:

- utrzymywanie i doskonalenie umiejętności pilotażowych przez personel lotniczy poprzez zapewnienie sprawnego przebiegu szkolenia lotniczego;
- utrzymanie ciągłej sprawności eksploatacyjnej lotniska;
- zabezpieczenie i ubezpieczenie lotów statków powietrznych;
- przywracanie gotowości bojowej i eksploatacyjnej użytkowanych samolotów poprzez realizację ich remontów, napraw i obsług oraz wyposażenia naziemnego;
- koordynacja i realizacja przyjmowania wojskowych statków powietrznych z innych jednostek lotniczych;
- przywracanie gotowości bojowej i eksploatacyjnej sojusznicych statków powietrznych, które prowadzą szkolenia w okolicy lotniska i działają na terytorium RP w ramach wsparcia państwa gospodarza (HNS);
- wydzielenie w gotowości do użycia przygotowanych sił i środków zaplanowanych do działań w przypadku reagowania kryzysowego;

27 E. Augustyn, A. Kadziński, *Models of airmen's aviation activities cycles in the Tactical Aircraft's Operating System*, "Journal of KONBiN" 45/2018, s. 45-66, DOI: 10.2478/jok-2018-0003.

28 Dowództwo Generalne Rodzajów Sił Zbrojnych MON, *Instrukcja służby inżynierijno-lotniczej...*

29 E. Augustyn, A. Kadziński., *Systemic approach and model...*

30 Ibidem.

31 E. Augustyn, *Zarządzanie ryzykiem zagrożeń w systemie użytkowania samolotów lotnictwa taktycznego Sił Powietrznych*, Poznań 2019, s. 22.

32 M. Sztobryn, D. Bogusz, *Baza lotnictwa szkolnego jako organizacja systemowa. Zarys problematyki*, PANS, 2024.

- podtrzymywanie w gotowości do rozwinięcia elementów bazy mobilizacyjnej;
- przygotowanie i podtrzymywanie systemu dowodzenia i kierowania bazy;
- zabezpieczenie materiałowo-techniczne i finansowe jednostek będących na przydziałach gospodarczych;
- utrzymywanie zdolności do zabezpieczenia powołania do jednostki żołnierzy rezerwy, środków transportowych i maszyn w czasie zgodnym z zestawieniem zadań mobilizacyjnych³³.

W 21.BLT założono stacjonowanie polskich F-35, jakie SZRP pozyskały w ramach programu operacyjnego Harpia. W najbliższych latach baza przejdzie szereg kluczowych inwestycji, mających przygotować ją na przyjęcie i eksploatację nowego sprzętu.

Gdy zapada ostateczna decyzja lokalizacyjna, zapoczątkowuje się proces koniecznych zmian do przyjęcia nowej platformy. Infrastruktura lotnicza w Świdwinie musi sprostać wysokim wymaganiom stawianym przez samolot F-35. Inwestycje wiązą się z bardzo dużym zaangażowaniem adaptacyjnym, przez co teren lotniska stanie się wielkim placem budowy. Niezbędne będzie częściowe zamknięcie lotniska. W ramach dostosowywania bazy do przyjęcia nowej platformy konieczne jest podjęcie szeregu zadań, tj.:

- przebudowa nawierzchni lotniskowych, w tym drogi startowej, centralnych płaszczyzn postoju samolotów (CPPS); budowa płaszczyzny uzbrajania i rozbrajania statków powietrznych;
- budowa: domku techników, domku pilotów dla potrzeb nowego typu samolotu, składu lotniczych środków materiałowych;
- budowa: umocnionej strefy rozśrodkowania wraz z nowymi schronohangarami oraz wykonanie robót demontażowo-rozbiórkowych;
- budowa: hangaru obsługi technicznej wraz ze spadochroniarnią; hangaru obsługi paliwowej; bazy kompanii obsługi lotniska, infrastruktury magazynowej zespołu techniki lotniczej;
- budowa: wielu nowych obiektów zabezpieczenia technicznego, infrastruktury centrum symulatorowego, magazynu ciekłego tlenu, budynku wartowni;
- budowa lub przebudowa: wieży portu lotniczego; składu lotniczych środków bojowych;
- remont lub modernizacja: systemu CALVERT oraz oznakowania poziomego lotniska, systemu elektroenergetycznego, sieci wodociągowej i kanalizacji, elementów infrastruktury sieci teleinformatycznej;
- budowa sieci teleinformatycznej NATO Secret;
- modernizacja: systemu ochrony lotniska; składów materiałów pędnych i smarów; dróg wraz z infrastrukturą.

33 M. Sztobryn, *Realizacja procesu eksploatacji samolotów...*

Wykaz wymienionych powyżej prac wskazuje, że 21.BLT musi przejść w najbliższych latach gruntowną przebudowę, podobną jak na początku wieku przeszły bazy w Poznaniu, Łasku czy Dęblinie.

Dotychczas w bazie stacjonowały samoloty Su-22. Jednak zbliża się koniec ich eksploatacji. Implementowanie samolotów F-35 doprowadzi do rozwoju infrastrukturalnego bazy lotniczej i umożliwi poprawę efektywności działań operacyjnych. Już w pierwszym etapie programu Harpia niezbędne jest zrealizowanie 10 kluczowych dla rozwoju lotniska zadań. Powyższe zadania infrastrukturalne muszą być gotowe w terminie pierwszej dostawy samolotów F-35³⁴. Obejmują synchronizację prac modernizacyjnych związanych z przyjęciem samolotów F-35 i wycofaniem zastępowanych przez nie samolotów.

Zainicjowano już wieloletni proces inwestycyjny. W listopadzie 2023 roku zakończono inwestycję budowy dwukondygnacyjnej strażnicy Wojskowej Straży Pożarnej. Budowa pochłonęła ponad 24 miliony złotych. Budynek ze względów bezpieczeństwa zlokalizowano w pobliżu drogi startowej. Wyodrębniono w nim pomieszczenia garażowo-techniczne oraz administracyjne. Zadanie, oprócz wybudowania obiektu Wojskowej Straży Pożarnej zgodnie z ogólnymi przepisami, objęło swoim zakresem także budowę parkingu, placu manewrowego, drogi łączącej z drogą kołowania, specjalistycznego placu do ćwiczeń, wykonanie oświetlenia zewnętrznego oraz sygnalizacji świetlnej i ostrzegawczej. W efekcie kilkudziesięciu strażaków wojskowych zyskało dogodne warunki do pracy.

W 2023 r. wybrano wykonawcę do realizacji inwestycji obejmującej modernizację nawierzchni lotniskowych, infrastruktury technicznej oraz rozbudowy systemu oświetleniowego. Inwestycja warta kilkaset milionów złotych jest pierwszym etapem kompleksowej modernizacji 21.BLT. Określono szczegółowy plan prac, których zakres obejmie modernizację dróg startowych, dróg kołowania, płaszczyzn lotniskowych, płaszczyzn prób silników oraz drogi samochodowej łączącej płaszczyznę cargo z drogą kołowania. Poza pracami obejmującymi modernizację i przebudowę nawierzchni wraz z infrastrukturą techniczną zakres robót obejmuje także zakup i instalację certyfikowanego systemu BAK-14M na obu kierunkach drogi startowej, a także rozbudowę jednego z najnowocześniejszych systemów oświetleniowych, w tym budowę nowych słupów o wysokości 20 metrów z opuszczaną koroną czy modernizację systemu CALVERT na kierunku 29. Założono zakończenie prac do końca 2026 r.

Inwestycja ta odgrywa kluczową rolę w przygotowaniach do przyjęcia samolotów. Technologicznie zaawansowanie samolotów F-35 sprawia, że wymagają specjalnych

34 <https://17tol.wp.mil.pl/aktualnosci/17-tol-rozpoczyna-dzialania-w-ramach-programu-harpia/> [dostęp: 23.05.2024].

warunków podczas startów i lądowań. Koniecznością stało się dostosowanie infrastruktury lotniskowej do tych wymagań, by zagwarantować bezpieczeństwo podczas realizowanych działań operacyjnych. Dostosowanie infrastruktury jednostki do potrzeb samolotów F-35 umożliwi również przyjęcie koreańskich samolotów FA-50, które w ciągu najbliższych lat będą stacjonować w świdwińskiej bazie³⁵.

Wyłoniono najkorzystniejszą ofertę na pełnienie funkcji Inżyniera Kontraktu dla inwestycji, realizowanych w ramach programu. Prace będą prowadzone z ogromnym zaangażowaniem finansowo-inwestycyjnym. Szacunkowa wartość wynosi przeszło 2,5 miliarda złotych. W następnej kolejności wyłonieni zostaną wykonawcy robót budowlanych. Zakres prac obejmuje m.in. budowę hangaru obsługi technicznej ze spadochroniarnią, modernizację infrastruktury energetycznej, oraz budowę kompleksu strefy rozśrodkowania F-35 wraz z infrastrukturą towarzyszącą.

Kluczowa pozostaje budowa infrastruktury SIL i NOSP. Budynek SIL będzie przeznaczony do magazynowania sprzętu personelu służby inżynieryjno-lotniczej (sprzęt obsługowy do samolotów F35, wyposażenie dodatkowe do samolotu F35, sprzęt transportowy, sprzęt lotniskowo hangarowy, aparatura kontrolnopomiarowa, zestawy narzędziowe). Budynek został zaprojektowany w konstrukcji mieszanej monolitycznej, murowanej ze wzmocnieniami żelbetowymi oraz prefabrykowanej. Założono podział budynku na dwie części:

- część techniczna (pomieszczenia techniczne, przyłączy);
- część magazynowa (wydzielone pomieszczenia magazynowe).

Część magazynowa stanowi główną funkcję obiektu. Przewidziano pomieszczenia magazynowe o powierzchni od ok. 48 m² do ok. 402,77 m² zgodnie z zestawieniem powierzchni pomieszczeń. W części technicznej zlokalizowano pomieszczenia tj.: rozdzielnia elektryczna, budynekowy punkt dystrybucyjny, punkt systemów alarmowych, a także pomieszczeni związane z obsługą instalacji wodnej tj. pomieszczenie wodomierza, węzeł cieplny. Powierzchnia zabudowy budynku SIL: 1602,0 m². Kubatura: ok. 9530,0 m³.

Nowoczesna infrastruktura NOSP będzie pełniła funkcję garażowo-warsztatową z dwiema częściami socjalno-biurowymi, przeznaczonego do prac administracyjnych, a także obsług bieżących i okresowych oraz usuwania niesprawności i garażowania sprzętu obsługi naziemnej (*ground suport equipment*) samolotu F-35 i innych statków powietrznych eksploatowanych w 21. BLT. Budynek o konstrukcji mieszanej monolitycznej, murowanej ze wzmocnieniami żelbetowymi oraz prefabrykowanej. Każde stanowisko garażowe i warsztatowe zaprojektowano jako przelotowe (wjazd i wyjazd z obu stron). Powierzchnia użytkowa: 2 104,65 m². Kubatura: 16 400,0 m³.

35 <https://17tol.wp.mil.pl/aktualnosci/modernizacja-lotniska-w-swidwinie/> [dostęp: 23.05.2024].

Niezwykle ważne stało się przygotowanie infrastruktury dla lotniczych środków materiałowych (LŚM). Założono budowę budynku LŚM obejmującego: strefę magazynową uwzględniającą podział na strefy dla obu typów samolotów. Część budynku, w której znajdują się magazyny będzie podzielona na: magazyn główny, magazyn pomocniczy, magazyn opon, magazyn obsługi celnej. W skrajnych częściach budynku zlokalizowano strefę administracyjno-biurowa oraz pomieszczenia socjalne dla personelu. Oczywiście specjalną część pomieszczeń magazynowych zarezerwowano dla materiałów niebezpiecznych. Powierzchnia całkowita budynku: 4 071,65 m². Kubatura: 26 194,49 m³.

Na lotnisku powstanie hangar obsługi technicznej wraz ze spadochroniarnią. Obiekt będzie dostosowany do pełnienia funkcji technicznej. W zakres zamierzenia wchodzi prace związane z kompleksową budową hangaru obsługi technicznej jako budynku dwukondygnacyjnego w konstrukcji żelbetowomurowanej ze stropodachami płaskimi. Kompleks podzielono funkcjonalnie na trzy główne części: część szkoleniową; część operacyjną; część administracyjną. W kompleksie znajdują się pomieszczenia o funkcji magazynowej, technicznej oraz warsztatu. Warto podkreślić, że wszelkie prace będą się odbywać na czynnym obiekcie wojskowym. Kubatura budynku: 627 068,97 m³ Powierzchnia całkowita: 11 869,80 m².

Lotnictwo jako najdroższy rodzaj sił zbrojnych, a niebagatelną składową kosztów stanowi szkolenie personelu. Paraflowanie umów na zakup nowoczesnych platform sprawiło, że w znacznym stopniu wzrastają oczekiwania w stosunku do personelu bazy. *Sine qua non* pozostaje doprowadzenie do przyspieszonych zmian w obszarze mentalności i postaw personelu eksploatacji do niedawna użytkującego lub obsługującego samoloty Su-22. Poziom wyszkolenia pilotów samolotów F-35 winien prowadzić do efektywnego zrealizowania misji lotniczej, a kompetencje merytoryczne personelu technicznego niezakłóconą i w pełni bezpieczną eksploatację. Zakres wykonywanych prac obsługowych jest bardzo szeroki. Są to specjalistyczne badania poszczególnych komponentów czy elementów samolotu, w związku z czym wyodrębniono wiele specjalności obsługi samolotu F-35, o wiele więcej, niż w przypadku eksploatacji Su-22. Aspekt zaawansowania technicznego samolotów F-35 wymusza na personelu uczestniczącym w procesie eksploatacji zdecydowany wzrost wymagań.

Szybkie zmiany, zachodzące w procesie eksploatacji samolotów w bazie lotnictwa taktycznego, wymagają stałego nadzorowania i implementowania niezbędnych ulepszeń, a więc skutecznego zarządzania zmianą. Wynika to ze zróżnicowanego sposobu realizacji zadań oraz zastosowania nowych platform do ich użytkowania i obsługi. Nie zawsze personel bazy może być w stanie w ściśle nakreślonej cezurze czasowej nabyć konieczne kompetencje. Z uwagi na to istnieje potencjalne ryzyko upraszczania realizacji podejmowanych zadań, co w niejednakowym stopniu obejmuje personel użytkowania i utrzymania samolotów F-35. Równie ważne staje się

obciążenie personelu, który może doświadczyć nadmiernej presji, wywołanej systematycznie wzrastającymi wymaganiami (tj. liczba zadań, nalot).

Podsumowując, trzeba zdawać sobie sprawę, że będzie to okres wyęźzonego działania. Realizacja prac związanych z rozbudową lotniska, ze względu na ich skalę i wielowymiarowość wymaga szczegółowego i przemyślanego zorganizowania, już na etapie przygotowawczym, realizacyjnym oraz wieńczącym całościowy zakres prac. Podczas planowania i realizacji procesu inwestycyjnego trzeba korzystać z doświadczeń z budowy innych lotnisk na potrzeby platformy F-35. Poza typowymi zagrożeniami obecnymi w obszarze lotniczym na komponenty systemu eksploatacji samolotów F-35 z całą pewnością mogą wpływać wszelkie zmiany, przekształcenia organizacyjne, strukturalne oraz infrastrukturalne w bazie lotnictwa taktycznego.

Podsumowanie

Mając na uwadze potencjalne zadania operacyjne lotnictwa, z całą pewnością należy stwierdzić, że F-35 jest obecnie najbardziej perspektywicznym samolotem bojowym. Posiada wiele zalet, które pozwalają mu na realizację różnych rodzajów misji. Dlatego wiele państw NATO wprowadza je na swoje wyposażenie. Implementowanie samolotów F-35A, pozostaje również jednym z najważniejszych priorytetów MON.

Reasumując treści zawarte w materiale, można potwierdzić, że w 21. BLT dokonuje się niewątpliwa rewolucja technologiczna przystosowująca do eksploatacji samolotów F-35. W najbliższym czasie proces zmian wejdzie w decydującą fazę.

Rozwiązując problem badawczy, wskazano zmiany, które zaszły w bazie lotnictwa taktycznego w związku z bliską perspektywą wprowadzenia do eksploatacji samolotów F-35. Próbuąc uogólnić prowadzone dociekania naukowe w rozpatrywanym obszarze, można wyprowadzić kilka wniosków końcowych:

- Proces eksploatacji samolotów w bazie lotnictwa taktycznego ulega innowacyjnym zmianom, szczególnie w zakresie infrastruktury, technologii, organizacji i struktury bazy lotnictwa taktycznego. Dlatego zarządzanie procesem zmian implementowanym w bazie lotnictwa taktycznego ma zasadnicze znaczenie dla zachowania bezpieczeństwa procesu eksploatacji samolotów.
- Eksploatacja samolotów F-35 to proces niezwykle złożony, ponieważ wymaga koordynacji wielu elementów, procesów i czynności. Permanentna analiza zasobów ludzkich, stanu technicznego samolotów oraz stosowanej technologii pozostają niezmiennie kluczowe.
- Najnowsza generacja platform bojowych (F-35) wyróżniająca się wysokim stopniem automatyzacji, zmieniła charakter pracy pilotów i personelu SIL, co z kolei podniosło wymagania dotyczące ich szkolenia. Nabycie odpowiednich umiejętności i koniecznego doświadczenia jest procesem długotrwałym.

BIBLIOGRAFIA:

Literatura

1. Augustyn E., Kadziński A., *Models of airmen's aviation activities cycles in the Tactical Aircraft's Operating System*, "Journal of KONBiN" 45/2018.
2. Augustyn E., Kadziński A., *Systemic approach and model of the Polish Tactical Air Force*, "Journal of KONES Powertrain and Transport" 24(2)/2017.
3. Augustyn E., *Zarządzanie ryzykiem zagrożeń w systemie użytkowania samolotów lotnictwa taktycznego Sił Powietrznych*, Poznań 2019.
4. Frankowski P., *Świat pozimnowojenny w świetle teorii chaosu*, w: *Porządek międzynarodowy u progu XXI wieku*, red. R. Kuźniar, Warszawa 2005.
5. Grzesiuk K., *Modele procesu zmian*. Roczniki Nauk Społecznych KUL, 3 Ekonomia i Zarządzanie, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2007.
6. Łoś-Nowak T., *Zmiana jako przedmiot badań w nauce o stosunkach międzynarodowych*, „Wrocławskie Studia Politologiczne” 10/2009.
7. Masłyk-Musiał E., *Społeczeństwo i organizacje. Socjologia organizacji i zarządzania*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1996.
8. Malara Z., *Restrukturyzacja organizacyjna przedsiębiorstwa*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2001.
9. Oleksiuk A., *Problemy organizacji Materiały do studiowania*, Key Text, Warszawa 2007.
10. Penc J., *Innowacje i zmiany w firmie. Transformacja i sterowanie rozwojem przedsiębiorstwa*, Placet, Warszawa 1999.
11. Sztobryn M., *Diagnosis of the use of F-35 aircraft in the Polish Air Force. Outline of the issues*, „Aviation and Security Issues” 3(1)/2023.
12. Sztobryn M., *Wykorzystanie polskich samolotów F-35 w misjach lotniczych*. Wybrane aspekty, „Studia Społeczne” 43/2023.
13. Sztobryn M., Bogusz D., *Baza lotnictwa szkolnego jako organizacja systemowa. Zarys problematyki*, PANS, Chełm 2024.
14. Sztobryn M., *Realizacja procesu eksploatacji samolotów w bazie szkolenia lotniczego*. Wybrane aspekty bezpieczeństwa, LAW, Dęblin 2024.
15. Turzyński Ł., *Zastosowanie analizy ryzyka w zarządzaniu zmianą przez organizacje lotnicze*, 2019, <https://www.atsaero.eu/wiedza.php>.
16. *Regulamin lotów lotnictwa Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej (RL-2016)*, Dowództwo Generalne Rodzajów Sił Zbrojnych MON, Warszawa 2016.
17. *Instrukcja służby inżynierijno-lotniczej lotnictwa Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej (ISIL-2017)* Dowództwo Generalne Rodzajów Sił Zbrojnych MON, Warszawa 2017.
18. Report to Congressional Committees, F-35 aircraft, DOD and the military services need to reassess the future sustainment strategy, United States Government Accountability Office, 2023.

Netografia

1. Odpowiedź na interpelację nr 4146 w sprawie umowy na zakup F-35 i jej konsekwencji finansowych dla państwa z dnia 13.10.2020 r., <https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=BUFAQM>.
2. Odpowiedź na interpelację nr 12497 w sprawie kosztów związanych z zakupem i utrzymaniem samolotów F-35, <https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=BVNCSF>.
3. <https://defence24.pl/sily-zbrojne/f-35-a-polski-system-obronny-wywiad>.
4. <https://sjp.pwn.pl/korpus/szukaj/zmian>.
5. <https://17tol.wp.mil.pl/aktualnosci/17-tol-rozpoczyna-dzialania-w-ramach-programu-harpia/>.

dr Zbigniew Piskor

Państwowa Akademia Nauk Stosowanych w Chełmie

ORCID 0000-0002-4456-1104

Studia Społeczne

ISSN 2081-0008

e-ISSN 2449-9714

str. 125–140

CZNNIK LUDZKI W OPERACJACH LOTNICZYCH

THE HUMAN FACTOR IN FLIGHT OPERATIONS

STRESZCZENIE

Artykuł porusza problematykę człowieka pracującego w branży lotniczej w warunkach ciągłej zmienności czynników i ciągłego narażania się na konieczność dostosowania swojego postępowania wobec nieoczekiwanych zmian w sytuacjach standardowych i niestandardowych. W artykule przedstawiono kluczowe zasady organizacji lotniczej. Następnie opisano kulturę bezpieczeństwa w tematyce czynnika ludzkiego w lotnictwie. Kolejno dokonano analizy modeli zarządzania bezpieczeństwem w lotnictwie również odnosząc się do czynnika ludzkiego. Celem artykułu jest analiza wpływu czynnika ludzkiego na poziom bezpieczeństwa transportu lotniczym. Stosownie do przyjętego celu sformułowano główny problem badawczy: jak czynnik ludzki wpływa na poziom bezpieczeństwa transportu lotniczego? Uzyskanie odpowiedzi na powyższe pytanie wymagało zastosowania metod badawczych w tym dokonania krytycznej analizy literatury przedmiotu oraz aktów prawnych. Analiza wskazanych obszarów wskazuje, aby poprawić działania czynnika ludzkiego w transporcie lotniczym, należy rozważyć wprowadzenie odpowiednich środków oraz przyjąć wyznaczone kierunki zmian.

SŁOWA KLUCZOWE: człowiek, lotnictwo, bezpieczeństwo, transport lotniczy, statek powietrzny.

ABSTRACT

The article discusses the issue of a person working in the aviation industry in conditions of constant changeability of factors and constant exposure to the need to adapt one's behavior to unexpected changes in standard and non-standard situations. The article presents the key principles of aviation organization. Then the safety culture in the subject of the human factor in aviation is described. Subsequently, the models of safety management in aviation were analyzed, also referring to the human factor. The

aim of the article is to analyze the impact of the human factor on the level of safety in air transport. In accordance with the adopted objective, the main research problem was formulated: how does the human factor affect the level of air transport safety? Obtaining an answer to the above question required the use of research methods, including a critical analysis of the literature on the subject and legal acts. The analysis of the indicated areas indicates that in order to improve the human factor in air transport, the introduction of appropriate measures should be considered and the directions of changes should be adopted.

KEY WORDS: man, aviation, safety, security, air transport, aircraft.

WSTĘP

Globalizacja wymiany informacji pracy zintensyfikowała kontakty międzyludzkie. Warunki życia i pracy wymagają mobilności a przy tym narzucają szybkie tempo pracy. Statek powietrzny w czasie podróży lotniczej stał się miejscem nie tylko do odpoczynku ale również miejscem pracy w sprawach biznesowych. Z usług linii lotniczych na całym świecie korzysta ponad 2 mld osób. W dobie XXI wieku na transport lotniczy jesteśmy skazani zarówno pasażerski jak również cargo.

Katastrofa lotnicza na Teneryfie 27.03.1977 roku po zderzeniu dwóch jumbo jetów¹ na drodze startowej w której zginęło 583 osoby, światowe władze lotnicze stwierdziły że problem istnieje. Zaczęły pojawiać się pierwsze publikacje. Wiedza o czynniku ludzkim stała się przedmiotem badań i nauczania na wydziałach psychologii i u przewoźników lotniczych².

Zasoby ludzkie odgrywają kluczową rolę w każdej organizacji bez względu na środowisko zawodowe, w jakim funkcjonują. To pracownicy decydują o wykorzystaniu wszystkich zasobów firmy. Od ich zaangażowania i efektywności zaczyna się sukces organizacji. Personel kreuje wizerunek organizacji poprzez posiadaną wiedzę, umiejętności, kreatywność i przedsiębiorczość. Aby odpowiednio wykorzystać umiejętności pracowników i motywować ich do dalszego rozwoju, trzeba odpowiednio zarządzać zasobami ludzkimi. Posiadanie wysoko wykwalifikowanych pracowników wymaga od kadry kierowniczej odpowiedniego zarządzania, a tym samym odpowiednich umiejętności i kwalifikacji³.

1 Boeingów 747 PanAm i KLM

2 D.Beaty, Pilot naga prawda, *Czynnik ludzki w katastrofach lotniczych*, Foksal, Warszawa 1995.

3 Z. Ciekankowski, *Motywowanie jako instrument zarządzania zasobami pracy*, „Administracja i Zarządzanie” 2011, nr 89, s. 99.

Czynnik ludzki odgrywa zasadniczą rolę w systemie bezpieczeństwa, ponieważ to ludzie są odpowiedzialni za zapewnienie przestrzegania procedur, zasad, przepisów dotyczących bezpieczeństwa. Personel lotniczy, pracownicy działają zarówno jako użytkownicy systemu, którzy muszą stosować się do wytycznych bezpieczeństwa, jak i jako personel odpowiedzialny za jego nadzór i zarządzanie. Czynniki ludzki to odpowiednie szkolenia, odpowiedzialność, świadomość ryzyka, na którą ma wpływ skuteczność systemu bezpieczeństwa w lotnictwie. Wielu ekspertów uważa, że ludzie są najważniejszym elementem w zapobieganiu incydentom i wypadkom związanym z bezpieczeństwem. Dlatego ważne jest, aby systemy bezpieczeństwa w lotnictwie uwzględniały czynniki ludzki i rozwijały strategie, które pomagają zwiększyć świadomość i zaangażowanie pracowników w kwestiach bezpieczeństwa. Praca w każdej specjalności lotniczej wymaga zaangażowania i radzenia sobie ze stresem. Podejmowania szybkich i odpowiedzialnych decyzji pod presją czasu. Praca w zespole i wzajemne wspieranie się pracowników jest istotne w sytuacjach kryzysowych co musi wskazywać że jesteśmy dobrymi graczami zespołowymi. Personel musi być gotowy na różne scenariusze, aby zapewnić bezpieczeństwo lotów nawet w najtrudniejszych sytuacjach.

Katastrofy, wypadki, incydenty czy zdarzenia lotnicze nie zawsze powstają na skutek umyślnego nieprzestrzegania przepisów. Czynniki ludzki zawsze wiązały i wiąże się ze zdarzeniami i incydentami lotniczymi. Od narodzin lotnictwa w 1910 roku wypadkowość miała bardzo katastrofalne skutki. W ciągu miesiąca w wypadkach lotniczych ginęło średnio dwóch pilotów wojskowych⁴. Stwierdzono, że przyczyną dużej liczby wypadków lotniczych była zła konfiguracja przyrządów na tablicy w kabinie pilota. W 1986 roku ICAO przyjęło Rezolucję A26 – 9 dotyczącą Bezpieczeństwa Lotów i Czynnika Ludzkiego⁵, która mówi: „Należy poprawić bezpieczeństwo w lotnictwie poprzez podnoszenie świadomości Państw oraz wrażliwości na znaczenie czynnika ludzkiego w operacjach lotnictwa cywilnego poprzez zapewnienie praktycznych materiałów i środków w zakresie czynnika ludzkiego”. Dało to początek nauce o czynniku ludzkim. W literaturze przedmiotu definicja: „Jako Czynniki Ludzki należy rozumieć działanie (lub zaniechanie): pilota, mechanika, kontrolera ruchu lotniczego bądź innej osoby w relacji człowiek a współzależne środowisko lotnicze jako nieadekwatne działanie człowieka skutkujące błędem, katastrofą, incydentem lub zdarzeniem lotniczym”⁶.

4 Z. Drozdowski M. Macander, *Działalność instytucji Inspektor i Inspektoratu MON ds. Bezpieczeństwa Lotów. Wypadki ciężkie badane w latach 1972-2012*, Wydawnictwo ITWL, Warszawa 2021, s.19.

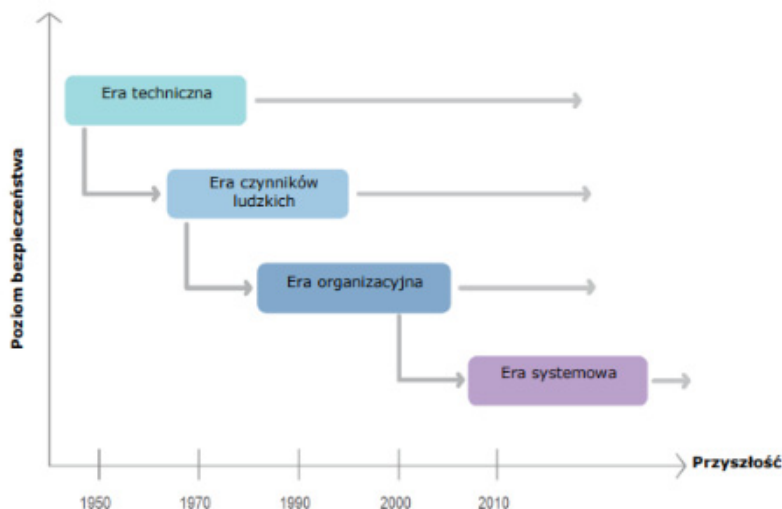
5 ICAO, Doc. 9803 AN/761, Line Operations Safety Audit (LOSA), First Edition – 2002,

6 R. Błuszczynski, *Psychologia lotnicza*, 1977, s. 472, Instytut Techniki Lotniczej, 2007, s. 151; Truszczynski, Biernacki, 2010.

1. ODPOWIEDZIALNOŚĆ ZA WYKONYWANIE ZADAŃ

Czynnik ludzki odnosi się nie tylko do personelu lotniczego ale dotyczy również personelu lotniczego pracującego przy obsłudze, np.: osoba tankująca paliwo do samolotu, marszaler ustawiający samolot na płycie lotniska, kierowca wiozący pasażerów po lotnisku do samolotu, personel pracujący w biurze i biurze odprawy załóg. Przyjmuje się powszechnie cztery podstawowe kategorie przyczynowe wypadków lotniczych, którymi są:

- czynnik ludzki,
- czynnik organizacyjny,
- czynnik techniczny,
- czynnik środowiskowy.

Rysunek 1: Ewolucja bezpieczeństwa

Źródło: Doc. 9858, *Podręcznik zarządzania bezpieczeństwem*, Wyd. IV, 2018 r., s. 2-2.

Czynnik ludzki stanowi główną przyczynę powstawania wypadków i katastrof lotniczych odnoszącą się do personelu lotniczego i lotniskowego. Ewolucja doprowadziła organizacje lotnicze do punktu, w którym interakcje pomiędzy elementami systemu doprowadziło do zrozumienia pozytywnej roli w której główną rolę odgrywają ludzie. Wspólne inicjatywy współpracy pomiędzy organizacjami lotniczymi, to też rozwiązywanie problemów związanych z pracą i współpracą personelu.

Działania człowieka niejednokrotnie były przyczyną zdarzeń, wypadków lotniczych. Aby zmniejszyć wielkość tych zdarzeń, należy zrozumieć dogłębnie rolę czynnika

ludzkiego w lotnictwie, a wiedzę tę zastosować w celach profilaktycznych takich jak zastosowanie i integrowanie w procesach projektowania, certyfikowania systemów, zanim personel lotniczy przystąpi do wypełniania swoich obowiązków. Skok w ewolucji ergonomiki i rozumienia znaczenia czynnika ludzkiego pozwolił podwyższyć wydajność pracy. Zastosowanie wiedzy doprowadziło do wykorzystywania maksymalnych możliwości człowieka, nie uwzględniając jego ograniczeń. Zdarzenia lotnicze uświadomiły decydentów w obszarze lotnictwa konieczność szkoleń załóg w dziedzinie czynnika ludzkiego na obowiązkowych kursach. Powstały nowe organizacje międzynarodowe, przywołane na początku tego podrozdziału, zajmujące się ustaleniem organizacyjnej formy koncepcji czynnika ludzkiego. Konieczność potwierdzona wynikami badań zdarzeń lotniczych zaistniałych w rezultacie była ignorowaniem aspektów związanych z czynnikiem ludzkim. Zmusiło to ICAO do wydania podręcznika „Czynnik ludzki”, Doc. 9683 – AN/950 i włączenia wymogów dotyczących przygotowania w dziedzinie „czynnik ludzki” do załączników: 1, 6, 13, konwencji chicagowskiej. Praca w obszarze czynnika ludzkiego nakierowana jest na optymalizację relacji między ludźmi, ich działalności na drodze systemowego zdobywania wiedzy o człowieku w ramach konstruowania systemów i ich bezpieczeństwa, w tym normalnego samopoczucia każdej indywidualności w nich funkcjonującej. Integracja na etapie konstruowania systemów oznacza, że specjaliści w obszarze czynnika ludzkiego określają zadania, trudności i ograniczenia w warunkach istnienia, których ludzie pracujący we wzajemnie powiązanych obszarach działalności powinni podejmować decyzje. Ergonomika określa badanie efektywności działalności ludzi w warunkach pracy. Syntezą wielu różnych dyscyplin wiedzy jest teoria bezpieczeństwa⁷, która jako nauka zajmuje się szczególnymi przypadkami zagrażającymi zdrowiu i życiu.

2. KLUCZOWE ZASADY ORGANIZACJI LOTNICZEJ

W lotnictwie obowiązują określone standardy, które muszą być rygorystycznie przestrzegane. Odpowiedzialność za zaistnienie wypadku lotniczego rozkłada się na zespoły związane z zarządzaniem. Każda organizacja lotnicza działająca w swym obszarze ma obowiązek określić swoje zamierzenia, cele, procedury, które będą warunkowały ich realizację w zgodności z obowiązującymi przepisami. Bezpieczeństwo w lotnictwie ma długotrwały wpływ na wyniki ekonomiczne organizacji. Prawidłowe określenie celów oraz zamierzeń powinno być najważniejszym zagadnieniem na wszystkich szczeblach zarządzania w trosce o uzyskanie jak najwyższego poziomu bezpieczeństwa. Za priorytet powinna uznać konieczność wielostronną i szczegółową ocenę działań planowanych w tym wyznaczenie kryteriów, jak:

7 R. Krystek, *Zintegrowany system bezpieczeństwa transportu, Synteza*, WKiŁ, Warszawa 2010, s. 54.

- Czy organizacja ma personel, który imiennie jest odpowiedzialny za ciągłą aktualizację procedur, norm, instrukcji w odniesieniu do profilu i zadań działalności?
- Czy przyjęte procedury zapewnią odpowiedni poziom bezpieczeństwa w dążeniu do celu?
- Czy Program Jakości przyjęty do realizacji jest odpowiedni i najlepszy?
- Czy wewnętrzny system nadzoru i kontroli zapewni, że prowadzona działalność jest wykonywana zgodnie z obowiązującymi procedurami?
- Czy System Zarządzania Bezpieczeństwem jest wprowadzony we wszystkich komórkach organizacji i skorylowany z organizacjami współpracującymi?
- W jaki sposób należy monitorować obszar działalności, aby zapewnić zgodność z obowiązującymi przepisami?

Wyniki audytu przeprowadzonego przez niezależną organizację dostarcza obiektywnych wyników i odpowiedzi na powyższe pytania. Wszechstronne przeprowadzenie obiektywnej oceny zarządzania i prowadzonej działalności może zapewnić postawienie odpowiednich wniosków bez ryzyka, że nie zaakceptują właściciele. Jednocześnie można zapewnić obiektywizm oceny działalności, co z kolei umożliwi postawienie wniosków zwiększających poziom bezpieczeństwa organizacji jak również lotniska.

Każda operacja lotnicza to nie tylko praca pilotów, ale całych zespołów zabezpieczających ten lot, dlatego tak ważne jest prowadzenie odpowiednich szkoleń, profilaktyki, a tym samym dbanie o komfort psychiczny poszczególnych członków organizacji lotniczych w „branży lotniczej”. Odnosząc się do społeczności lotniczej, należy podkreślić, że jest to grupa społeczna wyróżniająca się na tle innych, ze względu na charakter i specyfikę wykonywanej pracy. Widzimy lukę kompetencyjną między poziomem posiadanych i oczekiwanych kompetencji przez dużą rotację pracowników.

3. KULTURA BEZPIECZEŃSTWA W TEMATYCE CZYNNIKA LUDZKIEGO W LOTNICTWIE

Kultura bezpieczeństwa w tematyce czynnika ludzkiego w lotnictwie odgrywa kluczową rolę w zapobieganiu wypadkom i incydentom lotniczym. Krzewienie jej oraz ciągła nauka jest obowiązkiem każdego świadomego pracownika. Odnosi się do wpływu działań, zachowań, w budowaniu zaufania wewnątrz organizacji lotniczej do współdziałania, współpracy w celu poprawy decyzji podejmowanych przez personel mających wpływ na bezpieczeństwo lotów. Organizacje lotnicze powinny regularnie przeprowadzać audyty, analizy ryzyka związane z czynnikiem ludzkim. W lotniczym życiu zdarza się wiele ciekawych, pouczających czy drastycznych sytuacji, co przekłada się na wnioski które mogą pomóc uniknąć popełniania tych samych błędów. Stąd należy wdrażać odpowiednie procedury i standardy, aby minimalizować potencjalne zagro-

żenia mogące wystąpić w operacjach lotniczych. Promowanie odpowiedzialnego podejścia do pracy i świadomość konsekwencji działań są kluczowe dla bezpieczeństwa w tematyce czynnika ludzkiego branży lotniczej. Wspólna odpowiedzialność i zaangażowanie wszystkich pracowników w lotnictwie może zapewnić wysoki poziom bezpieczeństwa. Organizacje lotnicze muszą regularnie przeprowadzać audyty i analizy ryzyka związane z czynnikiem ludzkim oraz wdrażać odpowiednie standardy, procedury, aby minimalizować potencjalne zagrożenia. Promowanie otwartej komunikacji, raportowanie zdarzeń i incydentów, sytuacji niebezpiecznych tak, aby możliwe było wyciągnięcie wniosków i podejmowanie działań zapobiegawczych.

Tabela 1. Grupy przyczynowe i opisy przykładowych zdarzeń

Kod grupy przyczynowej	Grupa przyczynowa	Opis przykładowych zdarzeń
H1	postępowanie umyślne	Zamierzone odstępianie od procedur operacyjnych lub przepisów np. postępowanie załogi/pilota/skoczka z pamięci (nie według pisemnych instrukcji) lub umyślne lekceważenie standardowych procedur operacyjnych, ograniczeń, instrukcji lub podręczników
H2	brak kwalifikacji	Błędne działanie załogi/pilota/skoczka wynikające z braku wiedzy, umiejętności, połączone z brakiem doświadczenia lub wykształcenia np. niewłaściwe utrzymanie parametrów podczas podejścia do lądowania, (także podczas skoku) lub nieumiejętność wykorzystania komputera pokładowego, innych urządzeń
H3	błędy w komunikowaniu	Nieodpowiednie komunikowanie się, błędna interpretacja lub niemożność właściwego porozumiewania się w załodze albo załogi z odbiorcami zewnętrznymi, np. ATC. Niewłaściwe zrozumienie otrzymanego zezwolenia, błędne przekazanie istotnej informacji dotyczącej wykonywanego lotu/skoku
H4	błędy proceduralne	Niezamierzone odstępianie od przestrzegania procedur lub przepisów. Intencja działania prawidłowa, lecz wykonanie błędne np. sytuacja, w której załoga zapomina lub pomija istotne czynności. Załoga/pilot/skoczek wprowadza niewłaściwą wysokość do komputera pokładowego/innych urządzeń kontroli lub wybiera niewłaściwą wysokość w module kontroli
H5	niezdolność	Członkowie (członek) załogi/pilot/skoczek są niezdolni do wykonywania czynności z powodu fizycznej lub psychofizycznej niedyspozycji

Źródło: Zarządzenie 3 Prezesa Urzędu Lotnictwa Cywilnego z dnia 22 lutego 2005 r. w sprawie klasyfikacji grup przyczynowych zdarzeń.

W trakcie analizy działań czynnika ludzkiego oraz ich wpływu czy związku z konkretnym incydem należy ustalić czy przyczyny nieprzebrzegania ściśle określonych przepisów nie mają źródła w zaniechaniach spowodowanych beztróską w zarządzaniu. Bardzo powolny proces nawarstwiania się drobnych zaniechań, które kształtują

się w atmosferze tolerowania i ogólnej akceptacji w danym środowisku doprowadzić może do zdarzenia lotniczego. Personel nominowany i odpowiedzialny w każdej organizacji lotniczej musi mieć świadomość, że takimi samymi predyspozycjami dysponują na jednakowym poziomie wszystkie osoby w składzie danego zespołu pomimo że posiadają analogiczny poziom wiedzy, umiejętności, kwalifikacji, doświadczenia. Do szczególnie negatywnych zjawisk mających wpływ na działanie i postępowanie człowieka w środowisku lotniczym, lotniska, portu lotniczego czy statku powietrznego są:

- długotrwała praca w hałasie o dużym natężeniu silników lotniczych,
- wibracje pracującego sprzętu,
- temperatura,
- wzrastający ruch statków powietrznych oraz nasilający się ruch pojazdów lotniskowych.

Analizując niezawodność układu technicznego nie można pomijać niezawodności człowieka. Stąd problematyka niezawodności człowieka powinna być integralną częścią niezawodności systemów. Przewidywanie przyczyn błędów popełnianych przez człowieka jest bardzo trudne. Błąd ludzki w lotnictwie odgrywa kluczową rolę w bezpieczeństwie lotów. Może mieć różne przyczyny i skutki, ale zawsze stanowią potencjalne zagrożenie dla załogi i pasażerów. Mogą być sklasyfikowane według ich genezy, kwalifikacji – umiejętności czy psychofizjologicznych aspektów działań. Dzisiaj piloci sterują statkiem powietrznym w sposób pasywny, za prawie wszystko odpowiadają komputery pokładowe co jest potwierdzeniem współczesnej techniki. Pilot stanowi rolę operatora mającego za zadanie nadzorowanie informacji w zautomatyzowanej kabinie. Wzrasta ilość informacji jakie otrzymują o sytuacji zewnętrznej, stanie samolotu, co przekłada się na czas przeznaczony na przeanalizowanie dostarczanych danych i podjęcie optymalnych decyzji w tym czynności w sytuacjach ekstremalnych. Ograniczenia percepcji związane z przetwarzaniem informacji obciążają konstruktorów do wprowadzania wskaźników dyrektywnych dostarczających informacji zbiorczych z określonych grup. Automatyzacja ułatwia pilotowanie, pracę na stanowisku odprawy czy kontroli pasażerów, bagażu a za tym skrócenie czasu co z drugiej strony wydłuża czas potrzebny do przygotowania się do opanowania wiedzy o możliwościach systemów, samolotów, stanowisk operatorskich kontrolujących. Im większa automatyzacja tym większe wymagania stawiane przed personelem który musi poznać działanie systemów i możliwości aby samodzielnie rozwiązywać nieprzewidziane problemy.

Najczęstsze błędy ludzkie w lotnictwie⁸:

1. Błąd organizacyjny, dotyczący zarządzania, dla przykładu; brak odpowiedniego nadzoru nad pracami czy lotami, niewłaściwe, nieprawidłowe szkolenia personelu, zła komunikacja pomiędzy służbami lotniczymi.

8 E. Klich, *Bezpieczeństwo lotów*, Wydawnictwo Naukowe Instytutu Technologii Eksploatacji – PIB, Radom 2011, s.53

2. Błąd inżynierski, powstaje w projektowaniu konstrukcji samolotów, procedur nawigacyjnych, które mogą zawieść w warunkach ekstremalnych lub nieprzewidywalnych sytuacjach, fazach lotu.
3. Błąd obsługi naziemnej, dotyczy pracowników obsługi naziemnej lotniska, portu lotniczego, odpowiedzialnych za załadunek statków powietrznych przed startem i po lądowaniu. Błędy te mogą prowadzić do bardzo poważnych incydentów lotniczych.
4. Błąd pilota, głównie wynika z niewłaściwej oceny sytuacji, przygotowania się do lotu, szkolenia, doświadczenia, złych decyzji, błędów komunikacyjnych czy nadmiernego zaufania do automatycznych systemów. Wykonując złożone, absorbujące uwagę czynności co przekłada się na zbyt późno zauważone zmiany w pracy przyrządów czy położenia statku powietrznego w przestrzeni jak też źle odczytują parametry i stan faktyczny.

Psychofizjologiczne aspekty oddziaływań są najszerszym zakresem czynnikiem genezy błędów ludzkich w lotnictwie, ponieważ są wpisane w ludzką naturę⁹. W sytuacjach ekstremalnych zagrażających bezpieczeństwu pasażerów na pokładzie samolotu wymaga się również sprawności umysłowej do podejmowania decyzji. Związane jest to w całej rozpiętości pracowników i personelu lotniczego z codziennym wysokim poziomem stresu. Aby zminimalizować ryzyko błędów, stosuje się szereg procedur, szkoleń, systemów monitorowania w tym analizy zdarzeń w budowaniu świadomości ryzyka, kultury bezpieczeństwa. Dokonywanie wyboru pomiędzy bezpieczeństwem a dochodowością pozwala na dokonywanie zmian pomiędzy zyskiem a bezpieczeństwem.

Praca i obowiązki w lotnictwie wymagają od pracowników wysokiej wydajności fizycznej, jak i psychicznej. Aby zapewnić bezpieczeństwo na pokładzie, działania podejmowane przez personel lotniczy muszą być szybkie, precyzyjne, skoordynowane. Wydolność ma swoje ograniczenia. Należy brać pod uwagę zmęczenie pracowników zarówno fizyczne i mentalne. Długie godziny pracy, zmiany stref czasowych i krótki odpoczynek wpływają negatywnie na zdolność załogi do podejmowania szybkich decyzji w sytuacji kryzysowej. Ponadto presja czasu i emocje powodują duże obciążenia psychiczne które z kolei wpływają na wydolność powodując obniżenie zdolności do właściwej oceny i reakcji na sytuacje awaryjne. Należy zapewnić odpowiedni odpoczynek przed lotem z odpowiednią ilością snu, dostęp do zdrowego posiłku. Ponadto ważne jest regularne szkolenie i trening załóg, personelu lotniczego i lotniskowego w zakresie radzenia sobie w sytuacjach kryzysowych a w szczególności skutecznej współpracy w grupie.

9 R. Makarowski T. Smolicz, *Czynnik ludzki w procesie szkolenia lotniczego*. Warszawa 2016, s. 97.

4. MODELE ZARZĄDZANIA BEZPIECZEŃSTWEM W LOTNICTWIE ODNOSZĄCE SIĘ DO CZYNNIKA LUDZKIEGO

Człowiek ma bardzo duży wpływ na bezpieczną eksploatację systemów technicznych, stąd należy traktować go jako istotne ogniwo układu, wobec którego teoria niezawodności używana do obiektów ma ograniczone zastosowanie.

W lotnictwie przywiązuje się podstawowe znaczenie do systematyczności, proaktywności, jasności, niezależności działania. Systematyczność oznacza realizację przedsięwzięć zgodnie z przyjętym planem w całej organizacji. Proaktywność wyraża się przyjęciem takiej filozofii działania, gdzie główny nacisk kładziony jest na prewencję poprzez identyfikację zagrożeń oraz środków zaradczych, które będą ograniczały ryzyko przed wydarzeniami mającymi negatywny wpływ na poziom bezpieczeństwa¹⁰. Jawność (transparentność) i niezależność działania oznaczają, że wszelkie przedsięwzięcia zarządzania bezpieczeństwem są udokumentowane oraz prowadzone w przejrzysty sposób niezależnie od innych aspektów funkcjonowania organizacji.

W literaturze przedmiotu bezpieczeństwo transportu lotniczego spotykamy teorie i poglądy wskazujące na różne czynniki determinujące lotnictwo, które są bardzo różnie definiowane przez badaczy. Bezpieczeństwo zależy przede wszystkim od człowieka – tak uważa F.P. Mc Kenna¹¹ – od uwarunkowanej osobowości, sprawności, indywidualnej podatności na wypadki lotnicze. Pilot w działaniu jako operator wykonuje zadania, a błędy jego najłatwiej określić po zaistnieniu zdarzenia lotniczego. Zwyczajowo szuka się przyczyn wypadków lotniczych w załodze lotniczej, ponieważ pilot jest bezpośrednio związany z zaistniałym zdarzeniem, zwiększone obciążenie załogi stwarza dogodne warunki do popełnienia błędu. Z kolei badacz W.T. Singleton¹² psycholog i ekonomista głoszą w swoich tezach, że bezpieczeństwo jest wbudowane w maszynę, przyjmując trzy obszary strategii optymalizacji bezpieczeństwa:

1. Bezpieczny operator w układzie człowiek–maszyna – wiąże się z minimalizacją powstania błędu popełnianego przez operatora poprzez dobór ludzi, unikanie presji czasowej, dostarczenie informacji, odpowiednie treningi i maksymalizację prawdopodobieństwa korekty błędów za pomocą urządzeń monitorujących pracę zespołów, podzespołów dzięki specjalnemu oprzyrządowaniu, w tym treningowi.
2. Bezpieczeństwo systemu w układzie człowiek–maszyna–środowisko jako efekt skuteczności systemu dążącego do optymalnego podziału funkcji. Osiąga się ten stan poprzez optymalizację zadań organizacyjnych, procedur, treningów, a tak-

10 R. Makarowski T. Smolicz, *Czynnik ludzki w operacjach lotniczych*. Adriana S.A, Watorowo 2012, s.170.

11 E. Klich, *Bezpieczeństwo lotów*, Wydawnictwo Naukowe Instytutu Technologii Eksploatacji – PIB, Radom 2011, s. 31.

12 W.T. Singleton, „*Safety and risk. The study of real skills*,” Publisher Springer, Baltimore 1979.

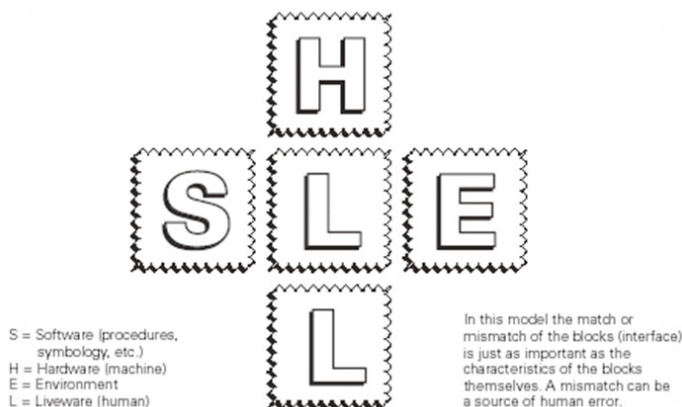
że odpowiednio zaprojektowanych statków powietrznych, badania zdarzeń i incydentów lotniczych.

3. Bezpieczny klimat w danej organizacji lotniczej – oznacza uwrażliwienie na problemy bezpieczeństwa poprzez działania polegające na stworzeniu odpowiedniej atmosfery związanej z problematyką odpowiedzialności i wykorzystaniem środków informatycznych w przekazywaniu informacji o przedsięwzięciach profilaktycznych wspólnego bezpieczeństwa.

Według Z. Baranowskiego „czynnik ludzki” w wypadkach lotniczych należy rozumieć jako nieadekwatne działanie załóg lotniczych (pilotów) oraz innych osób pozostających w ścisłym związku z systemem czynności dotyczących organizacji, zabezpieczenia i wykonywania lotów, które to działanie spowodowało sytuację zagrożenia wypadkiem lub nie usunęło jej wówczas, gdy wywołały ją czynniki niezależne od człowieka, a istniały realne możliwości usunięcia lub zmniejszenia zagrożenia. Praca załóg kokpitowych jest jedną z najbardziej złożonych form pracy człowieka. Współczesne statki lotnicze wyposażone w „glasscockpity” stwarzają sytuacje stresogenne, w których dostosowanie do istniejących warunków i normalne funkcjonowanie jest utrudnione. Do czynników psychicznych i fizycznych obciążających załogę zaliczamy takie, jak: wibracje, zmiany ciśnienia i temperatury, hałas, turbulencję, niedotlenienie, duża prędkość, biorytmy, stres, ograniczenie przestrzeni motorycznej, monotonia otoczenia, świadomość wykonania zadania – operacji lotniczej, przyśpieszenie, wysokość, mikrofały i inne. W tych warunkach załoga lotnicza realizuje skomplikowane zadania wymagające ciągłego odbioru napływających informacji, analizy i oceny bieżącej sytuacji oraz podejmowania i realizacji właściwej decyzji w danych warunkach lotu¹³.

Model, w którym głównym elementem jest „Human Factor” jest model „SHELL”, jego autorem jest Frank Hawkins. Zmodyfikował on systemowy model SHELL Elvyna Edwardsa. W modelu komponentem krytycznym jest czynnik ludzki, który znajduje się w centralnym punkcie modelu. Ma służyć w zrozumieniu, potrzebie dopasowania i połączenia poszczególnych komponentów. Komponenty te oznaczają: *LIVEWARE* (człowiek) – podmiot, *HARDWARE* (maszyna) – przedmiot, *SOFTWARE* (przepisy, symbole) – procedury, *ENVIRONMENT* (warunki, w których mają współdziałać komponenty) – środowisko. Współzależności między komponentami, które wychodzą poza ramy czynnika ludzkiego, służą tylko jako podstawa do zrozumienia (przedmiot–przedmiot, przedmiot–środowisko, urządzenia–przedmiot).

13 R. Krystek, *Zintegrowany system bezpieczeństwa transportu, I tom, Diagnostyka bezpieczeństwa transportu w Polsce*, WKiŁ, Warszawa 2009, s. 259; E. Klich, *Bezpieczeństwo lotów. Wypadki, przyczyny, profilaktyka*, Zakład Poligraficzny WISŁA, Puławy 1998, s. 68.

Rysunek 2: Model SHELL

Źródło: Doc. 9858, *Podręcznik zarządzania bezpieczeństwem*, ICAO, Wydanie czwarte, 2018 r., s. 2-5.

W tym modelu podmiot okazuje się być węzłowym komponentem, pozostałe powinny odpowiednio się adaptować, by być w zgodzie z węzłowym komponentem modelu czynnika ludzkiego:

L–H (podmiot–przedmiot) – z takiego układu wynikają wzajemne związki w systemach interfejsu człowieka i maszyny z uwzględnieniem parametrów ludzkiego ciała przy projektowaniu fotela, możliwości przyswajania informacji przez załogę z wyświetlaczy, jak również sterowanie, programowanie.

L–S (podmiot–procedury) – związki człowieka z komponentami jak przepisy, listy kontrolne, symbolika, programowe zabezpieczenia komputerów, to można prześledzić w sprawozdaniach ze zdarzeń lub z nieprzestrzegania ustalonych procedur, list kontrolnych.

L–E (podmiot–środowisko) – środki nakierowane zostały na adaptację człowieka do warunków otaczającego go środowiska (maski tlenowe, kombinezony), by następnie przystosować środowisko do możliwości organizmu ludzkiego poprzez systemy hermetyzacji, klimatyzacji. W obecnych czasach do problemów środowiskowych zalicza się te związane z wysokim poziomem promieniowania oraz koncentracji ozonu na dużych wysokościach, problemy związane z naruszaniem rytmu biologicznego, utratą snu w wyniku lotów międzykontynentalnych. Specjaliści kierujący odpowiednimi służbami powinni we właściwy sposób uwzględniać wyżej wymienione czynniki, bo to system lotniczy funkcjonuje w warunkach istnienia dużych ograniczeń socjalno-ekonomicznych i muszą te elementy być uwzględniane w trakcie zgłębiania właściwości takiego interfejsu.

L-L (przedmiot–przedmiot) – współdziałanie między ludźmi odgrywa kluczową rolę w całym modelu. Nauczanie, a następnie sprawdzanie personelu, uczących się w profesjonalnej przydatności zawsze się potwierdza. Jeśli członek zespołu posiada profesjonalne przygotowanie, to cały zespół będzie pracował profesjonalnie i efektywnie. Szczególną uwagę należy zwrócić na problem przywództwa, współdziałania zespołu i stosunki międzyludzkie w zespole. Ważny jest także aspekt kultury korporacyjnej w organizacji, jak również klimat psychologiczny w niej panujący. Zarząd organizacji lotniczej też ma wpływ na zdolność do pracy poszczególnych grup profesjonalistów. Załogi kokpitowe i pokładowe, dyspozytorzy i kontrolerzy ruchu lotniczego, brygady mechaników i techników obsługi statków powietrznych, agenci handlingowi to tylko część specjalistów z całego klucza osób, które działają w zespołach, stąd stosunki wzajemnie kształtujące się mają swoje odbicie w kulturze zachowania i zdolności do pracy.

Model 4M opracowany przez Amerykanina C.O. Millera jest próbą systemowego rozpatrywania zdarzeń i wypadków lotniczych, w której poszczególne człony oznaczają:

- M – MAN, człowiek w załodze lotniczej, zespole, zabezpieczający i ubezpieczający loty, charakteryzujący się solidnością, starannością, podzielnością uwagi, orientacją, posiadający wiedzę, doświadczenie, umiejętności zawodowe, zdolny do współdziałania w grupie,
- M – MACHINE, statek powietrzny przystosowany do wykonania zadania lotu w danych warunkach do możliwości człowieka wyposażony w aparaturę wspomagającą stan i sprawność wyposażenia,
- M – MEDIUM, środowisko, w którym jest realizowane zadanie lotnicze, w tym czynniki czasowe, atmosferyczne, geograficzne, infrastruktura terenowa wzdłuż trasy do lotniska docelowego i zapasowego, warunki meteorologiczne, stan dróg startowych, środki zabezpieczenia lotów,
- M – MISSION/MANAGEMENT, zadanie w formie i treści przekazane do wykonania z uwzględnieniem trudności i zagrożeń związanych z wykonaniem. Zarządzanie to kierowanie organizacją poprzez regulaminy, procedury, jak również podejmowanie decyzji przy nadzorze nad wykonywaniem zaleceń i środków do realizacji zadań z określeniem warunków granicznych.

Wypadków lotniczych nie da się uniknąć stąd najbardziej efektywnym działaniem jest profilaktyka tzw.: „pro-active”. Dlatego tak ważne jest pamiętanie, jak istotne jest pamiętanie o elementach funkcjonowania komunikacji: dobór, przygotowanie, szkolenie personelu w realizowanych zadaniach, niezawodny sprzęt przystosowany do możliwości człowieka.

5. DOSKONALENIE W KOMPETENCJACH

Bezpieczeństwo jest jednym z głównych warunków funkcjonowania transportu. Badań wypadków w lotnictwie wskazują że główną przyczyną ich powstawania jest człowiek. Dlatego niezbędne jest doskonalenie metod analizy niezawodności człowieka.

Najwyższe oczekiwania w aspekcie posiadania poziomu kompetencji w procesie wykonywania zadań oczekuje się od pilotów, kontrolerów, ponieważ w trakcie wykonywania zadań służbowych mają najwyższą rangę kompetencji. Luka kompetencyjna odnosi się do posiadanego i oczekiwanego poziomu kompetencji, w tym od kapitana załogi samolotu pasażerskiego, który również ma szansę na uzyskanie wyższej efektywności zawodowej.

Efektywność zawodowa współpracowników przekłada się na efektywność całej organizacji lotniczej. Im wyższe pracownik posiada kompetencje społeczne, tym wyższe ma możliwości uzyskania efektywności zawodowej, aspirowania do stanowisk służbowych biznesowych, zawodowych, jak również w środowisku naukowym. W sytuacjach kryzysowych priorytet efektywności i zdolności osiągany jest przez ludzi organizacji. Posiadane kompetencje znajdują odzwierciedlenie w awansowaniu na wyższe stanowiska, jak również w pracy zespołowej, co uwidocznia się w adaptacji do nowego otoczenia i sytuacji, komunikatywności, wywieraniu wpływu, motywowaniu, asertywności, negocjacjach, kształtowaniu wizerunku, budowaniu relacji, zarządzaniu konfliktami, odporności na stres, współpracy w zespole, przywództwie. W lotnictwie to praca zespołowa: pilot–pilot, kontroler–asystent. Dlatego w wyeliminowaniu zagrożeń wynikających z nieprawidłowej współpracy w załodze zostały opracowane programy szkoleniowe CRM¹⁴ dla załóg, których celem jest wskazanie na umiejętne współdziałanie zwiększające efektywność grupową. Dotyczą one zarówno wiedzy technicznej, umiejętności niezbędnych do latania, pilotowania statku powietrznego, jak również umiejętności i zdolności poznawczych, interpersonalnych potrzebnych do skutecznego kierowania ludźmi w trakcie wykonywanego lotu¹⁵. Czynniki ludzki stanowi sferę najczęściej określanych kategorii zdarzeń w organizacjach lotniczych. Ocena poziomu bezpieczeństwa lotów „*post factum*” pozwala przede wszystkim na wyciąganie wniosków, a tylko częściowo na zapobieganie wypadkom¹⁶. Obserwujemy braki specjalistów we wszystkich specjalnościach lotniczych w tym pilotów¹⁷.

14 R. Makarowski T.Smolicz, *Czynnik ludzki w operacjach lotniczych*. Adriana S.A, Watorowo 2012,, s.241.

15 J. Karpowicz, *Bezpieczeństwo lotów i ochrona lotnictwa*, WSOSP, Dęblin 2010, s. 90.

16 *Zapobieganie wypadkom lotniczym*, „Biuletyn Informacyjny BL ULC” 2009/2, s. 4.

17 D, Beaty, *Pilot naga prawda, Czynniki ludzki w katastrofach lotniczych*, Foksal, Warszawa 1995, s.114.

PODSUMOWANIE

Badania nad błędami popełnianymi przez personel lotniczy napotykał i dalej napotyka na opór zwłaszcza w sytuacjach gdzie doszło do szkód znacznej wartości, szukających kosztów ofiarnych nie znających zasad *just culture*. Za trzy czwarte wszystkich zdarzeń lotniczych odpowiada czynnik ludzki i mimo postępu i nowych narzędzi IT pozostaje niezmienny. Mówi się że człowiek jest ostatnią niepokonaną ponadczasową przeszkodą nie tylko w branży lotniczej. Jak wskazują badania spośród wszystkich nasuwających się wniosków, spostrzeżeń pod kątem bezpieczeństwa lotniczego szczególnie jest nim KOMUNIKACJA. Jej brak lub niewłaściwie przeprowadzana pomiędzy służbami, personelem a w szczególności relacjami zarządów organizacji lotniczych z personelem lotniczym i lotniskowym a także relacjami i kontaktami z załogami lotniczymi. Brak lub nieprawidłowa interpretacja ustnej, radiowej, telefonicznej bądź pisemnej informacji było przyczyną groźnego zdarzenia, incydentu. Każde pojawiające się ryzyko do wystąpienia zagrożenia, przeważnie było znane i określone. Stąd w wielu przypadkach informacja o możliwym wystąpieniu ryzyka nie została w odpowiednim czasie przekazana osobie, która mogłaby tę sytuację naprawić. Bądź została przekazana do właściwej, odpowiedzialnej osoby, ale nie podjęła działania. Przedstawione elementy koncepcji działań profilaktycznych z zakresu bezpieczeństwa powinno się dostosować do konkretnych organizacji zarządczych w branży lotniczej. Rola funkcji personalnej polega nie tylko na wspieraniu, przewożeniu w kwestiach dotyczących personelu organizacji lotniczej ale również wspieranie zarządów, kierowników odpowiedzialnych w skutecznym załatwianiu spraw pracowniczych. Praca w lotnictwie to nie tylko zawód, ale i pasja. Pomimo rutyny, stresu, codziennie są nowe wyzwania i ekscytacja. Pasja jest kluczowa by wykonywać powierzone zadania w lotnictwie z pełnym zaangażowaniem.

BIBLIOGRAFIA

1. Błoszczyński R., *Psychologia lotnicza. Wybrane problemy*, MON, Warszawa 1977.
2. Campos L. M., *Probability of collision of aircraft with dissimilar position errors*, „Journal of Aircraft”, 38, 4, 593, 2001.
3. Beaty D., *The naked pilot. The human factor in aircraft accidents*. England: Airlife Publishing 1995.
4. Erenfeicht L., Abraszek P., *Pilot naga prawda, Czynniki ludzki w katastrofach lotniczych*, Foksal, Warszawa 1995.
5. Drozdowski Z., Macander M., *Działalność instytucji Inspektor i Inspektoratu MON ds. Bezpieczeństwa Lotów. Wypadki ciężkie badane w latach 1972-2012*, Wydawnictwo ITWL, Warszawa 2021.
6. Klukowski S., Kowalski W. G., Żebrowski, M., *Wypadki w lotnictwie wojskowym i cywilnym, Medycyna wypadków w transporcie*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2005.
7. Krystek R., *Zintegrowany system bezpieczeństwa transportu*, Tom I, Diagnostyka bezpieczeństwa transportu w Polsce, WKiŁ, Warszawa 2009.
8. Krystek R., *Zintegrowany system bezpieczeństwa transportu*, Synteza, WKiŁ, Warszawa 2010.

9. Makarowski R., *Ryzyko i stres w lotnictwie sportowym*, Difin, Warszawa 2010.
10. Makarowski R., Smolicz T., *Czynnik ludzki w operacjach lotniczych*. Adriana S.A, Watorowo 2012.
11. Makarowski R., Smolicz T., *Czynnik ludzki w procesie szkolenia lotniczego*. Warszawa 2016.
12. Ratajczak, Z., *Psychologia pracy i organizacji*, PWN, Warszawa 2007.
13. Reason J., *Human error*, Cambridge University Press, New York 1990.
14. Smolicz T., Makarowski P., Makarowski R., *Czynnik ludzki w lotnictwie. Podręcznik pilota*, Gdańsk 2020,
15. Truszczyński, O., *Czynnik ludzki w zdarzeniu lotniczym*. „Polski Przegląd Medycyny Lotniczej”, 1, 2002.
16. Truszczyński O., Biernacki M., *Skalowanie udziału czynnika ludzkiego w wypadkach lotniczych*, „Polski Przegląd Medycyny Lotniczej”, 1, 2010.
17. Wiegmann D. A., Shappell S. A., *Human error perspectives in aviation*, „International Journal of Aviation Psychology”, 2001.
18. Wiener E. L., *Human factors in aviation*. Oxford, UK, Gulf Professional Publishing, 1989.
19. EASA_SMS_Tool.pdf (ulc.gov.pl), EASA, *Narzędzie oceny systemu zarządzania*.
20. ICAO, Doc. 9683 - *Human Factors Training Manual*.
21. ICAO, Doc. 9859 – *Safety Management Manual*, Wydanie IV, 2018.
22. Circular 253 - *Human Factors Digest No. 12 - Human Factors in Aircraft Maintenance and Inspection*.
23. ICAO, Doc. 9803 AN/761, Rezolution A26 – 9, *Line Operations Safety Audit (LOSA)*, First Edition – 2002,
24. <https://spoofing.skai-data-services.com/>.

Aneta Chrząszcz

Akademia Bialska im. Jana Pawła II w Białej Podlaskiej

ORCID: 0000-0001-9749-274X

Studia Społeczne

ISSN 2081-0008

e-ISSN 2449-9714

str. 141–153

dr Katarzyna Ochyra-Żurawska

Menadżerska Akademia Nauk Stosowanych

ORCID: 0000-0001-6214-8930

mgr Patryk Ochyra

Menadżerska Akademia Nauk Stosowanych w Warszawie

ORCID: 0000-0001-8991-4068

dr Waldemar Perdion

Uczelnia Techniczno-Handlowa w Warszawie

ORCID: 0000-0001-6956-8508

**ROLA OCHOTNICZYCH STRAŻY POŻARNYCH
W ZAPEWNIENIU BEZPIECZEŃSTWA NA
OBSZARACH WIEJSKICH NA PRZYKŁADZIE
WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO /**
*THE ROLE OF VOLUNTEER FIRE BRIGADES IN ENSURING SAFETY
IN RURAL AREAS ON THE EXAMPLE OF THE PODKARPACKIE
VOIVODESHIP*

Streszczenie

W niniejszym artykule poświęconym działalności Ochotniczych Straży Pożarnych (OSP) na terenach wiejskich przedstawiono, jak istotną rolę pełnią te jednostki w zapewnianiu bezpieczeństwa pożarowego i ratownictwa w obszarach o ograniczonym dostępie do zawodowych służb. Celem artykułu jest analiza działalności OSP na obszarach wiejskich, ze szczególnym uwzględnieniem ich roli w zapobie-

ganiu pożarom, reagowaniu na kryzysowe sytuacje oraz wspieraniu lokalnej społeczności w budowaniu świadomości na temat zagrożeń. W pracy autorzy dążą do wykazania, jak znaczący wpływ na bezpieczeństwo w małych miejscowościach mają te formacje. Głównym problemem badawczym sformułowano: W jakim stopniu Ochotnicze Straże Pożarne są kluczowym elementem systemu ochrony przeciwpożarowej i ratownictwa na obszarach wiejskich? Odpowiednio do problemu badawczego postawiona hipoteza zakłada, że OSP, pomimo ograniczonych zasobów finansowych i materialnych, odgrywają kluczową rolę w zapewnianiu bezpieczeństwa na terenach wiejskich. Ich zaangażowanie i lokalna obecność sprawiają, że są one często pierwszymi jednostkami reagującymi na zagrożenia, co znacznie poprawia poziom bezpieczeństwa i ochrony mieszkańców. W pracy wykorzystano metody teoretyczne, takie jak analiza literatury przedmiotu dotyczącej funkcjonowania OSP, systemu ochrony przeciwpożarowej i zarządzania kryzysowego, jak również aktualnych statystyk dotyczących działalności Ochotniczych Straży Pożarnych w województwie podkarpackim. Dzięki temu uzyskano pełniejszy obraz ich funkcjonowania, wyzwań, z którymi się mierzą, oraz sposobów, w jakie wspierają lokalne społeczności.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo, ochotnicze straże pożarne, krajowy system ratowniczo-gaśniczy, lokalna społeczność, organizacje pozarządowe, obszar wiejski.

Abstract

This article devoted to the activities of Volunteer Fire Brigades (TSOs) in rural areas presents the important role played by these units in ensuring fire safety and rescue in areas with limited access to professional services. The aim of the article is to analyze the activities of the Voluntary Fire Service in rural areas, with particular emphasis on their role in fire prevention, responding to crisis situations and supporting the local community in building awareness of threats. In the paper, the authors aim to demonstrate the significant impact of these formations on security in small towns. The main research problem was formulated: To what extent are Volunteer Fire Brigades a key element of the fire protection and rescue system in rural areas? According to the research problem, the hypothesis assumes that TSOs, despite limited financial and material resources, play a key role in ensuring security in rural areas. Their commitment and local presence make them often the first responders to threats, which significantly improves the level of safety and security of residents. The paper uses theoretical methods, such as the analysis of the literature on the functioning of the Voluntary Fire Brigade, the fire protection and crisis management system, as well as current statistics on the activities of the Volunteer Fire Brigades in the Podkarpackie Voivodeship. This gave them a more complete picture of how they function, the challenges they face and the ways in which they support local communities.

Key words: safety, volunteer fire brigades, national rescue and firefighting system, local community, non-governmental organizations, rural area.

WSTĘP

Ochotnicze Straże Pożarne (OSP) odgrywają kluczową rolę w zapewnianiu bezpieczeństwa i ochrony przeciwpożarowej na obszarach wiejskich, gdzie dostęp do profesjonalnych służb ratowniczych jest często ograniczony ze względu na odległość od większych miast i centrów operacyjnych. OSP to formacja oparta na wolontariacie, w której lokalni mieszkańcy, często niezawodowi strażacy, angażują się w różnorodne działania ratownicze. Oprócz gaszenia pożarów, ich zadania obejmują także ratownictwo techniczne, udzielanie pierwszej pomocy, a także przeciwdziałanie klęskom żywiołowym, takim jak powodzie czy wichury.

Na obszarach wiejskich, gdzie gospodarstwa rolne, lasy i zabudowa mieszkalna są rozproszone, OSP stanowią pierwszą linię obrony przed pożarami i innymi zagrożeniami. Dzięki swojej bliskości do społeczności, strażacy ochotnicy mogą szybko reagować na zdarzenia, a ich znajomość terenu jest ogromnym atutem w skutecznych działaniach ratunkowych. Ponadto, OSP pełnią funkcje edukacyjne, podnosząc świadomość na temat zagrożeń oraz promując zasady bezpieczeństwa wśród mieszkańców.

Ich działalność jest niezwykle cenna, zwłaszcza na obszarach o mniejszych zasobach, gdzie regularne wsparcie od jednostek zawodowych może nie być dostępne natychmiast. Dzięki zaangażowaniu i poświęceniu członków OSP, lokalne społeczności wiejskie mogą liczyć na skuteczną ochronę i szybkie działania w sytuacjach kryzysowych, co czyni je nieodzownym elementem systemu bezpieczeństwa na tych terenach.

1. PODSTAWY PRAWNE DZIAŁANIA OSP

Funkcjonujące obecnie Ochotnicze Straże Pożarne należą do organizacji pozarządowych. Do ich struktur należą strażacy-ochotnicy, którzy działają dobrowolnie, niosąc ludziom nieocenioną pomoc i ratunek w sytuacjach zagrożenia życia, zdrowia lub środowiska¹.

Działalność Ochotniczych Straży Pożarnych bardzo długo nie była uregulowana jakimikolwiek aktami prawnymi. Ich działalność bardzo długo stanowiła po prostu spontaniczne działanie polegające na zebraniu się kilkunastu czy kilkudziesięciu społeczników, którzy gotowi byli działać dla dobra lokalnej społeczności i pomagać ludziom, których najczęściej spotykało zagrożenie ze strony ognia. Jednak z czasem uznano, że istnieje konieczność uregulowania statusu jednostek Ochotniczych Straży Pożarnych. Było to celowe chociażby ze względu na to, że podczas akcji dochodziło czasami do wypadków i strażak – ochotnik, który doznawał obrażeń w trakcie działań ratowniczych zasadniczo nie miał prawa do odszkodowania czy jakiegokolwiek

1 A. Forjas, *Działalność ochotniczych straży pożarnych i ich wpływ na bezpieczeństwo społeczności lokalnych*, „Roczniki Studenckie Akademii Wojsk Lądowych”, 4/2020, s. 7.

ustawowej pomocy. Ochotnicze straże pożarne oraz Związek Ochotniczych Straży Pożarnych RP do tej pory funkcjonowały jako stowarzyszenia na podstawie ustawy z dnia 7 kwietnia 1989 r. Prawo o stowarzyszeniach. Wymieniona regulacja prawna mówi, iż stowarzyszenie jest dobrowolnym, samorządnym, trwałym zrzeszeniem o celach niezarobkowych oraz samodzielnie określa swoje cele, programy działania i struktury organizacyjne oraz uchwała akty wewnętrzne dotyczące jego działalności². Ponadto, dzięki ustawom można było również zgodnie z prawem przyznawać strażakom – ochotnikom odznaczenia państwowe, a w najbliższym czasie planowane jest przyznanie m dodatków emerytalnych³.

Nowelizacja ustawy o Ochotniczych Strażach Pożarnych (OSP)⁴ została uchwalona w Polsce w 2021 roku, wprowadzając istotne zmiany w przepisach dotyczących funkcjonowania OSP. Celem nowelizacji było przede wszystkim uregulowanie statusu strażaków-ochotników oraz wprowadzenie dodatkowych benefitów i uprawnień dla członków OSP. Artykuł 1 powyższej ustawy mówi:

- Ochotnicze straże pożarne to jednostki ochrony przeciwpożarowej będące stowarzyszeniami w rozumieniu ustawy z dnia 7 kwietnia 1989 r. - Prawo o stowarzyszeniach (Dz. U. z 2020 r. poz. 2261).
- Ochotnicze straże pożarne są umundurowanymi, wyposażonymi w specjalistyczny sprzęt, przeznaczonymi do walki z pożarami, klęskami żywiołowymi lub innymi miejscowymi zagrożeniami, w tym prowadzącymi działania w zakresie ratownictwa specjalistycznego, jednostkami ochrony przeciwpożarowej.
- Ochotnicze straże pożarne zrzeszają członków ochotniczych straży pożarnych, zwanych dalej „strażakami OSP”.
- Ochotnicze straże pożarne spełniają służebną rolę wobec społeczności lokalnej, wykonując swoje zadania z poszanowaniem godności i praw obywateli⁵.

Nowe przepisy wprowadziły formalny status strażaka-ochotnika. Strażacy z OSP mogą otrzymać zaświadczenia o odbyciu służby, które mogą być przydatne np. w zatrudnieniu. Nowelizacja daje również możliwość przyznania medali i odznaczeń za długoletnią służbę. Strażacy-ochotnicy, którzy przez co najmniej 25 lat brali udział w akcjach ratowniczych, zyskali prawo do dodatku emerytalnego w wysokości 200 zł miesięcznie. To świadczenie ma być formą uznania za wieloletnią służbę.

Członkowie OSP biorący udział w akcjach ratowniczych są objęci ubezpieczeniem społecznym i zdrowotnym. Nowelizacja zapewnia im prawo do odszkodowań za

2 Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. Prawo o stowarzyszeniach. Dz. U. 1989 Nr 20 poz. 104, art. 2.

3 J. Nowicka, K. Ochyra-Żurawska, Z. Ciekankowski, *Działalność organizacji pozarządowych na przykładzie ochotniczych straży pożarnych*, Wyd. im. Profesor Leszka Krzyżanowskiego Menedżerskiej Akademii Nauk Sotrosawych w Warszawie, Warszawa 2024, s. 103.

4 Ustawa z dnia 17 grudnia 2021 r. o ochotniczych strażach pożarnych. Dz.U.2024.233.

5 Ustawa z dnia 17 grudnia 2021 r. o ochotniczych strażach pożarnych. Dz.U.2024.233, art. 1.

wypadki podczas akcji, a także świadczeń zdrowotnych w przypadku kontuzji czy urazów.

Wprowadzono również obowiązek organizowania regularnych szkoleń dla strażaków w ochotników, które mają na celu podnoszenie kwalifikacji i umiejętności ratowniczych. Ochotnicy mogą teraz także ubiegać się o zwrot kosztów uczestnictwa w takich szkoleniach. Zwiększono wsparcie finansowe dla jednostek OSP. Środki mogą być przeznaczone na zakup sprzętu, umundurowania, a także na utrzymanie i modernizację remiz. Jednostki OSP mogą także liczyć na większe wsparcie ze strony samorządów.

Nowe przepisy przewidują, że strażacy OSP po przejściu na emeryturę mają prawo do specjalnego dodatku, o ile spełnią określone warunki, takie jak określona liczba lat aktywnej służby w akcjach ratowniczych. OSP, które są częścią KSRG, mają zagwarantowane wyższe wsparcie finansowe i sprzętowe, a także mogą liczyć na udział w bardziej specjalistycznych działaniach ratowniczych. Ochotnicze Straże Pożarne (OSP) działają w Polsce na podstawie kilku kluczowych aktów prawnych, które regulują ich funkcjonowanie, organizację i współpracę z innymi służbami. Poniżej znajduje się przegląd najważniejszych aktów prawnych związanych z działalnością OSP:

1. Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy. Dz.U. 1974 nr 24 poz. 141.
2. Ustawa z dnia 24.08.1991 r. o Państwowej Straży Pożarnej. Dz.U. 1991 nr 88 poz. 400.
3. Ustawa z dnia 24.08.1991 r. o ochronie przeciwpożarowej. Dz.U. 1991 nr 81 poz. 351.
4. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym. Dz.U. 1990 nr 16 poz. 95.
5. Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych. Dz.U. 2009 nr 157 poz. 1240.
6. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska. Dz.U. 2001 nr 62 poz. 627.
7. Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 17 września 2021 r. w sprawie szczegółowej organizacji krajowego systemu ratowniczo-gaśniczego. Dz.U. 2021 poz. 1737.
8. Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 1 czerwca 2022 r. w sprawie legitymacji strażaka ratownika ochotniczej straży pożarnej lub osoby posiadającej uprawnienie do świadczenia ratowniczego. Dz.U. 2022 poz. 1274.

Stowarzyszenia funkcjonują ponadto na podstawie swoich statutów. Każdy z nich wymaga konsultacji z Komendantem Powiatowym albo Miejskim Państwowej Straży Pożarnej odpowiednim z uwagi na teren działania (w przypadku OSP) lub z Komendantem Głównym PSP (w przypadku Związku OSP – RP). Statut stowarzyszenia przede wszystkim określa:

- a) nazwę stowarzyszenia, która pozwoli odróżnić je od innych stowarzyszeń i organizacji oraz instytucji;
- b) teren działania oraz siedzibę stowarzyszenia;
- c) cele oraz sposoby ich realizacji;
- d) sposoby nabywania oraz utraty członkostwa i przyczyny utraty członkostwa, a także prawa oraz obowiązki członków;
- e) władze stowarzyszenia i tryb dokonywania ich wyboru oraz uzupełniania składu, a także ich kompetencje;
- f) sposób reprezentowania stowarzyszenia i zaciągania zobowiązań majątkowych, jak również warunki ważności jego uchwał;
- g) sposób uzyskiwania środków finansowych i ustanawiania składek członkowskich;
- h) zasady dokonywania wszelkich zmian statutu;
- i) sposób rozwiązywania się stowarzyszenia.

Większość stowarzyszeń wpisuje do statutu, że działa na terenie całej Polski. Jest możliwość ograniczenia działania, np. do jednego województwa albo powiatu czy miasta. W niektórych statutach łączy się te obie możliwości i jako teren działania określa się cały kraj.

Zmiany mają na celu nie tylko poprawę funkcjonowania OSP, ale także ułatwienie rekrutacji nowych członków oraz zapewnienie strażakom-ochotnikom lepszego zabezpieczenia socjalnego i uznania za ich pracę.

2. CELE I ZADANIA OSP

Ochotnicze Straże Pożarne (OSP) realizują szereg kluczowych celów, które są ściśle związane z zapewnieniem bezpieczeństwa, ochroną przeciwpożarową oraz wsparciem w sytuacjach kryzysowych. Ich głównym zadaniem jest przeciwdziałanie pożarom oraz minimalizowanie ich skutków, zarówno w aspekcie ochrony ludzi, jak i mienia. Działania te są szczególnie ważne na terenach wiejskich, gdzie pożary mogą stanowić poważne zagrożenie dla rozproszonych gospodarstw rolnych, lasów i budynków mieszkalnych. OSP reagują natychmiast w sytuacjach zagrożenia, gasząc pożary i chroniąc mieszkańców przed stratami materialnymi. Szczegółowe zadania oraz organizację OSP określa ich statut, który stanowi bez wątpienia normatywny akt prawa wewnętrznego.

Cele oraz zadania ochotniczej straży pożarnej to głównie: prowadzenie działalności, jaka ma na celu przede wszystkim zapobieganie pożarom oraz współdziałanie w powyższym zakresie z Państwową Strażą Pożarną i organami samorządowymi, a także innymi podmiotami, jak również udział w akcjach ratowniczych, które są przeprowadzane w czasie pożarów i zagrożeń ekologicznych, jakie są związane z ochroną

środowiska, a także innych klęsk oraz zdarzeń, informowanie ludności o istniejących zagrożeniach pożarowych oraz ekologicznych i o sposobach ochrony przed nimi, także upowszechnianie, głównie wśród swoich członków i kultury fizycznej, sportu, a także prowadzenie działalności kulturalnej oraz oświatowej, jak również wykonywanie innych zadań, jakie wynikają z przepisów o ochronie przeciwpożarowej, czy z innych założeń statutowych i działania na rzecz ochrony środowiska oraz wspomaganie rozwoju społeczności lokalnych⁶.

Do zadań statutowych OSP obecnie należy:

- prowadzenie działalności, która ma głównie na celu zapobieganie pożarom i współdziałanie w powyższym zakresie z Państwową Strażą Pożarną oraz organami samorządowymi, a także innymi podmiotami;
- udział w akcjach ratowniczych przeprowadzanych podczas pożarów i zagrożeń ekologicznych związanych z ochroną środowiska, a także innych klęsk, jak również zdarzeń;
- informowanie ludności o już istniejących zagrożeniach pożarowych oraz ekologicznych, a także sposobach ochrony przed nimi;
- upowszechnianie, zwłaszcza wśród członków i kultury fizycznej oraz sportu, a także prowadzenia działalności kulturalnej oraz oświatowej;
- wykonywanie innych zadań, które wynikają z przepisów o ochronie przeciwpożarowej i statutu;
- działania na rzecz ochrony środowiska;
- wspomaganie rozwoju społeczności lokalnych⁷.

Według obecnego ustawodawstwa do zadań ochotniczych straży pożarnych należy podejmowanie działań w celu ochrony życia, zdrowia, mienia lub środowiska przez:

- prowadzenie działań ratowniczych, udział w działaniach ratowniczych oraz akcjach ratowniczych, a także udział w działaniach prowadzonych przez inne służby, inspekcje i straż;
- udział w działaniach ratowniczych i akcjach ratowniczych poza granicami kraju na podstawie umów międzynarodowych;
- udział w alarmowaniu i ostrzeganiu ludności o zagrożeniach;
- udział w ochronie ludności;
- wykonywanie kwalifikowanej pierwszej pomocy;
- organizowanie ćwiczeń oraz udział w szkoleniach, ćwiczeniach i zawodach sportowo-pożarniczych organizowanych przez Państwową Straż Pożarną, gminę lub inne uprawnione podmioty;

6 Ustawa z dnia 24 sierpnia 1991 r. o ochronie przeciwpożarowej. Dz.U. 1991 nr 81 poz. 351, art. 19, ust. 2.

7 L. Berliński, *Zarządzanie i dowodzenie Ochotniczą Strażą Pożarną*, wyd. Difin, Warszawa 2012, s. 12-13.

- zabezpieczanie obszaru chronionego właściwej jednostki ratowniczo-gaśniczej Państwowej Straży Pożarnej, określonego w powiatowym (miejskim) planie ratowniczym;
- propagowanie zasad i dobrych praktyk w zakresie ochrony przeciwpożarowej budynków, innych obiektów budowlanych i terenów;
- organizowanie przedsięwzięć służących krzewieniu sportu i kultury fizycznej;
- organizowanie przedsięwzięć oświatowo-kulturalnych propagujących wiedzę i umiejętności w zakresie ochrony przeciwpożarowej;
- upowszechnianie i wspieranie współdziałania między lokalnymi partnerami społecznymi i gospodarczymi z zakresu ochrony przeciwpożarowej;
- propagowanie zasad udzielania pierwszej pomocy;
- wspieranie gminy w realizacji pomocy na rzecz społeczności lokalnej;
- integrowanie społeczności lokalnej;
- udział we współpracy międzynarodowej gminy⁸.

Powyższe zadania OSP mają na celu zapobieganie pożarom oraz współdziałania w tym zakresie z Państwową Strażą Pożarną, organami samorządowymi i innymi podmiotami. Działalność tych służb ratowniczych jest różnorodna i od dawna nie ogranicza się do gaszenia pożarów. Ich różnorodność bezpośrednio determinuje je w wykonywaniu działań ratowniczych w różnych sytuacjach, które już dziś przeważają nad pożarami⁹.

Poza walką z ogniem, jednym z priorytetów OSP jest ochrona życia i zdrowia ludzi. Strażacy ochotnicy często jako pierwsi docierają na miejsce wypadków drogowych, klęsk żywiołowych czy innych niebezpiecznych zdarzeń, udzielając pierwszej pomocy i zapewniając niezbędne wsparcie techniczne. Odpowiednio przeszkoleni, są w stanie działać skutecznie w sytuacjach wymagających szybkiej reakcji i profesjonalizmu.

OSP pełnią także ważną rolę w ochronie środowiska naturalnego. Działając w terenie, który często obejmuje lasy, rzeki i inne zasoby przyrodnicze, ochotnicy zajmują się nie tylko gaszeniem pożarów, ale również działaniami prewencyjnymi, które mają na celu zmniejszenie ryzyka zniszczeń spowodowanych przez siły natury.

Nieodłącznym elementem działalności OSP jest również edukacja i budowanie świadomości społecznej na temat zagrożeń. Organizując szkolenia, pokazy i spotkania z mieszkańcami, strażacy promują zasady bezpieczeństwa pożarowego, uczą pierwszej pomocy i uświadamiają, jak postępować w sytuacjach kryzysowych. Dzięki takim działaniom przyczyniają się do zwiększenia bezpieczeństwa lokalnych społeczności, które nie zawsze mają łatwy dostęp do profesjonalnych służb ratowniczych.

8 Ustawa z dnia 17 grudnia 2021 r. o ochotniczych strażach pożarnych. Dz.U.2024.233, art. 3.

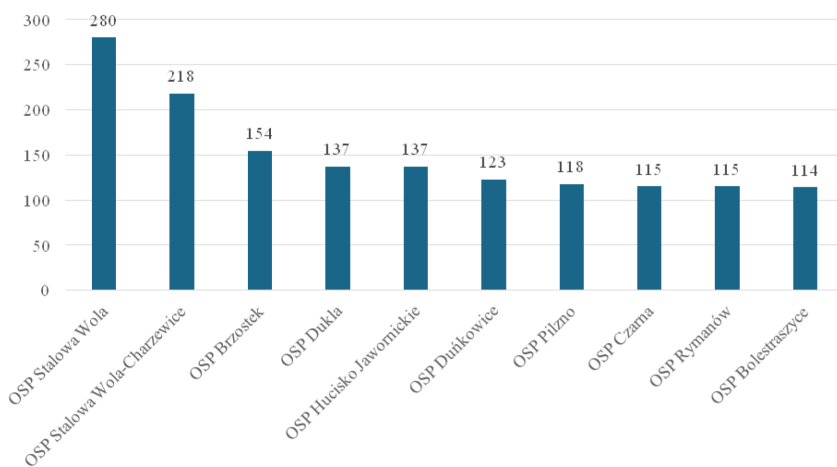
9 J. Svetlík, M. Konárik, *Jednostki straży pożarnej*, [w:] *Ochotnicze straże pożarne w działaniu na rzecz bezpieczeństwa pogranicza polsko-słowackiego*, red. R. Socha, Wydawnictwo Naukowe Akademii WSB, Dąbrowa Górnicza 2022, s. 11.

Działania OSP, mimo że opierają się głównie na pracy wolontariuszy, mają ogromny wpływ na funkcjonowanie społeczności wiejskich. Dzięki ich zaangażowaniu mieszkańcy mogą czuć się bezpieczniej, a pomoc strażaków jest nieoceniona w sytuacjach nagłych zagrożeń.

3. DZIAŁALNOŚĆ OSP NA OBSZARACH WIEJSKICH NA PRZYKŁADZIE WYBRANYCH JEDNOSTEK WOJ. PODKARPACKIEGO

Działalność Ochotniczych Straży Pożarnych (OSP) na obszarach wiejskich, zwłaszcza w regionie takim jak województwo podkarpackie, ma ogromne znaczenie dla lokalnych społeczności. OSP w tym województwie pełnią kluczową rolę w zapewnieniu bezpieczeństwa, ochrony przeciwpożarowej oraz organizacji akcji ratunkowych i prewencyjnych. Podkarpacie, z uwagi na swój w dużej mierze rolniczy charakter, ma wyjątkowo rozwiniętą sieć jednostek OSP, które w wielu przypadkach są jedyną formacją ratowniczą szybko reagującą na zagrożenia na terenach oddalonych od miast.

Województwo podkarpackie, charakteryzujące się dużą liczbą małych miejscowości i rozległych terenów wiejskich, ma jedną z najwyższych liczebności jednostek OSP w Polsce. Według danych, w regionie działa ponad 1100 jednostek OSP¹⁰, z czego duża część funkcjonuje w małych wioskach, gdzie dostęp do zawodowych straży pożarnych jest ograniczony. Poniżej na wykresie przedstawiono jednostki OSP z największą liczbą wyjazdów.

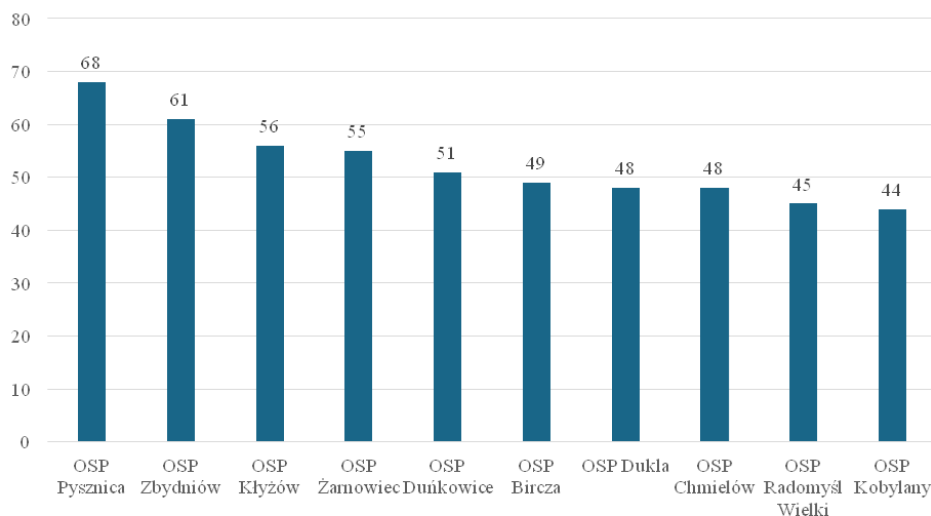

Wykres 1. Jednostki OSP w woj. podkarpackim z największą liczbą wyjazdów w 4/2020.

Źródło: Statystyki Komendy Wojewódzkiej Państwowej Straży Pożarnej, 2024, <https://strazacki.pl/statystyki-wyjazdow-osp-2023/statystyki-osp-2023-woj-podkarpackie/>.

10 TOP 30 jednostek OSP na Podkarpaciu. Oni mieli najwięcej pracy w 2023 roku, <https://nowiny24.pl/top-30-jednostek-osp-na-podkarpaciu-oni-mieli-najwiecej-pracy-w-2023-roku/ar/c1-18209775>

Na Podkarpaciu wiele jednostek OSP jest częścią Krajowego Systemu Ratowniczo-Gaśniczego (KSRG), co umożliwia im udział w akcjach ratowniczych na poziomie krajowym. Jednostki te są lepiej wyposażone i mają dostęp do większego wsparcia finansowego niż te spoza systemu. W 2023 roku druhowie z OSP dysponowali byli do 4976 pożarów i 16568 miejscowych zagrożeń, którymi są m.in. wypadki drogowe i usuwanie skutków żywiołów¹¹. Na wykresie 2 przedstawiono jednostki OSP z woj. Podkarpackiego z największą liczbą wyjazdów do pożaru.

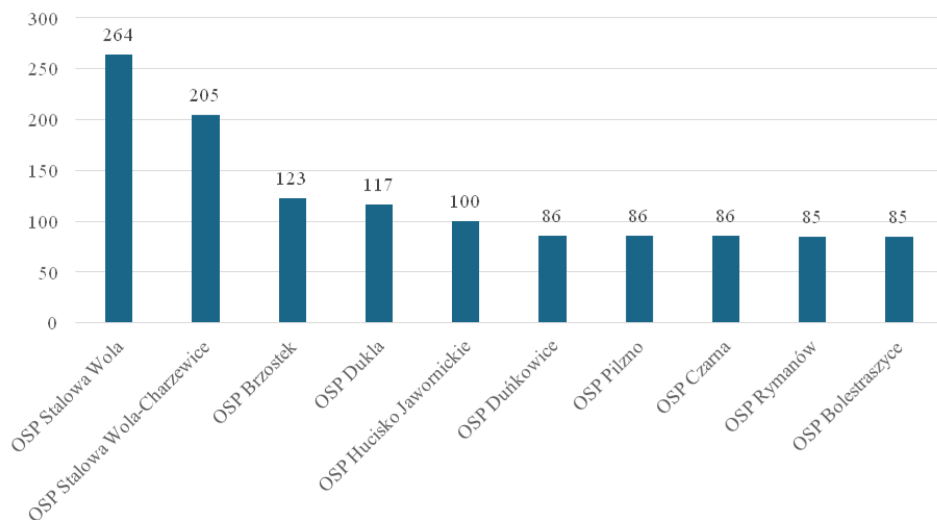
Wykres 2. Jednostki OSP z woj. podkarpackiego z największą liczbą wyjazdów do pożaru w 2023 roku.

Źródło: Statystyki Komendy Wojewódzkiej Państwowej Straży Pożarnej, 2024, <https://strazacki.pl/statystyki-wyjazdow-osp-2023/statystyki-osp-2023-woj-podkarpackie/>.

OSP na Podkarpaciu, oprócz gaszenia pożarów, zajmują się także ratownictwem technicznym, wodnym oraz usuwaniem skutków klęsk żywiołowych. Na terenach wiejskich, gdzie występują częste podtopienia i burze, strażacy-ochotnicy odgrywają kluczową rolę w ewakuacji ludzi oraz zabezpieczeniu mienia. Na wykresie 3 przedstawiono jednostki OSP z woj. Podkarpackiego z największą liczbą wyjazdów do zagrożeń miejscowych.

Ważnym elementem działalności OSP jest również prewencja, w tym edukacja lokalnych społeczności na temat zagrożeń pożarowych, udzielania pierwszej pomocy oraz postępowania w sytuacjach kryzysowych. W ramach tych działań organizowane są pokazy, szkolenia oraz spotkania w lokalnych szkołach i świetlicach wiejskich.

11 Główny Urząd Statystyczny, <https://bdl.stat.gov.pl/bdl/dane/podgrup/tablica>.

Wykres 3. Jednostki OSP z woj. podkarpackiego z największą liczbą wyjazdów zagrożeń miejscowych w 2023.

Źródło: Statystyki Komendy Wojewódzkiej Państwowej Straży Pożarnej, 2024, <https://strazacki.pl/statystyki-wyjazdow-osp-2023/statystyki-osp-2023-woj-podkarpackie/>.

Na Podkarpaciu OSP pełni nie tylko funkcje ratownicze, ale również kulturalne i integracyjne. Strażnice OSP są często miejscem spotkań społeczności lokalnych, organizacji imprez, festynów oraz wydarzeń religijnych i patriotycznych.

OSP na wsiach odgrywają ważną rolę w integracji mieszkańców, często stając się centrum życia społecznego. Organizowane przez nich festyny, dożynki czy zawody strażackie są ważnymi wydarzeniami w życiu lokalnych społeczności.

Finansowanie OSP w województwie podkarpackim pochodzi przede wszystkim z budżetów gminnych, wsparcia samorządów wojewódzkich oraz dofinansowania z KSRG. OSP na obszarach wiejskich mogą liczyć także na dotacje z Funduszu Sprawiedliwości oraz Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej. Mimo wsparcia, jednostki OSP często borykają się z problemami finansowymi, zwłaszcza te, które nie są częścią KSRG. Wyposażenie, w tym pojazdy i sprzęt, często jest przestarzałe, a strażacy-ochotnicy muszą organizować zbiórki funduszy na zakup nowego sprzętu lub modernizację remiz.

OSP na Podkarpaciu ściśle współpracują z Państwową Strażą Pożarną, samorządami oraz lokalnymi instytucjami. Dzięki tej współpracy mogą szybko reagować na sytuacje kryzysowe, takie jak pożary, powodzie czy wypadki drogowe.

Ważnym elementem współpracy jest także integracja działań na poziomie regionalnym i krajowym w ramach KSRG, co pozwala na koordynację większych akcji ratunkowych.

Działalność OSP na obszarach wiejskich, szczególnie na Podkarpaciu, ma ogromne znaczenie dla lokalnych społeczności, nie tylko w kontekście ratownictwa, ale również jako element wspierający życie społeczne i kulturowe tych terenów.

PODSUMOWANIE

Ochotnicze Straże Pożarne (OSP) odgrywają kluczową rolę w zapewnianiu bezpieczeństwa i ochrony przeciwpożarowej na obszarach wiejskich, zwłaszcza w regionach takich jak województwo podkarpackie. Dzięki swojej lokalnej obecności, elastyczności działania oraz zaangażowaniu społeczności, OSP stanowią pierwszą linię obrony w sytuacjach zagrożeń, takich jak pożary, powodzie, wypadki drogowe oraz inne klęski żywiołowe. OSP nie tylko pełnią funkcję ratowniczą, ale także integrują lokalne społeczności, angażując się w edukację, działania prewencyjne oraz organizację wydarzeń społecznych. Na obszarach wiejskich, gdzie dostęp do zawodowych jednostek Państwowej Straży Pożarnej (PSP) jest ograniczony, Ochotnicze Straże Pożarne są kluczowym elementem systemu bezpieczeństwa. Ich rola w szybkiej reakcji na zagrożenia jest nieoceniona, zwłaszcza na terenach, które są oddalone od miast i głównych ośrodków ratowniczych. OSP są także ważnym elementem infrastruktury społecznej, wspierając lokalne społeczności w zakresie edukacji, prewencji i budowania wspólnoty.

Niezbędność OSP na obszarach wiejskich – OSP, zwłaszcza na terenach wiejskich, są nieodzownym elementem systemu ochrony ludności, biorąc pod uwagę ich bliskość i szybki czas reakcji. W wielu przypadkach OSP to jedyna formacja, która może efektywnie i w krótkim czasie podjąć działania ratunkowe.

Funkcjonowanie OSP wymaga stałego wsparcia finansowego, zarówno ze strony samorządów, jak i państwa. Jednostki te muszą mieć dostęp do nowoczesnego sprzętu oraz systematycznych szkoleń, aby efektywnie reagować na współczesne wyzwania.

Wiele jednostek OSP na obszarach wiejskich zmagają się z problemami sprzętowymi i kadrowymi. Konieczna jest dalsza modernizacja, profesjonalizacja oraz przyciąganie młodych ludzi do służby w OSP, co pozwoli utrzymać wysoką jakość działań ratowniczych.

Mimo istotnej roli OSP, konieczne są dalsze badania nad kilkoma kluczowymi obszarami. Potrzebne są szczegółowe analizy dotyczące efektywności działań ratowniczych OSP, zwłaszcza na terenach wiejskich. Badać należy nie tylko czas reakcji, ale także dostępność sprzętu i zasobów ludzkich w kontekście rosnących

zagrożeń. Wiele jednostek OSP boryka się z problemem starzejącej się kadry oraz brakiem nowych członków. Badania mogą pomóc zidentyfikować przyczyny tych problemów oraz opracować strategie przyciągania nowych ochotników. Dalsze badania pomogą lepiej zrozumieć wyzwania i potrzeby Ochotniczych Straży Pożarnych na obszarach wiejskich, co przyczyni się do ich dalszej modernizacji i zwiększenia skuteczności w zapewnianiu bezpieczeństwa mieszkańcom wsi.

BIBLIOGRAFIA

1. Berliński L., *Zarządzanie i dowodzenie Ochotniczą Strażą Pożarną*, Wyd. Difin, Warszawa 2012.
2. Główny Urząd Statystyczny, <https://bdl.stat.gov.pl/bdl/dane/podgrup/tablica>.
3. Forjas A., *Działalność ochotniczych straży pożarnych i ich wpływ na bezpieczeństwo społeczności lokalnych*, „Roczniki Studenckie Akademii Wojsk Lądowych”, 4/2020.
4. Nowicka J., Ochyra-Żurawska K., Ciekankowski Z., *Działalność organizacji pozarządowych na przykładzie ochotniczych straży pożarnych*, Wyd. im. Profesor Leszka Krzyżanowskiego Menedżerskiej Akademii Nauk Stosowanych w Warszawie, Warszawa 2024.
5. Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. Prawo o stowarzyszeniach. Dz. U. 1989 Nr 20 poz. 104.
6. Ustawa z dnia 17 grudnia 2021 r. o ochotniczych strażach pożarnych. Dz.U.2024.233.
7. Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy. Dz.U. 1974 nr 24 poz. 141.
8. Ustawa z dnia 24.08.1991 r. o Państwowej Straży Pożarnej. Dz.U. 1991 nr 88 poz. 400.
9. Ustawa z dnia 24.08.1991 r. o ochronie przeciwpożarowej. Dz.U. 1991 nr 81 poz. 351.
10. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym. Dz.U. 1990 nr 16 poz. 95.
11. Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych. Dz.U. 2009 nr 157 poz. 1240.
12. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska. Dz.U. 2001 nr 62 poz. 627.
13. Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 17 września 2021 r. w sprawie szczegółowej organizacji krajowego systemu ratowniczo-gaśniczego. Dz.U. 2021 poz. 1737.
14. Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 1 czerwca 2022 r. w sprawie legitymacji strażaka ratownika ochotniczej straży pożarnej lub osoby posiadającej uprawnienie do świadczenia ratowniczego. Dz.U. 2022 poz. 1274.
15. Svetlík J., Koňárik M., *Jednostki straży pożarnej*, [w:] *Ochotnicze straże pożarne w działaniu na rzecz bezpieczeństwa pogranicza polsko-słowackiego*, red. R. Socha, Wydawnictwo Naukowe Akademii WSB, Dąbrowa Górnicza 2022.
16. TOP 30 jednostek OSP na Podkarpaciu. Oni mieli najwięcej pracy w 2023 roku, <https://nowiny24.pl/top-30-jednostek-osp-na-podkarpaciu-oni-mieli-najwiecej-pracy-w-2023-roku/ar/c1-18209775>.

dr Aneta Chrzęszcz

Akademia Bialska im. Jana Pawła II w Białej Podlaskiej

ORCID: 0000-0001-9749-274X

Studia Społeczne
ISSN 2081-0008
e-ISSN 2449-9714
str. 155–168**mgr Patryk Ochyra**

Menadżerska Akademia Nauk Stosowanych w Warszawie

ORCID: 0000-0001-8991-4068

dr Sławomir Żurawski

Państwowa Akademia Nauk Stosowanych w Chełmie

ORCID: 0000-0001-9527-3391

mgr Adriana Dalba-Gołaszewska

ORCID: 0009-0009-6869-9624

PODSTAWOWE ELEMENTY POLITYKI BEZPIECZEŃSTWA NARODOWEGO

FUNDAMENTAL ELEMENTS OF NATIONAL SECURITY POLICY

STRESZCZENIE

Niniejszy artykuł analizuje kluczowe aspekty polityki bezpieczeństwa narodowego, zwracając szczególną uwagę na polityczne i praktyczne elementy tej dziedziny na przykładzie Polski i Stanów Zjednoczonych. Celem artykułu jest zrozumienie podstawowych komponentów polityki bezpieczeństwa narodowego, ich ewolucji oraz sposobu ich implementacji w różnych kontekstach politycznych i geograficznych. W pierwszej części opisano fundamentalne elementy polityki bezpieczeństwa narodowego, w tym funkcje państwa związane z zapewnieniem porządku prawnego, ochroną obywateli oraz obroną integralności terytorialnej. Zidentyfikowano kluczowe cele polityki bezpieczeństwa, takie jak przetrwanie państwa, niezależność polityczna oraz stabilność wewnętrzna i zrównoważony rozwój społeczno-gospodarczy. Następnie autorzy skoncentrowali się na wpływie polityki wewnętrznej na bezpieczeństwo narodowe, analizując przemiany polityczne i ustrojowe w Polsce po 1989 roku, w tym wpływ demokratyzacji, przystąpienia do NATO i Unii Europejskiej oraz reform w Siłach Zbrojnych. Ostatnia

część dostarcza analizy praktycznych przykładów polityki bezpieczeństwa narodowego w Polsce i Stanach Zjednoczonych. Wskazuje, jak różne strategie i decyzje polityczne wpływają na implementację polityki bezpieczeństwa, pokazując, jak oba państwa dostosowują swoje podejścia do zmieniających się warunków globalnych i regionalnych. Na potrzeby artykułu sformułowano problem badawczy: Jakie są kluczowe elementy polityki bezpieczeństwa narodowego oraz jakie zmiany polityczne wpływają na jej kształt? Odpowiednio do postawionego pytania badawczego postawiono hipotezę badawczą, która zakłada, iż polityka bezpieczeństwa narodowego jest dynamicznym obszarem, którego skuteczność zależy od zdolności państw do adaptacji do zmieniających się warunków politycznych, społecznych i technologicznych. W pracy wykorzystano metody teoretyczne, takie jak analiza literatury przedmiotu, dokumentów, aktów prawnych oraz rzetelnych źródeł internetowych.

SŁOWA KLUCZOWE: bezpieczeństwo narodowe, polityka bezpieczeństwa, państwo, NATO, UE.

ABSTRACT

This article examines the key aspects of national security policy, paying particular attention to the political and practical elements of this field on the example of Polish and the United States. The aim of the article is to understand the basic components of national security policy, their evolution and how they are implemented in different political and geographical contexts. The first part describes the fundamental elements of national security policy, including the functions of the state related to ensuring legal order, protecting citizens and defending territorial integrity. Key security policy objectives were identified, such as the survival of the state, political independence, and internal stability and sustainable socio-economic development. The authors then focused on the impact of domestic policy on national security, analyzing the political and systemic changes in Poland after 1989, including the impact of democratization, accession to NATO and the European Union, and reforms in the Armed Forces. The last part provides an analysis of practical examples of national security policy in Poland and the United States. It shows how different strategies and policy decisions affect the implementation of security policy, showing how both countries adapt their approaches to changing global and regional conditions. For the purposes of the article, a research problem was formulated: What are the key elements of national security policy and what political changes affect its shape? In accordance with the research question, a research hypothesis was put forward, which assumes that national security policy is a dynamic area, the effectiveness of which depends on the ability of states to adapt to changing political, social and technological conditions. The work uses theoretical methods, such as the analysis of literature on the subject, documents, legal acts and reliable Internet sources.

KEY WORDS: national security, security policy, state, NATO, EU.

WSTĘP

W dzisiejszym złożonym i dynamicznym świecie bezpieczeństwo narodowe stanowi jeden z kluczowych filarów stabilności i dobrobytu każdego państwa. Polityka bezpieczeństwa narodowego jest fundamentem, na którym opiera się całokształt działań mających na celu ochronę suwerenności, integralności terytorialnej oraz bezpieczeństwa obywateli. W kontekście globalnych wyzwań, takich jak zmieniające się zagrożenia militarne, katastrofy naturalne, kryzysy zdrowotne oraz cyberzagrożenia, odpowiednia konstrukcja i skuteczne wdrożenie polityki bezpieczeństwa są nie tylko koniecznością, ale także imperatywem dla każdego nowoczesnego państwa.

Podstawowe elementy polityki bezpieczeństwa narodowego obejmują szerokie spektrum działań, które mają na celu zapewnienie bezpieczeństwa zarówno na poziomie krajowym, jak i międzynarodowym. Strategia obrony narodowej stanowi rdzeń polityki bezpieczeństwa, definiując kierunki działań w zakresie ochrony przed zagrożeniami militarnymi oraz zarządzania konfliktami zbrojnymi. Współczesne strategie obronne muszą być elastyczne i zdolne do adaptacji w obliczu zmieniających się realiów geopolitycznych i technologicznych.

W zarządzaniu kryzysowym kluczowym aspektem jest gotowość do szybkiej reakcji na różnorodne sytuacje awaryjne, takie jak katastrofy naturalne, epidemie czy inne nagłe zagrożenia. Efektywne zarządzanie kryzysowe wymaga nie tylko sprawnie działających systemów wczesnego ostrzegania, ale także dobrze opracowanych planów ewakuacji, koordynacji służb ratunkowych i wsparcia dla poszkodowanych. Państwa muszą inwestować w rozwój i wdrażanie systemów, które umożliwiają szybkie i skuteczne działanie w obliczu nagłych kryzysów.

Bezpieczeństwo ekonomiczne jest kolejnym kluczowym elementem, który zapewnia stabilność gospodarki narodowej. Polityka bezpieczeństwa narodowego musi uwzględniać aspekty takie jak ochrona infrastruktury krytycznej, zarządzanie zasobami energetycznymi oraz zabezpieczenia finansowe. W obliczu rosnących zagrożeń związanych z cyberatakami i destabilizacją rynków finansowych, kluczowe jest, aby państwa miały skuteczne mechanizmy ochrony swojej gospodarki przed kryzysami i zagrożeniami zewnętrznymi.

Współczesna polityka bezpieczeństwa narodowego nie może również ignorować zagrożeń związanych z cyberprzestrzenią. Bezpieczeństwo informacyjne, które obejmuje ochronę danych i systemów przed cyberatakami oraz zapewnienie integralności informacji, stało się jednym z kluczowych priorytetów. W dobie rosnącej liczby cyberprzestępstw i ataków na infrastrukturę IT, inwestowanie w technologie zabezpieczeń oraz rozwijanie strategii ochrony przed zagrożeniami cybernetycznymi stało się niezbędne.

Bezpieczeństwo społeczne, z kolei, koncentruje się na ochronie obywateli przed zagrożeniami, które mogą wpływać na ich bezpieczeństwo fizyczne i społeczne. W tym kontekście, polityki zwalczania przestępczości, ochrona przed terroryzmem oraz programy reintegracji społecznej są niezbędne do zapewnienia stabilności i harmonii społecznej.

W artykule autorzy przedstawiają poszczególne elementy polityki bezpieczeństwa narodowego, analizując ich znaczenie oraz skuteczność. Omówimy również sposób, w jaki różne państwa implementują te elementy w praktyce, korzystając z przykładów najlepszych praktyk i przypadków z rzeczywistego świata. Celem jest dostarczenie kompleksowego przeglądu, który pomoże zrozumieć, w jaki sposób polityka bezpieczeństwa narodowego wpływa na stabilność i bezpieczeństwo państwa w obliczu współczesnych wyzwań.

1. KLUCZOWE ELEMENTY POLITYKI BEZPIECZEŃSTWA NARODOWEGO

Strategia obrony narodowej to fundament polityki bezpieczeństwa każdego państwa. W kontekście Polski, strategia obronna ma na celu zapewnienie ochrony przed zagrożeniami militarnymi oraz stabilizację sytuacji bezpieczeństwa wewnętrznego. W obliczu zmieniających się uwarunkowań geopolitycznych, w tym zagrażających konfliktów oraz ryzyk związanych z działaniami agresywnymi, istotne jest posiadanie elastycznej i adaptowalnej strategii obronnej. Polska jako członek NATO i Unii Europejskiej, posiada zintegrowany system obrony, który uwzględnia zarówno komponenty krajowe, jak i współpracę międzynarodową¹.

Strategia obrony narodowej obejmuje m.in. systemy obrony przeciwrakietowej, modernizację sprzętu wojskowego oraz rozwój zdolności obronnych w odpowiedzi na nowoczesne zagrożenia, takie jak cyberataki czy wojna hybrydowa. Działania te mają na celu nie tylko obronę przed bezpośrednim atakiem, ale także budowanie zdolności do szybkiej i skutecznej reakcji w sytuacjach kryzysowych².

Zarządzanie kryzysowe to kluczowy element polityki bezpieczeństwa narodowego, który zapewnia państwu zdolność do radzenia sobie z nagłymi sytuacjami awaryjnymi. W Polsce, system zarządzania kryzysowego obejmuje m.in. procedury wczesnego ostrzegania, plany ewakuacji oraz koordynację działań służb ratunkowych. Ważnym aspektem jest również budowanie zdolności do szybkiej mobilizacji zasobów w odpowiedzi na różne rodzaje zagrożeń, takie jak katastrofy naturalne, epidemie czy inne sytuacje kryzysowe³.

1 J. Kupiński, J. Keplin, *Wybrane aspekty analizy oceny ryzyka zagrożeń bezpieczeństwa narodowego*, „Rocznik Bezpieczeństwa Morskiego”, XVII/2023, s. 325.

2 *Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2020.

3 *Biała Księga Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*, Biuro Bezpieczeństwa Narodowego, Warszawa 2013, s. 67.

Efektywne zarządzanie kryzysowe wymaga współpracy między różnymi instytucjami rządowymi, organizacjami pozarządowymi oraz sektorem prywatnym. Polska, podobnie jak inne państwa, stale rozwija swoje systemy zarządzania kryzysowego, aby sprostać nowym wyzwaniom i zwiększyć efektywność działań ratunkowych⁴.

Bezpieczeństwo ekonomiczne jest integralnym elementem polityki bezpieczeństwa narodowego, który ma na celu ochronę stabilności i funkcjonowania gospodarki kraju. W Polsce polityka bezpieczeństwa ekonomicznego obejmuje m.in. zabezpieczenia infrastruktury krytycznej, zarządzanie zasobami energetycznymi oraz ochronę przed zagrożeniami finansowymi⁵.

W obliczu globalnych wyzwań, takich jak zmienność rynków finansowych, zmiany klimatyczne czy kryzysy energetyczne, kluczowe jest, aby państwo posiadało skuteczne mechanizmy ochrony swojej gospodarki. Polska jako członek Unii Europejskiej, korzysta ze wspólnych polityk gospodarczych i finansowych, które mają na celu zapewnienie stabilności ekonomicznej na poziomie krajowym i unijnym.

W dobie cyfryzacji bezpieczeństwo informacyjne stało się jednym z najważniejszych elementów polityki bezpieczeństwa narodowego⁶. Ochrona danych i systemów przed cyberatakami oraz zapewnienie integralności informacji są kluczowe dla zapewnienia bezpieczeństwa narodowego. Polska, podobnie jak inne państwa, rozwija swoje systemy ochrony przed zagrożeniami cybernetycznymi, w tym inwestując w technologie zabezpieczeń oraz szkolenie specjalistów z zakresu cyberbezpieczeństwa. Bezpieczeństwo informacyjne obejmuje również tworzenie polityk ochrony danych osobowych oraz zapewnienie bezpieczeństwa infrastruktury krytycznej. Współpraca z międzynarodowymi partnerami oraz udział w globalnych inicjatywach na rzecz bezpieczeństwa cybernetycznego są kluczowe dla skutecznego zabezpieczenia przed zagrożeniami w tej dziedzinie⁷.

Bezpieczeństwo społeczne koncentruje się na ochronie obywateli przed zagrożeniami, które mogą wpływać na ich bezpieczeństwo fizyczne i społeczne. W Polsce, polityki bezpieczeństwa społecznego obejmują m.in. zwalczanie przestępczości, ochronę przed terroryzmem oraz programy reintegracji społecznej. Wzmacnianie bezpieczeństwa społecznego wymaga skutecznego działania służb mundurowych, rozwijania systemów monitorowania przestępczości oraz wdrażania programów profilaktycznych. Bezpieczeństwo społeczne jest ściśle powiązane z innymi aspekta-

4 S. Żurawski, Z. Ciekawski, *Zarządzanie kryzysowe i jego miejsce w podsystemie kierowania bezpieczeństwem narodowym*, „Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla bezpieczeństwa”4/2017 (37), s. 29.

5 O. Wasiuta, R. Klepka, R. Kopeć, *Vademecum bezpieczeństwa*, Wydawnictwo Libron, Kraków 2018, s. 140-141.

6 J. Nowicka, H. Elak, Z. Ciekawski, *Bezpieczeństwo jako kategoria funkcjonowania państwa, w: Współczesne zagrożenia bezpieczeństwa państwa*. Cz. 2, red. Z. Ciekawski, Wydawnictwo Państwowej Szkoły Wyższej im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, s. 168.

7 O. Wasiuta, R. Klepka, R. Kopeć, *Vademecum ...*, op. cit., s. 109.

mi polityki bezpieczeństwa narodowego, takimi jak zarządzanie kryzysowe czy bezpieczeństwo informacyjne. Skuteczna ochrona obywateli wymaga zintegrowanego podejścia, które uwzględni różne rodzaje zagrożeń oraz potrzeby społeczeństwa.

Podstawowe elementy polityki bezpieczeństwa narodowego, takie jak strategia obrony, zarządzanie kryzysowe, bezpieczeństwo ekonomiczne, informacyjne i społeczne, stanowią integralną część systemu ochrony państwa. W obliczu współczesnych wyzwań, takich jak zmieniające się zagrożenia militarnie, kryzysy zdrowotne czy zagrożenia cybernetyczne, skuteczne zarządzanie tymi elementami jest kluczowe dla zapewnienia stabilności i bezpieczeństwa każdego państwa. Polska jako członek NATO i Unii Europejskiej, korzysta z międzynarodowych mechanizmów ochrony, jednocześnie rozwijając własne strategie i systemy zabezpieczeń, aby sprostać nowym wyzwaniom⁸.

2. ROLA PAŃSTWA W ZAPEWNIENIU BEZPIECZEŃSTWA NARODOWEGO

Państwo pełni kluczową rolę w zapewnieniu bezpieczeństwa narodowego, będąc centralnym aktorem w zakresie ochrony porządku, praworządności oraz interesów obywateli. Funkcje państwa obejmują zarówno aspekty wewnętrzne, jak i zewnętrzne, które razem tworzą kompleksowy system bezpieczeństwa narodowego. W kontekście polityki bezpieczeństwa narodowego państwo musi efektywnie zarządzać swoimi zasobami i instrumentami, aby sprostać różnorodnym zagrożeniom.

Państwo jako najważniejsza organizacja społeczna, ma za zadanie utrzymanie ładu i porządku publicznego, zarówno wewnętrznego, jak i zewnętrznego. W zakresie funkcji zewnętrznych państwo prowadzi politykę zagraniczną, utrzymując stosunki międzynarodowe z innymi państwami i organizacjami. W ramach tej funkcji kluczowe są zarówno aspekty dyplomatyczne, jak i bezpieczeństwo militarno-strategiczne, które zabezpieczają integralność terytorialną oraz suwerenność kraju. Wewnętrzna funkcja państwa koncentruje się na zapewnieniu opieki i bezpieczeństwa obywatelom, co obejmuje m.in. ochronę przed przestępczością, zarządzanie kryzysami oraz zapewnienie podstawowych usług publicznych.

W kontekście polityki bezpieczeństwa narodowego państwo musi zatem spełniać wiele ról i funkcji. Wśród nich wyróżnia się funkcje prawodawcze, które dotyczą tworzenia i wdrażania przepisów prawa, oraz funkcje porządkowe, administracyjne, gospodarcze, socjalne i wychowawcze. Każda z tych funkcji ma na celu wzmocnienie zdolności państwa do zapewnienia bezpieczeństwa wewnętrznego i zewnętrznego⁹.

8 W. Pokruszyński, *Polityka a strategia bezpieczeństwa*, Wydawnictwo WSGE, Józefów 2011, s. 12-13.

9 W. Pokruszyński, *Etymologia polityki i strategii bezpieczeństwa w świetle wyzwań i zagrożeń XXI wieku*, „Kultura Bezpieczeństwa: Nauka, Praktyka, Refleksje”, 22/2016, s. 369.

Wewnętrzna siła państwa jest niezbędnym elementem skutecznej polityki bezpieczeństwa narodowego. Obejmuje ona zdolność do mobilizacji zasobów oraz efektywne zarządzanie sytuacjami kryzysowymi. Istotne cechy wewnętrznej siły państwa to zdolność do szybkiego reagowania na nagłe wyzwania oraz poziom rozwoju społeczno-gospodarczego, który warunkuje efektywne wykorzystanie dostępnych zasobów.

Zdolność mobilizacji obejmuje zarówno zasoby ludzkie, jak i materialne, które państwo może wykorzystać w sytuacjach kryzysowych. Obejmuje to m.in. mobilizację sił zbrojnych, aktywację służb ratunkowych oraz koordynację działań w ramach systemów zarządzania kryzysowego. Rozwój społeczno-gospodarczy wpływa na szybkość i efektywność mobilizacji, gdyż wyższy poziom rozwoju umożliwia lepsze przygotowanie i wyposażenie w zasoby oraz technologie, które mogą być wykorzystane w sytuacjach awaryjnych.

Polityczne zagrożenia dla bezpieczeństwa narodowego mogą mieć różne źródła i manifestacje. Najprościej mówiąc, polityczne zagrożenie to stan, w którym działania zorganizowanych grup społecznych lub politycznych uniemożliwiają państwu pełnienie jego głównych funkcji, osłabiając lub niwecząc działania organów i instytucji odpowiedzialnych za realizację celów narodowych. Zagrożenia polityczne mogą mieć charakter zarówno wewnętrzny, jak i międzynarodowy. Wewnętrzne zagrożenia polityczne mogą obejmować ruchy separatystyczne, ekstremizm polityczny, terroryzm wewnętrzny oraz destabilizację polityczną. Działania takich grup mogą prowadzić do rozbicia jedności narodowej, destabilizacji instytucji rządzących oraz zakłócenia funkcjonowania państwa. W Polsce, przykłady takich zagrożeń można odnaleźć w przeszłości, jak w czasach PRL, kiedy to władze musiały zmagać się z opozycją polityczną i protestami społecznymi.

Międzynarodowe zagrożenia polityczne to działania zewnętrzne, które mogą wpływać na bezpieczeństwo kraju. Mogą one obejmować agresję ze strony innych państw, wpływy obcych mocarstw, czy międzynarodowe konflikty polityczne. Instytucje międzynarodowe oraz reżimy międzynarodowe mają na celu regulację stosunków międzynarodowych oraz ograniczanie działań, które mogą być szkodliwe dla innych państw. Współpraca międzynarodowa oraz uczestnictwo w organizacjach międzynarodowych, takich jak ONZ czy NATO, są kluczowe w zarządzaniu tego typu zagrożeniami¹⁰. Przemiany polityczne w kraju mają istotny wpływ na kształt i funkcjonowanie polityki bezpieczeństwa narodowego. Zmiany ustrojowe, decyzje polityczne oraz zmieniające się obóz rządzący mają bezpośredni wpływ na sposób, w jaki państwo zarządza swoimi zasobami oraz reaguje na zagrożenia.

10 R. Jakubczak, J. Flis, *Bezpieczeństwo narodowe Polski w XXI wieku: wyzwania i strategie*, Bellona 2006, s. 22.

W Polsce jedno z kluczowych wydarzeń w historii współczesnej, które miało znaczący wpływ na politykę bezpieczeństwa, to demokratyzacja kraju po upadku PRL. Proces ten rozpoczął się w 1989 roku i wiązał się z wieloma reformami, które zmieniły sposób funkcjonowania państwa oraz jego strukturę obronną. Okres PRL był czasem, kiedy armia i inne służby bezpieczeństwa były silnie związane z władzą komunistyczną, a decyzje polityczne miały bezpośredni wpływ na działalność wojska. Zmiany ustrojowe po 1989 roku wymagały opracowania nowej strategii bezpieczeństwa oraz dostosowania instytucji obronnych do demokratycznych standardów¹¹.

Przystąpienie Polski do NATO w 1999 roku oraz do Unii Europejskiej w 2004 roku było kolejnym kluczowym krokiem w zakresie polityki bezpieczeństwa. Członkostwo w tych organizacjach przyniosło Polsce nowe możliwości oraz wyzwania. NATO jako sojusz wojskowy, zapewnił Polsce bezpieczeństwo zewnętrzne, natomiast Unia Europejska wspierała rozwój społeczno-gospodarczy oraz stabilizację polityczną. Współpraca z tymi organizacjami umożliwiła Polsce zwiększenie swojego wpływu na arenie międzynarodowej oraz wzmocnienie pozycji w zakresie bezpieczeństwa narodowego.

Współpraca z USA stanowi również istotny element polityki bezpieczeństwa Polski. Stany Zjednoczone, wspierając dążenia Polski do demokratyzacji, odegrały ważną rolę w procesie transformacji. Współpraca militarno-strategiczna, w tym udział Polski w misji w Iraku oraz negocjacje dotyczące tarczy antyrakietowej miały znaczący wpływ na kształt polityki bezpieczeństwa narodowego.

Współpraca międzynarodowa jest kluczowym elementem polityki bezpieczeństwa narodowego. W dzisiejszym zglobalizowanym świecie, żadne państwo nie może skutecznie zapewnić bezpieczeństwa narodowego w izolacji. Współpraca z innymi państwami oraz organizacjami międzynarodowymi umożliwia wymianę informacji, koordynację działań oraz wspólne zarządzanie zagrożeniami. Polska jako członek NATO i Unii Europejskiej, korzysta z międzynarodowych mechanizmów ochrony, które umożliwiają wspólne reagowanie na zagrożenia. NATO zapewnia wsparcie militarno-strategiczne oraz wspólne plany obrony, natomiast Unia Europejska wspiera stabilność społeczno-gospodarczą oraz współpracę w zakresie bezpieczeństwa wewnętrznego.

Współczesne wyzwania w zakresie polityki bezpieczeństwa narodowego są zróżnicowane i kompleksowe, co sprawia, że zarządzanie bezpieczeństwem staje się coraz bardziej wymagające. Globalizacja, rozwój technologii oraz zmiany w geopolityce wpływają na kształt polityki bezpieczeństwa i wymagają elastyczności, oraz innowa-

11 S. Koziej, *Obronność Polski w warunkach samodzielności strategicznej lat 90. XX wieku*, „Bezpieczeństwo Narodowe” 21/2012, s. 19-21.

cyjnych rozwiązań. W tym kontekście Polska stoi przed wieloma wyzwaniami, które mają wpływ na jej strategię bezpieczeństwa narodowego.

3. PRZYKŁADY POLITYKI BEZPIECZEŃSTWA NARODOWEGO W PRAKTYCE

Polityka bezpieczeństwa narodowego jest kluczowym elementem strategii państw, mającym na celu zapewnienie stabilności, ochrony oraz zdolności obronnych. W niniejszym rozdziale przyjrzymy się, jak polityka bezpieczeństwa narodowego jest realizowana w praktyce, porównując podejścia Polski i Stanów Zjednoczonych. Analiza skupi się na kluczowych przykładach oraz działaniach ilustrujących różnice i podobieństwa w polityce bezpieczeństwa obu krajów, podkreślając unikalne wyzwania i strategie dostosowane do ich specyficznych potrzeb.

Po zakończeniu okresu Polski Ludowej i przystąpieniu do NATO Polska rozpoczęła szerokie reformy i modernizację swoich Sił Zbrojnych. Proces ten był niezbędny, aby dostosować armię do standardów NATO i zapewnić jej większą efektywność w ramach sojuszu¹². Reforma Sił Zbrojnych obejmowała kilka kluczowych aspektów. Przede wszystkim, zmniejszono liczebność armii, koncentrując się na jej profesjonalizacji. W latach 90. XX wieku Polska przeszła z systemu opartego na zasadach Układu Warszawskiego na system zgodny z normami NATO. Proces ten wiązał się z reorganizacją jednostek wojskowych, a także z modernizacją strategii obronnej kraju, aby lepiej odpowiadała na nowe wyzwania i standardy międzynarodowe¹³.

Modernizacja sprzętu wojskowego była kolejnym istotnym krokiem. Polska zainwestowała w zakup nowoczesnych systemów raketowych, myśliwców bojowych oraz zaawansowane technologie informacyjne. Zakup myśliwców F-16, a następnie przystąpienie do programu zakupu myśliwców F-35, jest przykładem dążenia do utrzymania wysokiego poziomu technologicznego w armii i poprawy jej zdolności bojowej.

Członkostwo w NATO, które Polska uzyskała w 1999 roku, miało kluczowe znaczenie dla bezpieczeństwa narodowego. Przystąpienie do Sojuszu Północnoatlantyckiego zapewniło Polsce ochronę w ramach artykułu 5 Traktatu Waszyngtońskiego, który zobowiązuje sojuszników do wspólnej obrony w przypadku agresji. Członkostwo w NATO pozwoliło Polsce na integrację z międzynarodowym systemem obronnym i wzmocnienie jej pozycji w regionie. Jednakże wstąpienie do NATO zobowiązywało Polskę do działań na rzecz modernizacji Sił Zbrojnych, czego odzwierciedleniem były programy takie jak „*Program przebudowy i modernizacji Sił Zbrojnych RP w la-*

12 W. Tkaczew, *Przemiany strukturalne i organizacyjne Wojska Polskiego w latach 1989-2014*, „Wiedza Obronna” 5/2015, s. 56.

13 S. Koziej, A. Brzozowski, *Strategia bezpieczeństwa Narodowego RP – Pierwsze 25 lat*, Warszawa 2015, s. 17-54.

tach 2001-2006” czy przyjęty już w styczniu 2003 roku „Program rozwoju Sił Zbrojnych w latach 2003-2008”¹⁴.

Po przystąpieniu do Unii Europejskiej w 2004 roku Polska uzyskała dodatkowe wsparcie w zakresie bezpieczeństwa, w tym fundusze na rozwój infrastruktury oraz wzmocnienie polityki spójności społecznej i gospodarczej. Członkostwo w UE przyczyniło się również do wzrostu poczucia bezpieczeństwa społecznego oraz umożliwiło większe zaangażowanie Polski w sprawy międzynarodowe.

Polska angażuje się w międzynarodowe misje pokojowe i stabilizacyjne, takie jak udział w misji ISAF w Afganistanie czy operacjach w Iraku. Działania te są realizowane w ramach zobowiązań NATO i mają na celu wspieranie stabilności w regionach konfliktów oraz zwiększanie doświadczenia armii.

W obliczu rosnącego zagrożenia cybernetycznego Polska intensyfikuje swoje działania w zakresie cyberobrony. Współpraca z sojusznikami oraz inwestycje w rozwój krajowej infrastruktury IT są kluczowe dla ochrony przed atakami cybernetycznymi, które stają się coraz bardziej powszechne i zaawansowane¹⁵.

Stany Zjednoczone posiadają kompleksową strategię bezpieczeństwa narodowego, która obejmuje różne aspekty, takie jak obrona przed terroryzmem, cyberzagrożeniami oraz agresją ze strony innych państw. Po zamachach z 11 września 2001 roku, walka z terroryzmem stała się priorytetem polityki bezpieczeństwa USA. Wprowadzenie Patriot Act, operacje wojskowe w Afganistanie i Iraku oraz rozbudowa struktur wywiadowczych ilustrują dążenie do zwalczania zagrożeń terrorystycznych na różnych frontach, zarówno wewnętrznych, jak i międzynarodowych¹⁶. USA regularnie inwestują w rozwój i modernizację swoich Sił Zbrojnych, obejmując to zakup nowoczesnych systemów broni, technologii obronnych oraz platform wojskowych. Programy takie jak F-35 Joint Strike Fighter oraz rozwój technologii obrony przeciw-rakietowej są przykładami strategii utrzymania przewagi technologicznej. Inwestycje te mają na celu zapewnienie USA przewagi militarnej w różnych obszarach oraz wzmocnienie ich zdolności obronnych¹⁷.

W zakresie cyberbezpieczeństwa, USA rozwija zaawansowane technologie i strategie w zakresie cyberobrony. Agencje takie jak Cyber Command oraz inicjatywy związane z bezpieczeństwem infrastruktury krytycznej mają na celu ochronę przed zagro-

14 J. Kajetanowicz, *Transformacja Sił Zbrojnych RP 1999-2020. Aspekt organizacyjny*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej”, 19/2021, s. 87.

15 *Doktryna Cyberbezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej*, BBN 2015, s. 4., <https://en.bbn.gov.pl/ftp/dok/01/DCB.pdf>, [dostęp: 15.09.2024].

16 M. Horzowski, K. Pluta, B. Wujec, *Doktrynalne koncepcje strategiczne Stanów Zjednoczonych*, „Zeszyty Naukowe Ruchu Studenckiego”1/2015, s. 10.

17 Program Joint Strike Fighter, <https://zbiam.pl/artykuly/program-joint-strike-fighter-na-os-tatniej-prostej/> [dostęp:15.09.2024].

żeniami cybernetycznymi, które mogą mieć poważne konsekwencje dla bezpieczeństwa narodowego¹⁸. USA są kluczowym członkiem NATO i mają szerokie relacje obronne z innymi państwami, w tym z partnerami w Azji i Europie. Współpraca z sojusznikami i partnerami globalnymi jest istotna dla realizacji polityki bezpieczeństwa narodowego i promowania stabilności międzynarodowej¹⁹. USA prowadzi liczne operacje militarne i humanitarne na całym świecie, mające na celu stabilizację regionów konfliktowych, wspieranie sojuszników oraz przeciwdziałanie zagrożeniom globalnym. Globalne misje i operacje są częścią szerszej strategii USA mającej na celu utrzymanie międzynarodowego porządku i zapewnienie bezpieczeństwa na różnych poziomach²⁰.

W porównaniu Polski i USA w zakresie polityki bezpieczeństwa narodowego można dostrzec zarówno podobieństwa, jak i różnice. Podobieństwa obejmują zintegrowane systemy bezpieczeństwa, w które oba kraje inwestują, obejmujące zarówno aspekty militarne, jak i cywilne. Zarówno Polska, jak i USA, aktywnie współpracują w ramach międzynarodowych sojuszy i organizacji, takich jak NATO i UE, oraz angażują się w międzynarodowe misje pokojowe i stabilizacyjne, co podkreśla znaczenie współpracy międzynarodowej w polityce bezpieczeństwa.

Różnice natomiast dotyczą zakresu i skali działań. USA jako globalne mocarstwo, posiadają bardziej zaawansowane i zróżnicowane technologie obronne oraz większe zasoby, co pozwala im na prowadzenie szerokiej gamy działań obronnych i strategicznych na całym świecie. Polska, będąc krajem średniej wielkości, musi dostosować swoje strategie i zasoby do specyficznych wyzwań regionalnych i możliwości, co wpływa na jej podejście do polityki bezpieczeństwa.

Priorytety bezpieczeństwa również różnią się między krajami. Polityka bezpieczeństwa USA koncentruje się na globalnej przewadze technologicznej i zdolności do szybkiej interwencji w różnych częściach świata, podczas gdy Polska koncentruje się na bezpieczeństwie regionalnym i współpracy w ramach sojuszy międzynarodowych²¹. Analiza polityki bezpieczeństwa narodowego Polski i USA pokazuje, jak różne kraje dostosowują swoje strategie i działania w odpowiedzi na specyficzne wyzwania oraz globalne zagrożenia. Polska, poprzez swoje przystąpienie do NATO

18 D. Dziwisz, *US Cyber Command (USCYBERCOM)*, w: *The handbook of homeland security*, red. S. Romaniuk, Taylor & Francis Group, 2023, s. 306.

19 *Znaczenie relacji z Azją i Europą w Strategii bezpieczeństwa narodowego USA*, <https://pism.pl/publikacje/znaczenie-relacji-z-azja-i-europa-w-strategii-bezpieczenstwa-narodowego-usa> [dostęp: 15.09.2024].

20 *Nowa strategia US Army*, <https://defence24.pl/geopolityka/nowa-strategia-us-army-zwyciezyc-w-duzej-wojnie?srsId=AfmBOooMIPAK9GyBKXsg4MTn5rJLsbIRW3akl9V8eJY4YpLn-cwMogtl> [dostęp: 15.09.2024].

21 A. Hutyra, B. Sajduk, *Porównanie treści polskich i amerykańskich dokumentów strategicznych z zakresu bezpieczeństwa w latach 2001-2020*, „*Understanding Contemporary Security*” 4(79)/2022, s. 365.

i UE oraz modernizację Sił Zbrojnych, stara się zapewnić bezpieczeństwo narodowe w kontekście regionalnym i międzynarodowym. Modernizacja sprzętu, profesjonalizacja armii oraz zaangażowanie w międzynarodowe misje stabilizacyjne i pokojowe są kluczowymi elementami tej strategii. Członkostwo w NATO i UE dostarcza Polsce nie tylko wsparcia militarnego, ale także strategicznego, co wzmacnia jej pozycję w regionie i globalnie.

USA jako globalne mocarstwo, prowadzą bardziej złożoną politykę bezpieczeństwa narodowego. Ich strategia obejmuje szerokie spektrum działań obronnych, od walki z terroryzmem i cyberzagrożeniami po utrzymanie przewagi technologicznej. Współpraca z sojusznikami, globalne misje wojskowe oraz zaawansowane technologie obronne są fundamentami amerykańskiej polityki bezpieczeństwa. USA wykorzystują swoje zasoby i wpływy, aby promować stabilność międzynarodową oraz zabezpieczać swoje interesy na całym świecie²². Oba kraje, Polska i USA, uczą się od siebie nawzajem i adaptują swoje polityki w odpowiedzi na ewoluujące wyzwania w dziedzinie bezpieczeństwa narodowego. Współpraca międzynarodowa, innowacje technologiczne oraz elastyczność w dostosowywaniu strategii bezpieczeństwa są kluczowe dla zapewnienia stabilności i bezpieczeństwa w zmieniającym się świecie. Polska, poprzez integrację z międzynarodowymi sojuszami i modernizację Sił Zbrojnych, oraz USA, poprzez globalne operacje i zaawansowane technologie, pokazują, jak różne podejścia mogą współistnieć i wspierać się nawzajem w obliczu wspólnych zagrożeń.

Podsumowując, zarówno Polska, jak i USA, wykazują silne zaangażowanie w zapewnienie bezpieczeństwa narodowego, choć ich strategie różnią się pod względem skali i priorytetów. Analiza ich polityki bezpieczeństwa narodowego dostarcza cennych wniosków na temat efektywności różnych podejść oraz wyzwań związanych z adaptacją do zmieniającego się środowiska międzynarodowego.

PODSUMOWANIE

Polityka bezpieczeństwa narodowego jest nieodzownym elementem funkcjonowania każdego państwa, mającym na celu zapewnienie stabilności, suwerenności oraz ochrony interesów narodowych. Kluczowym jej aspektem jest strategiczna obrona, która obejmuje utrzymanie zdolności obronnych kraju, modernizację sił zbrojnych oraz współpracę z sojusznikami, takimi jak NATO. Ochrona bezpieczeństwa wewnętrznego koncentruje się natomiast na zapewnieniu porządku publicznego, walce z przestępczością i terroryzmem oraz reagowaniu na sytuacje kryzysowe, zarówno o charakterze naturalnym, jak i spowodowanym przez człowieka.

Polityka zagraniczna odgrywa kluczową rolę w promowaniu interesów narodowych

22 A. Hutyra, B. Sajduk, *Porównanie...*, op. cit., s. 355.

na arenie międzynarodowej, wzmacniając współpracę dyplomatyczną oraz wspierając rozwój sojuszy gospodarczych i wojskowych. Z kolei bezpieczeństwo ekonomiczne opiera się na stabilizacji gospodarki, zapewnieniu bezpieczeństwa energetycznego i surowcowego, a także na rozwoju infrastruktury krytycznej, która umożliwi funkcjonowanie podstawowych sektorów państwa. W erze cyfrowej cyberbezpieczeństwo zyskuje na znaczeniu, skupiając się na ochronie sieci komputerowych, infrastruktury krytycznej oraz danych przed atakami cybernetycznymi.

Analizując współczesną politykę bezpieczeństwa, dostrzega się, że natura zagrożeń ulega zmianom. Współczesne wyzwania, takie jak terroryzm, cyberataki i dezinformacja, wymagają nowych, innowacyjnych środków zaradczych, które wykraczają poza tradycyjne formy obrony. W tym kontekście nieodzownym staje się wzmacnianie sojuszy międzynarodowych, zarówno w ramach organizacji, takich jak NATO i Unia Europejska, jak i na poziomie regionalnym.

W dobie dynamicznego postępu technologicznego rozwój zaawansowanych technologii, takich jak sztuczna inteligencja, autonomiczne systemy bojowe oraz narzędzia cyberobrony, staje się kluczowym elementem przyszłych strategii obronnych. Jednocześnie społeczeństwo powinno odgrywać coraz większą rolę w kształtowaniu polityki bezpieczeństwa poprzez zwiększanie zaangażowania obywatelskiego, rozwój postaw proobronnych oraz uczestnictwo w programach obrony terytorialnej.

Wnioski płynące z analizy polityki bezpieczeństwa narodowego wskazują na konieczność dalszych inwestycji w obronność, rozwój nowoczesnych technologii oraz zacieśnianie współpracy międzynarodowej. Współczesne zagrożenia są wielowymiarowe, co wymaga podejścia interdyscyplinarnego oraz elastyczności w reagowaniu na zmieniające się warunki. Kluczowym wyzwaniem dla polityki bezpieczeństwa narodowego będzie nie tylko odpowiednie reagowanie na bieżące zagrożenia, ale także przygotowanie na przyszłe, nieprzewidziane kryzysy.

Podsumowując, polityka bezpieczeństwa narodowego jest nie tylko złożonym procesem, lecz także dynamicznym, wymagającym ciągłych analiz i dostosowywania się do nowych realiów. Dalsze badania i analizy są niezbędne, aby lepiej zrozumieć ewolucję zagrożeń oraz odpowiednio przygotować państwo na przyszłe wyzwania.

BIBLIOGRAFIA

Literatura

1. *Biała Księga Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*, Biuro Bezpieczeństwa Narodowego, Warszawa 2013.
2. Dziwisz D., *US Cyber Command (USCYBERCOM)*, w: *The handbook of homeland security*, red. S. Romaniuk, Taylor & Francis Group, 2023.
3. Horzowski M., Pluta K., Wujec B., *Doktrynalne koncepcje strategiczne Stanów Zjednoczonych*, „Zeszyty Naukowe Ruchu Studentckiego” 1/2015.

4. Hutyra A., Sajduk B., *Porównanie treści polskich i amerykańskich dokumentów strategicznych z zakresu bezpieczeństwa w latach 2001-2020*, „Understanding Contemporary Security” 4(79)/2022.
5. Jakubczak R., Flis J., *Bezpieczeństwo narodowe Polski w XXI wieku: wyzwania i strategię*, Bellona 2006.
6. Kajetanowicz J., *Transformacja Sił Zbrojnych RP 1999-2020. Aspekt organizacyjny*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 19/2021.
7. Kupiński J., Keplin J., *Wybrane aspekty analizy oceny ryzyka zagrożeń bezpieczeństwa narodowego*, „Rocznik Bezpieczeństwa Morskiego” XVII/2023.
8. Koziej S., *Obronność Polski w warunkach samodzielności strategicznej lat 90. XX wieku*, „Bezpieczeństwo Narodowe”, 21/2012.
9. Koziej S., Brzozowski A., *Strategia bezpieczeństwa Narodowego RP – Pierwsze 25 lat*, Warszawa 2015.
10. Nowicka J., Elak H., Ciekankowski Z., *Bezpieczeństwo jako kategoria funkcjonowania państwa*, w: *Współczesne zagrożenia bezpieczeństwa państwa*. Cz. 2, red. Z. Ciekankowski, Wydawnictwo Państwowej Szkoły Wyższej im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej.
11. Pokruszyński W., *Polityka a strategia bezpieczeństwa*, Wydawnictwo WSGE, Józefów 2011.
12. Tkaczew W., *Przemiany strukturalne i organizacyjne Wojska Polskiego w latach 1989-2014*, „Wiedza Obronna” 5/2015.
13. *Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2020.
14. Wasiuta O., Klepka R., Kopeć R., *Vademecum bezpieczeństwa*, Wydawnictwo Libron, Kraków 2018.
15. Żurawski S., Ciekankowski Z., *Zarządzanie kryzysowe i jego miejsce w podsystemie kierowania bezpieczeństwem narodowym*, „Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla bezpieczeństwa”, 4/2017(37).

Netografia

1. *Doktryna Cyberbezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej*, BBN 2015, <https://en.bbn.gov.pl/ftp/dok/01/DCB.pdf>.
2. *Nowa strategia US Army*, <https://defence24.pl/geopolityka/nowa-strategia-us-army-zwyciezyc-w-duzejwojnie/>.
3. *Program Joint Strike Fighter*, <https://zbiam.pl/artykuly/program-joint-strike-fighter-na-ostatniej-prostej/>
4. *Znaczenie relacji z Azją i Europą w Strategii bezpieczeństwa narodowego USA*, <https://pism.pl/publikacje/znaczenie-relacji-z-azja-i-europa-w-strategii-bezpieczenstwa-narodowego-usa>.

mgr inż. Rafał Piwoński

ORCID: 0009-0005-8807-637X

Studia Społeczne
ISSN 2081-0008
e-ISSN 2449-9714
str. 169–178

GRUPA PRZEJŚCIOWEJ POMOCY DLA NAMIBII

– ROLA SIŁ POKOJOWYCH

TRANSITIONAL ASSISTANCE GROUP FOR NAMIBIA

– THE ROLE OF PEACEKEEPING FORCES

STRESZCZENIE

Celem niniejszego artykułu naukowego jest zaprezentowanie roli sił pokojowych Grupy Przejściowej Pomocy Organizacji Narodów Zjednoczonych (UNTAG) dla Namibii, funkcjonującej w latach 1989-1990. Rozważania autora publikacji traktują spektrum podejmowanej działalności dedykowanego personelu w rozumieniu kwestii funkcjonalnych i zadaniowych. Analizie poddane zostały uwarunkowania oraz podłoże historyczne konfliktu, wskazując determinanty zaangażowania ONZ w kształtowanie sytuacji bezpieczeństwa. Proces badawczy bazuje na szczegółowej analizie dostępnych dokumentów normatywnych oraz opracowań naukowych podejmujących niniejszą tematykę, syntezie, uogólnieniu, jak również wywiadzie eksperckim.

SŁOWA KLUCZOWE: bezpieczeństwo międzynarodowe; operacje pokojowe; siły pokojowe; Organizacja Narodów Zjednoczonych; Namibia.

ABSTRACT

The aim of this scientific article is to present the role of the United Nations Transitional Assistance Group (UNTAG) peacekeeping forces in Namibia, which operated from 1989 to 1990. The author's reflections focus on the scope of activities undertaken by the dedicated personnel, examining functional and task-related aspects. The analysis addresses the conditions and historical background of the conflict, highlighting the determinants of the UN's involvement in shaping the security situation. The research process is based on a detailed analysis of available normative documents and academic studies on this topic, as well as synthesis, generalization, and expert interviews.

KEY WORDS: international security; peace operations; peacekeeping forces; United Nations; Namibia.

WSTĘP

Południowy region Afryki na przełomie XIX i XX wieku stanowił terytorium o kluczowym znaczeniu dla aspiracji kolonialnych wybranych państw. Multilateralne dążenia do zwiększenia wpływów poszczególnych krajów implikowały do okresowych eskalacji napięć, a także do pogłębiania antagonizmów wobec lokalnych społeczności. W hwiu wysiłki ONZ na rzecz uzyskania niepodległości przez Namibię. Całość dopełnia zakończenie, zawierające m.in. ogólne wnioski. Materiał może zainteresować środowisko wojskowych specjalistów ds. struktur sojuszniczych jako istotne studium przypadku.

1. PODŁOŻE HISTORYCZNE KONFLIKTU

Rozważania na temat historycznego podłoża konfliktów na terytoriach Namibii należy rozpocząć od syntetycznej charakterystyki wpływów państw kolonialnych w Afryce na przełomie XIX i XX wieku. W tym kontekście istotne jest omówienie zamorskich terytoriów Cesarstwa Niemieckiego, zwłaszcza Niemieckiej Afryki Południowo-Zachodniej, która stała się areną wieloaspektowych sporów od momentu ogłoszenia protektoratu w 1884 roku przez Otto von Bismarcka¹.

Ważnym wydarzeniem z punktu widzenia dalszej historii tych terytoriów zamorskich była konferencja berlińska² z lat 1884-1885, której organizacja służyła ustaleniom imperialnych podziałów terytorialnych Afryki. Zdaniem badaczy, granice wyznaczone wówczas przez mocarstwa nie odzwierciedlały w pełni podziałów etnicznych, co prowadziło do rozdzielenia plemion i ostatecznie wywołało nowe konflikty³. Rok 1886 przyniósł kolejny przełom w wytyczaniu granic w regionie dzięki porozumieniom zawartym między Cesarstwem Niemieckim a władzami portugalskimi i brytyjskimi. W rezultacie terytorium niemieckiej kolonii stało się popularnym celem licznych wypraw obywateli Drugiej Rzeszy, realizujących ekspansję ekonomiczną, głównie w nadziei na zyski z eksploatacji zasobów naturalnych kontynentu.

Działania podejmowane w omawianym okresie, związane z intensyfikacją niemieckiego osadnictwa, wywołały opór ze strony lokalnych plemion⁴. Niezadowolenie spowodowane „bezwzględными metodami” sprawowania władzy prowadziło do krwawych starć, w których wśród głównych ofiar największych walk toczonych w latach 1904-1907 znaleźli się członkowie ludów Herero oraz Namaqua. Okres ten

1 B. Rudawski, *Ludobójstwo w Namibii. Niemiecki rozrachunek z kolonialną przeszłością*, „Biuletyn Instytutu Zachodniego” 2017/291, s. 1.

2 W literaturze przedmiotu wydarzenie znane jest również jako *konferencja kongijska*.

3 T. Bichta, *Granice, terytorium i przestrzeń w Afryce według Achillesa Mbembe*, „Forum Polityczne” 2010/10, s. 113.

4 A. Adamowicz, *Polacy w Namibii. Pierwsza Nowoczesna operacja pokojowa ONZ*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2022, s. 22.

był szczególnie dotkliwy dla tych plemion, ponieważ na przestrzeni lat życie straciły tysiące osób⁵.

W kolejnych latach, wraz z rozpoczęciem I Wojny Światowej, niemalże oczywista była konstatacja o zbliżającej się eskalacji napięć w Afryce. Wśród badaczy jako determinanty tego zjawiska wskazywano aspiracje Brytyjczyków oraz wolę Niemców do zwiększenia swoich wpływów na kontynencie⁶. Starcie niemieckich wojsk z siłami Związku Afryki Południowej w 1915 roku, dominium przyporządkowanemu brytyjskiej władzy⁷, doprowadziło do utraty kontroli przez Cesarstwo nad terenami dzisiejszej Namibii. Dalsze przeobrażenia wynikające z traktatu wersalskiego spowodowały zwiększenie udziałów kolonialnych Wielkiej Brytanii w Afryce, a także uzyskanie kontroli nad byłymi terytoriami niemieckimi, tj. Tanganika, Togo i Kamerun⁸. Obszar współczesnej Namibii, funkcjonujący jako Afryka Południowo-Zachodnia, został przekazany pod brytyjski protektorat jako terytorium mandatowe Ligi Narodów.

Zakończenie II wojny światowej spowodowało, że Afryka Południowo-Zachodnia stała się terytorium powierniczym Organizacji Narodów Zjednoczonych, funkcjonując pod administracją Związku Afryki Południowej, który w 1961 roku przekształcono w Republikę Południowej Afryki. Aspiracją Związku było dążenie do inkorporacji terenów współczesnej Namibii; jednak formalny wniosek spotkał się ze stanowczą odmową ze strony ONZ, co zostało zaprezentowane w treści rezolucji Zgromadzenia Ogólnego nr 65/I z 1946 roku. Mimo to już trzy lata później doszło do aneksji tych terytoriów, lekceważąc tym samym postanowienia organów międzynarodowych.

Sytuacja rdzennych mieszkańców obszarów współczesnej Namibii przybrała drastyczny charakter w wyniku wdrożenia ideologii apartheidu przez władze RPA. Praktyka ta była stosowana przez Związek Południowej Afryki od 1948 roku⁹, kiedy

5 Liczba ofiar do dziś stanowi element dyskusji badaczy, jednakże prawdopodobnym jest, iż w wyniku niniejszych wydarzeń śmierć mogło ponieść około 100 tys. osób z ludów Herero i Namaqua.

6 P. Zajas, *Afryka Południowa i Południowo-Zachodnia w niemieckiej propagandzie kulturowej (1914-1918)*, „Dzieje Najnowsze” 2016/3, s. 3.

7 Związek przyjął cechy państwa o ustroju unitarnym, gdzie każda z kolonii uzyskała status prowincji. W skład ZPA wchodziły Natal, Transwal, Oranje i Kraj Przylądkowy, Zob. D. Tomal, *Historyczny aspekt kształtowania się systemu politycznego Republiki Południowej Afryki. Konstytucyjny system organów państwowych*, „Studia Politologica” 2021/27, s. 139; J. Kiwerska w swojej publikacji pt. *Przeobrażenia w koloniach brytyjskich w Afryce w okresie międzywojennym* zaznacza, iż cechą charakterystyczną brytyjskiej kontroli nad terytoriami kolonialnymi było sprawowanie władzy nad lokalną ludnością „...poprzez tradycyjnych wodzów oraz instytucje plemienne”.

8 J. Kiwerska, *Przeobrażenia w koloniach brytyjskich w Afryce w okresie międzywojennym*, „Dzieje Najnowsze” 1985/1, s. 53.

9 P. Juruś, M. Olender, *Zjawisko Apartheidu w Republice Południowej Afryki*, „Roczniki Studenckie Akademii Wojsk Lądowych” 2021/5, s. 62.

to władzę objęła Partia Narodowa, na czele rządu z Danielem F. Malanem. Polityka przemocy i dyskryminacji prowadziła do intensyfikacji oporu wśród przedstawicieli rdzennych plemion Namibii, a istotną rolę odegrała powstała w 1960 roku Organizacja Ludu Afryki Południowo-Zachodniej (ang. *South West Africa People's Organisation*). Miała ona charakter wyzwoleniowy, a jej członkowie (głównie z ludności Owambo¹⁰), skupiali swoje wysiłki na osiągnięciu niepodległości, przede wszystkim poprzez przeciwstawianie się apartheidowskiej RPA. W tym celu powołano zbrojne ramię tej organizacji w postaci Ludowej Armii Wyzwolenia Namibii (ang. *People's Liberation Army of Namibia*), która brała udział w walkach na pograniczu angolsko-południowoafrykańskim¹¹. Organizacja Ludu Afryki Południowo-Zachodniej, na której czele stanął Sam Nujoma (tj. późniejszy prezydent Namibii), stanowiła trzon zbrojnego oporu kraju, prowadząc działania partyzanckie, otrzymując przy tym „... wsparcie techniczne i finansowe z Moskwy i innych krajów bloku wschodniego”¹². Działania zbrojne przeciwko siłom południowoafrykańskim rozpoczęły się 26 sierpnia 1966 roku na obszarze obozu Ongulumbashe i przybrały formę regularnej wojny, w której po stronie partyzantów Ludowej Armii Wyzwolenia Namibii stanęły wojska Kuby oraz Angoli.

W następnych latach, na podstawie woli rdzennych plemion, Zgromadzenie Ogólne ONZ zdecydowało o przyjęciu odpowiedniej rezolucji¹³ proklamującej zmianę nazewnictwa z Afryki Południowo-Zachodniej na Namibię¹⁴. W treści dokumentu zasadniczo potępiono jednak brak postępu w zakresie wycofania się sił RPA z tych terytoriów oraz w realizacji innych postanowień Zgromadzenia Ogólnego. Warto nadmienić, że sprawa ta została również rozpatrzona przez Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości w Hadze, który 21 czerwca 1971 roku uznał działania władz w Pretorii za nielegalne.

Ważnym wydarzeniem z punktu widzenia dalszej historii było przyjęcie rezolucji Rady Bezpieczeństwa ONZ nr 431 w dniu 27 lipca 1978 roku, w której zwrócono się do Sekretarza Generalnego o wyznaczenie Specjalnego Przedstawiciela do spraw Namibii. W treści dokumentu powołano się również na zapisy rezolucji Rady Bezpieczeństwa ONZ nr 385 z dnia 30 stycznia 1976 roku dotyczącej stanowiska wobec działań RPA oraz sposobów normalizacji sytuacji na terytoriach Namibii. Funkcję

10 A. Szczepańska, *Od Ongulumbashe do Cassingi – obozy wojskowe i cywilne Ludowej Wyzwoleniowej Armii Namibii*, „Acta Universitatis Lodzianis Folia Historica” 2018/102, s. 187.

11 P. Obszarski, *Relacje niemiecko-namibijskie jako przykład stosunków specjalnych*, „Prace i Studia Geograficzne” 2022/3, s. 55.

12 A. Szczepańska, *Koniec zimnej wojny na południu Afryki. Sprawa Namibii podczas negocjacji między Stanami Zjednoczonymi a Związkiem Radzieckim (1987–1988)*, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Historica” 2018/100, s. 173.

13 A/RES/2372(XXII) z 12 czerwca 1968 roku.

14 A. Adamowicz, *Polacy w Namibii...*, op. cit., s. 27.

tę ostatecznie pełnił fiński dyplomata Martti Ahtisaari¹⁵, zobowiązany do realizacji misji mającej na celu implementację stosownych środków w dążeniu do uzyskania niepodległości przez Namibię. Kluczowym aspektem w tym kontekście było jednak przeprowadzenie wolnych wyborów, naturalnie pod kontrolą ONZ. W tym okresie trwały już ustalenia dotyczące koncepcji sformowania operacji pokojowej, która miała nadzorować kwestie normalizacji sytuacji wewnętrznej w Namibii.

Wynikiem części procesów negocjacyjnych było opracowanie rezolucji Rady Bezpieczeństwa nr 435 z dnia 29 września 1978 roku. Treść dokumentu odnosiła się do propozycji powstrzymania nielegalnych działań RPA, wzywając tym samym do współpracy zgodnie z zaleceniami Sekretarza Generalnego ONZ, oraz do aktywnego udziału Organizacji w stabilizacji bezpieczeństwa w regionie poprzez utworzenie Grupy Przejściowej Pomocy ONZ dla Namibii na okres do 12 miesięcy. Konsensus dotyczący rozpoczęcia procesu implementacji zamierzeń tej rezolucji nastąpił dopiero dekadę później, tj. po osiągnięciu porozumienia pomiędzy przedstawicielami RPA, Republiki Kuby oraz Angoli w 1988 roku.

2. PODSTAWY PRAWNE ORAZ UWARUNKOWANIA ORGANIZACYJNE UNTAG

Operacja UNTAG została ustanowiona na podstawie rezolucji Rady Bezpieczeństwa ONZ nr 632 z dnia 16 lutego 1989 roku. Dokument zakładał m.in. przestrzeganie postanowień rezolucji nr 435 z 1978 roku, dotyczącej przeprowadzenia demokratycznych wyborów pod nadzorem ONZ „potwierdzających podmiotowość prawnomiędzynarodową Namibii”¹⁶ oraz rozmieszczenie sił pokojowych, formalnie formując jednak kształt tejże misji. Personel składał się z 4493 żołnierzy, 1500 policjantów, 1000 cywilnych obserwatorów oraz 1000 pracowników cywilnych dedykowanych przedsięwzięciom administracyjnym¹⁷. Oficjalne rozpoczęcie funkcjonowania operacji miało miejsce 1 kwietnia 1989 roku. Przemieszczenie sił i środków do wyznaczonego rejonu odpowiedzialności było poprzedzone przeprowadzeniem stosownych czynności przez zespoły rekonesansowe, dotyczących uwarunkowań misji.

Istotną rolę w operacji UNTAG odegrał personel cywilny, który stanowił blisko połowę całkowitej liczby pracowników. Należy podkreślić, że taka liczebność pozwalała na skuteczne prowadzenie dialogu z miejscową ludnością, m.in. poprzez uświadamianie jej o roli oraz zadaniach sił pokojowych w regionie¹⁸. Atutem z punktu

15 Prezydent Finlandii w latach 1994-2000. Laureat pokojowej nagrody Nobla w 2008 roku za dokonania na rzecz rozwiązywania konfliktów międzynarodowych.

16 B. Popławski, *Obserwatorzy, uczestnicy operacji humanitarnej, eksperci i specjaliści z dziedziny logistyki. Udział Polaków w misjach pokojowych w Afryce Subsaharyjskiej w okresie PRL*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2023/1 (41), s. 139.

17 <https://www.wojsko-polskie.pl> [dostęp 02.10.2024].

18 Arkusz wywiadu autora z płk. dr. inż. Andrzejem Adamowiczem, weteranem UNTAG, październik 2024.

widzenia realizacji niniejszych zamierzeń było stworzenie regionalnego podziału terytorium kraju na poszczególne regiony, tj. 32 Centra Dystryktów i 10 Centrów Regionalnych¹⁹. Finalnie umożliwiło to skuteczną realizację działań związanych z integracją lokalnej społeczności oraz przedstawianiem wizji planowanych wyborów opartych na zasadach demokratycznych.

Z punktu widzenia komponentu wojskowego, składającego się z blisko 4500 żołnierzy, UNTAG stanowiła wyzwanie z uwagi na różnice w stosunku do wcześniej powoływanych operacji pokojowych pod egidą ONZ oraz konieczność monitorowania sytuacji bezpieczeństwa. Wieloletnia wojna miała charakter wyniszczający dla obu stron. Moment rozpoczęcia zaangażowania sił pokojowych okazał się dodatkowo szczególnie trudny z powodu naruszenia zawieszenia broni, formalnie obowiązującego od sierpnia 1988 roku²⁰.

Rozważając zaangażowanie sił pokojowych w zakresie stabilizacji sytuacji w Namibii na przełomie 1989 i 1990 roku, należy podkreślić, że również Polskie siły militarne w UNTAG stanowiły istotny wkład w realizację zamierzeń mandatowych, oddelegowując kontyngent wojskowy składający się z 393 żołnierzy²¹. W ramach uczestnictwa w operacji utworzono Polską Wojskową Jednostkę Logistyczną. Zadania polskiego personelu opierały się głównie na zapewnieniu transportu i zaopatrywaniu batalionów operacyjnych oraz komponentu cywilnego²² w wyznaczonej strefie odpowiedzialności, tj. północnej części Namibii (miejsce dyslokacji były Grootfontein oraz Windhuk).

3. WYSIŁKI ONZ NA RZECZ UZYSKANIA NIEPODLEGŁOŚCI PRZEZ NAMIBIĘ

Grupa Przejściowej Pomocy ONZ dla Namibii stanowiła pewnego rodzaju przełom w zakresie działalności sił pokojowych pod egidą Organizacji. P. Lotarski w swojej publikacji, poświęconej sposobom reagowania na zagrożenia bezpieczeństwa wskazuje, że UNTAG była pierwszą operacją pokojową drugiej generacji określanych mianem „wielofunkcyjnych”^{23,24}. Celem przedsięwzięcia, oprócz kwestii pokojowych,

19 A. Adamowicz, *Misja w Namibii - pierwsza współczesna operacja pokojowa ONZ*, w: *W służbie pokoju – reagowanie na zagrożenia w środowisku bezpieczeństwa międzynarodowego. Konflikty zbrojne – Stabilizacja – Weterani*, red. D. Kozerawski, Wojskowy Instytut Techniczny Uzbrojenia, Zielonka 2024, s. 110.

20 A. Adamowicz, *Misja w Namibii...*, op. cit., s. 38.

21 241 żołnierzy zawodowych, 132 żołnierzy służby zasadniczej oraz 20 wojskowych obserwatorów. Zob. B. Popławski, op. cit., s. 140.

22 <https://www.wojsko-polskie.pl/untag/> [dostęp: 02.10.2024].

23 P. Lotarski, *Międzynarodowe działania pokojowe i stabilizacyjne jako sposób reagowania na zagrożenia bezpieczeństwa*, w: *W służbie pokoju – reagowanie na zagrożenia w środowisku bezpieczeństwa międzynarodowego. Konflikty zbrojne – Stabilizacja – Weterani*, red. D. Kozerawski, Wojskowy Instytut Techniczny Uzbrojenia, Zielonka 2024, s. 16.

24 W wybranych publikacjach można spotkać oprócz *operacji wielofunkcyjnych*, określenie *operacje wielowymiarowe*. Zob. A. Cianciara, *Operacje Pokojowe*, w: *Organizacje międzynarodowe w działaniu*, red. A. Florczak, A. Lisowska, Otto, Wrocław 2014, s. 22.

był nadzór nad procesem politycznym zmierzającym do uzyskania niepodległości. Obejmowało to dodatkowo skoncentrowanie wysiłków na wizji kształtu niepodległego państwa, uwzględniając opracowanie zapisów konstytucyjnych, powołanie sił zbrojnych, uwolnienie więźniów politycznych oraz pomoc w sformowaniu nowych szczebli władz krajowych²⁵.

Stworzenie dostatecznych warunków do realizacji zamierzeń mandatowych wymagało szerszego zaangażowania sił pokojowych, wykraczającego poza samo zapewnienie bezpieczeństwa. To właśnie ta potrzeba nadała UNTAG miano operacji o współczesnym charakterze. Modyfikacja dotychczasowych rozwiązań była pochodną wcześniej zebranych doświadczeń, jak również skomplikowanej sytuacji bezpieczeństwa i wewnętrznej na terytoriach dzisiejszej Namibii. Stąd osiągnięcie konsensusu w zakresie idei formy oraz skali zaangażowania sił pokojowych okazało się trudnym zadaniem. W tym kontekście należy podkreślić istotę działalności Grupy Kontaktowej państw zachodnich, która pełniła rolę wiodącą w poszukiwaniu rozwiązań problemów podczas negocjacji, jak również znaczący udział dialogu między władzami Stanów Zjednoczonych a ZSRR.

ZSRR swoje wzmożone zainteresowanie sprawami południowej Afryki wyrażało już w okresie międzywojennym²⁶. Przejawiało się to m.in. faworyzowaniem wybranych środowisk politycznych, poprzez wspieranie Południowoafrykańskiej Partii Komunistycznej, kierującej się ideologią marksistowską. Jednym z celów ZSRR była walka przeciwko apartheidowi, czy kolonializmowi. Na gruncie polityki mocarstwowej władze tego kraju skupiały swe wysiłki na dążeniu do przejścia rządów w RPA przez przyjazne sobie środowiska²⁷. Wśród determinantów kształtujących ówczesne zjawisko znajdowały się aspiracje dotyczące kontroli nad szlakami morskimi oraz bogactwami naturalnymi, które były istotne z perspektywy produkowanych technologii²⁸. Dopiero następne lata, a w szczególności okres drugiej połowy lat 80. XX wieku, przyniosły zmiany w postrzeganiu południowej części kontynentu afrykańskiego. Zmiany te były efektem przekształceń kierunków polityki zagranicznej, które rozpoczęły się po przejściu władzy w ZSRR przez Michaiła Gorbaczowa. Przełomowym wydarzeniem okazał się bilateralny dialog z USA, który doprowadził do osiągnięcia porozumienia między głowami obu państw oraz wypracowania wspólnego stanowiska w sprawie dalszych działań wobec Afryki, gdzie nadrzędnym celem było osiągnięcie pokojowego rozwiązania ówczesnych konfliktów. Efektem tych zmian było m.in. uzyskanie niepodległości przez Namibię oraz wycofanie kubańskich sił militarnych z Angoli.

25 A. Adamowicz, *Misja w Namibii...*, op. cit., s. 107.

26 A. Żukowski, *Mocarstwowa polityka ZSRR wobec Południowej Afryki w okresie apartheidu*, „Forum Politologiczne” 2012/13, s. 498.

27 Ibidem, s. 502.

28 Ibidem.

Ważną rolę w implementacji pokojowych środków odegrały także Wielka Brytania, Francja, Kanada, USA oraz RFN, które od 1976 roku tworzyły Grupę Kontaktową. Przedstawiciele tych państw prowadzili negocjacje pomiędzy stronami, tj. ONZ, Organizacją Ludu Afryki Południowo-Zachodniej oraz władzami RPA. Wśród osiągnięć tej Grupy należy podkreślić m.in. fakt, że była autorem rozwiązań dotyczących utworzenia strefy zdemilitaryzowanej przy granicy z Angolą oraz Zambią²⁹.

Wojna oficjalnie zakończyła się 22 grudnia 1988 roku, po podpisaniu porozumienia nowojorskiego, które stanowiło punkt kulminacyjny mediacji Stanów Zjednoczonych i ZSRR jako zaangażowanych stron. Wypracowany konsensus przewidywał m.in. wycofanie wojsk RPA z terytoriów Namibii oraz umożliwienie przeprowadzenia wyborów powszechnych pod auspicjami ONZ³⁰. Szczególnie ważnym wydarzeniem w trakcie działalności operacji UNTAG był okres wyborów, które odbyły się w dniach od 7 do 11 listopada 1989 roku. Proces przygotowawczy związany z organizacją tego przedsięwzięcia wymagał od personelu sił pokojowych wsparcia w kwestiach formalnych, takich jak rejestracja kandydatów oraz osób uprawnionych do głosowania, a także w kwestiach logistycznych, związanych z przygotowaniem lokali wyborczych. Wybory zrealizowane pod nadzorem ONZ zakończyły się wygraną Organizacji Ludu Afryki Południowo-Zachodniej, osiągając wynik ponad 57% poparcia. W rezultacie Republika Namibii ogłosiła niepodległość 21 marca 1990 roku, stając się suwerennym państwem i dołączając do państw członkowskich ONZ już miesiąc później.

PODSUMOWANIE

Rola sił pokojowych w operacji UNTAG była jednym z kluczowych elementów w kontekście dążeń niepodległościowych Namibii. Efektywność podejmowanych działań wydaje się mieć swoje podłoże w wielu kwestiach, zarówno organizacyjnych, jak i zadaniowych. Na uwagę zasługuje fakt wprowadzania innowacyjnych rozwiązań, które w większości okazały się skuteczne w stosunku do występujących uwarunkowań. Sam okres opracowywania koncepcji Grupy Przejściowej Pomocy ONZ dla Namibii był procesem wieloetapowym, w którym wybrane idee ulegały naturalnym przeobrażeniom pod wpływem wydarzeń wpływających na zasadność podejmowania danych kroków, a także na problematykę stosunków międzynarodowych oraz trudności w wypracowaniu multilateralnej propozycji środka stabilizującego sytuację bezpieczeństwa. W rezultacie opracowanie finalnej formuły, spełniającej oczekiwania decydujących stron, zajęło około 10 lat, tj. od momentu, gdy Specjalny Przedstawiciel Sekretarza Generalnego ONZ ds. Namibii, Martti Ahtisaari, otrzymał stosowne

29 Arkusz wywiadu autora z płk. dr. inż. Andrzejem Adamowiczem, weteranem UNTAG, październik 2024.

30 A. Szczepańska, *Koniec zimnej wojny...*, op. cit., s. 181.

wytyczne. Rzeczywisty wpływ ONZ, w tym personelu sił pokojowych, na uzyskanie niepodległości przez Namibię był bardzo znaczący. Zdaniem badaczy zajmujących się tematyką roli operacji pokojowych, niniejszy epizod historyczny Organizacji jest uważany za jeden z najbardziej dumnych, co znajduje pełne uzasadnienie.

Konkludując, można stwierdzić, że cel tego materiału został zrealizowany poprzez zaprezentowanie roli sił pokojowych UNTAG w Namibii. Wyniki badań zawartych w niniejszej publikacji obrazują rolę oraz skalę zaangażowania sił pokojowych w osiągnięcie mandatowych zamierzeń operacji UNTAG, wskazując na ówczesne uwarunkowania sytuacji bezpieczeństwa, podłoże historyczne oraz wyzwania na drodze działań ONZ.

BIBLIOGRAFIA

Literatura

1. Adamowicz A., *Misja w Namibii - pierwsza współczesna operacja pokojowa ONZ*, w: *W służbie pokoju – reagowanie na zagrożenia w środowisku bezpieczeństwa międzynarodowego. Konflikty zbrojne – Stabilizacja – Weterani*, red. D. Kozerański, Wojskowy Instytut Techniczny Uzbrojenia, Zielonka 2024.
2. Adamowicz A., *Polacy w Namibii. Pierwsza Nowoczesna operacja pokojowa ONZ*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2022.
3. Bichta T., *Granice, terytorium i przestrzeń w Afryce według Achillesa Mbembe*, „Forum Politologiczne” 2010/10.
4. Cianciara A., *Operacje Pokojowe*, w: *Organizacje międzynarodowe w działaniu*, red. A. Florczak, A. Lisowska, Otto, Wrocław 2014.
5. Juruś P., Olender M., *Zjawisko Apartheidu w Republice Południowej Afryki*, „Roczniki Studenckie Akademii Wojsk Lądowych” 2021/5.
6. Kiwerska J., *Przeobrażenia w koloniach brytyjskich w Afryce w okresie międzywojennym*, „Dzieje Najnowsze” 1985/1.
7. Lotarski P., *Międzynarodowe działania pokojowe i stabilizacyjne jako sposób reagowania na zagrożenia bezpieczeństwa*, w: *W służbie pokoju – reagowanie na zagrożenia w środowisku bezpieczeństwa międzynarodowego. Konflikty zbrojne – Stabilizacja – Weterani*, red. D. Kozerański, Wojskowy Instytut Techniczny Uzbrojenia, Zielonka 2024.
8. Obszarski P., *Relacje niemiecko-namibijskie jako przykład stosunków specjalnych*, „Prace i Studia Geograficzne” 2022/3.
9. Popławski B., *Obserwatorzy, uczestnicy operacji humanitarnej, eksperci i specjaliści z dziedziny logistyki. Udział Polaków w misjach pokojowych w Afryce Subsaharyjskiej w okresie PRL*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2023/1 (41).
10. Rudawski B., *Ludobójstwo w Namibii. Niemiecki rozrachunek z kolonialną przeszłością*, „Biuletyn Instytutu Zachodniego” 2017/291.
11. Szczepańska A., *Koniec zimnej wojny na południu Afryki. Sprawa Namibii podczas negocjacji między Stanami Zjednoczonymi a Związkiem Sowieckim (1987–1988)*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Historica” 2018/100.
12. Szczepańska A., *Od Ongulumbashe do Casingi – obozy wojskowe i cywilne Ludowej Wyzwoleńczej Armii Namibii*, „Acta Universitatis Lodzianensis Folia Historica” 2018/102.
13. Tomal D., *Historyczny aspekt kształtowania się systemu politycznego Republiki Południowej Afryki. Konstytucyjny system organów państwowych*, „Studia Politologica” 2021/27.

14. Zajas P., *Afryka Południowa i Południowo-Zachodnia w niemieckiej propagandzie kulturowej (1914-1918)*, „Dzieje Najnowsze” 2016/3.
15. Żukowski A., *Mocarstwowa polityka ZSRR wobec Południowej Afryki w okresie apartheidu*, „Forum Politologiczne” 2012/13.

Netografia

1. <https://www.wojsko-polskie.pl>.
2. <https://www.wojsko-polskie.pl/untag/>.

dr Robert Rynkun-Werner

Menedżerska Akademia Nauk Stosowanych w Warszawie

ORCID 0000-0001-6559-7731

Studia Społeczne

ISSN 2081-0008

e-ISSN 2449-9714

str. 179–193

PODMIOTOWY I PRZEDMIOTOWY ZAKRES ODPOWIEDZIALNOŚCI KONSTYTUCYJNEJ PRZED TRYBUNAŁEM STANU

*THE SUBJECTIVE AND OBJECTIVE SCOPE OF CONSTITUTIONAL
RESPONSIBILITY BEFORE STATE TRIBUNAL*

STRESZCZENIE

Przedmiotem artykułu jest próba przybliżenia miejsca, jakie w polskim porządku prawnym zajmuje Trybunał Stanu. Organ ten, chociaż nie jest sądem w rozumieniu przepisów Konstytucji RP i nie sprawuje wymiaru sprawiedliwości, w sytuacjach określonych ustawą, na zasadzie wyjątku, może jednak działać podobnie jak sąd. W związku z faktem, że jurysdykcja Trybunału dotyczy tylko i wyłącznie najwyższych urzędników państwowych dopuszczających się w związku ze sprawowanym urzędem deliktu konstytucyjnego oraz przestępstw, w opracowaniu szczegółowo omówiony został podmiotowy oraz przedmiotowy zakres tej odpowiedzialności. Przyjęto przy tym hipotezę o ograniczonym zakresie działania Trybunału, na co zasadniczy wpływ mają relacje polityczne, które uniemożliwiają realne funkcjonowanie tego organu. Badanie oparto na metodzie dogmatycznej związanej z analizą i interpretacją tekstu prawnego.

SŁOWA KLUCZOWE: Trybunał Stanu, delikt konstytucyjny, przestępstwo, urzędnik państwowy.

ABSTRACT

The subject of the article is an attempt to present the place of the State Tribunal in the Polish legal order. Although this body is not a court within the meaning of the provisions of the Constitution of the Republic of Poland and does not administer justice, in situations specified by law, on an exceptional basis, it may act similarly to a court. Due

to the fact the jurisdiction of this Tribunal applies only to the highest state officials who commit constitutional torts and crimes in connection with their office, the study discusses in detail the subjective and objective scope of this responsibility. The study was based on the dogmatic method related to analysis of the legal text and its interpretation.

KEY WORDS: State Tribunal, constitutional tort, crime, state official.

WSTĘP

Działalność urzędników państwowych związana z pełnionymi przez te osoby urzędami w każdym demokratycznym państwie prawa stanowi jeden z głównych przedmiotów zainteresowania opinii publicznej. Szczególnie wyraźnie widać to w sytuacjach gdy ze strony osób piastujących najwyższe urzędy i stanowiska publiczne dochodzi do naruszeń obowiązujących przepisów prawa. Naruszenia te mogą przybrać różne formy. Zasadniczo polegają one na wadliwym stosowaniu prawa, działaniu bez podstawy prawnej czy też niezgodnie z obowiązującymi normami prawa. Z reguły najwyższe stanowiska w państwie obejmują politycy, stąd w pierwszej kolejności odpowiedzialność za potencjalne naruszenia prawa ma charakter *stricte* polityczny – parlamentarny. Nie jest to jednak odpowiedzialność pełna. Nader często w stosunku do dokonanych naruszeń prawa jest wręcz iluzoryczna. Jedynym jej realnym skutkiem jest z reguły dymisja bądź odwołanie z zajmowanego stanowiska. Najważniejszą formą indywidualnej odpowiedzialności za naruszenie prawa, a więc Konstytucji i ustaw, w związku z zajmowanym stanowiskiem lub sprawowanym urzędem jest odpowiedzialność konstytucyjna. Dopuszczenie się przez najwyższych urzędników państwowych enumeratywnie wymienionych w art. 198 ust. 1 i 2 Konstytucji RP deliktu konstytucyjnego, pozwala na wszczęcie specjalnej procedury umożliwiającej postawienie w stan oskarżenia wskazanych podmiotów przed Trybunałem Stanu. Zakres podmiotowo-przedmiotowej odpowiedzialności konstytucyjnej przed tym organem jest zróżnicowany. Szczególnym uprawnieniem Trybunału jest możliwość egzekwowania wobec określonej kategorii podmiotów oprócz odpowiedzialności konstytucyjnej również odpowiedzialności karnej. Jednak odpowiedzialność za popełnione przestępstwa, może zostać poniesiona tylko w przypadku gdy dany czyn zabroniony był związany bezpośrednio ze sprawowaną funkcją i urzędem. Powyższe uprawnienia mogą prowadzić do wniosku, iż Trybunał Stanu jest sądem szczególnym, mającym swoją jurysdykcję tylko wobec szczególnych osób i w szczególnych przypadkach¹. Stąd też jego praktyczne działanie jest znacznie ograniczone. Jak po-

1 S. Waltoś, P. Hofmański, *Proces karny. Zarys systemu.*, Warszawa 2018, s. 157.

kazuje historia działalności tego organu po roku 1989, Trybunał przeprowadził zaledwie kilka postępowań, które w większości zakończyły się umorzeniem. A zatem uzasadniona jest teza, iż jego skuteczność jest znikoma. W konsekwencji o Trybunale Stanu jako o organie konstytucyjnym mówi się, iż jest organem jedynie fasadowym, a jego realna możliwość działania, a więc skuteczność zależy w dużej mierze od woli politycznej². Jakkolwiek nie ocenimy tych działań czy też ich braku, nie ulega wątpliwości, że Trybunał Stanu jest jednym z najważniejszych konstytucyjnych organów sądowych w Polsce, które wydają wyroki w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej (art. 174 Konstytucji). Badanie oparto w zasadniczej mierze na metodzie dogmatycznej związanej z analizą językową oraz wykładnią tekstu prawnego, oraz jego interpretacją.

1. PODSTAWY DZIAŁALNOŚCI TRYBUNAŁU STANU

Trybunał Stanu jest odrębnym organem władzy sądowniczej, który nie jest jednak sądem w rozumieniu art. 175 ust. 1 Konstytucji, a tym samym nie sprawuje wymiaru sprawiedliwości w znaczeniu podmiotowo przedmiotowym³. Jedynie wyjątkowo jego działalność można określić jako sprawowanie wymiaru sprawiedliwości w przypadku orzekania o odpowiedzialności karnej Prezydenta RP oraz członków Rady Ministrów (art. 2 ust. 1 i 4 TSU)⁴. Podstawowe kompetencje oraz zasady funkcjonowania TS określone zostały w przepisach art. 198 – 201 Konstytucji RP oraz w przepisach ustawy z 26 marca 1982 r., o Trybunale Stanu (TS)⁵. W myśl przepisu art. 198 Konstytucji RP, TS powołany jest do orzekania o odpowiedzialności konstytucyjnej najwyższych funkcjonariuszy państwowych za naruszenie Konstytucji RP lub ustaw, w związku z zajmowanym stanowiskiem lub w zakresie swojego urzędowania. Mowa tu jest zatem o odpowiedzialności za delikt konstytucyjny, a więc za złamanie obowiązującego prawa, o czym w dalszej części. Trybunał Stanu składa się z przewodniczącego, dwóch zastępców przewodniczącego i 16 członków wybieranych przez Sejm spoza grona posłów i senatorów (art. 199 ust. 1 Konstytucji). Wybór członków Trybunału następuje na okres bieżącej kadencji Sejmu, czyli na cztery lata. Konstytucja określa zatem skład i liczebność Trybunału w sposób sztywny. Wyboru członków - składu Trybunału dokonuje się na pierwszym posiedzeniu Sejmu (art. 15 TSU). Były członek TS może zostać ponownie wybrany na kolejną kadencję. Przewodniczącym TS jest z urzędu I Prezes SN (art. 199 ust. 2 Konstytucji). Zastępcy przewodniczącego oraz co najmniej połowa członków Try-

2 A Łukasiewicz, *Trybunał Stanu to tylko straszak. Bez szans na rozliczenie za łamanie konstytucji*, <https://www.rp.pl/sady-i-trybunaly/art36790961-trybunal-stanu-to-straszak-bez-szans-na-rozliczenie-za-lamanie-konstytucji> [dostęp 20.11.2023].

3 Por. J. Zaleśny, *Trybunał Stanu na tle władzy sądowniczej*, „Ius Novum” 2007/2-3, s. 39-46.

4 Zob. wyrok TK z 21.02.2001 r., P 12/00, OTK 2001, nr 3, poz. 47.

5 t.j. (Dz.U.2019.2122).

bunału powinni mieć kwalifikacje wymagane do zajmowania stanowiska sędziego. W skład TS mogą być wybrani jedynie obywatele polscy korzystający z pełni praw publicznych, niekarani sędownie, niezatrudnieni w organach administracji rządowej. Nie ulega wątpliwości, że kandydatami na członków Trybunału powinny być osoby o wysokich standardach moralnych i społecznych, a także posiadające doświadczenie z zakresu funkcjonowania organów państwa. Skład Trybunału Stanu zostaje wybrany na pierwszym posiedzeniu Sejmu na okres jego kadencji. Wybór członków Trybunału zgodnie z art. 26 ust. 2 Regulaminu Sejmu RP odbywa się co do zasady łącznie, chyba że Sejm postanowi inaczej⁶. Wybór członków TS leży w wyłącznej kompetencji Sejmu i nie może być scedowany na inny organ. Požadane jest, aby członkami Trybunału Stanu nie byli wyżsi urzędnicy państwowymi, którzy potencjalnie mogliby ponosić odpowiedzialność konstytucyjną przed Trybunałem. Zgodnie z treścią art. 199 ust. 3 Konstytucji członkowie TS w sprawowaniu swojej funkcji sędziego Trybunału są niezawisli i podlegają tylko Konstytucji oraz ustawom. Jednak ani konstytucja, ani ustawy nie precyzują bliżej gwarancji ustrojowych niezawisłości w stosunku do członków TS. Przysługuje im jednak immunitet formalny (procesowy) oraz przywilej nietykalności (art. 200 Konstytucji). Członek tego organu nie może być zatem bez uprzedniej zgody Trybunału, pociągnięty do odpowiedzialności karnej ani pozbawiony wolności. Członek Trybunału nie może także być zatrzymany lub aresztowany, z wyjątkiem ujęcia go na gorącym uczynku przestępstwa, jeżeli jego zatrzymanie jest niezbędne do zapewnienia prawidłowego toku postępowania. O zatrzymaniu niezwłocznie powiadamia się przewodniczącego Trybunału Stanu, który może nakazać natychmiastowe zwolnienie zatrzymanego. Objęcie immunitetem członka TS następuje z chwilą wyboru na członka, ochrona ustaje z chwilą zrzeczenia się lub utraty tej funkcji, bądź z upływem kadencji. Członkowie TS sprawują swoją funkcję honorowo, nie pobierają stałego wynagrodzenia, co wynika z okazjonalnego, a nie permanentnego funkcjonowania tego organu. TS orzeka jako sąd I instancji oraz sąd II instancji. W pierwszej instancji TS orzeka w składzie przewodniczący i czterech członków. W drugiej instancji TS orzeka w składzie przewodniczący oraz sześciu członków, z wyłączeniem sędziów, którzy orzekali w pierwszej instancji (art.19 TSU). W postępowaniu przed TS udział obrońcy jest obligatoryjny. Obrońcą może być adwokat lub radca prawny. Ściganie przed TS jest dopuszczalne jedynie w okresie 10 lat od popełnienia czynu, chyba że czyn stanowi przestępstwo lub przestępstwo skarbowe, dla którego przewidziany jest dłuższy okres przedawnienia, określony przepisami karnymi. Okoliczność, że sprawca nie sprawuje już urzędu lub nie piastuje funkcji, nie stoi na przeszkodzie do wszczęcia i prowadzenia postępowania (art. 23 TSU).

6 Uchwała Sejmu RP z dnia 30 lipca 1992 r. Regulamin Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, M.P.2022.990.

2. PODMIOTOWY ZAKRES ODPOWIEDZIALNOŚCI

Do podmiotów, które za naruszenie Konstytucji RP lub ustaw mogą ponieść odpowiedzialność konstytucyjną przed TS, należą:

1. Prezydent RP, (oraz zastępujący go Marszałek Sejmu i Marszałek Senatu),
2. Prezes Rady Ministrów oraz członkowie Rady Ministrów,
3. Prezes Narodowego Banku Polskiego,
4. Prezes Najwyższej Izby Kontroli,
5. członkowie Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji,
6. osoby, którym Prezes Rady Ministrów powierzył kierowanie ministerstwem,
7. Naczelnny Dowódca Sił Zbrojnych,
8. posłowie i senatorowie w zakresie, o którym mowa w art. 107 i 108 Konstytucji.

Szczególne pozycja ustrojowa Prezydenta RP spowodowała, iż ustawodawca w zakresie odpowiedzialności konstytucyjnej przed TS ukształtował ją w wyjątkowy sposób (art. 145 Konstytucji). Odpowiedzialność ta ma przede wszystkim charakter zupełny, co oznacza, iż obejmuje wszelkie popełnione przez osobę prezydenta czyny naruszające konstytucje i ustawy, w tym czyny, które są przestępstwami w rozumieniu prawa karnego i karno-skarbowego. Tym samym prezydent może być pociągnięty do odpowiedzialności za naruszenie konstytucji jak i za przestępstwa pospolite, jakich dopuścił się w okresie sprawowania urzędu. Nie ma zatem znaczenia związek dopuszczenia się jakiegokolwiek przestępstwa z wykonywaniem urzędu. Po drugie odpowiedzialność ta ma charakter wyłączny. Prezydent ponosi bowiem odpowiedzialność tylko przed Trybunałem Stanu, a nie jak pozostali obywatele przed sądem powszechnym. Jurysdykcja Trybunału w sprawach karnych podważa zatem zasadę równości wobec prawa, oraz zasadę legalizmu, w tym ponoszenia odpowiedzialności przed sądem powszechnym, co rodzi wątpliwości natury konstytucyjnej⁷. Specyfika tej odpowiedzialności polega na tym, że do jej poniesienia przed TS potrzebna jest stosowna uchwała Zgromadzenia Narodowego, a więc *de facto* decyzja polityczna (ust. 2 art. 145 Konstytucji). Mogłoby się zatem okazać, iż wobec braku takiej decyzji (uchwały) poniesienie przez głowę państwa odpowiedzialności konstytucyjnej, a także karnej będzie niemożliwe czy też znacznie utrudnione. W celu zapobieżenia możliwości uniknięcia odpowiedzialności za popełnienie przestępstwa przez osobę sprawującą urząd prezydenta ustawa w art. 2 ust. 2 TSU stanowi, że w okresie sprawowania urzędu Prezydenta RP nie biegnie przedawnienie karalności przestępstw lub przestępstw skarbowych, za które ta osoba nie została postawiona w stan oskarżenia przed Trybunałem. Powyższe zabezpieczenie, nie bez zastrzeżeń, stosuje się odpowiednio również wobec Marszałka Sejmu i Marszałka Senatu, którzy tymczasowo wykonują obowiązki

7 Por. S. Waltoś P. Hofmański, *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2018, s. 41-42.

Prezydenta (art. 2 ust. 3 TSU)⁸. Odpowiedzialność konstytucyjną przed TS, w tym karną, mogą ponieść również członkowie Rady Ministrów (art. 156 ust. 1 Konstytucji). W odniesieniu jednak do członków Rady Ministrów odpowiedzialność przed TS ma charakter częściowy, ponieważ odpowiedzialność ta może dotyczyć tylko przestępstw popełnionych w związku z zajmowanym stanowiskiem. Za popełnienie innych przestępstw członek Rady Ministrów ponosi odpowiedzialność przed sądami powszechnymi. Można powiedzieć, iż odpowiedzialność ta ma charakter konkurencyjny. Dopóki bowiem Sejm nie obejmie oskarżeniem członka Rady Ministrów, dopóty karnoprawna ocena jego zachowania podlega właściwości jedynie sądu powszechnego⁹. Jednak w myśl ust. 5 art. 2 TSU, członkowie Rady Ministrów mogą być pociągnięci do odpowiedzialności karnej przed TS za przestępstwo lub przestępstwo skarbowe popełnione w związku z zajmowanym stanowiskiem, jeżeli w uchwale Sejmu o pociągnięciu do odpowiedzialności konstytucyjnej tych osób łączne pociągnięcie do odpowiedzialności konstytucyjnej i karnej uznano za celowe. W takim przypadku TS przejmuje do łącznego rozpoznania sprawę, która toczy się już przed sądem. Dopiero zatem uchwała Sejmu obejmująca aktem oskarżenia czyn będący przestępstwem powoduje, iż sąd powszechny przestaje być właściwy w zakresie prawnokarnej oceny tego czynu¹⁰. Jak z powyższego wynika takie uprawnienia Trybunału wobec Prezydenta RP i osób wchodzących w skład Rady Ministrów, statuują ten organ, na zasadzie wyjątku, w roli sądu karnego. Na ogólnych zasadach odpowiadają już jednak pozostałe podmioty, o których mowa w art. 198 Konstytucji np. Prezes NBP, Prezes NIK, czy też członkowie KRRiT. Warunkiem postawienia tych podmiotów przed TS jest jednak uchwała Sejmu uchylająca im immunitet formalny. Na marginesie podkreślić można, iż wydanie wobec tych podmiotów orzeczenia skazującego jest praktycznie jedynym sposobem na usunięcie urzędnika z pełnionej funkcji i urzędu. Odpowiedzialność konstytucyjną przed TS ponoszą także posłowie i senatorowie. Jest to jednak najwęższy zakres odpowiedzialności, jaką mogą ponieść przed TS najwyżsi urzędnicy państwowi (art. 198 ust. 2 Konstytucji). W myśl przepisu art. 107 i odpowiednio art. 108 Konstytucji poseł i senator te nie może w zakresie określonym ustawą prowadzić działalności gospodarczej z osiągnięciem korzyści z majątku skarbu państwa lub samorządu terytorialnego ani nabywać tego majątku. Przepis ten ma charakter gwarancyjny, gdyż próbuje zapobiec konfliktowi interesów i wykorzystywaniu mandatu do osiągania własnych zysków¹¹. Za złamanie owego nakazu poseł lub senator może być pociągnięty do odpowiedzialności przed TS, który orzeka o pozbawie-

8 Zob. M. Pach, *Odpowiedzialność marszałka Sejmu (Senatu) wykonującego obowiązki Prezydenta RP*, „Przegląd Sejmowy” 2012/2, s. 35-56.

9 Wyrok TK z 21 lutego 2001 r., P 12/00.

10 Ibidem.

11 Zob. E. Gierach, *Uwagi do art. 107, w: „Konstytucja RP. Komentarz, t. II*, red. M. Safjan L. Bosek, Warszawa 2016, s. 359.

niu mandatu. Z treści przepisu art. 107 ust. 2 Konstytucji i odpowiednio art. 108 Konstytucji, wynika jednoznacznie, że jest to jedyna sankcja, jaką organ ten może orzec wobec parlamentarzysty. Brak tu zatem możliwości jakiegokolwiek miarkowania potencjalnej sankcji za naruszenie prawa. W zakresie zaś przestępstwa lub przestępstwa karno-skarbowego, jakiego dopuścił się parlamentarzysta, właściwy będzie już tylko sąd powszechny, na zasadach ogólnych. Pamiętać jednak należy, iż do pociągnięcia posła lub senatora do odpowiedzialności karnej niezbędna będzie zgoda Sejmu (art. 105 ust. 2 i 3 Konstytucji) bądź zgoda samego parlamentarzysty (ust. 4 art. 105 Konstytucji).

3. FORMY ODPOWIEDZIALNOŚCI PRAWNEJ

Jak wynika z uprawnień TS określonych w art. 198 Konstytucji RP organ ten rozpoznaje sprawy osób, które bez związków z polityką nie mogłyby objąć najwyższych stanowisk w państwie. Dzieje się tak w głównej z powodu trybu ich wyboru, gdzie decydujące znaczenie ma organ polityczny, jakim jest sejm lub senat. W związku z powyższym, zasady ponoszenia odpowiedzialności tych podmiotów mają inne podstawy, niż w przypadku powszechnych zasad odpowiedzialności. Podstawowymi formami odpowiedzialności polityków jest bowiem odpowiedzialność konstytucyjna oraz odpowiedzialności parlamentarna¹². Odpowiedzialność konstytucyjna, to odpowiedzialność za indywidualne naruszenie konstytucji lub ustaw, w związku z zajmowanym stanowiskiem lub sprawowanym urzędem. Nawet w przypadku wszczęcia procedury postawienia przed TS kolegiального organu władzy państwowej, przykładowo Rady Ministrów (rządu), niezbędne jest oddzielne sformułowanie zarzutów indywidualnie wobec każdej z osób, którą zamierza się poddać odpowiedzialności konstytucyjnej¹³. Podstawą poniesienia odpowiedzialności konstytucyjnej jest dopuszczenie się przez wskazany w art. 198 Konstytucji podmiot czynu stanowiącego delikt konstytucyjnego. Czyn ten musi być zawiniony. Jakkolwiek może wystąpić w formie winy umyślnej jak i nieumyślnej. Pojęcie deliktu konstytucyjnego nie jest jednak tożsame z pojęciem przestępstwa. Odpowiedzialność konstytucyjna i odpowiedzialność za przestępstwo to dwa różne rodzaje odpowiedzialności, które mogą być w pewnych, określonych konstytucją przypadkach, stosowane jednocześnie przez Trybunał Stanu. Delikt konstytucyjny jest to czyn zawiniony (umyślnie lub nieumyślnie), który nie stanowi przestępstwa, a który polega na naruszeniu jedynie przepisów konstytucji lub ustawy. Nie stanowiłby zatem deliktu i niebył by przedmiotem oskarżenia czyn polegający na naruszeniu przepisów Regulaminu Sejmu). Ponadto czyn stanowiący delikt musi zostać popełniony (lub zaniechany) w związ-

12 Zob. L. Garlicki, *Prawo konstytucyjne. Zarys wykładu*, Warszawa 2019, s. 421-422.

13 B. Naleziński, *Organy władzy sądowniczej. Trybunał Stanu*, w: *Prawo konstytucyjne RP*, red. P. Sarnecki, Warszawa 2008, s. 607.

ku z zajmowanym stanowiskiem (pojęcie to jest interpretowane szeroko: chodzi tu o każde konkretne zachowanie się, w którym wykorzystano stanowisko) lub w zakresie urzędowania danej osoby (chodzi tu o działanie w ramach kompetencji, lecz z naruszeniem prawa). Ów czyn zatem to akt działalności człowieka, będący deliktem konstytucyjnym, który może przyjąć postać zarówno działania jak i zaniechania. Czyn ten musi jednocześnie nierozzerwalnie wiązać się z zakresem określonych przez prawo kompetencjach organu, na którego czele stoi lub który reprezentuje określony urzędnik. Kompetencji tych, zgodnie z zasadą legalizmu, nie można domniemywać, muszą być jasno określone przepisami prawa. Dopuszczenie się deliktu konstytucyjnego może nastąpić również przez zaniechanie, co należy rozumieć jako powstrzymanie się od działań nakazanych przez normę prawną, wyrażoną w konstytucji lub ustawach. Odpowiedzialność zatem za zaniechanie może nastąpić, gdy przepis prawa nakazuje podjęcie określonego działania, którego urzędnik jednak nie podejmuje. Trybunał Stanu przed wydaniem orzeczenia dokonuje oceny zachowania danej osoby z punktu widzenia legalności (zgodności z prawem) jej działań czy też ich braku w związku z zajmowanym stanowiskiem państwowym¹⁴. Odpowiedzialność za delikt konstytucyjny może dotyczyć tylko konkretnego czynu popełnionego (zaniechanego) w okresie sprawowania urzędu lub zajmowania określonego stanowiska państwowego. Niekiedy odpowiedzialność konstytucyjna rozumiana jest także jako odpowiedzialność polegająca na pociągnięciu do odpowiedzialności prawnokarnej osób piastujących najwyższe stanowiska państwowe za naruszenie przez te osoby konstytucji bądź ustaw¹⁵. Zawsze jednak w przypadku odpowiedzialności konstytucyjnej chodzi o stwierdzenie naruszenia obowiązującego prawa, przede wszystkim Konstytucji lub ustaw, w zakresie obowiązków wynikających z pełnionego urzędu. Bez znaczenia przy tym jest kontekst polityczny tego naruszenia, gdyż może on mieć znaczenie jedynie przy odpowiedzialności politycznej, a więc parlamentarnej. Odpowiedzialność konstytucyjna ma niewątpliwie charakter represyjny. Jako oczywiste wydaje się również uznanie, iż odpowiedzialność konstytucyjną może ponieść konkretny urzędnik państwowy, o którym mowa w art. 198 Konstytucji RP, za naruszenie norm umowy międzynarodowej, która na mocy ustawy wyrażającej zgodę na jej ratyfikację, została wprowadzona do polskiego porządku prawnego¹⁶. Jak z powyższego wynika warunkiem dopuszczalności poniesienia odpowiedzialności, jest sam fakt obowiązywania naruszonego aktu prawnego w chwili dopuszczenia się deliktu. W myśl treści art. 23 TSU ściganie przed TS dopuszczalne jest w okresie 10 lat od popełnienia czynu, chyba że czyn stanowi przestępstwo lub przestępstwo skarbowe, dla którego przewidziany jest dłuższy okres przedawnienia. Okres ten znacząco

14 Wyrok TK P 12/00.

15 Zob. J. Sobczak, *Trybunał Stanu, w: Polskie prawo konstytucyjne*, red. W. Skrzydło, Lublin 2006, s. 413.

16 Zob. A. Sakowicz S. Steinborn, *Uwagi do art. 198...*, *Konstytucja RP. Komentarz ...*, s. 1328.

ogranicza możliwość uniknięcia odpowiedzialności konstytucyjnej przez osoby, które zrzekły się lub zostały odwołane z pełnionych funkcji. Okoliczność, że sprawca nie sprawuje już urzędu lub nie piastuje funkcji, nie stoi na przeszkodzie do wszczęcia i prowadzenia postępowania.

Drugą podstawową formą odpowiedzialności najwyższych urzędników państwowych jest odpowiedzialność parlamentarna, określana jako odpowiedzialność polityczna. Odpowiedzialność tą ponoszą członkowie Rady Ministrów tak solidarnie poprzez wyrażone konstruktywne wotum nieufności (art. 157 ust. 1 Konstytucji RP), jak i indywidualnie za sprawy należące do ich kompetencji lub powierzone im przez Prezesa Rady Ministrów (ust. 2 art. 157 Konstytucji RP)¹⁷. Oznacza to, iż osoba powołana na określony urząd państwowy, jest z reguły obowiązana ustąpić lub może zostać odwołana w przypadku utraty zaufania podmiotu mianującego ją na tenże urząd, lub podmiotu sprawującego nad nim kontrolę¹⁸. Podkreślenia wymaga jednak fakt, iż możliwość realnego poniesienia odpowiedzialności politycznej zależy też w dużej mierze od konstytucyjnego trybu ich powołania i odwołania. Łatwiej jest bowiem odwołać ministra, trudniej zaś Prezesa NBP czy NIK. Z reguły odpowiedzialność polityczna odnosi się do braku pozytywnej oceny politycznej działania osoby piastującej określony urząd, przez jej przełożonego, czy też większość polityczną w parlamencie, co w konsekwencji prowadzi do ustąpienia lub odwołania takiej osoby. W zakresie odpowiedzialności polityczno - parlamentarnej nie jest konieczne naruszenie przepisów obowiązującego prawa przez określonego urzędnika. Odwołanie może bowiem nastąpić tylko z woli politycznej. Inaczej zatem niż w przypadku odpowiedzialności konstytucyjnej kształtuje się podstawa tej odpowiedzialności. Prawo pociągnięcia do odpowiedzialności politycznej zasadniczo przysługuje parlamentowi, w głównej mierze Sejmowi RP, który większością głosów wyraża swoje wotum nieufności wobec określonego ministra (art. 159 ust. 1 Konstytucji). Dalej idącym przykładem takiej odpowiedzialności jest nie wyrażenie przez Sejm RP wotum zaufania Radzie Ministrów (art. 162 ust. 2 pkt 2 Konstytucji) .

4. WSZCZĘCIE POSTĘPOWANIA

W świetle art. 145 ust. 2 Konstytucji oraz art. 6 ust. 2 TSU z wnioskiem wstępnym do Marszałka Sejmu o pociągnięcie Prezydenta RP w stan oskarżenia może wystąpić grupa 140 członków Zgromadzenia Narodowego. Z kolei z wnioskiem wstępnym o pociągnięcie do odpowiedzialności przed TS osób, o których mowa w art. 1 ust. 1 pkt 2-7 TSU, przykładowo członka Rady Ministrów może wystąpić Prezydent lub grupa co najmniej 115 posłów (art. 156 ust. 2 Konstytucji i art. 6 ust. 2 TSU). Z wnioskiem wstępnym o pociągnięcie określonych ustawą osób przed Trybunałem Stanu może wy-

17 Por. J. Zalesny, *Odpowiedzialność konstytucyjna. Praktyka III RP*, Warszawa 2004, s. 380.

18 Por. A. Sakowicz S. Steinborn, *uwagi do art. 198, w: Konstytucja RP. Komentarz t. II, ... s. 1318.*

stąpić także sejmowa komisja śledcza (art. 111 Konstytucji RP oraz art. 6 ust. 3 TSU i art. 18 ust. 2 KŚU)¹⁹. O wystąpieniu z wnioskiem komisja postanawia większością 2/3 głosów (art. 18 ust. 2 KŚU). W stosunku do posłów naruszających klauzulę antykorupcyjną, o której mowa w art. 107 Konstytucji wniosek wstępny zgłasza Marszałek Sejmu (w stosunku do senatorów – Marszałek Senatu). Wniosek wstępny powinien odpowiadać wymogom stawianym przez przepisy Kodeksu postępowania karnego aktowi oskarżenia²⁰. Oznacza to, że musi on zawierać m.in. określenie osoby, której dotyczy, zarzucanego czynu oraz wskazanie osób, które mają być przesłuchane w charakterze świadków. Poza tym wniosek musi zawierać podpisy wszystkich wnioskodawców, a także wskazywać osobę upoważnioną do występowania w imieniu wnioskodawców w dalszym postępowaniu przed organami Sejmu (art. 6 ust. 5 TSU). Wniosek składa się na ręce Marszałka Sejmu. Jeżeli wstępny wniosek nie odpowiada warunkom określonym w ustawie, Marszałek Sejmu w uzgodnieniu z Prezydium Sejmu, po zasięgnięciu opinii Komisji Odpowiedzialności Konstytucyjnej, wzywa reprezentanta wnioskodawców do uzupełnienia wniosku w terminie 14 dni, wskazując niezbędny zakres uzupełnienia (art. 6 ust. 6 TSU). W przypadku nieuzupełnienia wniosku Marszałek Sejmu postanawia o pozostawieniu wniosku bez dalszego biegu. Jeżeli wniosek spełnia wymogi formalne, to wówczas Marszałek Sejmu kieruje wniosek do Komisji Odpowiedzialności Konstytucyjnej, która wszczyna postępowanie. Jeżeli po nadaniu biegu przez Marszałka Sejmu wnioskowi wstępnemu, a przed podjęciem uchwały o postawieniu w stan oskarżenia albo o pociągnięciu do odpowiedzialności przed TS albo przed stwierdzeniem umorzenia postępowania w sprawie, upłynie kadencja Sejmu, postępowanie w danej sprawie toczy się nadal po rozpoczęciu następnych kadencji Sejmu (art. 13a TSU). Komisja Odpowiedzialności Konstytucyjnej kontynuująca prace nie jest jednak związana uchwałami podjętymi przez komisję sejmową, która uprzednio rozpatrywała daną sprawę. W poczet zaś materiału dowodowego zalicza się dowody zebrane w dotychczasowym postępowaniu (art. 13a ust. 3 TSU). Możliwość dalszych prac nad wnioskiem stanowi wyjątek od zasady dyskontynuacji prac parlamentu, polegającej na zaprzestaniu wszelkich prac komisji sejmowych po zakończeniu danej kadencji. Nieco odmiennie kształtuje się postępowanie prowadzone w sprawie odpowiedzialności posła, o której mowa w art. 107 ust. 2 Konstytucji RP, który nie uzyskał ponownie mandatu, w przypadku zakończenia kadencji Sejmu, postępowanie ulega umorzeniu, które stwierdza Marszałek Sejmu, nowa Komisja Odpowiedzialności Konstytucyjnej nie jest zarazem związana uchwałami swojej poprzedniczki. Niemniej w poczet materiału dowodowego zalicza się dowody zebrane w dotychczasowym postępowaniu. Możliwość poniesienia odpowiedzialności przed TS nie wyklucza jednocześnie możliwości poniesienia przez posła odpowiedzialności przed sądem powszechnym. Decydująca w tym zakresie będzie decyzja Sejmu, polegająca na nie podjęciu

19 Zob. R. Rynkun-Werner, *Ustawa o sejmowej komisji śledczej. Komentarz*, Warszawa 2021, s. 178 i n.

20 Ustawa z 6.06.1997 r. Kodeks postępowania karnego, (Dz.U. 2022.1375), zob. art. 331 i n.

uchwały o pociągnięciu konkretnego posła do odpowiedzialności, w trybie przepisów ustawy o TS. W przypadku gdy Sejm podejmie uchwałę o postawienie posła w stan oskarżenia przed TS, niedopuszczalne jest wszczęcie postępowania karnego o ten sam czyn. W przypadku zaś gdy postępowanie karne było już wcześniej prowadzone, ulega ono zawieszeniu (art. 11 ust. 4 TSU). Trybunał Stanu rozpoznaje sprawy w granicach określonych w akcie oskarżenia. Oskarżyciel nie może zarzucić oskarżonemu innych czynów niż objęte aktem oskarżenia. Procedura postawienia osób, o których mowa w art. 198 Konstytucji, w stan oskarżenia jest kilkustopniowa. Rozpoczyna ją zgłoszenie wstępnego uzasadniającego oskarżenie wniosku. Postawienie Prezydenta w stan oskarżenia przysługuje Zgromadzeniu Narodowemu, które na mocy uchwały podjętej większością co najmniej 2/3 głosów ustawowej liczby członków Zgromadzenia Narodowego (tj. 374 głosy) na wniosek co najmniej 140 członków Zgromadzenia Narodowego (art. 145 ust. 2 Konstytucji). Z dniem podjęcia uchwały sprawowanie urzędu przez Prezydenta ulega zawieszeniu. Obowiązki Prezydenta przejmuje Marszałek Sejmu. Wraz z przyjęciem stosownej uchwały Zgromadzenie Narodowe wybiera ze swego grona dwóch oskarżycieli. Powinni oni mieć kwalifikacje potrzebne do zajmowania stanowiska sędziego (art. 10 ust. 2 TSU). W sprawach dotyczących uchwały o pociągnięciu członka Rady Ministrów do odpowiedzialności przed Trybunałem Stanu Sejm podejmuje na wniosek Prezydenta RP lub co najmniej 115 posłów większością 3/5 ustawowej liczby posłów (tj. 276 głosów). Z wnioskiem o wszczęcie procedury może wystąpić sejmowa komisja śledcza, o której mowa w art. 111 Konstytucji. Uchwałę o pociągnięciu innych osób ponoszących odpowiedzialność konstytucyjną Sejm podejmuje bezwzględną większością głosów. Ta sama zasada dotyczy posłów i senatorów (art. 13 ust. 1a TSU), z tym że w przypadku tych ostatnich stosowną uchwałę podejmuje oczywiście Senat na wniosek Marszałka Senatu. Podjęcie przez Sejm uchwały o postawieniu danej osoby w stan oskarżenia powoduje zawieszenie jej w sprawowaniu urzędu. Nie dotyczy to jednak posłów i senatorów. Uchwała Zgromadzenia Narodowego (lub Sejmu) o pociągnięciu do odpowiedzialności konstytucyjnej stanowi akt oskarżenia w dalszym postępowaniu przed Trybunałem Stanu. Wniosek musi wskazywać indywidualnie urzędnika, któremu zarzuca się określony delikt konstytucyjny, wraz ze wskazaniem przepisu Konstytucji lub ustawy, który został naruszony oraz uzasadnienie wniosku. Wniosek kieruje się do Marszałka Sejmu, który, po sprawdzeniu go pod względem formalnym kieruje go w dalszej kolejności do sejmowej Komisji Odpowiedzialności Konstytucyjnej (KOK). Komisja przeprowadza swoiste śledztwo sejmowe, podczas którego informuje osobę, której wniosek dotyczy, o możliwości złożenia pisemnych wyjaśnień, może też przesłuchać świadków, wezwać biegłych. Osoba objęta wnioskiem ma obowiązek stawić się przed Komisją, ma też prawo do korzystania z pomocy obrońcy. Komisja może żądać od organów władzy publicznej oraz organów osób prawnych i jednostek organizacyjnych niemających osobowości prawnej pisemnych wyjaśnień lub przedstawienia dokumentów będących w ich dyspozycji,

a także akt sprawy przez nie prowadzonych (ust. 1 art. 9 TSU). Komisja może również zlecić Prokuratorowi Generalnemu lub Najwyższej Izbie Kontroli przeprowadzenie określonej czynności niezbędnej do wyjaśnienia okoliczności sprawy. W postępowaniu przed KOK zastosowanie mają odpowiednio przepisy KPK. Po przeprowadzeniu postępowania Komisja uchwała sprawozdanie o wystąpieniu do Zgromadzenia Narodowego lub Sejmu z wnioskiem o postawienie Prezydenta RP lub innej osoby w stan oskarżenia albo o umorzenie postępowania w sprawie i przekazuje treść wniosku wraz ze sprawozdaniem Zgromadzeniu Narodowemu lub Sejmowi. W następnej kolejności, jak to już zaznaczono, odpowiednie gremia podejmują uchwałę o postawieniu w stan oskarżenia konkretnej osoby:

1. w stosunku do Prezydenta, uchwała Zgromadzenia Narodowego musi zapaść większością co najmniej dwóch trzecich ustawowej liczby członków ZN, czyli przynajmniej 374 głosów;
2. w stosunku do członka Rady Ministrów, uchwała musi zapaść większością co najmniej trzech piątych ustawowej liczby posłów, czyli 276 głosów;
3. w odniesieniu do pozostałych osób, uchwała musi zapaść bezwzględną większością głosów, oddanych w obecności co najmniej połowy ogólnej liczby posłów (art. 13 ust. 1 TSU).

Sejm wybiera spośród posłów posiadających kwalifikacje do zajmowania stanowiska sędziego jednego oskarżyciela, a w przypadku odnoszącym się do Prezydenta RP, Zgromadzenie Narodowe wybiera dwóch oskarżycieli, mających kwalifikacje do zajmowania stanowiska sędziego. Uchwała Zgromadzenia Narodowego lub Sejmu o pociągnięciu do odpowiedzialności przez TS powoduje zawieszenie w czynnościach osoby, której wniosek dotyczy. Jeżeli uchwała obejmuje także pociągnięcie do odpowiedzialności karnej osoby, która jest posłem lub senatorem, stanowi równocześnie wniosek o uchylenie immunitetu posła lub senatora (ust. 1 art. 11 TSU). Zgodnie z przepisem § 24 Regulaminu Trybunału Stanu, po otrzymaniu uchwały Sejmu o pociągnięciu do odpowiedzialności konstytucyjnej oraz uchwały Komisji Odpowiedzialności Konstytucyjnej w tej sprawie Przewodniczący Trybunału Stanu niezwłocznie nadaje im bieg, oraz zarządza doręczenie ich odpisów oskarżonym, oskarżycielom i obrońcom²¹.

5. CZYN I KARA

Katalog kar, które może wymierzyć Trybunał Stanu, określony został w art. 25 TSU. Za czyny naruszające konstytucję i ustawy, w związku z zajmowanym stanowiskiem lub w zakresie swojego urzędowania objęte oskarżeniem, o ile czyny nie wypełniają znamion przestępstwa lub przestępstwa skarbowego, Trybunał Stanu wymierza łącznie lub osobne, następujące kary:

21 Uchwała Trybunału Stanu z dnia 19 stycznia 2022 r., w sprawie regulaminu Trybunału Stanu M.P.2022.309.

1. utratę czynnego i biernego prawa wyborczego w wyborach Prezydenta RP, w wyborach do Sejmu i Senatu, w wyborach do Parlamentu Europejskiego oraz w wyborach organów samorządu terytorialnego;
2. zakaz zajmowania kierowniczych stanowisk lub pełnienia funkcji związanych ze szczególną odpowiedzialnością w organach państwowych i w organizacjach społecznych;
3. utratę wszystkich lub niektórych orderów, odznaczeń i tytułów honorowych;
4. za naruszenie zakazów, o których mowa w art. 107 ust. 1 Konstytucji TS orzeka pozbawienie mandatu poselskiego lub senatorskiego.

Kary dotyczące utraty praw i zakazów, o których mowa w pkt 1-3 mogą być orzekane na okres od 2 do 10 lat. W razie uznania przez TS, chociażby nieumyślnego popełnienia czynów określonych w art. 2 i 3 TSU, Trybunał orzeka odpowiednio w odniesieniu do Prezydenta - złożenie z urzędu, a w odniesieniu do pozostałych osób, utratę zajmowanego stanowiska, z którego pełnieniem związana jest odpowiedzialność przed TS (ust. 3 art. 25 TSU). Za czyny stanowiące przestępstwo lub przestępstwo skarbowe TS orzeka kary lub środki karne przewidziane w ustawie (art. 26 TSU). Z reguły odnosi się to do przepisów Kodeksu karnego²² i Kodeksu karnego skarbowego²³. Trybunał z uwagi na znikomy stopień społecznej szkodliwości czynu lub szczególne okoliczności sprawy może poprzestać na uznaniu winy oskarżonego (art. 25 ust. 4 TSU).

Jeżeli Trybunał Stanu orzeknie o winie prezydenta i złożeniu go z urzędu, urząd Prezydenta RP uznaje się za opróżniony (art. 131 ust. 2 pkt 5 Konstytucji). Wówczas Marszałek Sejmu zarządza wybory prezydenckie nie później niż w czternastym dniu po opróżnieniu urzędu i wyznacza datę wyborów na dzień wolny od pracy przypadający w ciągu 60 dni od dnia zarządzenia wyborów (art. 128 ust. 2 Konstytucji). Warto dodać, że jeżeli Trybunał Stanu wydał wyrok skazujący wobec byłego Prezydenta RP, może orzec karę dodatkową, polegającą na utracie uprawnień nadanych przez ustawę z dnia 30 maja 1996 r. o uposażeniu byłego Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej²⁴. Na uprawnienia te składają się m.in.; uposażenie miesięczne, środki przeznaczone na prowadzenie biura, ochrona osobista i świadczenia publicznych zakładów opieki zdrowotnej. Wykonanie wyroku Trybunału Stanu należy do Sądu Okręgowego w Warszawie. Na zakończenie tych uwag podkreślić należy, iż osoba skazana wyrokiem Trybunału Stanu nie może być ułaskawiona przez Prezydenta RP (art. 139 Konstytucji).

22 Ustawa z 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U.1997.88.553 ze zm.).

23 Ustawa z 10.09.1999 r. Kodeks karny skarbowy (Dz.U.2023.654 i 818).

24 Ustawa z 30.05.1996 r. o uposażeniu byłego prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U..2022.207).

PODSUMOWANIE

Dokonanie rzetelnej oceny tak regulacji prawnych jak i faktycznych działań konstytucyjnego organu państwa, jakim jest Trybunał Stanu jest dość trudne. Wynika to przede wszystkim z ograniczonego jak dotąd zakresu działania tego organu, co w oczywisty sposób przekłada się na brak praktyki i związanej z nią wykładni prawa. Z jednej strony prowadzić to może do tezy, iż jest to pozytywny sygnał, świadczący o stosunkowo ograniczonym naruszaniu przez najwyższych urzędników państwowych Konstytucji RP i ustaw, co jednak jak się wydaje, nie ma racjonalnego uzasadnienia. Z drugiej zaś strony świadczyć to może o swoistej zapaści w realizacji konstytucyjnych funkcji Trybunału, co jednak w sposób oczywisty nie wynika z działań destrukcyjnych tego organu. Trybunał Stanu poprzez brak widocznych działań postrzegany jest w społeczeństwie negatywnie, nader często uważa się go za organ fasadowy, czy też niepotrzebny²⁵. Niewątpliwie nad działalnością Trybunału, a raczej jej brakiem, w tym w szczególności nad sposobem wyboru członków tego organu unosi się duch uwikłania w bieżącą politykę, od której działalność Trybunału jest w pełni uzależniona. W oczywisty sposób nie wpływa to pozytywnie na wizerunek Polski jako demokratycznego państwa prawa. Taka sytuacja rodzi w społeczeństwie przekonanie o bezkarności polityków. Członkowie TS wybierani są przez Sejm, a zasadniczo jego większość, co już samo w sobie podważa odrębność i niezależność tego organu od innych władz, o czym mowa jest w art. 173 Konstytucji. To z kolei niesie za sobą uzasadnione wątpliwości dotyczące gwarancji niezależności i niezawisłości tego organu. Powyższą obawę wzmacnia dodatkowo procedura wszczęcia odpowiedzialności konstytucyjnej, inicjowana co do zasady przez większość sejmową powodując, że ma zdecydowanie polityczny, a nie prawny charakter²⁶. Decydujące w postawieniu zarzutów jest zatem nie prawo a wola polityczna. Brak woli politycznej oznacza zarazem brak realnego działania po stronie Trybunału Stanu. Regulacje Konstytucji oraz ustawy odnoszące się do Trybunału Stanu dają możliwość podjęcia działań zmierzających do wyegzekwowania odpowiedzialności konstytucyjnej od najwyższych urzędników państwowych, w tym Prezydenta RP czy ministrów. Jednak te same regulacje, które *de lege ferenda* powinny ulec modyfikacji, praktycznie uniemożliwiają owe realne działanie bez woli politycznej. Stanowi to zatem pewien paradoks, iż politycy sami o sobie decydują czy określony podmiot polityczny zostanie postawiony w stan oskarżenia, czy też nie. Zmiany powinny zmierzać w kierunku apolityczności tego organu poprzez, chociażby zakaz przynależności partyjnej dla jego członków, co wzmocniłoby gwarancję jego niezależności i niezawisłości. Rozszerzeniu ulec powinna również lista podmiotów, które są uprawnione do podejmo-

25

26 Por. P. Kuczma, *Członek czy sędzia Trybunału Stanu? Uwagi na temat statusu prawnego osób zasiadających w Trybunale Stanu*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 2020/3, s. 51.

wania inicjatywy zmierzającej do wszczęcia postępowania w przypadku popełnienia deliktu konstytucyjnego, tak aby wniosek w tym zakresie nie był w pełni uzależniony jedynie od woli politycznej. Niewątpliwie inicjatywę taką powinno otrzymać społeczeństwo obywatelskie, dla którego urzędnik państwowy naruszający prawo godzi w fundamenty praworządności.

BIBLIOGRAFIA

Litearatura

1. Garlicki L., *Prawo konstytucyjne. Zarys wykładu*, Warszawa 2019.
2. Gierach E., *uwagi do art. 107*, w: *Konstytucja RP. Komentarz, t. II*, red. M. Safjan, L. Bosek, Warszawa 2016.
3. P. Kuczma, *Członek czy sędzia Trybunału Stanu? Uwagi na temat statusu prawnego osób zasiadających w Trybunale Stanu*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 2020/3.
4. Łukaszewicz A., *Trybunał Stanu to tylko straszak. Bez szans na rozliczenie za łamanie konstytucji*, <https://www.rp.pl/sady-i-trybunaly/art36790961-trybunal-stanu-to-straszak-bez-szans-na-rozliczenie-za-lamanie-konstytucji>.
5. Naleziński B., *Organy władzy sądowniczej. Trybunał Stanu*, w: *Prawo konstytucyjne RP*, red. P. Sarnecki, Warszawa 2008.
6. Pach M., *Odpowiedzialność marszałka Sejmu (Senatu) wykonującego obowiązki Prezydenta RP*, „Przegląd Sejmowy” 2012/2.
7. Rynkun-Werner R., *Ustawa o sejmowej komisji śledczej. Komentarz*, Warszawa 2021.
8. Sakowicz A. Steinborn, *Uwagi do art. 198*, w: *Konstytucja RP. Komentarz t. II*, red. M. Safjan, L. Bosek, Warszawa 2016.
9. Sobczak J., *Trybunał Stanu*, w: *Polskie prawo konstytucyjne*, red. W. Skrzydło, Lublin 2006.
10. Waltoś S., Hofmański P., *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2018.
11. Zalesny J., *Odpowiedzialność konstytucyjna. Praktyka III RP*, Warszawa 2004.
12. Zalesny J., *Trybunał Stanu na tle władzy sądowniczej*, „Ius Novum” 2007/2-3.

Źródła prawa

13. Konstytucja RP z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U.78.483 ze zm.).
14. Ustawa z dnia 26 marca 1982 r. o Trybunale Stanu (Dz.U.1982.11.84 ze zm.).
15. Ustawa z dnia 30 maja 1996 r. o uposażeniu byłego Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U.2022.207).
16. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego (Dz.U.2022.1375).
17. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U.1997.88.553).
18. Ustawa z dnia 10 września 1999 r., Kodeks karny skarbowy (Dz.U. 2023.654 i 818).
19. Ustawa z dnia 21 stycznia 1999 r., o sejmowej komisji śledczej (Dz.U.2016.1024).
20. Uchwała Trybunału Stanu z dnia 19 stycznia 2022 r. w sprawie regulaminu Trybunału Stanu, M.P.2022.309.
21. Uchwała Sejmu RP z dnia 30 lipca 1992 r. Regulamin Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, M.P.2022.990.

mgr Marcin Jachimowicz

Krajowa Szkoła Sądownictwa i Prokuratury

ORCID 0000-0003-0009-5751

Studia Społeczne

ISSN 2081-0008

e-ISSN 2449-9714

str. 195–209

PODMIOTY UPRAWNIONE DO WNIESIENIA SKARGI PRYWATNEJ W POSTĘPOWANIU KARNYM

*ENTITIES AUTHORIZED TO SUBMIT A PRIVATE COMPLAINT
IN CRIMINAL PROCEEDING*

STRESZCZENIE

Pokrzywdzony, zgodnie z art. 59 k.p.k.¹, może jako oskarżyciel prywatny wnosić i popierać oskarżenie o przestępstwa ścigane z oskarżenia prywatnego. Dodatkowo, inny pokrzywdzony tym samym czynem może aż do rozpoczęcia przewodu sądowego na rozprawie głównej przyłączyć się do toczącego się postępowania. Pozytywnymi przesłankami warunkującymi wszczęcie postępowania z oskarżenia prywatnego są: ściganie przestępstwa w trybie prywatnoskargowym, wniesienie i popieranie prywatnego oskarżenia, uiszczenie opłaty – tzw. zryczałtowanej równowartości wydatków. Natomiast do przesłanek negatywnych zalicza się: wstąpienie do procesu prokuratora zgodnie z art. 60 § 1 k.p.k., co powoduje, że postępowanie od tego momentu przybiera postać publicznoskargowego, odstąpienie od oskarżenia prywatnego w sposób wyraźny lub konkludentny, poprzez nieusprawiedliwioną nieobecność oskarżyciela prywatnego na posiedzeniu pojedynczym lub rozprawie głównej, przedawnienie karalności i inne przesłanki negatywne.

W niniejszym opracowaniu omówiono regulacje zawarte w k.p.k. z 1997 r. dotyczące podmiotów uprawnionych do wniesienia skargi prywatnej. Główny nurt rozważań podjętych przez Autora stanowi szczegółowe omówienie czynnej legitymacji procesowej do zainicjowania postępowania karnego o przestępstwa ścigane z oskarżenia

1 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego, (t.j. Dz. U. z 2024 r., poz. 37), dalej jako: k.p.k.

prywatnego. Ponadto artykuł zawiera omówienie problematyki związanej z istotą postępowania karnego o tego rodzaju przestępstwa. Celem badawczym pracy jest szczegółowe zapoznanie Czytelnika z regulacjami dotyczącymi wskazanej tu problematyki z punktu widzenia prawa karnego procesowego. Główna hipoteza badawcza sformułowana przez Autora brzmi następująco: uregulowania prawne dotyczące podmiotów uprawnionych do wniesienia skargi prywatnej zawarte w k.p.k. z 1997 r. są słuszne i zupełne. W pracy posłużono się takimi metodami badawczymi jak analiza tekstów prawnych oraz analiza dogmatyczna i analiza jurystyczna. Wnioski płynące z pracy, których szczegółowy opis znajduje się w podsumowaniu, potwierdzają postawioną hipotezę badawczą.

SŁOWA KLUCZOWE: postępowanie karne, przestępstwo ścigane z oskarżenia prywatnego, oskarżyciel prywatny, prywatny akt oskarżenia

ABSTRACT

A victim, according to Article 59 of the Code of Criminal Procedure, may, as a private prosecutor, bring and support charges for crimes prosecuted by private prosecution. In addition, another victim of the same act may, up to the commencement of the trial of the case at the main hearing, join the pending proceedings. Positive prerequisites for the initiation of private prosecution are the prosecution of a private prosecution crime, the filing and support of a private prosecution, the payment of a fee - the so-called lump-sum equivalent of expenses. Negative grounds, on the other hand, include: the accession of the prosecutor to the trial in accordance with Article 60 § 1 of the Code of Criminal Procedure, which makes the proceedings from that point on take the form of a public prosecution, the abandonment of private prosecution expressly or concretely - through the unexcused absence of the private prosecutor from the conciliation session or the main trial, the statute of limitations on criminality and other negative grounds.

This study discusses the regulations contained in the Criminal Procedure Code of 1997 regarding the subjects entitled to bring a private complaint. The main thrust of the considerations undertaken by the Author is a detailed discussion of the active legal standing to initiate criminal proceedings for crimes prosecuted by private prosecution. In addition, the article includes a discussion of the issues related to the essence of criminal proceedings for such crimes. The research goal of the paper is to acquaint the Reader in detail with the regulations on the issues indicated here from the point of view of criminal procedural law. The main research hypothesis formulated by the Author is as follows: legal regulations on the subjects entitled to file a private complaint contained in the 1997 Law of the Code of Criminal Procedure are correct. The work uses such research methods as analysis of legal texts and dogmatic and jurisprudential analysis. The conclusions of the work, a detailed description of which is provided in the conclusion, confirm the research hypothesis.

KEY WORDS: criminal proceedings, privately prosecuted crime, private prosecutor, private prosecution, private indictment

WSTĘP

Oskarżycielem prywatnym w procesie karnym jest pokrzywdzony, który wnosi i popiera akt oskarżenia o przestępstwo ścigane z oskarżenia prywatnego (art. 59 § 1 k.p.k.), a także inny pokrzywdzony tym samym czynem, który aż do rozpoczęcia przewodu sądowego na rozprawie głównej przyłącza się do toczącego się już postępowania (art. 59 § 2 k.p.k.)¹.

Pokrzywdzony, który zainicjował postępowanie sądowe, jest panem procesu, przedmiotem, którego jest przestępstwo ścigane z oskarżenia prywatnego (*dominus litis*) i jedynym dysponentem skargi zasadniczej².

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie problematyki dotyczącej podmiotów uprawnionych do wniesienia skargi prywatnej w postępowaniu karnym.

Przedmiot analizy stanowią unormowania prawne, wypowiedzi doktryny oraz orzecznictwo Sądu Najwyższego i sądów powszechnych dotyczące omawianej w tekście problematyki. Artykuł zawiera rozważania dotyczące sfery normatywnej i dogmatycznej, a także sfery sądowego stosowania prawa. Badania mają charakter krajowy. Prezentując temat, posługiwano się analizą tekstów prawnych oraz analizą dogmatyczną, a także analizą orzeczeń sądowych. W związku z tym tytułowe zagadnienie zostało przedstawione w aspekcie normatywnym, dogmatycznym i praktycznym. Główna hipoteza badawcza brzmi następująco: regulacje prawne dotyczące podmiotów uprawnionych do wniesienia skargi prywatnej są słuszne i zupełne.

1. PRZESTĘPSTWA ŚCIGANE Z OSKARŻENIA PRYWATNEGO

O zakwalifikowaniu konkretnego przestępstwa jako prywatnoskargowego decydują przepisy prawa karnego materialnego zawarte w k.k.³. W obecnym stanie prawnym przestępstwami ściganymi z oskarżenia prywatnego są:

- 1) umyślne spowodowanie naruszenia czynności narządu ciała lub rozstroju zdrowia, trwającego nie dłużej niż 7 dni – art. 157 § 2 k.k. (art. 157 § 4 k.k.)⁴;

1 Przewód sądowy w sprawach z oskarżenia prywatnego rozpoczyna się od zwięzłego przedstawienia przez oskarżyciela prywatnego zarzutów oskarżenia (art. 385 k.p.k. w zw. z art. 485 k.p.k.). W sytuacji wskazanej w art. 59 § 2 k.p.k. nie jest możliwe wytoczenie odrębnego procesu z uwagi na zawisłość sprawy – *lis pendens* (art. 17 § 1 pkt 7 k.p.k.), a nieprzyłączenie się do procesu jaki zainicjowany został przez innego pokrzywdzonego tym samym czynem, może w przyszłości oznaczać ziszczenie się przesłanki powagi rzeczy osądzonej.

2 K. Eichstaedt, *Postępowania szczególne w polskim procesie karnym*, Warszawa 2010, s. 83.

3 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny, (t.j. Dz. U. z 2024 r., poz. 17), dalej jako: k.k.

4 Tryb prywatnoskargowy jest wyłączony z mocy ustawy w przypadku przestępstw umyślnego oraz nieumyślnego lekkiego uszkodzenia ciała, jeżeli pokrzywdzonym jest osoba najbliższa zamieszkująca wspólnie ze sprawcą. W tych bowiem przypadkach mamy do czynienia z przestępstwem publicznoskargowym, które ścigane jest z urzędu (art. 157 § 4 k.k.). Tryb prywatnoskargowy jest wyłączony również w sytuacji, gdy pokrzywdzonym przestępstwem

- 2) nieumyślne spowodowanie naruszenia czynności narządu ciała lub rozstroju zdrowia, trwającego nie dłużej niż 7 dni - art. 157 § 3 k.k. (art. 157 § 4 k.k.);
- 3) zniesławienie i zniesławienie w trybie kwalifikowanym, z którym mamy do czynienia, gdy sprawca dopuszcza się go za pomocą środków masowego komunikowania – art. 212 § 1 i 2 k.k. (art. 212 § 4 k.k.);
- 4) znieważenie i znieważenie w trybie kwalifikowanym, z którym mamy do czynienia, gdy sprawca dopuszcza się go pomocą środków masowego komunikowania – art. 216 § 1 i 2 k.k. (art. 216 § 5 k.k.);
- 5) naruszenie nietykalności cielesnej - art. 217 § 1 k.k. (art. 217 § 3 k.k.).

Krąg przestępstw ściganych z oskarżenia prywatnego charakteryzuje przede wszystkim to, że dobra prawne, jakie chronione są wymienionymi powyżej przepisami ustawy karnej, należą do kategorii dóbr jak najbardziej osobistych.

W doktrynie zasadnie przyjmuje się, że decyzja prawodawcy o zakwalifikowaniu danego przestępstwa jako prywatnoskargowego, uzasadniona jest faktem, że czyny te naruszają jedynie interes pokrzywdzonego, interes zbiorowy zaś tylko pośrednio, i tylko pod warunkiem, że dotknięty jest interes indywidualny⁵. Zdaniem A. Gubińskiego przestępstwa ścigane z oskarżenia prywatnego są skierowane przeciwko dobrom prawnym o względnej wartości społecznej, a czyny skierowane przeciwko tym dobrom prawnym są czynami o małej społecznej szkodliwości⁶. Analogicznie wypowiada się, w tym aspekcie S. Glaser, który podkreśla, że: „Przy wyróżnieniu przestępstw skargowo – prywatnych miarodajne jest znaczenie danego przestępstwa dla interesu publicznego: w niektórych wypadkach przyjmuje się, że dane przestępstwo narusza w pierwszym rzędzie interes prywatny pokrzywdzonego.

nieumyślnego lekkiego uszkodzenia ciała jest osoba najbliższa. Mamy wówczas do czynienia z przestępstwem publicznoskargowym ścigany na wniosek pokrzywdzonego (art. 157 § 5 k.k.). Sprawy o charakterze chuligańskim (art. 115 § 21 k.k.), które dotyczą czynów ściganych z oskarżenia prywatnego, o ile rozpoznawane są w postępowaniu przyśpieszonym toczą się w trybie publicznoskargowym, a prokurator nie obejmuje ich ściganiem z urzędu w trybie, o jakim mowa w art. 60 § 1 k.p.k. (art. 517b § 2 k.p.k.). Ponadto art. 661 § 1 k.p.k. przewiduje odmienne zasady oraz tryb ścigania przestępstw prywatnoskargowych, które popełnione zostały przez osoby podlegające orzecznictwu sądów wojskowych. Przestępstwa takie z chwilą złożenia skargi przez pokrzywdzonego stają się bowiem przestępstwami ściganymi z urzędu. Należy również wykluczyć możliwość zastosowania w postępowaniu prywatnoskargowym przepisów normujących konsensualny tryb zakończenia postępowania karnego, o jakim mowa w art. 335 § 1 i 2 k.p.k., a także możliwość złożenia wniosku o umorzenie postępowania i zastosowania środków zabezpieczających (art. 324 k.p.k.). Przepisy o postępowaniu prywatnoskargowym nie mają zastosowania w postępowaniu nakazowym (art. 501 pkt 2 k.p.k.). Przepisów k.p.k. o oskarżycielu prywatnym nie stosuje się także do postępowania w sprawie odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary (art. 22 zd. 2 ustawy z dnia 28 października 2002 r. o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary (t.j. Dz. U. z 2023 r., poz. 659).

5 S. Waltoś, *Postępowania szczególne w procesie karnym*, Warszawa 1973, s. 169.

6 A. Gubiński, *Zasady prawa karnego*, Warszawa 1986, s. 280-281.

Uzależnienie zaś wykonania prawa skargi od woli pokrzywdzonego opiera się na myśli, iż w niektórych wypadkach przeprowadzenie postępowania mogłoby naruścić uznane przez państwo interesy pokrzywdzonego.⁷⁷ Sens oskarżenia prywatnego został najtrafniej scharakteryzowany przez M. Cieślaka, który twierdzi, że: „Oskarżyciel prywatny dochodzi w procesie swego indywidualnego interesu, który w zakresie odpowiadającym dążeniu do sprawiedliwego ukarania sprawcy przestępstwa odpowiada w pełni interesowi Państwa i dlatego Państwo w tym zakresie powierza wykonywanie swej publicznej funkcji ścigania samemu pokrzywdzonemu.”⁷⁸ Istota i charakter skargi prywatnej była również przedmiotem gruntownej analizy W. Daszkiewicza, którego zdaniem: „Skarga prywatna tak samo jak publiczna jest aktem procesowym. Nie należy ona do dziedziny prawa materialnego, nie jest warunkiem karalności czynu, lecz jedynie warunkiem wszczęcia postępowania. Przepisy określające tryb ścigania są przepisami procesowymi, niezależnie od tego czy znajdują się w kodeksie postępowania karnego czy w kodeksie karnym. (...) W procesie zbudowanym w oparciu o zasadę skargowości skarga uprawnionego oskarżyciela jest więc konieczna we wszystkich sprawach, bez względu na to czy chodzi o przestępstwo publicznoskargowe, czy przestępstwa ścigane z oskarżenia prywatnego. Nie ma pod tym względem żadnej różnicy między przestępstwami ściganymi skargą publiczną i skargą prywatną. Brak skargi prywatnej jest brakiem przesłanki procesowej, uniemożliwiającym orzekanie o przedmiocie procesu, winie i karze. Przepisy o ściganiu z oskarżenia prywatnego określają wyłącznie tryb ścigania i uprawnienia procesowe stron. W naszym prawie wniesienie skargi prywatnej jest czynnością czysto procesową, a sama skarga jest aktem *par excellence* procesowym.”⁷⁹.

Reasumując powyższe rozważania, stwierdzić należy, że bez wątplenia waga przestępstw ściganych z oskarżenia prywatnego jest mniejsza niż przestępstw, jakie ścigane są z oskarżenia publicznego, państwo zaś powinno być co do zasady zainteresowane ściganiem tych przestępstw, o ile życzy sobie tego sam pokrzywdzony. Kluczowym czynnikiem dla wyodrębnienia prywatnoskargowego trybu ścigania jest bowiem wzgląd na interesy pokrzywdzonego. Mając na względzie charakter przestępstw ściganych z oskarżenia prywatnego, a w szczególności tych, o jakich mowa w rozdziale XXVII k.k., pamiętać należy, że wdrożenie postępowania karnego może jeszcze spotęgować krzywdę moralną, jakiej doznał pokrzywdzony w następstwie zachowania autora tego typu zachowania. Prowadzić to może do ponownego „pokrzywdzenia” pokrzywdzonego przestępstwem.

7 S. Glaser, *Polski proces karny w zarysie*, Kraków 1934, s. 136.

8 M. Cieślak, *Polska procedura karna: podstawowe zagadnienia teoretyczne*, Warszawa 1984, s. 38.

9 W. Daszkiewicz, *Oskarżyciel w polskim procesie karnym*, Warszawa 1960, s. 255-256, 260.

2. POKRZYWDZONY PRZESTĘPSTWEM PRYWATNOSKARGOWYM JAKO PODMIOT UPRAWNIONY DO WNIESIENIA SKARGI PRYWATNEJ

Pokrzywdzonym przestępstwami ściganymi z oskarżenia prywatnego może być osoba fizyczna lub prawna, której dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone bądź zagrożone przez wskazane powyżej przestępstwa (art. 49 § 1 k.p.k.), albo niemająca osobowości prawnej instytucja państwowa lub samorządowa, a także inna jednostka organizacyjna, której odrębne przepisy przyznają zdolność prawną (art. 49 § 2 k.p.k.).

W doktrynie oraz orzecznictwie sądowym powszechnie przyjęty został pogląd, że pojęcie pokrzywdzonego należy ustalać w oparciu o przepisy prawa karnego materialnego, które decydują o tym, czyje i jakie dobro zostało naruszone lub zagrożone, przy czym bez znaczenia jest, czy dane dobro jest głównym, czy jedynie ubocznym przedmiotem ochrony konkretnej normy prawnej¹⁰.

Krąg pokrzywdzonych, w rozumieniu art. 49 § 1 k.p.k., ograniczony jest zespołem znamion czynu będącego przedmiotem postępowania oraz czynów współkaralnych¹¹. Jak trafnie przyjął SN: „Pokrzywdzonym może być w procesie karnym jedynie ten, kogo przestępstwo dotyka bezpośrednio, naruszając lub zagrażając w taki sposób jego dobru prywatnemu, chronionemu przez naruszony przez sprawcę przepis. O pokrzywdzeniu decyduje bezpośrednio naruszonego lub zagrożonego przestępstwem dobra.”¹². Kryterium bezpośredniości naruszenia lub zagrożenia dobra prawnego danej osoby oznacza, że w relacji między czynem o konkretnych znamionach przestępstwa a naruszeniem lub zagrożeniem dobra tej osoby nie ma ogniw pośrednich, z czego wynika, że do kręgu pokrzywdzonych można zaliczyć jedynie ten podmiot, którego dobro prawne zostało działaniem przestępnym naruszone wprost, a nie za pośrednictwem godzenia w inne dobro¹³. Jak trafnie stwierdził SA we Wrocławiu: „Dopiero owa bezpośredniość statuuje podmiot – przy wystąpieniu innych wymaganych przesłanek jako pokrzywdzonego”¹⁴.

będący osobą fizyczną działa w postępowaniu karnym samodzielnie. Posiada czynną legitymację procesową do wniesienia prywatnego aktu oskarżenia lub złożenia oświadczenia, o jakim mowa w art. 59 § 2 k.p.k. Pokrzywdzony będący osobą fizyczną może również, zgodnie z art. 87 § 1 k.p.k., ustanowić pełnomocnika, którym może być adwokat lub radca prawny (art. 88 § 1 k.p.k.). Udział pełnomocnika w sprawie

10 W. Grzeszczyk, *Polska procedura karna, Podstawowe założenia teoretyczne*, Warszawa 1984, s. 36-37.

11 Uchwała SN z dnia 15 września 1999 r., I KZP 26/99, OSNKW 1999, nr 11-12, poz. 69.

12 Postanowienie SN z dnia 17 listopada 2005 r., II KK 108/05, OSNwSK 2005, nr 1, poz. 2094.

13 Postanowienie SN z dnia 25 marca 2010 r., IV KK 316/09, „Biuletyn Prawa Karnego” 2010/3, s. 15-16.

14 Postanowienie SA we Wrocławiu z dnia 5 marca 2005 r., II AKa 37/15, LEX nr 1661286.

z oskarżenia prywatnego nie wyklucza osobistego udziału w nim oskarżyciela prywatnego, który może zmieniać lub odwołać oświadczenia, jakie uprzednio zostały złożone przez jego pełnomocnika. W razie ustanowienia pełnomocnika procesowego to ten uczestnik postępowania, działając w imieniu pokrzywdzonego, wnosi w jego imieniu prywatny akt oskarżenia lub składa oświadczenie, o jakim mowa w art. 59 § 2 k.p.k. Pokrzywdzony, który nie ma pełnomocnika z wyboru, stosownie do treści art. 88 § 1 k.p.k. w zw. z art. 78 § 1 k.p.k., może zażądać, aby wyznaczono mu pełnomocnika z urzędu, jeżeli w sposób należyty wykaże, że nie jest w stanie ponieść kosztów obrony bez uszczerbku dla niezbędnego utrzymania siebie i rodziny, a podstawą odmowy wyznaczenia pełnomocnika z urzędu nie może być skorzystanie przez oskarżyciela prywatnego z nieodpłatnej pomocy prawnej lub nieodpłatnego poradnictwa obywatelskiego, o których mowa w ustawie z dnia 5 sierpnia 2015 r. o nieodpłatnej pomocy prawnej, nieodpłatnym poradnictwie obywatelskim oraz edukacji prawnej¹⁵.

W imieniu pokrzywdzonego, który nie jest osobą fizyczną, w charakterze oskarżyciela prywatnego, występuje organ uprawniony do działania w jego imieniu (art. 51 § 1 k.p.k.). Chodzi tutaj o osoby prawne, jak i instytucje państwowe lub samorządowe, które nie mają osobowości prawnej, a także inne jednostki organizacyjne, którym odrębne przepisy przyznają zdolność prawną. Podmioty te w procesie karnym działają poprzez swoje statutowe lub ustawowe organy, a podejmowane przez uprawniony organ czynności procesowe są czynnościami samego pokrzywdzonego¹⁶. Działania i zaniechania organów pokrzywdzonych niebędących osobami fizycznymi traktowane są jak działania oraz zaniechania samego pokrzywdzonego. Jak trafnie wskazał SN: „Przepis art. 51 § 1 k.p.k. ma charakter blankietowy o tyle, iż nie wymienia się w nim (różnych) organów uprawnionych do podejmowania czynności procesowych w imieniu (różnych) podmiotów pokrzywdzonych niebędących osobami fizycznymi. Oznacza to, że w odniesieniu do konkretnego pokrzywdzonego, każdorazowo niezbędne jest dokonanie stosownego w tym zakresie ustalenia.”¹⁷. W sytuacji, gdy odpowiednie regulacje przewidują wymóg reprezentacji łącznej, jak np. ma to miejsce w przypadku spółki z o.o. (art. 205 § 1 k.s.h.¹⁸), czynność procesowa dokonana tylko przez jedną z uprawionych osób jest bezskuteczna¹⁹. W tych przypadkach zatem, w charakterze oskarżyciela prywatnego, występują osoby uprawnione do reprezentowania wskazanych tu podmiotów (reprezentacja pojedyncza lub łączna).

15 Tekst jedn. Dz. U. z 2021 r. poz. 945, ze zm.

16 Wyrok SA w Katowicach z dnia 11 kwietnia 2006 r., II AKa 101/06, LEX nr 196136.

17 Postanowienie SN z dnia 25 lutego 2022 r., II KK 597/22, LEX nr 3404683.

18 Ustawa z dnia 15 września 2000 r. Kodeks spółek handlowych, (t.j. Dz. U. z 2024 r., poz. 18, ze zm.).

19 Wyrok SN z dnia 29 stycznia 2014 r., II KK 200/13, OSNKW 2014, nr 6, poz. 50.

Uprawnienie do działania w imieniu pokrzywdzonego, który nie jest osobą fizyczną, regulują odrębne przepisy. W odniesieniu do osób prawnych wskazać tutaj należy art. 38 k.c.²⁰, jak i przepisy szczególne. Tym ostatnim będzie np. art. 51 § 1 k.p.k. w zw. z art. 11a ust. 1 pkt 2 i art. 31 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym²¹, który znajdzie zastosowanie, w sytuacji gdy pokrzywdzonym przestępstwem z art. 212 § 1 lub 2 k.k. będzie gmina. W tym przypadku podmiotem uprawnionym do realizacji uprawnień przysługujących pokrzywdzonemu jest wójt (burmistrz, prezydent miasta)²². Organem uprawnionym do dokonywania, w postępowaniu karnym, czynności procesowych za przedsiębiorcę, jako organ uprawniony do działania w jego imieniu (art. 51 § 1 k.p.k. w zw. z art. 109¹ § 1 k.c.) może być prokurent²³. Jako podmioty uprawnione do wystąpienia z prywatnym aktem oskarżenia lub przyłączenia się do toczącego się postępowania o przestępstwo ścigane z oskarżenia prywatnego wskazać należy także współników jawnych (art. 29 § 1 k.s.h.), partnerów (art. 96 § 1 k.s.h.), a także komplementariuszy (art. 117 i 137 § 1 k.s.h.).

W przypadku pokrzywdzonego będącego osobą fizyczną, którym jest małoletni albo ubezwłasnowolniony całkowicie lub częściowo, w charakterze oskarżyciela prywatnego wystąpić może przedstawiciel ustawowy albo osoba, pod której stałą pieczęć taki pokrzywdzony pozostaje. Będą to, w szczególności przedstawiciele ustawowi małoletniego, który nie ukończył lat 18 (art. 10 § 1 k.c. *a contrario*), jakimi są rodzice (art. 98 § 1 k.r.o.²⁴ w zw. z art. 92 k.r.o.). Sąd rodzinny, w przypadku gdy żadne z rodziców nie może reprezentować małoletniego, ustanawia dla niego reprezentanta, który jest umocowany do dokonywania wszelkich czynności łączących się ze sprawą, również w zakresie zaskarżenia i wykonania orzeczenia (art. 99 k.r.o.). Przedstawicielem ustawowym ubezwłasnowolnionego całkowicie są jego rodzice albo ustanowiony opiekun (art. 13 § 2 k.c.), a ubezwłasnowolnionego częściowo kurator (art. 16 § 2 k.c.). Tak więc, w sytuacji gdy przestępstwo ścigane z oskarżenia prywatnego popełnione zostanie na szkodę osoby, która nie ukończyła 18 roku życia albo ubezwłasnowolnionego całkowicie lub częściowo, prawo do wniesienia prywatnego aktu oskarżenia przysługuje jego przedstawicielom ustawowym, czyli rodzicom, opiekunowi lub kuratorowi, z tym zastrzeżeniem, że rodzic małoletniego, nie może, działając w charakterze przedstawiciela ustawowego, wykonywać praw tego małoletniego jako pokrzywdzonego w postępowaniu karnym, w tym także w sprawach z oskarżenia prywatnego, jeżeli oskarżonym jest drugi z rodziców. W tym ostatnim przypadku prawa takiego pokrzywdzonego wykonywane są przez reprezentanta dziecka, którym może

20 Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny, (t.j. Dz. U. z 2024 r., poz. 1061), dalej jako: k.c.

21 Tekst jedn. Dz. U. z 2024 r., poz. 609, ze zm.

22 Postanowienie SN z dnia 23 września 2008 r., I KZP 16/08, OSNKW 2008 r., nr 10, poz. 76.

23 Postanowienie SN z dnia 26 listopada 2003 r., I KZP 28/03, OSNKW 2004 r., nr 1, poz. 2.

24 Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy, (t.j. Dz. U. z 2023 r., poz. 2809), dalej jako: k.r.o.

zostać ustanowiony adwokat lub radca prawny, który wykazuje szczególną znajomość spraw dotyczących dziecka, tego samego rodzaju lub rodzajowo odpowiadających sprawie, w której wymagana jest reprezentacja dziecka, lub ukończył szkolenie dotyczące zasad reprezentacji dziecka, praw lub potrzeb dziecka (art. 99¹ § 1 k.r.o.).

W przypadku pokrzywdzonego małoletniego lub ubezwłasnowolnionego czynności procesowe w postępowaniu karnym mogą być wykonywane wyłącznie przez przedstawiciela ustawowego, albo osobę, pod której stałą pieczęć pokrzywdzony pozostaje. Wykonywanie czynności przez samego pokrzywdzonego nie wywołuje żadnych skutków prawnych. Każde zatem uprawnienie procesowe pokrzywdzonego może być realizowane wyłącznie przez osobę, o jakiej mowa w art. 51 § 2 k.p.k.

Każda ze wskazanych tu osób jest legitymowana do działania za pokrzywdzonego, niezależnie od pozostałych. Ustawodawca nie określił ani kolejności wykonywania praw, nie przyznał także pierwszeństwa w tym przedmiocie jakimkolwiek osobom²⁵.

W przypadku wniesienia prywatnego aktu oskarżenia lub skargi, o jakiej mowa w art. 488 § 1 k.p.k. do organów ścigania przez jedną z takich osób nie jest możliwe późniejsze skuteczne wniesienie takiej skargi przez inną z osób uprawnionych, zaś odstąpienie przedstawiciela ustawowego od oskarżenia pociąga za sobą wygaśnięcie prawa skargi pokrzywdzonego. W takiej sytuacji prawa skargi nie może wykonywać żaden inny przedstawiciel ustawy pokrzywdzonego, albowiem osoba reprezentowana utraciła to prawo²⁶.

Z chwilą uzyskania pełnoletniości oraz pełnej zdolności procesowej do samodzielnego korzystania z uprawnień pokrzywdzonego ustaje uprawnienie do zastępczego wykonywania, na zasadzie art. 51 § 2 k.p.k., tych praw przez przedstawiciela ustawowego takiej osoby²⁷.

Prywatny akt oskarżenia lub skargę do organów ścigania w przypadku pokrzywdzonego nieporadnego ze względu na wiek lub stan zdrowia może, w oparciu o art. 51 § 3 k.p.k., wnieść osoba, pod której stałą pieczęć pokrzywdzony taki pozostaje. Nie ulega wątpliwości, że nieporadność w rozumieniu wymienionego przepisu obejmuje, między innymi, nieporadność spowodowaną zaburzeniami psychicznymi. Wskazany przepis znajduje zastosowanie do pokrzywdzonego, który nie jest małoletni lub ubezwłasnowolniony (całkowicie lub częściowo), a do pokrzywdzonego, którego nieporadność, jaka wynika z jego wieku (zbyt młodego lub podeszłego) lub stanu zdrowia (w tym w szczególności psychicznego) uniemożliwia lub utrudnia samodzielne wykonywanie praw procesowych. Opiekun faktyczny, który podejmuje konkretną czynność procesową, powinien wykazać zarówno stan nieporadności danego pokrzywdzonego, jak i fakt

25 S. Śliwiński, *Polski proces karny przed sądem powszechnym*, Warszawa 1959, s. 363.

26 W. Daszkiewicz, *Oskarżyciel...*, s. 294.

27 Postanowienie SA w Katowicach z dnia 2 marca 2005 r., II S 13/05, LEX nr 159225.

swej opieki nad nim²⁸. W odróżnieniu od opiekuna, o jakim mowa w art. 51 § 2 k.p.k. w przypadku pokrzywdzonych, do których odnosi się art. 51 § 3 k.p.k., opiekun nie musi sprawować opieki w sposób stały. Opiekun faktyczny pokrzywdzonego będącego osobą nieporadną, choć korzystającą w pełni z praw cywilnych, występuje w postępowaniu karnym w roli procesowego przedstawiciela strony (pokrzywdzonego), mamy tu zatem do czynienia z działaniem za stronę. Gdy idzie o zakres uprawnień opiekuna faktycznego, trzeba zauważyć, że art. 51 § 3 k.p.k. nie dokonuje rozróżnienia prawa pokrzywdzonego na te, które wolno wykonywać wyłącznie jemu, i na te, które może realizować także opiekun faktyczny. Zatem w myśl reguły *lege non distinguente nec rostrum est distinguere* („tam gdzie rozróżnienia nie wprowadza sam prawodawca, tam nie jest wolno ich wprowadzać interpretatorowi”) przyjęć należy, że opiekun faktyczny, o którym mowa w tym przepisie, może realizować wszystkie uprawnienia przyznane przez ustawę pokrzywdzonemu²⁹. Opiekun faktyczny nieporadnego pokrzywdzonego, podobnie jak przedstawiciel ustawowy, albo osoba, pod której stałą pieczę pozostaje, w myśl art. 51 § 2 k.p.k., pokrzywdzony małoletni może wnieść prywatny akt oskarżenia lub przyłączyć się do toczącego się już postępowania o przestępstwo ścigane z oskarżenia prywatnego, uzyskując tym samym status oskarżyciela prywatnego.

Pełnomocnik opiekuna faktycznego, wykonujący prawa nieporadnego pokrzywdzonego (art. 51 § 3 k.p.k.), jest uprawniony w ramach ogólnego umocowania do dokonywania w postępowaniu karnym wszystkich tych czynności, które przysługują danej osobie jako pokrzywdzonemu (art. 91 k.p.c.³⁰ w zw. z art. 89 k.p.k.), w tym do skutecznego wniesienia prywatnego aktu oskarżenia³¹. W takiej sytuacji opiekun faktyczny uzyskuje status oskarżyciela prywatnego.

Wykonywanie uprawnień pokrzywdzonego przez osobę sprawującą pieczę, o jakiej mowa w art. 51 § 3 k.p.k., nie pozbawia przy tym uprawnień samego pokrzywdzonego. Sytuacja ta może doprowadzić niekiedy do powstania sprzeczności w działaniach pokrzywdzonego oraz jego opiekuna. W takim przypadku skuteczność przyznać należy czynności podjętej przez pokrzywdzonego.

Śmierć pokrzywdzonego nie eliminuje ochrony jego interesów w postępowaniu karnym, ani również możliwości ofensywnej działalności procesowej innych podmiotów w związku z naruszeniem lub zagrożeniem przez przestępstwo dobra prawnego osoby zmarłej³². W przypadku śmierci pokrzywdzonego oskarżenie prywatne może zostać wniesione i popierane przez osoby najbliższe dla zmarłego lub osoby

28 Postanowienie SN z dnia 25 września 2003 r., III KZ 36/03, OSNwSK 2003, nr 1, poz. 2046.

29 Postanowienie SN z dnia 23 maja 2013 r., III KK 52/13, LEX nr 1356232.

30 Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. - Kodeks postępowania cywilnego, (t.j. Dz. U. z 2023 r., poz. 1550, ze zm.), dalej jako: k.p.c.

31 Postanowienie SN z dnia 23 października 2012 r., III KK 2/12, OSNKW 2013 r., nr 2, poz. 16.

32 Wyrok SN z dnia 1 października 1997 r., II KKN 300/97, LEX nr 32438.

pozostające na jego utrzymaniu³³ (art. 52 § 1 k.p.k.)³⁴. Osoby te posiadają również czynną legitymację procesową do przyłączenia się do toczącego się postępowania o przestępstwo ścigane z oskarżenia prywatnego. Z powyższego wynika wprost, że k.p.k. zakres uprawnień zmarłego pokrzywdzonego przekazuje dwóm kategoriom podmiotów – osobom najbliższym i osobom, które w momencie śmierci pokrzywdzonego pozostawały na jego utrzymaniu.

Podmioty, jakie wstępują w prawa zmarłego pokrzywdzonego, w doktrynie, określane są jako strony zastępcze. Wyróżnić tutaj można dwie sytuacje: pierwszą, gdy określony podmiot przejął prawa zmarłego, zanim ten uzyskał atrybut strony, i drugą, gdy określony podmiot wstępuje do toczącego się postępowania, w którym zmarły był stroną. W tym ostatnim przypadku dochodzi do zmiany stron, a strony zastępcze nazywa się stronami nowymi³⁵.

W sytuacji wielości osób najbliższych oraz osób pozostających na utrzymaniu pokrzywdzonego uprawnienia, jakie przysługiwałyby zmarłemu pokrzywdzonemu, mogą one wykonywać niezależnie od siebie³⁶. Osoby wskazane w art. 52 § 1 k.p.k. są legitymowane do wykonywania tych uprawnień pokrzywdzonego, które mu w chwili śmierci przysługiwały, jak i tych, które by mu w chwili śmierci przysługiwały, a fakt, że pokrzywdzony do momentu śmierci z nich nie skorzystał, nie jest przeszkodą do ich realizacji, w oparciu o art. 52 § 1 k.p.k., o ile mu one w dalszym ciągu przysługiwały³⁷.

33 Ustawodawca w art. 52 § 1 k.p.k. posłużył się czasem terażniejszym, co oznacza, że stroną zastępczą może zostać osoba, która w momencie śmierci pokrzywdzonego pozostawała na jego utrzymaniu. Osobą, jaka pozostaje na utrzymaniu pokrzywdzonego w rozumieniu wskazanego tu przepisu proceduralnego jest osoba, jaka faktycznie utrzymywana jest przez pokrzywdzonego. Nie ma tutaj znaczenia, czy pomiędzy tymi osobami istnieje więź pokrewieństwa lub powinowactwa, a także to, czy na pokrzywdzonym spoczywa prawny obowiązek łóżenia na utrzymanie tej osoby (wynikający z ustawy lub wyroku). Nie jest tu konieczne również wspólne zamieszkiwanie. Utrzymywanie powinno mieć charakter stały, systematyczny, a środki dostarczane przez pokrzywdzonego takiej osobie powinny stanowić jej główne źródło utrzymania, nie musi to być jednak jedyne źródło utrzymania tej osoby.

34 Artykuł 52 § 1 k.p.k. nie dotyczy pokrzywdzonego, który w chwili śmierci był oskarżycielem prywatnym. W tym przypadku osoby najbliższe lub osoby, jakie pozostają na jego utrzymaniu mogą przystąpić do postępowania w charakterze oskarżyciela prywatnego (art. 61 § 1 k.p.k.).

35 W. Daszkiewicz, *Prawo karne procesowe, Zagadnienia ogólne, Tom I*, Bydgoszcz – Poznań, 1999, s. 245.

36 Postanowienie SN z dnia 26 października 2011 r., I KZP 11/11, OSNKW 2011, nr 10, poz. 89. Uprawnienie każdej ze stron zastępczych do wystąpienia w roli oskarżyciela może być realizowane niezależnie od prawa pozostałych uprawnionych. Ustawodawca nie wprowadził żadnej kolejności w wykonywaniu praw, nie przewidział również żadnego pierwszeństwa którejkolwiek z tych osób. Wszystkie te osoby mogą wystąpić wszystkie razem, mogą wystąpić niektóre z nich lub jedna z tych osób. Konsumpcja przez jedną z tych osób prawa skargi skutkuje utratą tego prawa w ogóle, a zatem i do pozostałych uprawnionych – W. Daszkiewicz, *Oskarżyciel...*, s. 297.

37 Wyrok SA w Warszawie z dnia 7 kwietnia 2014 r., II AKa 74/14, LEX nr 1459083.

Działając jako strona zastępcza lub nowa osoba, o której mowa w art. 52 § 1 k.p.k., dysponuje pełną autonomią decyzji w przedmiocie sposobu oraz zakresu dysponowania przysługującymi jej uprawnieniami, jakie nabyła w miejsce zmarłego pokrzywdzonego. Może zatem wystąpić z oskarżeniem prywatnym lub przyłączyć się do toczącego się postępowania o przestępstwo prywatnoskargowe nawet wówczas, gdy pokrzywdzony tego nie planował, występuje bowiem w postępowaniu karnym w swoim imieniu i na własną rzecz, a nie w imieniu pokrzywdzonego i ze skutkiem dla niego.

Uprawnienia wskazane w art. 52 § 1 k.p.k. przysługują również prokuratorowi, który może wstąpić w prawa zmarłego pokrzywdzonego, w przypadku braku lub nieujawnienia osób najbliższych lub osób pozostających na jego utrzymaniu³⁸. Warunkiem *sine qua non* dla wykonywania przez prokuratora praw zmarłego pokrzywdzonego jest zatem brak lub nieujawnienie żadnej spośród wskazanych powyżej osób. Późniejsze ustalenie osób najbliższych dla zmarłego pokrzywdzonego lub osób pozostających na jego utrzymaniu skutkuje wygaśnięciem uprawnień prokuratora jako strony zastępczej i przejściem ich na taką osobę. Jednak w przypadku, gdy uzyskano informację o istnieniu osoby najbliższej dla zmarłego pokrzywdzonego lub osoby pozostającej na jego utrzymaniu, ale nie jest możliwe ustalenie jej miejsca pobytu i skuteczne doręczenie pism procesowych, w szczególności w celu pouczenia o przysługujących tej osobie prawach (art. 52 § 2 k.p.k.) stan taki traktować należy jako równoznaczny z „brakiem lub nieujawnieniem” osoby w rozumieniu art. 52 § 1 *in fine* k.p.k., co z kolei przyznaje prokuratorowi uprawnienie do wykonywania praw pokrzywdzonego³⁹. Podzielić należy, w tym miejscu, stanowisko zaprezentowane przez T. Grzegorzczyka, który uważa, że: „sens tej normy tkwi w potrzebie zapewnienia ochrony praw pokrzywdzonego na wypadek jego śmierci przy braku osób, które z racji prawnych powiązań ze zmarłym mogłyby zrealizować jego uprawnienia. Nie wydaje się jednak, by prokurator mógł realizować te uprawnienia niezależnie od woli zmarłego pokrzywdzonego”⁴⁰. Autor ten uważa, że: „o ile osoby najbliższe dla zmarłego, jako te, które w naturalny sposób chronią prawa zmarłego, mogą czynić wszelkie kroki prawne, jakie przysługiwałyby zmarłemu pokrzywdzonemu, niezależnie od tego czy on sam podjął je gdyby żył, to prokurator jako ustanowiony „w ostateczności” do ochrony praw procesowych zmarłego, nie może działać w sposób obiektywnie niekorzystny dla pokrzywdzonego lub niezgodnie z jego wyraźną wolą albo sprzeczny z decyzjami podejmowanymi przez siebie jako prokuratora”⁴¹. Podsumowując, autor ten dopuszcza możliwość wstąpienia prokuratora do postępowania zainicjowanego oskarżeniem prywatnym po śmierci oskarżyciela prywatnego,

38 Wyrok SN z dnia 17 maja 2000 r., V KKN 145/00, OSNKW 2000, nr 7-8, poz. 64.

39 Postanowienie SN z dnia 21 stycznia 2014 r., V KK 247/13, OSNKW 2014, nr 6, poz. 48.

40 T. Grzegorzczyk, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Kraków 1998, s. 164.

41 Ibidem.

wskutek czego prokurator nie dopuszcza do umorzenia postępowania, mimo że poza tym nie zachodzą przesłanki, o jakich mowa w art. 60 § 1 k.p.k.

Pozostaje, w tym miejscu, zastanowić się nad tym, czy w przypadku, o którym mowa w art. 52 § 1 k.p.k. prokurator może wnieść akt oskarżenia o czyn ścigany z oskarżenia prywatnego. Wydaje się, że będzie to możliwe, ale tylko wówczas, gdy wymagał tego będzie interes społeczny lub ochrona praworządności z uwagi na śmierć pokrzywdzonego, następstwem, której może być niekaralność sprawcy. Postępowanie w takim przypadku toczyć się będzie na zasadach, o których mowa w art. 60 k.p.k. Przyjęcie takiego stanowiska powodowane jest m.in. twierdzeniem, że aktywność prokuratora w ramach zakreślonych przez art. 52 § 2 k.p.k. jest wyłączona w przypadkach, gdy miałyby ona mieć charakter przeciwny do decyzji procesowych, jakie podjęte zostały przez organ prokuratorski w ramach tego samego postępowania⁴².

3. NABYCIE STATUSU OSKARZycIELA PRYWATNEGO

Status oskarżyciela prywatnego pokrzywdzony nabywa z chwilą podjęcia określonych czynności procesowych:

1. przez skuteczne wniesienie skargi prywatnej, które może przybrać postać:
 - a) prywatnego aktu oskarżenia (art. 487 k.p.k.);
 - b) pisemnej skargi, jaka składana jest do Policji lub skargi ustnej, która jest składana do protokołu przesłuchania świadka, przyjęcia zawiadomienia o przestępstwie, o którym mowa w art. 304a k.p.k. (art. 488 k.p.k.);
 - c) przez złożenie pisemnego lub ustnego (do protokołu rozprawy) oświadczenia o przystąpieniu do toczącego się już postępowania prywatnoskargowego, jakie zostało zainicjowane przez innego pokrzywdzonego, o ile składający takie oświadczenie jest pokrzywdzonym tym samym czynem i uczyni to do chwili rozpoczęcia przewodu sądowego na rozprawie głównej (art. 59 § 2 k.p.k.);
2. przez złożenie pisemnego lub ustnego (do protokołu rozprawy) oświadczenia o podtrzymaniu oskarżenia jako prywatnego, albo złożenie nowego prywatnego aktu oskarżenia w sytuacji, gdy prokurator po ingerencji w trybie określonym w art. 60 § 1 k.p.k., następnie odstąpi od oskarżenia w sprawie o przestępstwo ścigane z oskarżenia prywatnego z uwagi na brak interesu społecznego lub ochrony praworządności w kontynuowaniu ściganiem z urzędu przestępstwa prywatnoskargowego (czynności te muszą nastąpić w terminie zawitym 14 dni od daty powiadomienia pokrzywdzonego o odstąpieniu prokuratora od oskarżenia);

42 J. Grajewski, w: J. Grajewski, L.K. Paprzycki, M. Płachta, *Kodeks postępowania karnego. Tom I. Komentarz do art. 1-424 k.p.k.*, Kraków 2003, s. 194.

3. przez złożenie pisemnego lub ustnego oświadczenia o wstąpieniu w prawa zmarłego oskarżyciela prywatnego w terminie zawitym 3 miesięcy od dnia jego śmierci (art. 61 § 2 k.p.k.).

Ponadto status oskarżyciela prywatnego pokrzywdzony, który działa w procesie w charakterze oskarżyciela posiłkowego ubocznego, uzyskuje z mocy prawa, w przypadku odstąpienia przez prokuratora od oskarżenia, przedmiotem którego jest przestępstwo prywatnoskargowe (art. 60 § 3 k.p.k.).

Przestępstwo ścigane z oskarżenia prywatnego może niejednokrotnie naruszyć bezpośrednio dobra prawne więcej niż jednego pokrzywdzonego lub też dobrom tym zagrozić. W takiej sytuacji prawo do wniesienia i popierania prywatnego aktu oskarżenia przysługuje każdemu pokrzywdzonemu. W przypadku skorzystania z tego uprawnienia przez co najmniej dwóch pokrzywdzonych mamy do czynienia ze współuczestnictwem procesowym czynnym.

W przypadku, gdy inny pokrzywdzony tym samym czynem złoży drugi lub dalszy akt oskarżenia, należy takie pismo procesowe potraktować jako oświadczenie o przyłączeniu się do postępowania w charakterze oskarżyciela prywatnego. Taki akt oskarżenia, z uwagi na negatywną przesłankę procesową, którą jest zawisłość sprawy (art. 17 § 1 pkt 7 *in fine* k.p.k.), nie może spowodować wszczęcia kolejnego postępowania o ten sam czyn tego samego sprawcy.

PODSUMOWANIE

Koncepcja przekazania ścigania wybranych przestępstw pokrzywdzonemu co do zasady nie budzi wątpliwości. Pokrzywdzony jest najbardziej zainteresowany, by sprawca przestępstwa ściganego z oskarżenia prywatnego poniósł karę za swoje zachowanie. Charakter tych przestępstw wskazuje, że godzą one bezpośrednio w interes pokrzywdzonego, a jedynie pośrednio w interes społeczny⁴³. Przy tym ogólnym założeniu oddanie przez ustawodawcę funkcji ścigania i pociągnięcia sprawcy do odpowiedzialności karnej pokrzywdzonemu jest jak najbardziej zasadne. Tryb prywatnoskargowy zastrzeżony jest dla przestępstw, których udowodnienie co do zasady nie wymaga długotrwałego i trudnego postępowania dowodowego.

Regulacje dotyczące tej materii, zawarte w k.p.k., traktować należy jako słuszne i zupełne. Przedstawione w tekście argumenty pozwalają na sformułowanie tezy, że ustawodawca zapewnił wszystkim potencjalnie pokrzywdzonym przestępstwami ściganymi z oskarżenia prywatnego możliwość skutecznego domagania się uznania

43 T. Bojarski, *Uwagi o ściganiu z oskarżenia prywatnego i na wniosek*, w: *Współczesny polski proces karny. Księga ofiarowana Profesorowi Tadeuszowi Nowakowi*, red. S. Stachowiak, Poznań 2002, s. 36-37.

winnym sprawców tego rodzaju zachowań i orzeczenia wobec nich stosownych kar, środków karnych oraz środków kompensacyjnych.

BIBLIOGRAFIA

1. Bojarski T., *Uwagi o ściganiu z oskarżenia prywatnego i na wniosek*, w: *Współczesny polski proces karny. Księga ofiarowana Profesorowi Tadeuszowi Nowakowi*, red. S. Stachowiak, Poznań 2002.
2. Cieślak M., *Polska procedura karna: podstawowe zagadnienia teoretyczne*, Warszawa 1984.
3. Daszkiewicz W., *Oskarżyciel w polskim procesie karnym*, Warszawa 1960.
4. Daszkiewicz W., *Prawo karne procesowe, Zagadnienia ogólne, Tom I*, Bydgoszcz - Poznań, 1999.
5. Eichstaedt K., *Postępowania szczególne w polskim procesie karnym*, Warszawa 2010.
6. Glaser S., *Polski proces karny w zarysie*, Kraków 1934.
7. Grajewski J., w: Grajewski J., Paprzycki L.K., Płachta M., *Kodeks postępowania karnego. Tom I. Komentarz do art. 1-424 k.p.k.*, Kraków 2003.
8. Grzegorzcyk T., *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Kraków 1998.
9. Grzeszczyk W., *Polska procedura karna, Podstawowe założenia teoretyczne*, Warszawa 1984.
10. Gubiński A., *Zasady prawa karnego*, Warszawa 1986.
11. Śliwiński S., *Polski proces karny przed sądem powszechnym*, Warszawa 1959.
12. Waltoś S., *Postępowania szczególne w procesie karnym*, Warszawa 1973.

phd Aleksandra Chyc

Warsaw Management University

ORCID: 0000-0003-2063-8127

Studia Społeczne

ISSN 2081-0008

e-ISSN 2449-9714

str. 211–224

POLITICAL AND LEGAL DOCTRINES AS IDEOLOGICAL DETERMINANTS OF THE ACTIVITIES OF TRANSNATIONAL CORPORATIONS

DOKTRYNY POLITYCZNO-PRAWNE JAKO UWARUNKOWANIA IDEOLOGICZNE DZIAŁALNOŚCI KORPORACJI TRANSNARODOWYCH

STRESZCZENIE

Celem artykułu jest przeprowadzenie analizy, w jaki sposób liberalne doktryny polityczno-prawne i paradygmat transnarodowy sprzyjają rozwojowi i wpływom korporacji transnarodowych (KTN). Poprzez promowanie wolnych rynków i minimalnej interwencji państwa, liberalizm i neoliberalizm tworzą zglobalizowane środowisko, w którym KTN mogą prężnie działać. Paradygmat transnarodowy podkreśla wzajemne przenikanie się gospodarek i społeczeństw, co uwypukla daleko idące skutki działalności KTN. Artykuł zgłębia teoretyczne podstawy tych koncepcji i pokazuje związek między tymi ideologiami a ekspansją KTN. W artykule zostały omówione następujące kwestie: teoretycznych podstaw liberalizmu i neoliberalizmu. Zadano pytanie badawcze: Jakie są kluczowe założenia tych doktryn i w jaki sposób wpływają one na kształtowanie globalnej gospodarki? Przeanalizowano, Paradygmat transnarodowy, stawiając pytanie badawcze: Co oznacza paradygmat transnarodowy i jakie są jego implikacje dla działalności KTN? Na tej podstawie dokonano analizy wpływu liberalizmu, neoliberalizmu oraz paradygmatu transnarodowego na działalność KTN. Odpowiedziano na pytanie: W jaki sposób liberalne doktryny i paradygmat transnarodowy stwarzają korzystne warunki dla rozwoju i ekspansji KTN? Posługując się analizą literatury krajowej i zagranicznej dostarczono w artykule kompleksowego obrazu tego, w jaki sposób zmiany w globalnym porządku gospodarczym wpływają na działalność największych światowych korporacji.

SŁOWA KLUCZOWE: korporacje transnarodowe, liberalizm, neoliberalizm, paradygmat transnarodowy, globalizacja.

ABSTRACT

The aim of the article is to analyze how liberal political and legal doctrines and the transnational paradigm favor the development and influence of transnational corporations (TNCs). By promoting free markets and minimal state intervention, liberalism and neoliberalism create a globalized environment in which TNCs can thrive. The transnational paradigm emphasizes the interpenetration of economies and societies, which highlights the farreaching effects of TNC activities. The article explores the theoretical foundations of these concepts and shows the relationship between these ideologies and the expansion of TNCs. The article discusses the following issues: the theoretical foundations of liberalism and neoliberalism. The research question was asked: What are the key assumptions of these doctrines and how do they influence the shaping of the global economy? The transnational paradigm was analyzed by posing the research question: what does the transnational paradigm mean and what are its implications for the activities of TNCs? On this basis, the impact of liberalism, neoliberalism and the transnational paradigm on the activities of TNCs was analyzed. The question was answered: how do liberal doctrines and the transnational paradigm create favorable conditions for the development and expansion of TNCs? Using the analysis of domestic and foreign literature, the article provides a comprehensive picture of how changes in the global economic order affect the activities of the world's largest corporations.

KEY WORDS: transnational corporations, liberalism, neoliberalism, transnational paradigm, globalization.

INTRODUCTION

Globalization, fueled by the ongoing liberalization of economies and integration of markets, has created unprecedented conditions for the growth of transnational corporations (TNCs). These multinational companies, operating on a global scale, are playing an increasingly important role in shaping the world economy and politics. The purpose of this article is to analyze how the doctrines of liberalism and neoliberalism, along with the accompanying transnational paradigm, have fostered the growth and influence of TNCs.

Liberalism, with its emphasis on individual freedom, the free market and minimal state intervention, laid the theoretical foundation for globalization. Neoliberalism, as a more radical variant of liberalism, further emphasizes the role of deregulation, privatization and the opening of markets. Both of these doctrines, by promoting the free flow of capital, goods and services, have created a favorable environment for MNC activity. Transnational corporations, taking advantage of these conditions, can freely move their investments, production and technology between different countries, optimizing their operations to maximize profits.

The transnational paradigm, in turn, emphasizes the intertwining of different spheres of social and economic life on a global scale. In this context, TNCs play the role of key actors, shaping both the economy and the culture and politics of individual countries. Their activities often go beyond the framework of traditional state regulations, which on the one hand allows them greater flexibility, while on the other hand raises questions about the social and ethical responsibility of these actors.

The remainder of the article will provide a detailed analysis of the theoretical underpinnings of liberalism and neoliberalism and their impact on the operations of MNCs. Then, the transnational paradigm and its implications for the operation of transnational corporations will be discussed.

1. THE PARADIGM OF LIBERALISM AND NEOLIBERALISM AS CONDUCIVE TO THE DEVELOPMENT OF TRANSNATIONAL CORPORATIONS

The analysis of the ideological determinants of the activities of transnational corporations should begin with at least the period of the precursors of classical economic thought, that is, the period of mercantilism and physiocratism. Undoubtedly, however, it was not until liberalism, later neoliberalism, and, on this basis, the progressive process of globalization that were the most important factors promoting the rapid economic development of the world and, therefore, transnational corporations. A look at the free-market ideas of liberalism, the ideas of state enrichment and the ideas of international trade will allow us to understand why modern transnational corporations are at this place and not at another place in their current development. When analyzing the determinants of the emergence and activities of transnational corporations, one should also not forget about other schools of thought such as conservatism, neo-realism, neo-mercantilism, taking into account the realist paradigm of studying reality, and Marxism, neo-Marxism and global structuralism taking into account the global paradigm¹. However, since, according to the liberalist current, transnational corporations are one of the main actors on the world stage, and their development can be seen as a justification for the validity of liberal visions of reality, it is this current that will be considered in detail.

The 16th century in Europe was a time of rapid development of economies and the emergence of increasingly strong relationships and interdependencies between states, including between producers and consumers. Geographical discoveries led to an intensive increase in international trade, and it was then that mercantilists took up the analysis of market mechanisms, trying to show what factors influence

1 The division into these schools of thought and paradigms was undertaken by T. L. Kunsten in his work *A history of international relations theory*. It is presented in the work of A. Jarczewska-Romaniuk, *International enterprises*, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz - Warsaw 2003, pp. 63-76.

the growth of wealth in a country. The first Enlightenment school to influence economic changes in the monarchy was Physiocracy. These changes involved the reconstruction of the feudal system reformed the economic structure and modified the system of government. According to the Physiocrats, society was divided into three groups: the class of landowners/religious and clergy, who lease the land they own to tenant farmers for which they receive rent; the productive class (agriculture) - only it multiplies the value of production, creates a pure product; the idle class (industrialists, artisans, merchants), which does not produce new value, brings only the equivalent of the consumed means of consumption. It was then that F. Quesnay published the "Economic Table", in which he compared the process of reproduction to the circulation exchange of goods and money between just these three social classes. He also described the principles and methods of maintaining economic equilibrium, while not including in his considerations the issues of foreign trade. It should also be noted that the liberalist slogans of the Physiocrats were supported by the idea of the natural order, the basis of which was labor and its respect, property and freedom. Physiocrats, unlike mercantilists, opposed state interference in the economic sphere. The bottom line was that freedom according to the Physiocrats was primarily the right to take unlimited action in the economic sphere, which gave rise to the new liberal order in society². And it was this idea of free-marketism that was widely described and developed later by the founder of classical economics A. Smith.

Mercantilism, on the other hand, as a system of economic and political views otherwise known as monetarism or bourbonism, which arose in the late 16th and early 17th centuries, considered developed exports exceeding imports, i.e. a positive trade balance, as the basis of a country's wealth. Pointing to the views of the mercantilists, it recommended economic policies that positively shaped a country's trade balance, e.g. using tariffs and quotas to limit imports and/or providing subsidies to promote exports. At the same time, early mercantilism spoke of hoarding precious bullion, while the so-called mercantilism proper spoke of hoarding foreign resources (including gold and silver)³. This approach was the first attempt in the history of economic thought to explain the legitimacy of state interference in economic activity. Unfortunately, this treatment of international trade turned out to be an oversimplification and could only work in the short term, since the view that one party earns while the other loses at the expense of the first (in economics, a so-called "zero-sum game") inevitably led to conflicts between states. Much later, the founders of classical economics, including its leading representative A. Smith, successfully undertook

2 A. Sylwestrzak, *History of political and legal doctrines*, Wydawnictwa Prawnicze PWN, Warsaw 2000, pp.214-215.

3 A. Budnikowski, E. Kawecka-Wyrzykowska, *International Economic Relations*, PWE, Warsaw 2000, p. 64.

a critique of the mercantilist theory of international exchange based solely on the balance of trade and payments relationship.

In shaping future liberal thought, David Hume should not be forgotten. Many scholars call Hume a “liberal mercantilist”. While criticizing the mercantilist view of the possibility of permanently maintaining favorable trade balances, he argued at the same time that economic freedom is inseparable from political freedom. And economic freedom is, among other things, the freedom to labor, produce, sell and buy, i.e. the freedom to trade⁴.

Nineteenth-century liberalism, formed as a result of the bourgeois revolutions that swept England and France, was an expression of the quest for economic and political freedom. With that said, it was English liberalism that referred most to economic issues. One of the most famous representatives whose work provided the basis for this ideology was Adam Smith, and his views most fully represented the political and economic thought of the late 18th century. Today we say that his works initiated the first modern new direction of economic thought, which is classical economics. According to Smith, the cause of the state was the division of society into the poor and the rich. Therefore, the state should, first of all, take care of the observance of the law of possession, the observance of the established order, and external and internal security. This includes securing roads and transportation routes and spreading ideas that support “free play” at the social and economic levels. A. Smith also manifested a liberal approach to the theory of law thus emphasizing the right to individual freedom. Speaking of the activities of A. Smith it should also be said that, supporting the development of capitalism on the principles of the free market game, he positioned the state as the guarantor of order and security⁵. In contrast, the game on the principle of the “invisible hand” of the market should take place without the state. He proved that the competitive market is guided by a self-regulating mechanism striving for economic equilibrium. In other words, as a result of changes in capital inflows, changes in the demand-supply ratio and changes in market prices, the market itself will function efficiently to achieve equilibrium with the most efficient use of capital and labor⁶. In contrast to the views of the mercantilists, A. Smith believed in a general increase in the availability of goods involved in trade between two countries. This approach was the basis for the formulation of the absolute cost theory. The author stated that if countries participating in international trade export goods in the production of which they specialize and import goods in which other countries specialize, this allows to increase the level of availability of virtually all

4 H. Landreth, D.C. Colander, *History of economic thought*, PWN Scientific Publishers, Warsaw 2005, pp. 6869.

5 Ibid, pp. 264-265.

6 M. Nasiłowski, *Outline of the history of economic thought*, Key Text Publishing House, Warsaw 2003, p.32-33. ⁷ A. Budnikowski, E. Kawecka-Wyrzykowska, op. cit. pp. 66-70.

goods involved in international trade. At the same time, a state wishing to benefit should decide on the specialization of certain goods on the basis of absolute differences in their production costs⁷. This meant that if the state has the necessary natural resources, technology, experience, etc., to absolutely reduce the cost of production, it should then decide to specialize within the production and trade of certain goods. A. Smith's absolute cost theory ultimately resulted in a broader view of international economic exchange.

The classical theory of international exchange was improved by D. Ricardo's presentation of the so-called comparative cost theory. Analyzing the classical theory of absolute costs and the classical theory of international exchange and the theory of comparative costs, it should be noted that in all the situations described there is talk of free market play, hence the so-called free market theories are often referred to. These are also among the first theories on the specialization of international production. However, despite the fact that it was D. Ricardo popularized the theory of comparative costs, he is not, contrary to popular belief, the author of this theory, because as early as 1808 it was done by R. Torrens in his work titled "The Principles of Political Economy and Taxation"⁷. The theory of comparative costs as a theory of international trade explains the mutual benefits of exchange when analyzing to avoid only relatively (and not absolutely as in A. Smith) higher inputs to produce a given good. More precisely, a given country, when deciding whether to produce a given good and export it, should suggest not only the absolute cost of producing the good itself, but also the possibility of saving certain inputs in the production of that good. Thus, a country saves when it exports a good produced with a low input in exchange for an imported good that it would have to produce itself with a high input⁸. The theory of comparative costs was important in the development of international trade, because it showed that a self-sufficient national economy and protection are unprofitable in the long run before foreign competition.

It is also worth mentioning the scientific achievements of J. S. Mill. He naturally continued the thought of D. Ricard, recognizing the capitalist system and the free market game as self-evident and only right. An important element of his theory was the concept of *economic man* (homo economicus), a man who rationally makes decisions guided only by economic motive, operating in the reality of entrepreneurs prospering all around him seeking to maximize their profits. He also predicted in his works, among other things, the coming period of technological progress and the growth of international trade. But most importantly, it was on the concept of the *economic man that* all neoclassical economics was later based⁹.

7 A. Budnikowski, E. Kawecka-Wyrzykowska, op. cit. p. 65.

8 M. Nasilowski, op. cit. pp. 39-40.

9 Ibidem, pp. 41-43.

In 19th-century France, classical theory was effectively spread by J. B. Say. He was the creator of the law of equilibrium of markets, saying that an increase in production is accompanied by a directly proportional increase in income, as a result of which almost all representatives of neoclassical economics proclaimed that a state of general overproduction and long-term economic stagnation was impossible. He is also one of the first authors of works on the entrepreneur himself. He discussed issues concerning not only the ownership position of the entrepreneur, but also treated him as a person responsible for managing the entire enterprise and leading a team of employees¹⁰.

The beginning of neoclassical economics can be considered the end of the 19th century, among other things, this is when A. Marshall created partial equilibrium theories, and his work "Principles of Economics" was the basic textbook on economic theory until the time of J. M. Keynes. He was a forerunner of economic analysis that took into account both supply and demand, pointing out that it is supply that is more important in the formation of economies in the long term and not demand, which dominates short-term analysis. He also pointed out that the best analysis of a national economy begins at the household and enterprise level. In contrast, his macroeconomic views coincided with J. B. Say's law of equilibrium of markets. The achievements of neoclassical economics contributed to the eventual development of the theory of the enterprise, which was based on the assumption of perfect competition, and by combining analyses of the cost of production and marginal profit margin gave the basis for describing the optimal size of production at which the enterprise can maximize its profits¹¹.

An important stage in the analysis of neoclassical economics is the theory of international trade, whose founders were E. Heckscher and B. Ohlin. All the theoretical models of neoclassical economics assumed the existence of perfect competition, and the Heckscher - Ohlin theory itself is concerned with explaining the causes and effects of international trade. The most important conclusions that can be drawn from this theory suggest that a country should produce and export certain goods, for the production of which it can use relatively cheap (it has plenty of them) factors of production, so it should import those goods, for the production of which it would have to use expensive factors of production. Specialization of production then takes place, which leads to international trade. According to the above theoretical model, the benefits of such international trade are distributed reciprocally among the countries participating in the trade, so that in the long run there is a redistribution of factor

10 Ibidem, pp. 48-49.

11 The theories of neoclassical economic thought are described in more detail, in H. Landreth, D. C. Colander, *History of Economic Thought*, pp. 235-341. These include the theory of marginal analysis and its developments, the theory of general equilibrium, and the neoclassical theory of A. Marshall.

incomes and an equalization of factor prices. Unfortunately, in reality, such a situation rarely occurs, on the contrary, there is often an increase in, among other things, wages between countries. During empirical research verifying the Heckscher-Ohlin theory, it was found that not only capital, but also labor resources, land resources, forests, raw materials and energy fuels should be taken into account during the analysis¹².

Parallel to the development of neoclassical economics, a new trend called Keynesianism arose from the author of the work entitled: “The General Theory of Employment, Percentage and Money” by J. M. Keynes. In the late 1920s and early 1930s, the Great Economic Crisis prevailed in the world, and on this background, the theory propounded by J.M. Keynes of state interventionism came to the fore, rejecting classical economics. Keynes argued that in a period of crisis, when there is an imbalance in the balance of payments and trade, state intervention is needed to improve the operation of the market, otherwise there will be stagnation, increased unemployment and too much inequality in the distribution of income¹³. It should be emphasized that the period from the 1930s to the early 1970s was a time of practical application of Keynesian macroeconomic theory in many developed and developing countries. A good example of this is the application of New Deal policies in the United States of America in the 1930s. However, as a result of rising inflation in the US (the US dollar had already reached the status of a world currency by then), energy crises, and mistakes made in the economic policies of individual countries, there was a slow retreat from policies based on Keynesian theory toward neoliberalism.

Thus, despite the prevalent Keynesian practices, neoliberalism, thanks to the scientific achievements of F. A. von Hayek, has developed a great deal. He perfectly characterized the business cycle, where the money supply is responsible for fluctuations, which contributes to the easy availability of credit, and thus to excessive investment. While criticizing fascism and communism, he simultaneously proved that central control of economic activity destroys competition and democracy. He also criticized the idea of a welfare state, which would provide social security for the poorer, because this causes changes in the market process, with the result that it destroys the entrepreneurial reflex in society and the market itself ceases to be efficient¹⁴. One of his most important slogans was that a self-regulating market can perfectly shape economic and social relations.

It is also worth discussing the current known as monetarism, which deals with the analysis of the impact of state monetary policy on national income. M. Friedman,

12 For more on the Heckscher-Ohlin theory, see M. Bednarski, J. Wilkin, *Economics for Lawyers and Beyond*, LexisNexis Publishing House, Warsaw 2007, pp. 188-194.

13 A. Budnikowski, E. Kawecka-Wyrzykowska, op. cit. p. 66.

14 M. Nasilkowski, op. cit. pp. 155-156.

one of the most prominent economists of the second half of the 20th century, a leading representative of the so-called Chicago School¹⁵, is identified as its founder. As a strong representative of economic liberalism, he constantly pointed out the errors of Keynesian theory. He saw the problems in the functioning of the economy in excessive state interference in the functioning of the market. Thus, he advocated limited state intervention in the economy, boiling down to activities that maintain order, law and public safety. He pointed out that both inflation and natural unemployment adjustment policies should be long-term, so that the economy has a chance to respond and function properly in the long term¹⁶.

The development of the theory of monetarism and neoliberalism gave rise to a trend called the new classical economics, which at first was called the macroeconomic theory of rational expectations. This theory, presented by J. Muth and extensively developed by R. E. Lucas and T. Sargent, considered classical economic problems and supplemented them with an analysis of the motivation of decisions based on the hypothesis of rational expectations. Assuming rationality in the functioning of economic agents, it was found that they make optimal and efficient use of economic information available in the market that can have the effect of increasing their profits. However, as contemporary analyses suggest, economic entities are not 100 percent rational entities, and there are situations where, among other things, transnational corporations surprise with their uncertain and unpredictable investment decisions. This is due, among other things, to different levels of availability of information, but also to long-term policies regarding the management of the economic entities in question. As a result, business entities act in such a way that adjustments within the framework of acquired information produce the best result, not always quick in time, but always leading to profit maximization. It should also be added that the school of rational expectations permitted state interference in the economy, through both influencing the money market, and balancing the budget, controlling government spending and real exchange rate targets.

Extremely important for the history of the development of transnational corporations was the formation of so-called supply-side theories in the 1970s. Criticizing the Keynesian pro-demand approach, companies were encouraged to increase production and investment by applying low taxes and suggesting minimal state interference in the free market. Analyses of international exchange from the demand side were supposed to explain the essence of this phenomenon. These theories pay attention to countering and removing the intervention of public institutions in the operation of the market, as well as removing the negative consequences of such intervention.

15 Chicago School - in. the Chicago school of economics represented by a group of economists associated in the 1960s with the University of Chicago, its main message was that the market is the best form of organizing society.

16 M. Nasilkowski, op. cit. pp. 157-160.

In the late 1980s and early 1990s, a new theory of international trade emerged, and one of its representatives was P. Krugman. Analyzing international trade since the late 1960s, he showed that intra-industry trade, which cannot be studied using the neoclassical Heckscher-Ohlin theory, is playing an increasingly important role in the exchange between countries. Since the products that are traded internationally today are diverse, and consumers themselves appreciate the large selection of these products, the neoclassical assumption of homogeneity of internationally traded products is becoming obsolete. The new theory of international trade argues, in line with the actual state of affairs, that the liberalization of trade causes the benefit of such trade to be primarily an increase in the variety of products available on the market and an automatic reduction in their prices, so there is an effect of economies of scale under conditions of imperfect competition¹⁷. It should be noted, however, that due to the prevalence of inter-industry trade in many countries, depending on the characteristics of a country's market it is sometimes more advantageous to analyze in parallel using Heckscher-Ohlin's neofactor theory and additionally Krugman's theory.

Thus, visions of reality according to liberalism and neoliberalism have been very conducive to the development of international trade and thus the development and growth of transnational corporations. When analyzing the changing situation on the international arena in terms of transnational corporations operating in their space, we must reject the realist vision in advance, since it recognizes only states as players. As S. Salajczyk put it, "(...) states are the basic participants in international life and relations between them form international relations par excellence"¹⁸. It should also be recalled that the liberal worldview separates the interests of the state from those of the nation - society, with the needs of societies coinciding with those of individuals. This harmony of interests is the basis of the liberal theory of the peacefulness of international relations. Little, liberals argued that the seemingly diverse interests, needs and aspirations of individuals, among others, the maximization of their own profit, in the final stage cause the creation of socio-economic order and perfectly illustrate the mechanism for establishing economic cooperation and the functioning of the market. It is at the level of developing economic relations that the harmony of interests is most evident, manifested in free trade and unfettered cooperation between nations. International trade that benefits all participating parties leads most generally to the development of civilization, regardless of whether this trade is between individuals, societies or corporations. Generally speaking, the elimination of barriers to international trade, according to liberals, is tantamount to the strengthening of interconnections between states and the international community as a whole,

17 M. Bednarski, J. Wilkin, op. cit. pp. 194-203.

18 S. Salajczyk, *Visions of international reality*, in: E. Haliżak, R. Kuźniar, *International relations. Ge-neza, struktura, dynamika*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warsaw 2000, p. 35.

which in turn leads to the expansion of cooperation on a global scale, and such actions are conducive to strengthening a peaceful vision of the world.

Liberalism's main slogans regarding the apotheosis of the free market, private property, and economic freedom led to the gradual implementation of practices related to trade liberalization, a move away from state interventionism (deregulation) and privatization. At the same time, this coincided with the promotion of foreign investment, which was the primary mode of operation of transnational corporations. The expanding territorial and material scope of the activities of transnational corporations contributed to the deepening of the globalization process and the expansion of the neoliberal model of economic and social life talking about, among other things, profit maximization¹⁹.

2. TRANSNATIONAL PARADIGM

Writing about transnational corporations, it is impossible to ignore the characteristics of the transnational vision of the world, which came to a head in the late 1960s. Its main representatives K. Kaiser, J. S. Nye, R. O. Keohane with their works initiated the development of the paradigm of world politics. Taking into account all transnational processes and the strengthening of interdependence between states and other actors in international relations, it was possible to observe characteristic changes in the modern globalizing world, which was a friendly ground for the further development of neoliberalism and neoliberal institutionalism.

First, international reality began to be characterized by rapid and dynamic changes in the direction of deepening interdependence between the participants in these relations.

Secondly, there has been an increase in the number and activity of non-state actors in international relations, such as international organizations, governmental and non-governmental organizations and transnational corporations, as well as all social and environmental international movements, foundations, religious groups, etc.

The reasons for this phenomenon were seen in the generally industrial and technological development of the modern world. Relationships not between states themselves, but between them and non-state participants in international relations, as well as between the latter themselves, became increasingly important for the tightening of economic, political and social ties. Among other things, it was the development of transnational corporations and their interactions that gave rise to the so-called decentralization of international relations. The activities of transnational corporations accelerated and deepened dependencies and interdependencies between states, thus leading to the introduction of economic and social issues into the field of interna-

19 K. Marzęda, *The process of corporate globalization*, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz - Warsaw, pp. 98-103.

tional relations research in addition to political issues, within the framework of the so-called political economy of international relations (EPSM).

Transnational relations themselves were characterized when at least one of the actors involved had no direct connection with a particular state or its government, and the said relations were not subject to any governmental control. At the same time, nowadays, transnational relations mainly concern trade, transport, finance and communication and information, and transnational corporations play a huge role in shaping them. Thus, the neoliberal paradigm exposed transnational corporations as a new and important participant in international relations and their transnational nature of activities and interactions also. Transnational corporations should have, if possible, a great deal of freedom of action and the activities of the state affecting their functioning according to neoliberals should be kept to a minimum. The activities of transnational corporations and other participants in international relations presented as cooperation to realize the common good of a peaceful international order was the most characteristic vision of neoliberals.

Speaking of the transnational paradigm practiced by liberals and neoliberals, which we find in the concepts of international relations themselves, it also takes up, due to increasing interdependence, the issue of sovereignty and independence of states. The development of transnational relations means the strengthening of ties between their state and non-state participants within the framework of supranational structures, which leads to the emergence of new levels and areas of relations in the international arena, at the same time causing the phenomenon of the so-called internationalization of domestic politics of states. The consequence of this is the diminishing of the actual ability of governments to control these processes. The growing independence of non-state participants in international relations and their intensive development means that states in international relations are forced to interact with new participants. This is how increasingly strong networks of interdependence and interconnectedness are formed on a global scale. In this situation, the freedom-independence sovereignty of domestic and foreign policy-making of states is limited. The independence of both political and economic states becomes entangled in mutual interdependencies, which also blurs the distinction between the internal and external policies of states. These interdependencies mean that both security issues, armaments, political-military alliances, and economic and social issues are discussed in the international arena and decisions are made there. Thus, the source of independence of a modern state is its smooth functioning within the framework of already established interdependencies with other participants in international relations and the deepening of these ties²⁰. Noteworthy here is the con-

20 On the subject of transnational vision of reality exhaustively writes S. Salajczyk, *Visions of international reality*, in: E. Halizak, R. Kuźniar, *International Relations. Genesis, structure, dynamics*, op. cit. pp. 51-57.

cept of Raymond Vernon, author of “Sovereignty at Bay” and “Storm over the Multinationals,” among others, concerning the relationship of transnational corporations with states. Thanks to him, all over the world the scientific community has undertaken discussion and research on the question of the role of states in the modern world in the context of the activities of transnational corporations and their interactions. The author suggests that transnational corporations, as a driver of globalization, have a huge impact on strengthening the interdependence between themselves and states, and their activities embody the idea of free trade liberalism. The role of the state should be reduced to a minimum so that transnational corporations have as much freedom of action as possible, thus increasing the possibility of effective and, most importantly, voluntary functioning and operation of corporations on an international scale, which will result in a gradual equalization of differences in the world, economic growth and an overall increase in prosperity²¹. Also, noteworthy are the concepts of cosmopolitan political realism, placing the state in the position of a controller efficiently monitoring the activities of transnational corporations, able to move flexibly in a world of tightening interdependence. U. Beck argues that “in an era of global crises and global risks, it is the policy of *golden handcuffs*, involving the construction of a dense network of transnational dependencies, that leads to the recovery of national independence (...)”²².

SUMMARY

Liberalism and neoliberalism form the ideological basis for the activities of modern transnational corporations. It is debatable, however, to what extent the promoted idea of a free market and minimal interference by state institutions has contributed to the current economic crisis, which has been staggering and no longer only affects the United States of America?²⁴ And how much have transnational corporations contributed to such a rapid spread of the modern crisis?

The article shows how liberal doctrines and the transnational paradigm empower transnational corporations (TNCs). Liberalization and deregulation create a globalized environment conducive to the development of TNCs. The transnational paradigm sheds light on the broad global influence of TNCs. Thus, the following conclusions emerge:

- Liberalism and neoliberalism are doctrines that, by promoting free markets and minimal state intervention, create favorable conditions for MNC activity.
- The transnational paradigm emphasizes the intertwining of economies and societies around the world, which increases the reach and influence of MNCs.

21 A. Jarczewska-Romaniuk, *International enterprises*, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz - Warsaw 2003, pp. 70-71.

22 U. Beck, *Power and Counterpower in the Global Era*, Scientific Publishers Scholar, Warsaw 2005, p. 16. ²⁴ The global economic crisis started in the US in 2009.

The article reveals how changes in the global economic order are fostering the growth of the power and influence of the world's largest corporations, providing evidence that liberal doctrines and the transnational paradigm are closely linked to the development and expansion of MNCs.

BIBLIOGRAPHY

1. Beck U., *Power and Counterpower in the Global Era*, Academic Publishing House Scholar, Warsaw 2005.
2. Bednarski M., Wilkin J., *Economics for lawyers and more*, Law Publishing House LexisNexis, Warsaw 2007.
3. Budnikowski A., Kawecka-Wyrzykowska E., *International Economic Relations*, PWE, Warsaw 2000.
4. Haliżak E., R. Kuźniar, *International relations. Origin, structure, dynamics*, Warsaw University, Warsaw 2000.
5. Jarczewska-Romaniuk A., *International enterprises*, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz - Warsaw 2003.
6. Kunsten T. L., *A history of international relations theory*, Manchester University Press, Manchester 2016.
7. Landreth H., Colander D.C., *History of economic thought*, PWN Scientific Publishers, Warsaw 2005.
8. Marzęda K., *Corporate globalization process*, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz - Warsaw 2007.
9. Nasilowski M., *Outline of the history of economic thought*, Key Text Publishing House, Warsaw 2003.
10. Salajczyk S., *Visions of international reality*, in E. Haliżak, R. Kuźniar, *Stosunki międzynarodowe. Geneza, struktura, dynamika*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warsaw 2000.
11. Sylwestrzak A., *History of political and legal doctrines*, Wydawnictwa Prawnicze PWN, Warsaw 2000.

dr Katarzyna Ochyra-Żurawska

Państwowa Akademia Nauk Stosowanych w Jarosławiu

ORCID: 0000-0001-6214-8930

Studia Społeczne

ISSN 2081-0008

e-ISSN 2449-9714

str. 225–239

dr Sławomir Żurawski

Państwowa Akademia Nauk Stosowanych w Chełmie

ORCID: 0000-0001-9527-3391

dr Marek Ciekankowski

ORCID: 0009-0009-1271-0652

mgr Radosław Dawidziuk

Menadżerska Akademia Nauk Stosowanych w Warszawie

ORCID: 0009-0004-8818-5691

FRANCYZA JAKO FORMA ZARZĄDZANIA DZIAŁALNOŚCIĄ GOSPODARCZĄ

FRANCHISING AS A FORM OF BUSINESS MANAGEMENT

STRESZCZENIE

Głównym celem niniejszego artykułu jest określenie czy franczyza jest korzystną formą prowadzenia działalności gospodarczej dla polskich przedsiębiorców. W pierwszej części autorzy przedstawiają podstawy prawne. Kolejno opisują ekspansję polskich systemów francyzyzowych poza granice kraju. W kolejnej części dokonują analizy SWOT współpracy francyzyzowej. W głównej części przedstawiają wyzwania i szanse francyzyzy w Polsce na tle krajów europejskich. Podsumowując stwierdzono, iż franczyza jest popularną formą prowadzenia działalności gospodarczej, która oferuje szereg korzyści zarówno dla francyzyzodawców, jak i francyzyzobiorców. Główny problem badawczy został wyrażony pytaniem: Czy franczyza oferuje polskim przedsiębiorcom więcej korzyści niż prowadzenie działalności na własną rękę? Odpowiednio do postawionego problemu badawczego przyjęto następującą hipotezę: Franczyza może być korzystną opcją dla przedsiębiorców, którzy chcą rozpocząć własną działalność gospodarczą. Należy jednak pamiętać, że franczyza nie jest pozbawiona wad. Weryfikacja powyższej hipotezy oraz

uzyskanie odpowiedzi na powyższe pytania wymagało zastosowania metod badawczych w tym dokonania krytycznej analizy aktów prawnych, dokumentów i wybranych pozycji literatury przedmiotu.

SŁOWA KLUCZOWE: działalność gospodarcza, franczyza, przedsiębiorca, zarządzanie.

ABSTRACT

The main purpose of this article is to determine whether franchising is a beneficial form of running a business for Polish entrepreneurs. In the first part, the authors present the legal basis. They next describe the expansion of Polish franchise systems beyond the country's borders. In the next part, they perform a SWOT analysis of franchise cooperation. In the main part, they present the challenges and opportunities of franchising in Poland compared to European countries. To sum up, franchising is a popular form of running a business that offers a number of benefits for both franchisors and franchisees. The main research problem was expressed in the question: Does franchising offer Polish entrepreneurs more benefits than running a business on their own? According to the research problem, the following hypothesis was adopted: Franchising may be a beneficial option for entrepreneurs who want to start their own business. However, it is important to remember that franchising is not without its drawbacks. Verification of the above hypothesis and obtaining answers to the above questions required the use of research methods, including a critical analysis of legal acts, documents and selected literature on the subject.

KEY WORDS: business activity, franchise, entrepreneur, management.

WSTĘP

Franczyza jako forma zarządzania działalnością gospodarczą, stanowi istotny element współczesnej gospodarki, umożliwiając dynamiczny rozwój przedsiębiorczości w oparciu o sprawdzone i skuteczne modele biznesowe. Jest to unikalny system prowadzenia działalności, w którym niezależni przedsiębiorcy (franczyzobiorcy) działają pod szyldem większej, zazwyczaj dobrze rozpoznawalnej marki (franczyzodawcy). Tego rodzaju współpraca opiera się na szczegółowych umowach, które regulują zakres praw i obowiązków obu stron, a także standardy operacyjne, marketingowe oraz jakościowe. Franczyza wyróżnia się na tle innych modeli biznesowych z kilku powodów. Przede wszystkim, oferuje ona przedsiębiorcom możliwość korzystania z ugruntowanej renomy i doświadczenia franczyzodawcy, co zmniejsza ryzyko związane z rozpoczęciem nowej działalności gospodarczej. Franczyzobiorca otrzymuje dostęp do gotowego konceptu biznesowego, w tym know-how, szkoleń, wsparcia operacyjnego oraz materiałów marketingowych, co znacząco ułatwia prowadzenie biznesu i minimalizuje błędy związane z fazą początkową działalności. Z kolei dla

franczyzodawcy, model franczyzowy umożliwia szybki rozwój sieci przy stosunkowo niskich kosztach, gdyż ekspansja odbywa się przy udziale kapitału zewnętrznego.

Jednakże franczyza, pomimo swoich licznych zalet, nie jest wolna od wyzwań. Zarówno franczyzodawcy, jak i franczyzobiorcy muszą liczyć się z szeregiem wyzwań, takich jak konieczność utrzymania jednolitych standardów w całej sieci, zarządzanie relacjami między stronami, a także spełnianie oczekiwań związanych z rentownością biznesu. Franczyzobiorca, pomimo pewnej samodzielności, jest zobowiązany do ścisłego przestrzegania zasad i procedur narzuconych przez franczyzodawcę, co może ograniczać jego swobodę decyzyjną.

W niniejszym artykule zostanie przeprowadzona szczegółowa analiza franczyzy jako formy zarządzania działalnością gospodarczą. Omówione zostaną zalety, jak i wady tego modelu, z uwzględnieniem perspektyw obu stron zaangażowanych w proces. Dodatkowo praca ma na celu zidentyfikowanie kluczowych czynników sukcesu franczyzy, które decydują o jej efektywności i rentowności na konkurencyjnym rynku. Analiza ta pozwoli na lepsze zrozumienie, w jaki sposób franczyza wpływa na rozwój przedsiębiorczości oraz jakie korzyści i ryzyka wiążą się z jej wdrażaniem w praktyce gospodarczej.

1. PODSTAWY PRAWNE

W polskim prawie nie ma oddzielnych uregulowań dotyczących prowadzenia działalności gospodarczej na podstawie franczyzy, co oznacza, iż w ich przypadku zastosowanie mają przepisy ogólne. Normy prawne, które kształtują zasady prowadzenia takiej działalności, można podzielić na dwie grupy: regulacje konstytuujące umowę franczyzy (prawa i obowiązki stron) oraz przepisy dotyczące ram organizacyjnych funkcjonowania podmiotów na rynku.

Status franczyzy pochodzi od jej przynależności do kategorii umów nienazwanych, co oznacza, że jej główne postanowienia nie zostały zawarte w przepisach prawa stanowionego. Umowa ta jest definiowana jedynie przez pryzmat różnic i podobieństw wobec innych umów prawno-gospodarczych, co sprawia, że nie daje podstaw do jej indywidualnej oceny. Franczyza jako jedna z form współpracy przedsiębiorstw oceniana jest pod względem mniejszej lub większej tożsamości ze znanymi oraz mającymi umocowanie w prawie kodeksowym. Dlatego też w przypadku umowy franczyzy stosuje się regulacje zawarte w:

- *kodeksie cywilnym*¹ poprzez zasadę swobody zawierania umów jest bezpośrednią podstawą prawną podejmowania działalności gospodarczej w formie umowy franczyzy. Zgodnie z art. 353 §1 strony mogą zawrzeć umowę (stosunek prawny) zgodnie z własnym uznaniem niesprzeciwiającym się naturze stosunku.

1 Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. - Kodeks cywilny, (Dz.U. z 2016 r. poz. 380).

W związku z tym możliwość zawarcia umowy franczyzy pochodzi z przysługującego stronom prawa do swobody decydowania w jej zakresie. Do umowy franczyzy można odnieść również przepisy dotyczące prawa kontraktowego (sposób zawarcia umowy, oświadczenia woli, dopuszczalne formy umowy), zobowiązań oraz regulacje w zakresie sprzedaży, najmu, dzierżawy;

- *ustawie Prawo Przedsiębiorców z dnia 6 marca 2018 r.*², która określa zasady podejmowania, wykonywania i zakończenia działalności gospodarczej na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, w tym prawa i obowiązki przedsiębiorców oraz zadania organów władzy publicznej w tym zakresie.
- *ustawie Prawo własności przemysłowej*³ integralnym elementem umowy franczyzy jest upoważnienie do korzystania z nazwy, znaków usługowych, towarowych, wynalazków, wzorów użytkowych, know-how, logo. W związku z tym, iż wykorzystanie tych praw ma na celu używanie ich do świadczenia usług i sprzedaży dóbr w sieci franczyzowej podlegają one regulacjom Prawa własności intelektualnej;
- *ustawy o ochronie konkurencji i konsumentów*⁴ określa warunki rozwoju konkurencji, zasady oraz tryb przeciwdziałania monopolistycznym praktykom, a także naruszeniom interesów konsumenta. Jej regulacje mają zastosowanie w ocenie legalności umów, które są zawierane między dawcą a biorcą oraz zgodności porozumień franczyzowych z prawem krajowym;
- *ustawie o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji*⁵ jest ona bardzo istotna w odniesieniu do zachowania tajemnicy handlowej, nieutrudniania dostępu do rynku oraz odpowiedniego oznaczenia firmy i towarów;
- *ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych*⁶ - jej regulacje wykorzystywane są w przypadku franczyzy, bowiem każdy z utworów (przejaw działalności twórczej) niezależnie od swojej postaci, wartości oraz sposobu wyrażania, może stać się przedmiotem licencji np. utwory plastyczne, znaki graficzne, symbole matematyczne, znaki architektoniczne, muzyczne, choreograficzne, itp.⁷.

Ponadto umowa franczyzy powinna być zgodna ze standardami Unii Europejskiej, a szczególnie z Rozporządzeniem Komisji Europejskiej z dnia 22 grudnia 1999 r.⁸ odnoszące się do wybranych porozumień i pionowych oraz uzgodnionych praktyk dla Europejskiego Obszaru Gospodarczego.

2 Ustawa z dnia 6 marca 2018 r. Prawo Przedsiębiorców, (Dz.U.2024.236).

3 Ustawa z dnia 30 czerwca 2000 r. Prawo własności przemysłowej, (Dz.U. z 2013 r. poz. 1410).

4 Ustawa z dnia 16 lutego 2007 r. o ochronie konkurencji i konsumentów, (Dz.U. z 2015 r. poz. 184).

5 Ustawa z dnia 16 kwietnia 1993 r. o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji, (Dz.U. z 2003 r. nr 153 poz. 1503).

6 Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach, (Dz.U. z 2016 r. poz. 666).

7 B. Pokorska, *Przedsiębiorca w systemie franczyzowym*, wyd. PARP, Warszawa 2004, s. 19-25.

8 Rozporządzenie Komisji Wspólnot Europejskich nr 2790/1999 z dnia 22 grudnia 1999 r. w sprawie zastosowania artykułu 81 ust. 3 do wybranych porozumień prawnych i uzgodnionych praktyk Dz. U. WE, nr L. 336/21 z 29.12.1999.

2. EKSPANSJA POLSKICH SYSTEMÓW FRANCZYZOWYCH POZA GRANICE KRAJU

W ciągu kilkunastu ostatnich lat rozwój polskiego rynku franchisingu nie ograniczał się tylko do ekspansji systemów franczyzowych na rynku rodzimym, bowiem od 2000 r. determinowany jest także ekspansją polskich sieci za granicę. Zdaniem B. Pokorskiej proces ten w dużym stopniu ułatwia rozwój sieci tak przez wykorzystywanie kapitału zewnętrznego franczyzobiorców, jak również specyficznych właściwości w postaci transferu tzw. portfela kompetencji, który opiera się na wiedzy. Ponadto sieć franczyzowa, która dokonuje zagranicznej ekspansji, jest na ogół postrzegana na krajowym rynku jako silna i dojrzała. Powody rozpoczęcia przez polskie systemy działań związanych z internacjonalizacją są bardzo różne. Jedną z nich jest korzystanie przez polskich menadżerów z zagranicznych wzorców dawców, którzy są obecni w Polsce od wielu lat. Zasady funkcjonowania firm na podstawie formuły franczyzy menadżerowie bardzo często poznawali jako pracownicy międzynarodowych sieci franczyzowych. W związku, z czym można mówić o naśladowaniu stymulującym nową międzynarodową orientację polskich przedsiębiorców. Ponadto duże znaczenie w tym względzie miało wejście Polski do Unii Europejskiej, które uświadomiło rodzimym przedsiębiorcom konieczność podjęcia działań konkurencyjnych w skali globalnej. Do innych przyczyn ekspansji zagranicznej należały: nasilająca się konkurencja na polskim rynku franczyzy, wysoka przedsiębiorczość polskich menadżerów, dostrzeganie szans rozwoju firmy w innych krajach. Natomiast według *European Network for SME Research*⁹ głównym motywem internacjonalizacji firm z sektora małych i średnich przedsiębiorstw jest chęć poprawy konkurencyjności dzięki zmianie wielkości rynku, bądź też redukcji kosztów. W większości przypadków drogę do zagranicznej ekspansji polskich sieci franczyzowych toruje produkt sieci, który jest eksportowany dużo wcześniej. Taką strategię zastosowały między innymi firmy: kosmetyki dr Ireny Eris, obuwie i galanteria skórzana Wittchen oraz Ryłko, odzież Wólczanki i Polskiego Lnu, meble Kler. Należy przy tym wspomnieć, że większość właścicieli polskich sieci franczyzowych deklaruje, że z inicjatywą współpracy w tej formie jako pierwszy wystąpiła dystrybutor zagranicznych ich produktów¹⁰.

Pierwsze ekspansje zagraniczne polskich systemów miały miejsce w roku 2000, a osiem lat po tym poza granicami państwa funkcjonowało już 49 sieci franczyzowych posiadających polskie pochodzenie. W związku z tym średnia dynamika przyrostu na rynkach zagranicznych osiągnęła okres 46,8% w skali roku. Najwięcej jednostek polskich systemów franczyzowych było obecnych początkowo w branży odzieżowo-obuwniczej, a także artykułów spożywczo-przemysłowych. W pierwszym etapie swojej obecności na obcych rynkach, firmy obuwnicze i odzieżowe roz-

9 *ENSR Enterprise Survey 2003: Internationalisation*, Observatory of European SMEs 2003, European Commission, Luksemburg 2004.

10 B. Pokorska, *Ekspansja polskich systemów franchisingowych na rynku zagraniczne*, Raport z badań IRWIK za 2005 r., Rynek i Konsumpcja, Warszawa 2006, s. 64.

wyjały swoją sprzedaż w sklepach multibrandowych, gdzie jednocześnie prowadziły działania marketingowe, które miały na celu promowanie polskiej marki na rynkach lokalnych¹¹.

Wzmocnienie marki oraz zdobycie uznania dla jakości produktów z Polski umożliwiło otwarcie sklepów monobrandowych, co przyczyniło się do szybkiego wzrostu liczby placówek na rynkach obcych. Należy przy tym wspomnieć, iż w początkowym okresie rozwój sieci usługowych za granicą był ograniczony ze względu na trudność zastosowania franczyzy w tym sektorze. W owym czasie na ekspansję zagraniczną zdecydowały się takie polskie sieci franczyzowe jak: sieć restauracji Green Way, sieć salonów kosmetycznych dr Eris oraz Wrocławska Giełda Papierów Wartościowych¹². W latach późniejszych natomiast dołączyły do nich sieci franczyzowe:

- z branży odzież i obuwiu: Butik, House, Bartek, Cocomore, Hot Oil, CCC, Deep, Roy, Reserved, Reporter, Simple Creative Productw, Tatum, 5.10.15., Coccodrillo, Wójcik Fashion;
- w handle artykułami spożywczymi: Chata Polska, Sieć 34, Czas na Herbatę;
- w sektorze usług gastronomicznych: Sfinx, Biesiadowo, Grycan – Lody od Pokoleń, Crazy Pyramid Pizza¹³.

Analizując wybór rynku ekspansji, polskie firmy ze względu na uwarunkowania kulturowo-społeczne oraz niższe koszty logistyczne, zaczynają swoją działalność zagraniczną głównie na rynkach państw ościennych. Dopiero następnie w strategiach rozwoju franczyzodawców pojawiają się inne kraje, tj.: Rumunia, Bułgaria oraz państwa Europy Zachodniej. Najwięcej polskich jednostek franczyzowych znajduje się w: Rosji, Słowacji, Czechach, na Litwie i na Ukrainie, Węgrzech, Estonii, Austrii, Łotwie oraz Niemczech. Zdaniem I. Steinerowskiej-Streb najlepsze możliwości ekspansji zagranicznej posiadają przedsiębiorstwa przygraniczne, ponieważ w większości przypadków znają zwyczaje i uregulowania prawne w otaczającym je terytorium, co sprawia, iż ryzyko takich firm jest o wiele mniejsze¹⁴.

Do jednej z głównych przyczyn internacjonalizacji polskich systemów franczyzowych zalicza się wzrastającą konkurencję w gospodarce krajowej. Taka sytuacja sprzyja większej rozpoznawalności polskich marek i produktów za granicą, a także rozszerzaniu rynków zbytu. Firmy, które chcą podjąć ekspansję zagraniczną prócz czynników ekonomicznych, muszą brać pod uwagę również takie uwarunkowania

11 *Raport o franczyzie w Polsce 2018*, Wyd. Profit System, Warszawa 2018.

12 *Raport 2017: rynek franczyzy i systemów agencji w Polsce*, Wyd. Profit System, Warszawa 2017.

13 M. J. Ziółkowska, *Franczyza. Nowoczesny model rozwoju biznesu*, Wyd. CeDeWu, Warszawa 2010, s. 188-189.

14 I. Steinerowska-Streb, *Zmiany w otoczeniu, a internacjonalizacja MSP poprzez Franchising*, w: *Zachowania decyzyjne podmiotów gospodarczych*, red. D. Kopycińska, Wyd. Pritgroup, Szczecin 2006, s. 67.

jak: zachodzące zmiany społeczne, bariery językowe oraz mechanizmy rynkowe danej gospodarki.

3. ANALIZA SWOT WSPÓŁPRACY FRANCYZOWEJ

Polskie firmy traktują franczyzę jako pewien sposób na rozwój przedsiębiorstwa dawcy. Francyzodawcy wskazują, iż wśród przyczyn podjęcia działalności francyzowej znajduje się przede wszystkim przyspieszenie rozwoju firmy oraz uzyskanie lepszej pozycji konkurencyjnej. Z kolei w osiągnięciu przewagi konkurencyjnej najważniejsze dla biorców jest prowadzenie biznesu pod znaną marką. Do innych motywów biorcy zaliczyli możliwość korzystania z pomocy i doświadczenia dawcy, łatwiejsze wejście na rynek, opiekę francyzodawcy oraz szkolenia przez niego organizowane. Cechy te są istotą powiązań francyzowych, w których jedna strona oferuje całościowy pakiet francyzowy drugiej stronie w zamian za opłatę¹⁵.

Przed pandemią było aktywnych 83 tysiące umów francyzowych, gdyby prognozować liczbę umów dzisiaj na podstawie wyników ankiet wewnątrz POF, to wzrost rynku powinien wynosić ok. 5% (87 tysięcy umów). Oznacza to, że zdrowe systemy francyzowe były w stanie dostosować swoje modele biznesowe do trudnych czasów, a francyzobiorcy wciąż im ufają. Spektakularny przyrwył francyzobiorców podczas pandemii zanotowały firmy spożywcze, nawet o 10-20% w zależności od marki¹⁶.

W ubiegłych latach w Polsce jednym z głównych problemów rynku franczyzy był niedobór odpowiedniej lokalizacji, gdzie można byłoby tworzyć jednostki francyzowe. Współcześnie łatwiej znaleźć biorcę niż właściwą lokalizację dla punktu francyzowego. Zasadniczym powodem takiego stanu jest wzrastająca konkurencyjność gospodarki oraz trudności związane z podjęciem własnej działalności gospodarczej¹⁷.

Dzięki wielu różnym badaniom, które są prowadzone na temat franczyzy, można dokonać analizy SWOT firmy dawcy systemu. Taka analiza ma na celu wskazanie elementów zasobów traktowanych jako atuty w rynkowym starciu z konkurencją, a także pokazanie słabych stron prowadzenia firmy na podstawie umowy franczyzy. Ponadto analiza makroekonomiczna (szanse i zagrożenia) wskazuje na konieczność nieustannego obserwowania otoczenia, podejmowania działań na zmiany w nim zachodzące, a także na dążenia wyprzedzające te zmiany. W tabeli 1 przedstawiono szanse i zagrożenia dla francyzodawcy.

15 M. J. Ziółkowska, op. cit., s. 197.

16 Rynek Franczyzy, <https://francyza.org.pl/home/raport-o-francyzie-w-polsce-2020/> [dostęp: 24.10.2024].

17 L. Lewandowska, *Rozwój firmy – koncepcje zarządzania i finansowania*, Ośrodek Doradztwa i Doskonalenia Kadr sp. z o.o., Gdańsk 2001, s. 34-35.

Tabela 1. Analiza SWOT franczyzodawcy

SZANSE	ZAGROŻENIA
<ul style="list-style-type: none"> • zmiany społeczne • wzrost siły nabywczej • usprawnienia logistyczne • rozwój przedsiębiorczości • usprawnienia współpracy z dostawcami • rozwój małych i średnich przedsiębiorstw • zróżnicowanie i poprawa jakości oferty handlowo-usługowej • nowe preferencje nabywców • rozwój technologii – wprowadzanie nowych produktów na rynek • wzrost możliwości korzystania z usług firm doradczo-konsultingowych 	<ul style="list-style-type: none"> • kryzys finansowy • spadek siły nabywczej społeczeństwa • wzrost intensywności konkurencji zarówno na rynku branżowym, jak i na rynku franczyzy • zmiana potrzeb i preferencji dotychczasowych klientów • niechęć przed inwestycjami w nowe przedsięwzięcia
MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
<ul style="list-style-type: none"> • rozpoznawalność marki i system identyfikacji wizualnej • jednolity standard oferowanych produktów i usług • długi czas funkcjonowania na rynku • umiejętność pozyskiwania informacji zwrotnej o biorców licencji oraz wykorzystania ich doświadczeń rynkowych • stałe grono nabywców i usług • unifikacja oferty i sposobu obsługi • odpowiednia atmosfera zakupów w jednostce handlowo-usługowej • wysoka jakość oferty 	<ul style="list-style-type: none"> • niedotrzymywanie standardów jakościowych i obsługi klienta • mało precyzyjnie zdefiniowana oferta towarowo-usługowa • niedostateczna wiedza dawcy o powiązaniach franczyzowych • niedostateczne kwalifikacje pracowników • brak jasno określonego wizerunku systemu • nieumiejętność pozyskania i współpracy z biorcami • nielokalność biorców • zbyt krótka obecność na rynku

Źródło: opracowanie własne na podstawie M. J. Ziółkowska, *Franczyza. Nowoczesny model rozwoju biznesu*, Wyd. CeDeWu, Warszawa 2010, s. 200.

Franczyza w Polsce oferuje wiele mocnych stron, które przyciągają przedsiębiorców zainteresowanych tą formą współpracy. Przede wszystkim, franczyza daje możliwość prowadzenia biznesu opartego na sprawdzonym modelu, który został wcześniej przetestowany i zoptymalizowany przez franczyzodawcę. Dzięki temu franczyzobiorcy mogą zminimalizować ryzyko popełnienia błędów typowych dla nowych firm, co zwiększa ich szanse na powodzenie. Kolejnym istotnym atutem jest możliwość operowania pod rozpoznawalną marką. W Polsce konsumenci często wybierają usługi i produkty znanych firm, co ułatwia zdobycie zaufania klientów od samego początku działalności. Silna marka zapewnia też większą widoczność na rynku i szybki start, bez konieczności budowania renomy od zera. Dodatkowo, franczyzobiorcy mogą liczyć na wsparcie franczyzodawcy, które obejmuje szkolenia, materiały marketingowe oraz doradztwo

operacyjne. To wsparcie znacznie ułatwia prowadzenie biznesu, szczególnie dla osób, które nie mają wcześniejszego doświadczenia w danej branży¹⁸.

Pomimo tych zalet, współpraca franczyzowa ma także pewne słabe strony. Jednym z głównych wyzwań dla franczyzobiorcy jest ograniczona swoboda działania. Franczyzodawcy zazwyczaj narzucają konkretne standardy operacyjne, procedury oraz wymagania dotyczące wyglądu i prowadzenia biznesu. Oznacza to, że franczyzobiorca nie może w pełni dostosować swojej działalności do lokalnych preferencji ani wprowadzać innowacji, które mogłyby zwiększyć konkurencyjność na danym rynku. Kolejnym minusem są często wysokie koszty początkowe związane z opłatami licencyjnymi oraz inwestycjami w dostosowanie lokalu do standardów marki. Do tego dochodzą regularne opłaty licencyjne (royalties) lub procent od obrotu, które mogą obciążać finanse franczyzobiorcy i wpłynąć na rentowność prowadzonej działalności. Ostatecznie, w przypadku problemów finansowych czy reputacyjnych na poziomie sieci, franczyzobiorca może ponieść konsekwencje działań innych podmiotów franczyzowych.

Z perspektywy szans, rynek franczyzy w Polsce dynamicznie się rozwija. Polacy coraz bardziej doceniają możliwości prowadzenia biznesu pod rozpoznawalnym szyldem, co daje przestrzeń do ekspansji zarówno dla nowych, jak i istniejących franczyzodawców. Rozwijająca się gospodarka, wzrost konsumpcji i urbanizacja sprzyjają otwieraniu kolejnych punktów franczyzowych. Co więcej, rosnąca popularność lokalnych marek franczyzowych w Polsce pokazuje, że franczyza nie ogranicza się już tylko do zagranicznych sieci, co stwarza dodatkowe możliwości dla przedsiębiorców, którzy chcą współpracować z polskimi markami.

Jednak rynek franczyzowy w Polsce wiąże się również z zagrożeniami. Jednym z nich jest coraz większa konkurencja zarówno wśród firm franczyzowych, jak i tradycyjnych przedsiębiorstw. Wzrost liczby franczyzodawców i franczyzobiorców może prowadzić do nasycenia rynku, zwłaszcza w popularnych sektorach, takich jak gastronomia czy usługi detaliczne. To może sprawić, że nowe punkty franczyzowe będą miały trudności z wyróżnieniem się na tle innych. Ponadto, istnieje ryzyko zmiany przepisów prawa, które mogą wpłynąć na funkcjonowanie sieci franczyzowych, na przykład w zakresie podatków czy regulacji dotyczących zatrudnienia. Wreszcie, ogólna sytuacja gospodarcza, w tym inflacja i zmiany w zachowaniach konsumentów, mogą mieć negatywny wpływ na rentowność punktów franczyzowych.

Podsumowując, współpraca franczyzowa w Polsce oferuje wiele korzyści, takich jak sprawdzony model biznesowy i rozpoznawalna marka, ale wiąże się także z pewnymi

18 Raport Franczyza 2023, https://pic.media.com.pl/pic/SKLEP/Do_pobrania/2023/Raporty/Raport-Franczyza-2023_04.pdf [24.10.2024].

ograniczeniami i ryzykiem. Dynamika rozwoju rynku oraz konkurencja to czynniki, które należy brać pod uwagę przed podjęciem decyzji o zaangażowaniu się w franczyzę.

Podsumowując rozważania na temat współpracy franczyzowej, można stwierdzić, że struktura i rozwój tych powiązań w Polsce ukazuje wzrost liczny sieci oraz jednostek franczyzowych, jak również zmiany jakościowe, które zachodzą w już istniejących systemach. Franczyza znajduje zastosowanie w różnorodnych dziedzinach gospodarki i jest sposobem internacjonalizacji polskich firm. Uczestnictwo w systemie franczyzy jest niewątpliwie korzystne dla obydwu stron powiązania. Dawca realizuje swoją strategię ekspansji rynkowej, natomiast biorca prowadzi własny biznes pod „parasolem” systemu franczyzy. Natomiast wykorzystanie powiązań w ramach współpracy wprowadza nowe wartości i pomysły do strategii rozwoju przedsiębiorstw. Franczyza jest zatem niewątpliwie czynnikiem sprzyjającym rozwojowi tak pojedynczych przedsiębiorstw, jak i całej gospodarki.

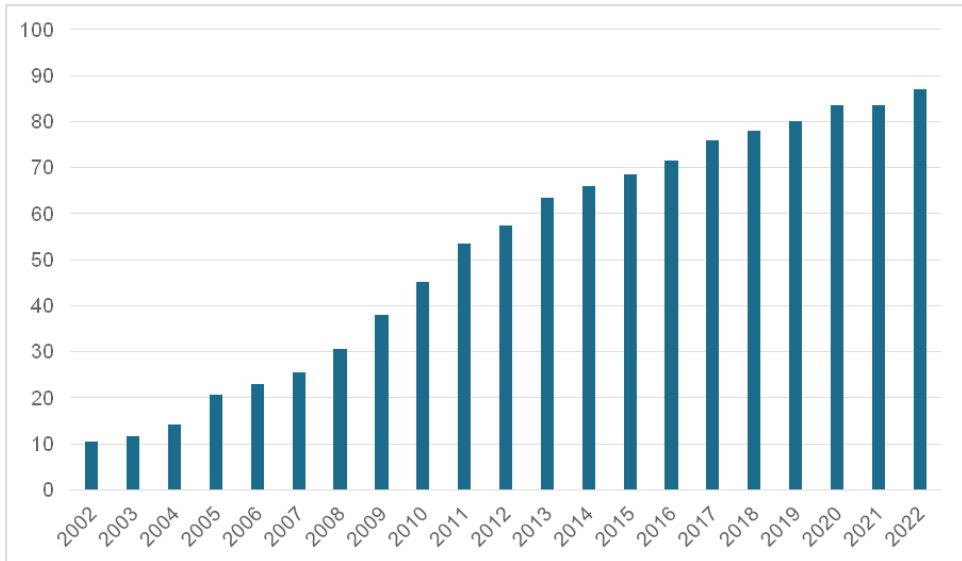
4. ANALIZA FRAN CZYZY W POLSCE NA TLE KRAJÓW EUROPEJSKICH – WYZWANIA I SZANSE

Systemy franczyzowe prowadzące działalność poprzez jednostki związane umową franczyzy z przedsiębiorstwem macierzystym są głównym składnikiem rynku franczyzy. Statystyki odnoszące się do sieci franczyzowych na polskim rynku ujmują tylko systemy czynnie rozwijające się na podstawie umowy franczyzy. Natomiast nie kwalifikują do tej kategorii sieci rozwijające się jedynie przez własne placówki oraz tworzące wspólną grupę zakupową (nie posiadają spójnej wizualizacji punktów sprzedażowych). Na początku rozwoju franczyzy w polskim obrocie gospodarczym systemy wykazywały stałą tendencję wzrostową, a rezygnacja sieci z franczyzy miała charakter bardzo rzadki. Od 1989 r. obserwuje się stały wzrost liczby systemów franczyzy na rynku krajowym, któremu towarzyszą przeobrażenia struktury branżowej oraz geograficznej sieci¹⁹.

Analizując przyrost systemów franczyzowych w Polsce w procentach, należy wskazać, iż od roku 2000 nastąpił dwunastokrotny wzrost liczby takich systemów. Porównując dynamikę przyrostu w poszczególnych latach, można zauważyć, iż z roku na rok następował ponad 100% wzrost w porównaniu z rokiem poprzednim.

Jeszcze do 2001 r. na rynku polskim dominowały zagraniczne systemy franczyzowe, ale od 2002 r. trend ten się odwrócił. Współcześnie 80% marek franczyzowych stanowią firmy rodzime skupiające aż 86% wszystkich placówek franczyzowych. Jest to zjawisko naturalne, ponieważ lokalni przedsiębiorcy mogą w lepszy sposób dopaso-

19 A. Antonowicz, *Franchising – uwarunkowania i perspektywy rozwoju*, Wyd. Novaeres, Gdynia 2010, s. 127.

Wykres 1. Liczba w tys. punktów franczyzowych w Polsce w latach 2002-2022

Źródło: Profit System, <https://profitsystem.pl/> [dostęp: 02.07.2024].

wać ofertę do potrzeb rynku rodzimego, jak również bardzo dobrze znają preferencje klientów²⁰.

Polska prezentuje się bardzo dobrze na tle innych krajów europejskich, bowiem już w latach 2003-2004 znajdowała się w pierwszej dwudziestce państw pod względem liczby sieci franczyzowych, natomiast pod względem liczby placówek franczyzowych znajdowała się w pierwszej dziesiątce. Ponadto polski rynek franczyzy cechuje się także dużą liczbą jednostek, które przypadają na jeden system. Według szacunków obecnie w Polsce funkcjonuje około 1350 systemów franczyzowych, w ramach których działa niemal 90 tys. punktów handlowych i usługowych, z tej liczby ok. 40 tys. to sklepy. Patrząc na tempo, w jakim tych punktów przybywa, śmiało można założyć, że w ciągu kolejnych trzech lat ich liczba przekroczy 100 tysięcy²¹.

Franczyza jako model biznesowy dynamicznie rozwija się w Polsce, przyczyniając się do wzrostu liczby przedsiębiorstw oraz ułatwiając rozwój małych i średnich firm. Polska jako jeden z kluczowych rynków w Europie Środkowo-Wschodniej, oferuje korzystne warunki dla rozwoju franczyzy, co jest widoczne w liczbie działających sieci franczyzowych oraz rosnącej liczbie franczyzobiorców. Franczyza pojawiła się

20 A. Antonowicz, *Rozwój sieci franczyzowych w Niemczech i w Polsce – analiza porównawcza*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego” 2011/685, s. 19-20.

21 <https://www.franczyzawhandlu.pl/raporty-i-analizy/franczyza-popularna-nie-tylko-nad-wi-sla-kto-jest-europejskim-liderem-2511585> [dostęp: 02.07.2024].

w Polsce na początku lat 90. XX wieku, w okresie transformacji gospodarczej. Wówczas zagraniczne firmy dostrzegły potencjał wchodzącego na nowe tory polskiego rynku, co zaowocowało pojawieniem się pierwszych zagranicznych sieci franczyzowych, takich jak McDonald's czy Pizza Hut. W kolejnych latach rynek franczyzy w Polsce rozwijał się dynamicznie, a rodzime firmy zaczęły tworzyć własne systemy franczyzowe.

W Polsce działa kilka tysięcy systemów franczyzowych, obejmujących szeroki zakres branż, takich jak gastronomia, handel detaliczny, usługi, edukacja, zdrowie i uroda. Gastronomia i handel detaliczny stanowią największy segment rynku, z licznymi sieciami restauracji, kawiarni oraz sklepów.

Rynek franczyzy w Polsce składa się zarówno z dużych, międzynarodowych sieci, jak i mniejszych, krajowych przedsiębiorstw. Duże sieci, takie jak Żabka, Orlen czy LPP (właściciel marek Reserved, Cropp, House), dominują w swoich segmentach, jednak lokalne marki również odgrywają znaczącą rolę.

Rynek franczyzy w Polsce rośnie w tempie kilku procent rocznie. Liczba franczyzobiorców zwiększa się, co świadczy o rosnącej atrakcyjności tego modelu biznesowego dla polskich przedsiębiorców. Poniżej w tabeli przedstawiono korzyści i wyzwania dla systemu franczyzowego w Polsce.

Tabela 2. Korzyści i wyzwania dla systemu franczyzowego w Polsce

KORZYŚCI	WYZWANIA
Gotowy model biznesowy: Franczyzobiorcy korzystają z przetestowanego modelu biznesowego, co zwiększa szanse na sukces.	Koszty: Wysokie opłaty licencyjne, opłaty bieżące i wymogi inwestycyjne mogą być barierą dla niektórych przedsiębiorców.
Wsparcie franczyzodawcy: Szkolenia, marketing i bieżące wsparcie techniczne ułatwiają prowadzenie działalności.	Ograniczenia operacyjne: Ścisłe przestrzeganie standardów i procedur narzucanych przez franczyzodawcę może ograniczać swobodę działania.
Rozpoznawalna marka: Znane marki przyciągają klientów i budują zaufanie.	Ryzyko związane z franczyzodawcą: Problemy finansowe lub operacyjne franczyzodawcy mogą negatywnie wpłynąć na całą sieć.
Mniejsza bariera wejścia: Możliwość rozpoczęcia działalności z mniejszym ryzykiem i kapitałem początkowym.	

Źródło: opracowanie własne.

Przyszłość franczyzy w Polsce wygląda obiecująco, z kilkoma trendami, które mogą wpłynąć na dalszy rozwój rynku. Wprowadzenie nowoczesnych technologii, takich jak aplikacje mobilne, systemy zarządzania relacjami z klientami (CRM) oraz narzędzia analityczne, będzie kluczowe dla poprawy efektywności i satysfakcji klientów.

Na podstawie przedstawionego raportu firmy The Institute of Grocery Distribution, możemy wyciągnąć kilka kluczowych wniosków dotyczących wartości sprzedaży detalicznej w ramach franczyzy w różnych krajach europejskich w latach 2023-2028.

1. Całkowita wartość sprzedaży w 2023 i 2028 roku:

- Francja ma najwyższą wartość sprzedaży franczyzowej zarówno w 2023 roku, jak i w prognozie na 2028 rok, przekraczając 120 miliardów euro w 2023 roku i osiągając około 160 miliardów euro w 2028 roku.
- Niemcy plasują się na drugim miejscu, z wartościami sprzedaży odpowiednio poniżej 60 miliardów euro w 2023 roku i wzrostem do około 80 miliardów euro w 2028 roku.
- Włochy, Holandia, Szwecja, Wielka Brytania, Belgia, Irlandia, Finlandia, Norwegia, Dania i Rumunia mają znacznie niższe wartości sprzedaży w porównaniu do Francji i Niemiec²².

2. Średni roczny wskaźnik wzrostu (CAGR - Compound Annual Growth Rate) w latach 2023-2028:

- Najwyższy wskaźnik CAGR obserwuje się w Rumunii (5.4%), co sugeruje dynamiczny rozwój rynku franczyzy w tym kraju.
- Niemcy oraz Holandia również mają wysoki CAGR wynoszący 5.2%.
- Inne kraje mają umiarkowany wzrost, w przedziale od 2.1% do 3.6%²³.

Chociaż Polska nie jest bezpośrednio uwzględniona w danych, możemy ją porównać z krajami o podobnych wskaźnikach gospodarczych i rynkowych. Polska ma rozwinięty rynek franczyzy, zwłaszcza w sektorach takich jak handel detaliczny i gastronomia. Gdyby Polska była uwzględniona na wykresie, prawdopodobnie znalazłaby się w środkowym segmencie pod względem wartości sprzedaży, obok takich krajów jak Szwecja czy Belgia. Polska odnotowuje dynamiczny rozwój sektora franczyzowego, zwłaszcza w dużych miastach i rosnących regionach metropolitalnych. Można przypuszczać, że wskaźnik CAGR dla Polski byłby porównywalny z Rumunią czy Niemcami, co wskazuje na szybki rozwój rynku franczyzy.

Coraz więcej sieci franczyzowych planuje ekspansję na mniejsze miasta i tereny wiejskie, co pozwoli na dalszy rozwój rynku. Zwiększająca się świadomość ekologiczna i społeczna może wpłynąć na strategię sieci franczyzowych, promując zrównoważone praktyki biznesowe.

Polska ma znaczący potencjał wzrostu w sektorze franczyzowym. Dynamiczny rozwój miast, wzrost klasy średniej i rosnące zainteresowanie przedsiębiorczością sprzyjają rozwojowi franczyzy. Korzyści wynikające z korzystania z rozpoznawalnych marek i sprawdzonych modeli biznesowych przyciągają inwestorów, co może prowadzić do dalszego wzrostu wartości sprzedaży franczyzowej. Firmy franczyzowe muszą

²² The Institute of Grocery Distribution, <https://www.igd.com/> [dostęp: 02.07.2024].

²³ Ibidem.

dostosować swoje modele biznesowe do lokalnych warunków rynkowych, aby maksymalizować swój sukces w Polsce.

Podsumowując, franczyza w Polsce stanowi atrakcyjny model biznesowy, który przyczynia się do wzrostu gospodarczego i tworzenia miejsc pracy. Pomimo pewnych wyzwań, korzyści wynikające z tego modelu sprawiają, że liczba przedsiębiorców zainteresowanych franczyzą systematycznie rośnie. Analizując bieżące trendy i prognozy, można przewidzieć dalszy dynamiczny rozwój rynku franczyzowego w Polsce.

PODSUMOWANIE

Franczyza jest popularną formą prowadzenia działalności gospodarczej, która oferuje szereg korzyści zarówno dla franczyzodawców, jak i franczyzobiorców. Model ten może być skutecznym sposobem na rozszerzenie działalności firmy, dotarcie do nowych klientów i zwiększenie zysków. Franczyza opiera się na umowie, w której franczyzodawca udziela franczyzobiorcy prawa do korzystania ze swojej marki, know-how i innych zasobów w zamian za opłaty licencyjne i inne wynagrodzenia. Franczyzobiorca zobowiązuje się do prowadzenia działalności zgodnie z wytycznymi franczyzodawcy.

Franczyza może być korzystną opcją dla przedsiębiorców, którzy chcą rozpocząć własną działalność gospodarczą, ale nie mają doświadczenia lub kapitału, aby zrobić to samodzielnie. Model ten może również być atrakcyjny dla doświadczonych przedsiębiorców, którzy chcą rozszerzyć swoją działalność na nowe rynki. Należy jednak pamiętać, że franczyza nie jest pozbawiona wad. Franczyzobiorcy muszą ściśle przestrzegać wytycznych franczyzodawcy, co może ograniczać ich autonomię. Ponadto opłaty licencyjne i inne wynagrodzenia mogą być znaczne, co może zmniejszyć zyski franczyzobiorcy.

Istnieje wiele czynników, które należy wziąć pod uwagę przed podjęciem decyzji o rozpoczęciu działalności w ramach franczyzy. Przedsiębiorcy powinni przeprowadzić dokładne badania i skonsultować się z prawnikami w tym zakresie, aby upewnić się, że franczyza jest odpowiednią opcją dla nich.

BIBLIOGRAFIA

Literatura

1. Antonowicz A., *Franchising – uwarunkowania i perspektywy rozwoju*, Wyd. Novaeres, Gdynia 2010.
2. Antonowicz A., *Rozwój sieci franczyzowych w Niemczech i w Polsce – analiza porównawcza*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego”, 685/2011.

3. *ENSR Enterprise Survey 2003: Internationalisation*, Observatory of European SMEs 2003, European Commission, Luksemburg 2004.
4. Lewandowska L., *Rozwój firmy – koncepcje zarządzania i finansowania*, Ośrodek Doradztwa i Doskonalenia Kadr, Gdańsk 2001.
5. Pokorska B., *Ekspansja polskich systemów franchisingowych na rynku zagraniczne*, Raport z badań IRWIK za 2005 r., Rynek i Konsumpcja, Warszawa 2006.
6. Pokorska B., *Przedsiębiorca w systemie franczyzowym*, wyd. PARP, Warszawa 2004.
7. *Raport 2017: rynek franczyzy i systemów agencyjnych w Polsce*, Wyd. Profit System, Warszawa 2017.
8. *Raport o franczyzie w Polsce 2018*, Wyd. Profit System, Warszawa 2018.
9. Steinerowska-Streb I., *Zmiany w otoczeniu, a internacjonalizacja MSP poprzez Franchising*, w: *Zachowania decyzyjne podmiotów gospodarczych*, red. D. Kopycińska, Wyd. Pritgroup, Szczecin 2006.
10. Ziółkowska M.J., *Franczyza. Nowoczesny model rozwoju biznesu*, Wyd. CeDeWu, Warszawa 2010.

Źródła prawa

1. Rozporządzenie Komisji Wspólnot Europejskich nr 2790/1999 z dnia 22 grudnia 1999 r. w sprawie zastosowania artykułu 81 ust. 3 do wybranych porozumień prawnych i uzgodnionych praktyk Dz. U. WE, nr L. 336/21 z 29.12.1999.
2. Ustawa z dnia 16 kwietnia 1993 r. o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji, (Dz.U. z 2003 r. nr 153 poz. 1503).
3. Ustawa z dnia 16 lutego 2007 r. o ochronie konkurencji i konsumentów, (Dz.U. z 2015 r. poz. 184).
4. Ustawa z dnia 19 listopada 1999 r. Prawo działalności gospodarczej, (Dz.U. z 1999 r. nr 101 poz. 1178).
5. Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. - Kodeks cywilny, (Dz.U. z 2016 r. poz. 380).
6. Ustawa z dnia 30 czerwca 2000 r. Prawo własności przemysłowej, (Dz.U. z 2013 r. poz. 1410).
7. Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach, (Dz.U. z 2016 r. poz. 666).

Netografia

1. *Franczyza w handlu*, <https://www.franczyzawhandlu.pl/raporty-i-analizy/franczyza-popularna-nie-tylko-nad-wisla-kto-jest-europejskim-liderem-2511585>.
2. *Raport Franczyza 2023*, https://pic.media.com.pl/pic/SKLEP/Do_pobrania/2023/Raporty/Raport-Franczyza-2023_04.pdf.
3. *Rynek Franczyzy*, <https://franczyza.org.pl/home/raport-o-franczyzie-w-polsce-2020/>
4. The Institute of Grocery Distribution, <https://www.igd.com/>.